

HORIZON

139 022

Col. ARMB3871
41

STOWARZYSZENIE NAUKOWE ARCHEOLOGÓW
POLSKICH

ODDZIAŁ W POZNANIU

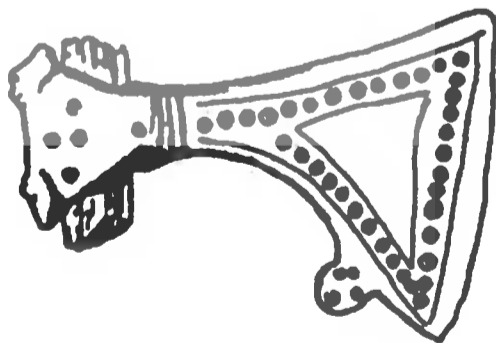
20. SIE. 2003

Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne

Tom IV
1996

Redakcja

Zofia Kurnatowska (redaktor), Tadeusz Makiewicz (z-ca redaktora),
Michał Kara, Piotr Pawlak (sekretarze)

POZNAŃ 1996

Komitet redakcyjny
Zofia Kurnatowska, Michał Kara, Tadeusz Łaszkiewicz,
Tadeusz Makiewicz, Piotr Pawlak

Adres redakcji:
Instytut Archeologii i Etnologii PAN Oddział w Poznaniu
ul. Zwierzyniecka 20
60-814 Poznań
tel./fax : 47-43-54 w. 7

12 13387 II / 4: 1996

Pozycja dofinansowana z funduszy
Wojewody Leszczyńskiego, Wojewody Piłskiego,
Wojewody Poznańskiego i Wojewody Sieradzkiego

Tłumaczenia: *Małgorzata Zdzienicka*
Projekt okładki : *Barbara Bednarczyk*
Skład i łamanie tekstów: OSB-Subiaco - Scriptorium 2000, 64-007-Lubiń k.Kościana

ISBN 83-901011-3-0

Rycina na stronie tytułowej: brązowy, miniaturowy toporek
z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Dziekanowicach,
stan. 22, woj. poznańskie (rys. P. Iwanowski)

Druk i oprawa:
Zakład Poligraficzny Stanisław Adamczak
ul. Winiarska 1, Poznań
tel. 22-40-81 w. 243

Bibl. UAM
EO

2003 1-118

SPIS TREŚCI

I. Sprawozdania z badań terenowych.....	5
Przemysław Bobrowski, Stanowisko mezolityczne Wojnowo stan. 3, gm. Kargowa, woj. zielonogórskie.....	5
Die Mesolithische Fundstelle Wojnowo 3, Gem. Kargowa, woj. Zielona Góra (Zusammenfassung).....	21
Marek Krąpiec, Daniel Makowiecki, Adam Michczyński, Bolesław Nowaczyk, Anna Pazdur, Mieczysław F. Pazdur , Ilona i Marek Polcynowie, Tomasz Stępnik, Magdalena Suchorska-Rola, Jarosław Rola, Drugi sezon interdyscyplinarnych badań na stan.1 w Żuławce Małej, gm.Wyrzysk, woj. pilskie (1993r.).....	23
Die Zweite interdisziplinäre Untersuchungskampagne auf der Fundstelle 1 in Żuławka Mała, Gem. Wyrzysk, woj. Piła (1993) (Zusammenfassung).....	54
Witold Świderski, Marek Lemiesz Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na terenie cmentarzyska kultury łużyckiej we Wronkach, stan. 2, woj. pilskie.....	59
Der Bericht über die Ausgrabungen auf dem Gebiet des Gräberfeldes der Lausitzer Kultur in Wronki, Gem. Loco, woj. Piła, Fst. 2 (Zusammenfassung).....	65
Jerzy Tomasz Nowiński, Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na osadzie późnołużyckiej w Tarnawie Krośnieńskiej, stan. 11, gm. Bobrowice, woj. zielonogórskie (AZP 62-11/21).....	67
Der Bericht über die Ausgrabungen in der Siedlung der Späten Lausitzer Kultur in Tarnawa Krośnieńska, Fst. 11, Gem. Bobrowice, woj. Zielona Góra Zusammenfassung).....	84
Witold Świderski, Cmentarzysko kultury pomorskiej w Mrowinie, stan. 3A, gm. Rokietnica, woj. poznańskie.....	87
Das Gräberfeld der pommerschen Kultur in Mrowino, Fst. 3A, Gem. Rokietnica, woj. Poznań (Zusammenfassung).....	96
Elżbieta Miłoś, Analiza antropologiczna materiału kostnego z cmentarzyska w Mrowinie, stan. 3A, gm. Rokietnica, woj. poznańskie (Aneks).....	97
Jarosław Lewczuk, Ratownicze prace wykopaliskowe w Ołoboku, stan. 4, gm. Skąpe, woj. zielonogórskie.....	99
Die Rettungsgrabungen auf der Fst. 4 in Ołobok, Gem. Skąpe, woj. Zielona Góra (Zusammenfassung).....	107
Andrzej Marek Wyrwa, Cmentarzysko szkieletowe w Koninku, gm. Wągrowiec, woj. pilskie. Sprawozdanie z weryfikacji powierzchniowej.....	109
Das Skelettgräberfeld in Koninek, Gem. Wągrowiec, woj. Piła. Bericht über die archäologische Landesaufnahme (Zusammenfassung).....	118
Marta Krenz, Tomasz Stępnik, Wyniki badań wczesnośredniowiecznej osady i cmentarzyska szkieletowego przy zbiegu ulic Garbary i Stawnej w Poznaniu.....	121
Die Ergebnisse der Untersuchungen der Frühmittelalterlichen Siedlung und des Skelettgräberfeldes bei der Kreuzung von zwei Straßen-Garbary und Stawna in Poznań (Zusammenfassung).....	141

II. Znaleziska.....	145
Alicja Gałęzowska, Materiały z "Bogdanowa koło Obornik", woj. poznańskie, w zbiorach Germanisches Nationalmuseum w Norymberdze.....	145
Das Fundgut aus „Bogdanowo bei Oborniki” woj. Poznań, in den Sammlungen des Germanischen Nationalmuseum in Nürnberg (Zusammenfassung).....	153
Alicja Gałęzowska, Materiały z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich z Kuźnicy Żelichowskiej, w woj. pilskim.....	155
Das Fundgut aus der Jüngereren vorrömischen kaiserzeit un der Römischkaiserzeit aus Kuźnica Żelichowska, woj. Piła (Zusammenfassung).....	179
Elżbieta Miłoś, Wyniki ekspertyzy antropologicznej materiałów kostnych z cmentarzysk w Kuźnicy Żelichowskiej, gm. Krzyż, woj. Piła.....	185
Andrzej Krzyszowski, Marian Stochaj, Ryszard Pawłowski, Anna Welz, Analiza próbki włosów ludzkich z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w miejscowości Sowinki, stan. 23A, gm. Mosina, woj. poznańskie.....	187
Die Analyse einer Haarprobe aus dem Frühmittelalterlichen Gräberfeld von Sowinki, Fst. 23A, woj. Poznań (Zusammenfassung).....	194
Anna Wrzesińska, Jacek Wrzesiński, Grób z miniaturowym toporkiem z Dziekanowic, stan. 22, gm. Łubowo, woj. poznańskie.....	197
Das Grab mit einer Miniaturaxt aus Dziekanowice, Fst. 22, Gem. Łubowo, woj. Poznań (Zusammenfassung).....	203
Sławomir Kałagata, Nowożytny materiał ceramiczny pochodzący z przypadkowego odkrycia w Ochli, gm. Zielona Góra, woj. zielonogórskie.....	205
Neuzeitige Tonscherben aus der zufälligen Freilegung in Ochla, Gem. Zielona Góra, woj. Zielona Góra (Zusammenfassung).....	216
Wykaz skrótów.....	219

I. SPRAWOZDANIA Z BADAŃ TERENOWYCH

PRZEMYSŁAW BOBROWSKI

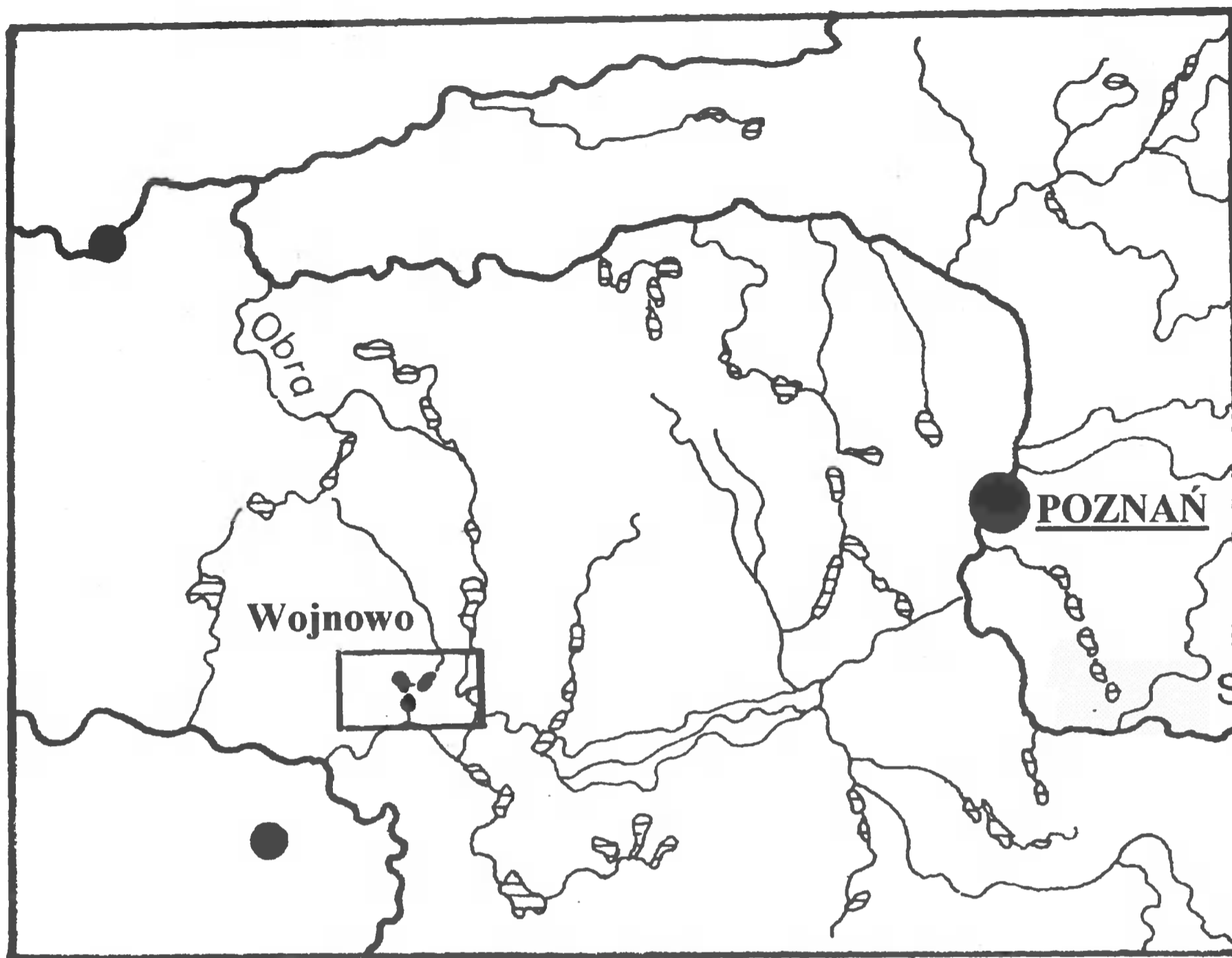
STANOWISKO MEZOLITYCZNE WOJNOWO STAN. 3, GM. KARGOWA, WOJ. ZIELONOGÓRSKIE

WSTĘP

Stanowisko nr 3 w Wojnowie położone jest około 0,5 km na południe od współczesnych zabudowań wsi (15 47'E i 52 50'26"N). Leży ono na zachodnim skraju młodego lasu iglastego, pomiędzy Gniłą Obrą, (od której oddalone jest około 150 m na wschód), a betonową drogą (oddaloną około 100 m na wschód), łączącą Wojnowo z szosą Poznań-Zielona Góra. Bezpośrednio od zachodu do głównego wykopu stanowiska (I/92) przylega droga polna (ryc. 1).

Omawiane stanowisko wchodzi w skład tzw. regionu Wojnowo (M. Kobusiewicz i zespół 1987, s. 165). Materiały krzemienne zalegały w stropie piaszczystej terasy wyciętej przez Gniłą Obrę w sandrze młodszym od fazy poznańskiej ostatniego zlodowacenia (M. Kobusiewicz i inni 1987, s. 166).

Stanowisko znane jest od 1985 r., kiedy to zostało odkryte podczas badań sondażowo-powierzchniowych przeprowadzonych pod kierunkiem M. Kobusiewicza z Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Poznaniu. Wynikiem tych prac było określenie prawdopodobnego zasięgu stanowiska, określenie miąższości utworów torfowych i zalegającej pod nią warstwy gytii, oraz podział typologiczny pozyskanych materiałów krzemienych i ich wstępna klasyfikacja kulturowo-chronologiczna. Badania wykopaliskowe przeprowadzono w czerwcu i lipcu 1992 r. w ramach wspólnego projektu badawczego Instytutu Archeologii i Etnologii PAN oraz Iowa State University (USA) pod kierownictwem M. Kobusiewicza i J. Bowera, przy współpracy Muzeum Archeologicznego w Poznaniu i studentów archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Eksplorację przeprowadzono metodą ław i kwadr.

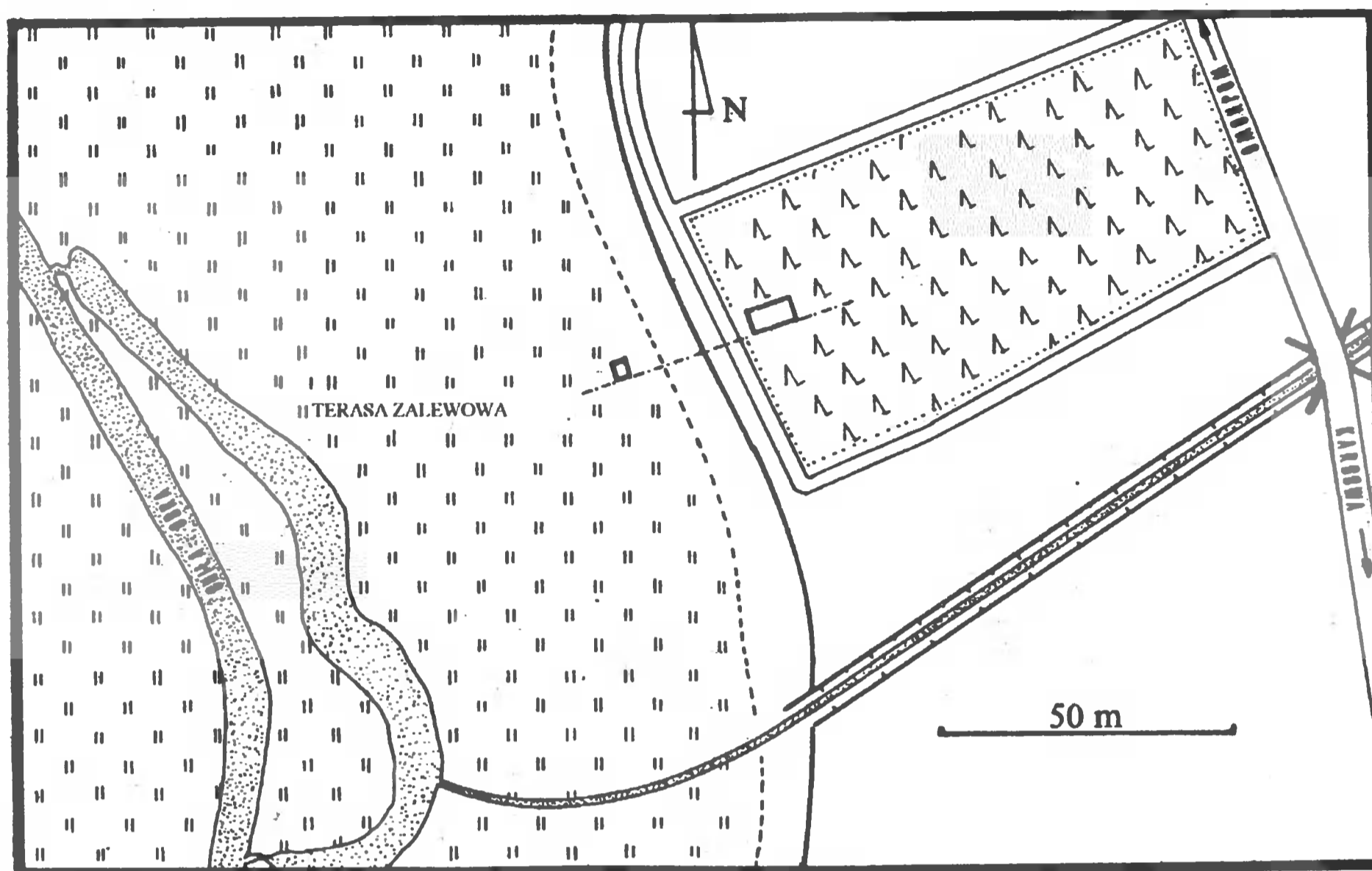

Ryc. 1. Wojnowo, stan. 3, gm. Kargowa. Położenie stanowiska. Rys. P. Bobrowski

Na stanowisku założono wykop główny nr I/92 na terasie nadzalewowej Gniłej Obry, w miejscu największej koncentracji materiału na powierzchni, oraz sondażowy wykop torfowy PT I/92 na terasie zalewowej (ryc. 2). Wykop torfowy założono w celu uzyskania profilu pyłkowego oraz z myślą pobrania ewentualnych prób radiowęglowych. Pewne nadzieje wiązano również z uzyskaniem materiału osteologicznego oraz zabytków z surowców organicznych.

PLANIGRAFIA

Materiały w wykopie nr I/92 były rozłożone w sposób dość równomierny, przy czym ich liczba stopniowo malała w kierunku północno-wschodnim wykopu. Dotyczy to zarówno debitażu, jak i tzw. zabytków wydzielonych (ryc. 3). Żadnych śladów stratygrafii nie stwierdzono. Krzemienie występowały zarówno w wierzchniej warstwie próchnicy, jak i poniżej w warstwie iluwialnej. Nie stwierdzono śladów istnienia obiektów nieruchomych. Podobny był rozkład materiału krzemienego, noszącego ślady przegrzania w ogniu (około 20% całości inwentarza - por. ryc. 4). Wyraźniej rysuje się przewaga krzemieni przepalonych w części południowo-wschodniej wykopu. Trudno jednak mówić o wyraźnych skupiskach, które mogłyby w sposób jednoznaczny wyznaczyć miejsca ognisk. Debitaż pochodzący ze wstępnej fazy obróbki, rdzenie, jak również narzędzia retuszowane rozłożone są w sposób równomierny o podobnym natężeniu w części południowo-wschodniej wykopu.

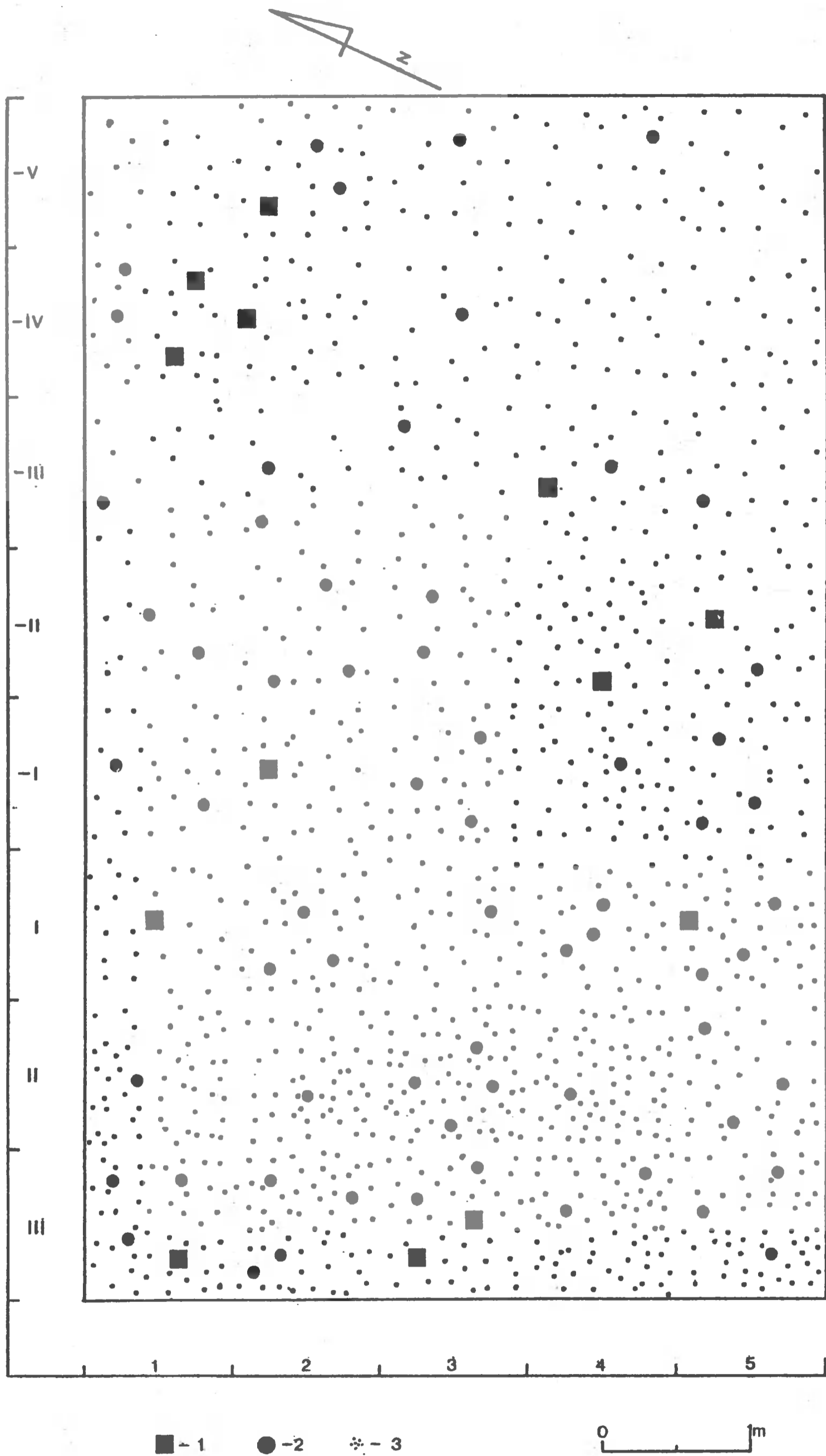
Ryc. 2. Wojnowo, stan. 3, gm. Kargowa. Plan sytuacyjny. Rys. P. Bobrowski

Tak więc generalnie rozrzut materiału krzemienego pozwala na wyznaczenie pewnej strefy jego bardziej intensywnego występowania (południowo-wschodnia część wykopu), trudno jednak wskazać na specyficzne koncentracje o charakterze funkcjonalnym.

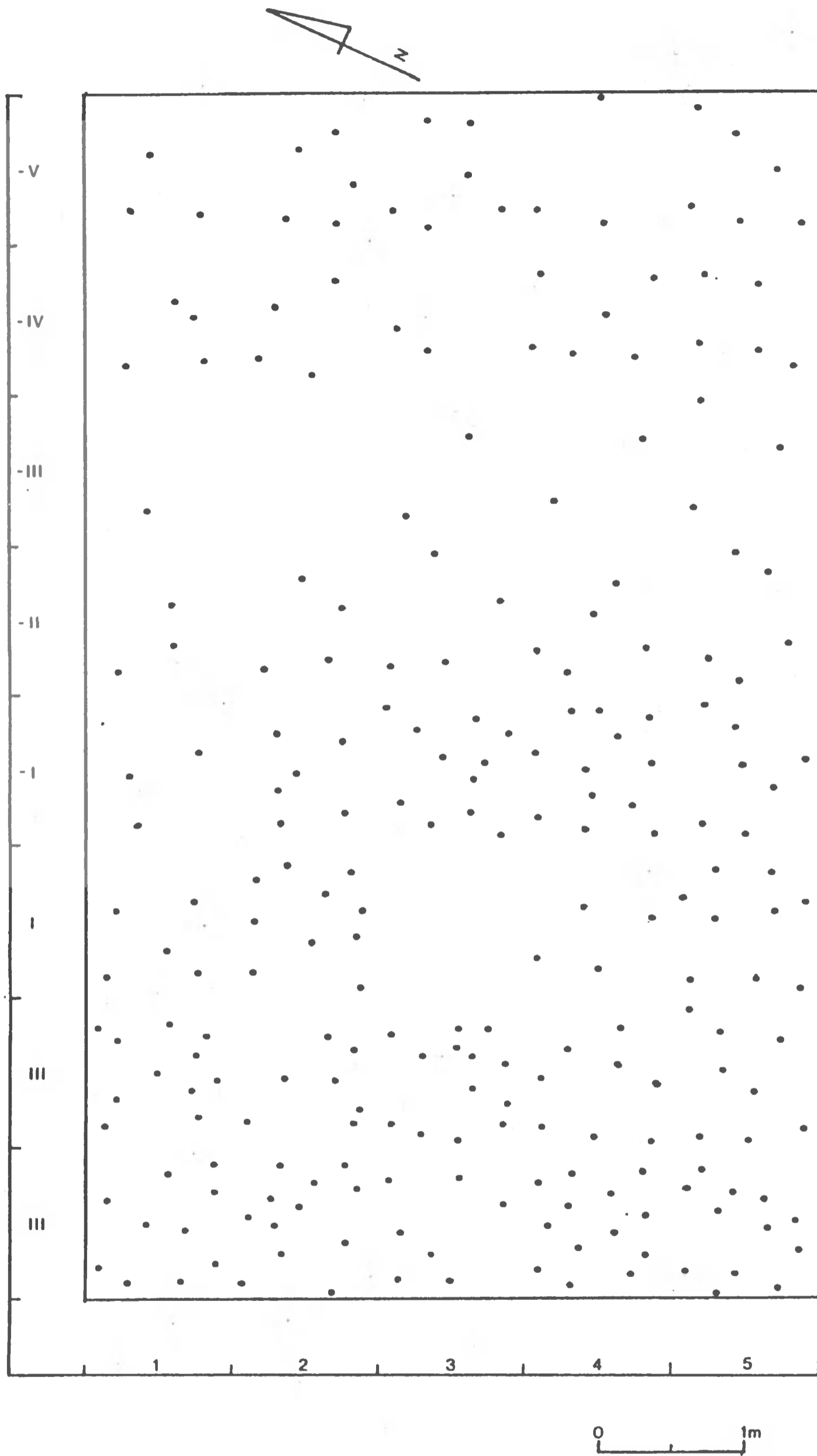
WYKOP GŁÓWNY NR I/92 - STRUKTURA INWENTARZA

Materiały z omawianego stanowiska zostały opracowane w oparciu o metodę typologii dynamicznej zaproponowaną przez H. R. Schilda, M. Marczak i H. Królik(1975). W niniejszej pracy pod pojęciem wióra rozumie się okaz debitażu o długości co najmniej dwukrotnie większej od szerokości, odłupkami zaś nazywa się te wszystkie okazy debitażu, których długość jest mniejsza niż podwojona szerokość. Debitaż, który miał średnicę mniejszą od 1,5 cm został zaliczony do okrzesków.

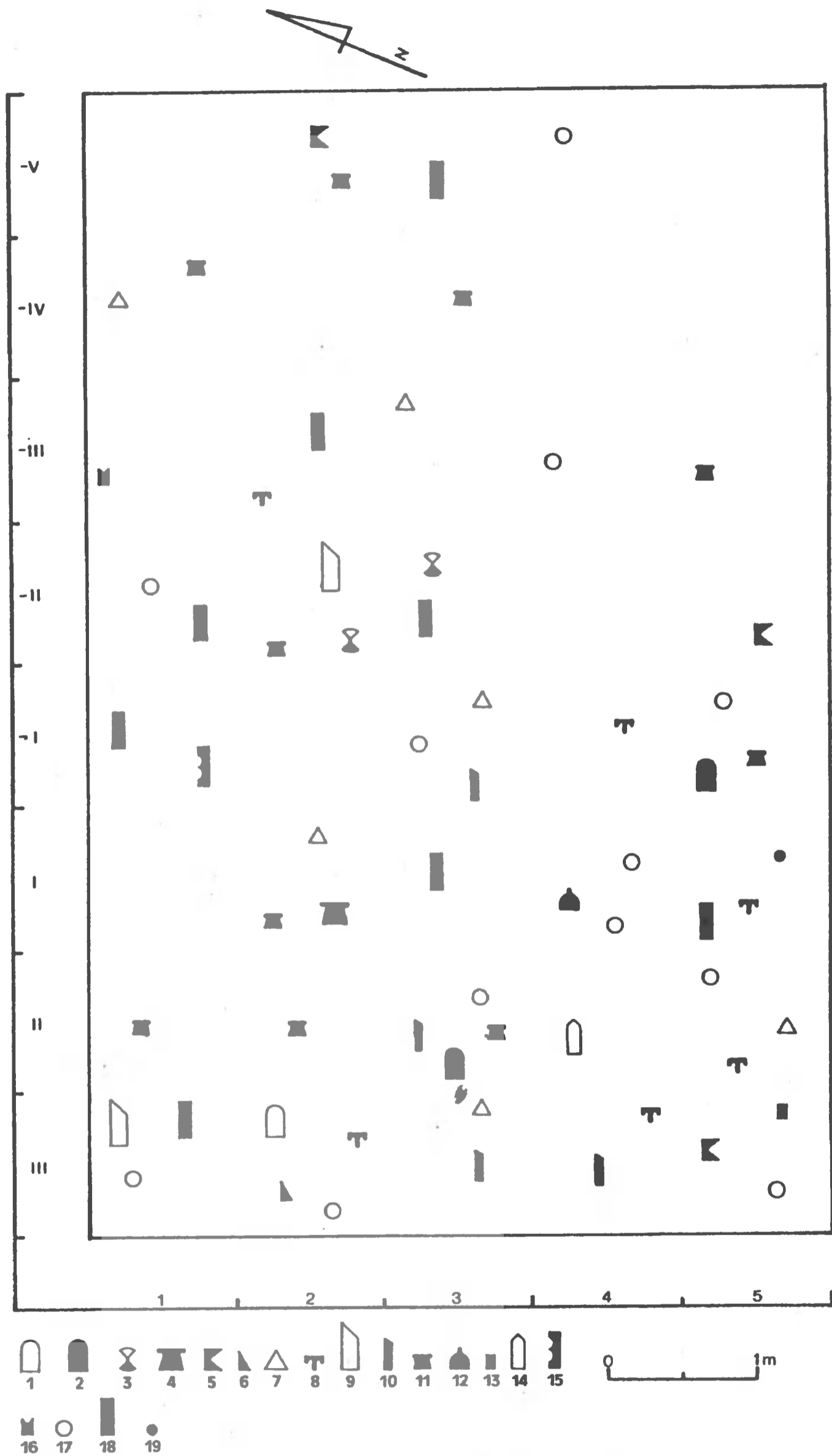
Wykopem nr I/92 objęto powierzchnię 40 m². Uzyskano 1242 zabytki krzemienne w tym 13 rdzeni (1,04% całości inwentarza), 66 narzędzi retuszowanych (5,32%) i charakterystycznych odpadów z ich produkcji oraz 1163 okazów debitażu (93,63%). Niemal 100% inwentarza zostało wykonane z narzutowego krzemienia bałtyckiego. Wątpliwość budzi rodzaj surowca, z którego został wykonany pazur. Prawdopodobnie jest to krzemień czekoladowy.

Ryc. 3. Wojnowo, stan. 3, gm. Kargowa. Rozrzut materiałów w wykopie głównym I/92:
1 - rdzenie; 2 - narzędzia; 3 - debitaż. Rys. P. Bobrowski

Ryc. 4. Wojnowo, stan. 3; gm. Kargowa. Planigrafia krzemieni przegrzanych w ogniu w wykopie I/92. Rys. P. Bobrowski

Ryc. 5. Wojnowo, stan. 3, gm. Kargowa. Rozrzut narzędzi retuszowanych w wykopie I/92: 1- skrobacze; 2 - drapacze; 3 - narzędzia kombinowane; 4 - rylec; 5 - obłęcznik; 6 - pazur; 7 - trójkąty; 8 - mikrotylczaki; 9 - półtylczaki; 10 - mikropółtylczaki; 11- mikrorylce; 12 - ostrze typu Sveadborg; 13 - fragment zbrojnika; 14 - pik; 15 - narzędzie zębate; 16 - ciosak; 17 - odłupk łuskane i mikrołuskane; 18 - wióry łuskane i mikrołuskane; 19 - okrzesek mikrołuskany. Rys. P. Bobrowski

Grupa I przygotowania rdzenia, zaprawy wstępnej i wczesnej fazy rdzeniowania

- 1. Odlupki korowe:** 9 całych i 8 fragmentów (1,36% całości zbioru). Stanowią one 15,45% wszystkich odlupków określonych. Wśród piętek okazów całych przeważają gładkie (5 okazów), piętki nieokreślone występują dwukrotnie, podobnie jak piętki naturalne i korowe. Większość odlupków i ich fragmentów pochodzi z rdzeni jednopiętowych.
- 2. Wióry korowe:** 4 całe i 1 fragment (0,4% całości zbioru). Stanowią one 4,5% wszystkich wiórów określonych. Występują niemal wszystkie rodzaje piętek, tj. naturalna, gładka, dwukątowa punktowa i nieokreślona. Fragment wióra pochodzi z partii centralnej. Większość okazów pochodzi z rdzenia jednopiętowego, tylko jeden odbity był z rdzenia o zmienionej orientacji.
- 3. Zatępce pierwotne (podstawowe).** Są to zatępce odbijane z krawędzi rdzenia przed rozpoczęciem lub we wczesnych fazach rdzeniowania - 5 okazów (0,4% całości zbioru). Wielkość całych waha się od 1,7-2,6 cm. Wskazuje to na niewielkie rozmiary odlupni, z których je odbito.

Grupa II eksploatacji odlupkowej

- 4. Rdzenie odlupkowe jednopiętowe:** 3 okazy (0,24% całości zbioru). Stanowią 23% wszystkich określonych rdzeni. Jeden posiada naturalną piętę, a jego krawędź piętowa jest słabo przygotowana, poza tym brak jest śladów innego przygotowania. Drugi rdzeń jest krótki i krępy, z bokami i tyłem pokrytymi korą i z piętą przygotowaną. Trzeci okaz jest płaski i słabo przygotowany (ryc. 6:1).
- 5. Odlupki od rdzeni jednopiętowych:** 58 całych i 11 fragmentów (5,56% całości zbioru). Stanowią one 67,72% wszystkich odlupków określonych. Najczęściej reprezentowane są piętki gładkie (25 okazów 43,1%) i naturalne (21 okazów 36,2%). Dużo mniej jest odlupków z piętką korową i dwukątową oraz okazów o piętcie nieokreślonej - tylko po 4 okazy (po 6,8%).
- 6. Odlupki od rdzeni dwupiętowych:** 5 całych i 4 fragmenty (0,72% całości zbioru). Stanowią one 8,18% wszystkich odlupków określonych. Dwa okazy posiadają piętkę gładką, dwa naturalną, a jeden dwukątową. Typu piętki pozostałych czterech okazów nie udało się ustalić.
- 7. Rdzenie odlupkowe ze zmienioną orientacją:** 4 okazy (0,32% całości zbioru). Stanowią 30,7% wszystkich określonych rdzeni. Wszystkie są średniej i małej wielkości. Jeden jest krótki, masywny, z odlupnią nieregularną i brakiem przygotowania do obróbki. Drugi - o odlupni dość regularnej, z pierwszą piętą przygotowaną, a drugą naturalną. Brak śladów innych przygotowań oprócz krawędzi pierwszej pięty. Tył rdzenia jest częściowo pokryty korą. Trzeci rdzeń o odlupni nieregularnej, z brakiem przygotowania do obróbki, maksymalnie wykorzystany. Czwarty - płaski, częściowo pokryty korą, o pięcie słabo przygotowanej (ryc. 6:2-3).
- 8. Odlupki z rdzenia o zmienionej orientacji:** 13 całych i 2 fragmenty (1,2% całości

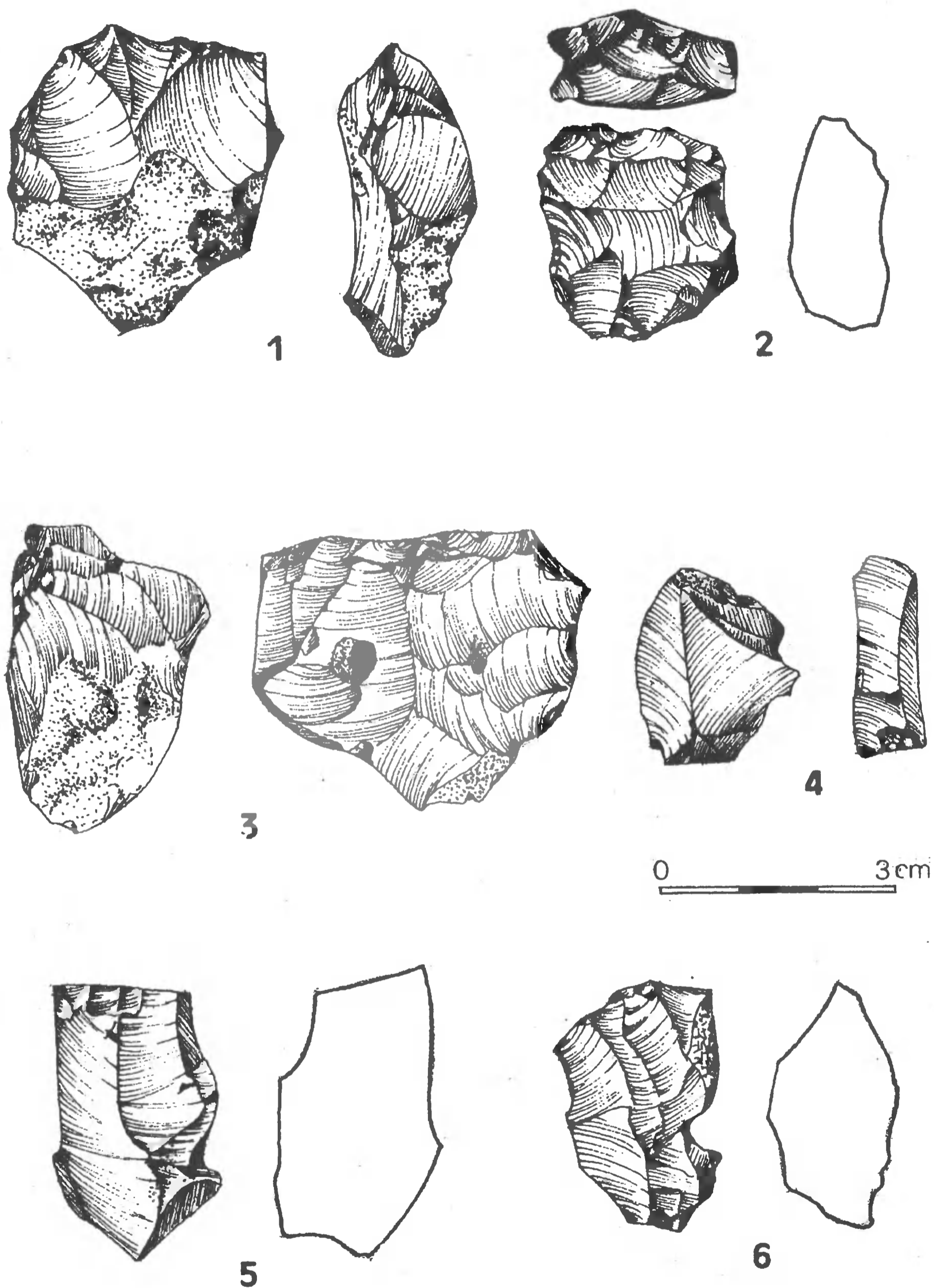
zbioru). Stanowią 13,63% wszystkich określonych odłupków.

Grupa III eksploatacji wiórowej

9. **Rdzenie wiórowe jednopiętowe:** 2 okazy (0,16% całości zbioru). Stanowią one 15,3% wszystkich rdzeni określonych. Oba rdzenie są małe. Pierwszy krępy; brak na nim śladów przygotowania do obróbki i jest prawie maksymalnie wykorzystany. Drugi - dość smukły, w niewielkim procencie pokryty korą, z odłupnią usytuowaną na jednym z boków, z przygotowaną piętą i bokami, prawie maksymalnie wykorzystany (ryc. 6:5).
10. **Wióry od rdzeni jednopiętowych:** 43 całe i 52 fragmenty (7,65% całości zbioru). Stanowią one 85,58% wszystkich wiórów określonych. 48% okazów miało piętki gładkie, 37,2% naturalne, 9,3% miało piętki punktowe, a 4,6% piętki dwukątowe. Wśród okazów złamanych wyróżniono 22 części centralne, 16 części dystalnych i 14 proksymalnych.
11. **Rdzenie wiórowe dwupiętowe:** 1 cały i 1 fragment (0,16% całości zbioru). Stanowią one 15,3% wszystkich określonych rdzeni. Oba są niewielkich rozmiarów. Okaz cały jest mikrolityczny, dość krępy, z przygotowaną piętą. Jego tył pokryty jest korą. Okaz ten nosi ślady przegrzania w ogniu (ryc. 6:6).
12. **Wióry z rdzenia dwupiętowego:** 2 całe i 4 fragmenty (0,48% całości zbioru). Stanowią one 7,2% wszystkich określonych wiórów. W przypadku 4 fragmentów nie udało się określić rodzaju piętki. Pozostałe okazy mają piętki naturalne (2 okazy), gładką (1 okaz), punktową (1 okaz). Pośród okazów złamanych wyróżniono dwie 2 dystalne, 1 centralną i 1 proksymalną.
13. **Rdzenie wiórowe o zmienionej orientacji:** 2 okazy (0,16% całości zbioru). Stanowią one 15,3% wszystkich rdzeni. Obydwa są niewielkich rozmiarów, służyły do produkcji wiórków. Pierwszy krępy, w niewielkim procencie pokryty korą, z przygotowanymi piętami i odłupnią. Po odbiciu trzech wiórów uformowano na nim drugą piętę. Drugi wykonany z masywnego odłupka, z przygotowaną piętą, maksymalnie wykorzystany (ryc. 6:4).
14. **Wióry z rdzeni o zmienionej orientacji:** 1 cały i 2 fragmenty (0,24% całości zbioru). Stanowią one 2,7% wszystkich określonych wiórów. Okaz cały miał piętę dwukątową. Obydwa fragmenty stanowią część dystalną wióra.

Grupa IV napraw

15. **Świeżaki i odnawiaki.** Pod pojęciem świeżaki rozumie się odłupki, które odbijano celem poprawienia całej płaszczyzny pięty, a odnawiaki to odłupki służące korekcji kąta rdzeniowego (M. Kobusiewicz, J. Kabaciński 1992, s. 33). Odnotowano 7 okazów (0,56% całości zbioru). Dwa duże i dwa małe znosiły całą piętę. Pozostałe trzy okazy znosiły tylko część przykrawędzną pięty.

Ryc. 6. Wojnowo, stan. 3, gm. Kargowa. Rdzenie krzemienne. Rys. J. Sawicka

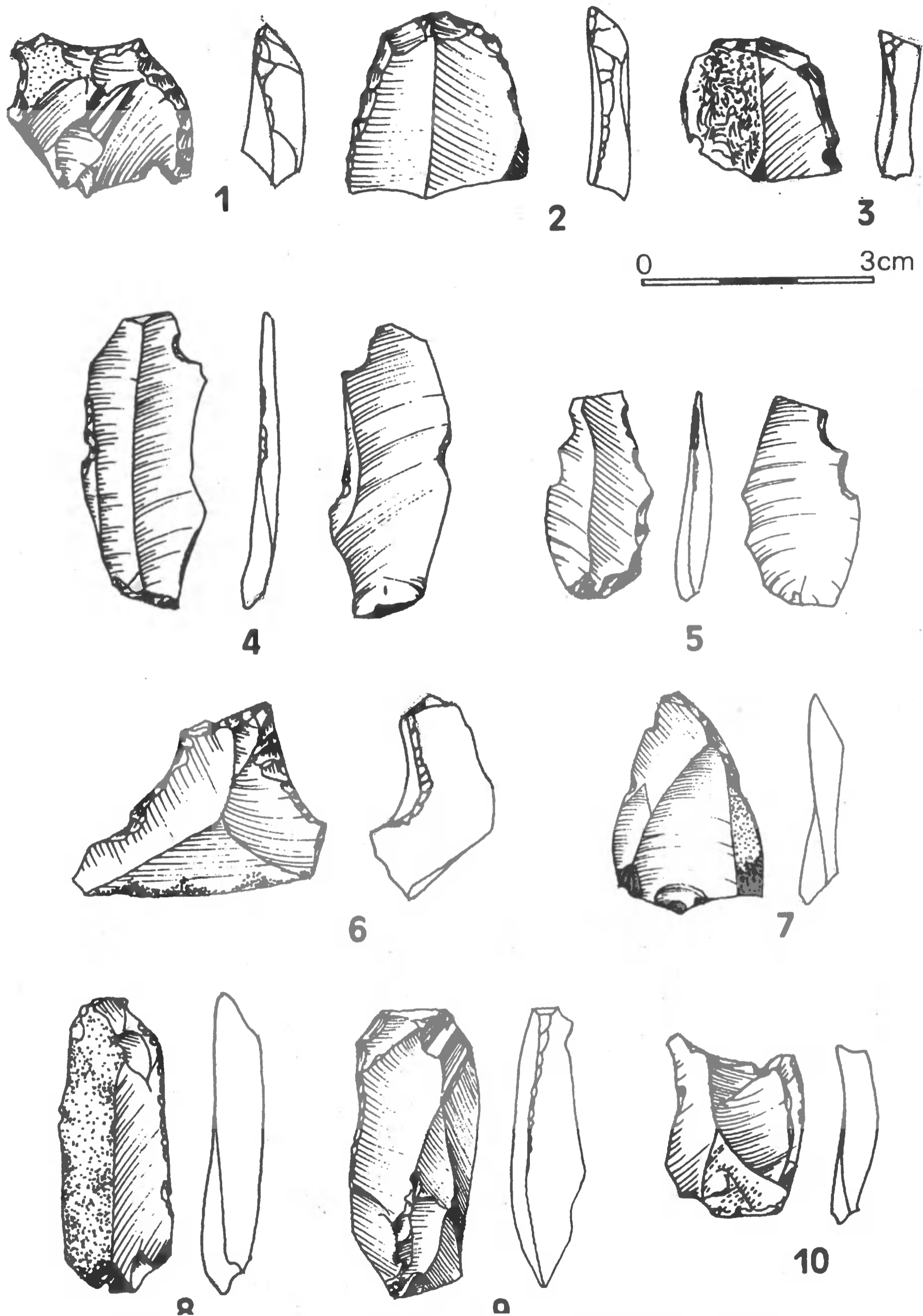
16. Zatepce wtórne są to zatepce odbijane z krawędzi rdzenia w zaawansowanych fazach obróbki. Odnotowano 10 okazów (0,8% całości zbioru). Połowa okazów pochodzi z rdzeni odłupkowych, a druga połowa z wiórowych.

Grupa V okazów nieokreślonych

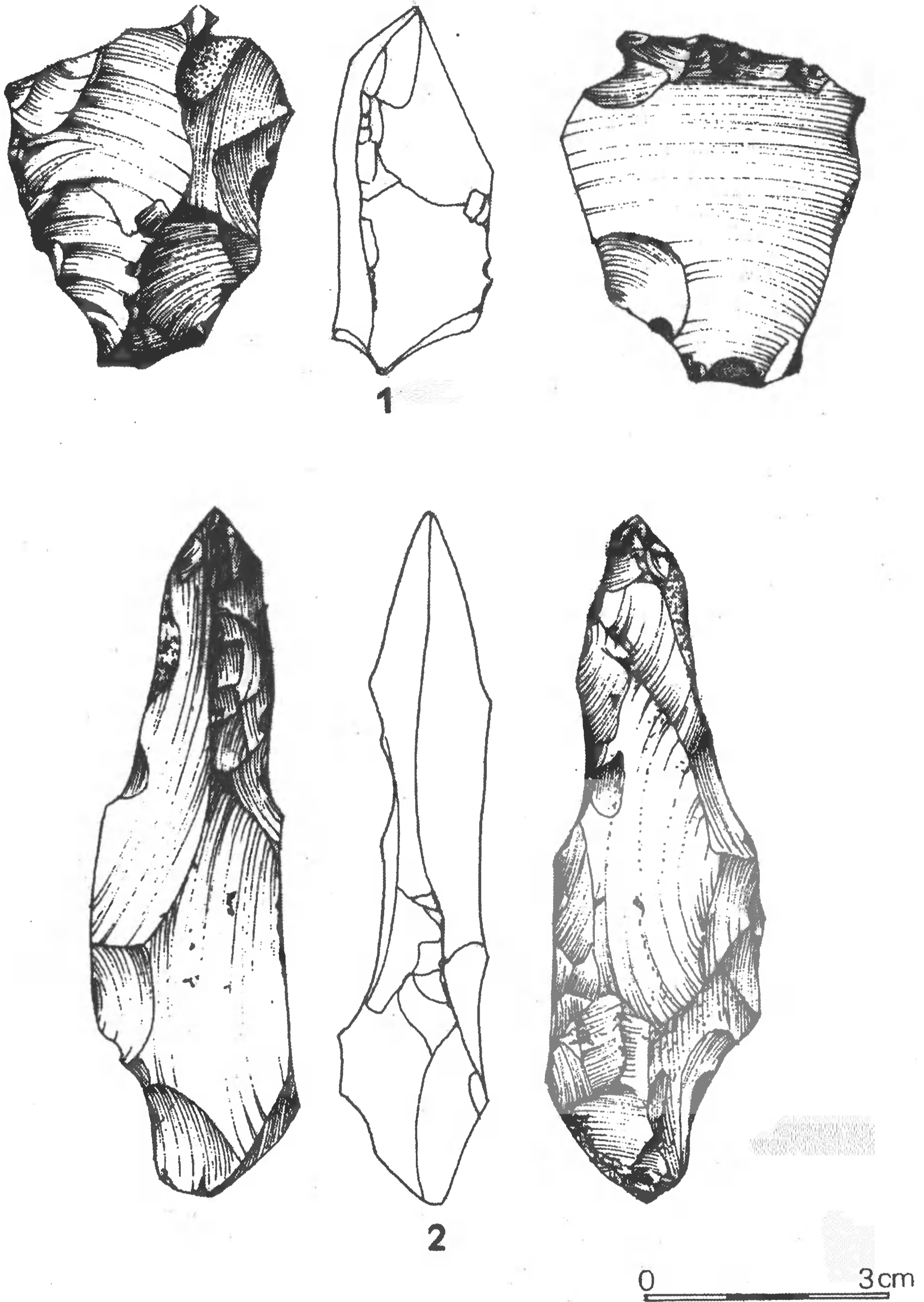
17. **Odlupki nieokreślone:** 16 okazów (1,2% całości zbioru).
18. **Wióry nieokreślone:** 5 okazów (0,4% całości zbioru).
19. **Okrzeski:** 714 sztuk (57,5% całości zbioru).
20. **Okruchy:** 185 sztuk (14,9% całości zbioru). Są to fragmenty większych konkrecji krzemienych powstałe w wyniku spękań termicznych.

Grupa VI narzędzi i charakterystycznych odpadków z ich produkcji.

21. **Narzędzia:** 4,35% całości zbioru.
- 1/ **Skrobacze** - 2 okazy (3,7% wszystkich narzędzi):
- a/ mały, o bokach łuskanych łukowo i zbieżnych asymetrycznie, ze śladami przegrzania w ogniu;
 - b/ jednoboczny łukowy, zdwojony, z pazurem o jednym wydzielonym żądle, wykonany z odlupka (ryc. 7:1).
- 2/ **Drapacze** - 3 okazy (5,56%):
- a/ krępy, odlupkowy, o drapisku nieregularnie zakolonym, wykonany retuszem stromym w części dystalnej półsurowiaka (ryc. 7:3);
 - b/ wykonany z masywnego, regularnego wióra o drapisku zakolonym i bokach łuskanych retuszem półstromym i stromym (ryc. 7:2);
 - c/ krępy, odlupkowy, o skośnym drapisku, zdwojony, z rylcem węglowym bocznym.
- 3/ **Rylec** - 1 okaz (1,85%):
- a/ wielokrotny (klinowy boczny + jedynak) wykonany z regularnego wióra.
- 4/ **Obłęczniki** - 3 okazy (5,56%):
- a/ wykonany z płaskiego, smukłego wióra o prawej krawędzi w części proksymalnej mikrołuskanej z wnęką łuskaną na stronę dorsalną (ryc. 7:4);
 - b/ wykonany z wióra o pojedynczej łuskanej wnęce;
 - c/ wykonany z dużego, szerokiego, dość płaskiego wióra z krawędzią poprzeczną i fragmentem prawego boku załuskany półstromym retuszem.
- 5/ **Narzędzie zębate** - 1 okaz (1,85 %):
- a/ wykonane z płaskiego wióra ułamanego w części dystalnej (ryc. 7:5).
- 6/ **Pazur** - 1 okaz (1,85%):
- a/ masywny z niewydzielonym żądłem, wykonany z masywnego odlupka za-prawowego (prawdopodobnie z krzemienia czekoladowego por. ryc. 7:6).
- 7/ **Półtylczki** - 2 okazy (3,70%):
- a/ z krępego wióra, poprzeczny, lekko wklęsły;
 - b/ krępy, wykonany z odlupka z retuszem prawej krawędzi biegnącym od wierzchołka w części dystalnej do części proksymalnej (ryc. 7:7).

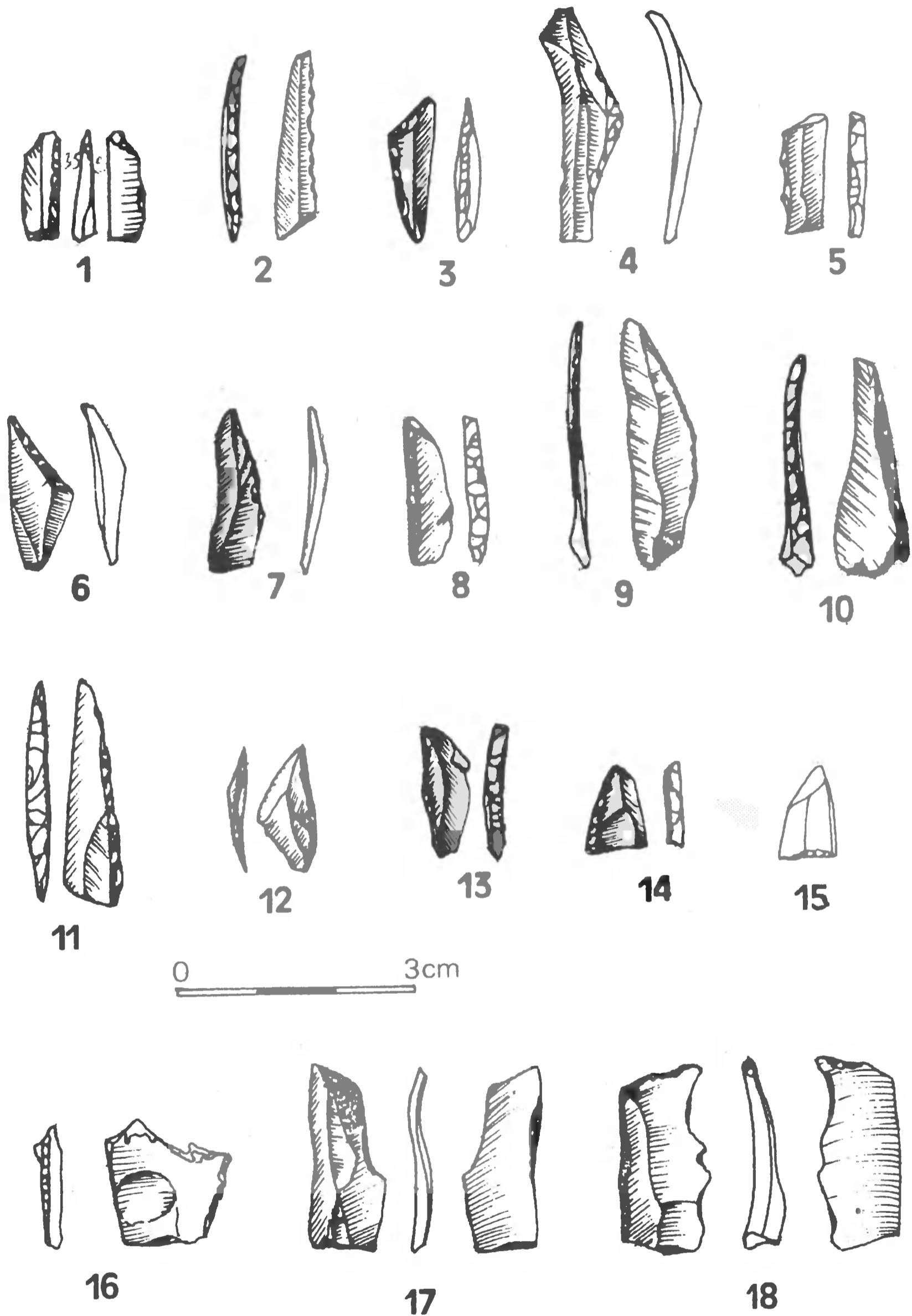

Ryc. 7 . Wojnowo, stan. 3, gm. Kargowa. Narzędzia krzemienne: 1- skrobacz; 2-3 - drapacze; 4 - obłęcznik; 5 - narzędzie zębate; 6 - pazur; 7 - półtylczak; 8 - wiór łuskany; 9 - wiór mikrołuskany; 10 - odłupek łuskany. Rys. J. Sawicka

Ryc. 8. Wojnowo, stan. 3, gm. Kargowa. Narzędzia krzemienne: 1 - ciosak; 2 - pik.
Rys. J. Sawicka.

- 8/ Trójkąty - 6 okazów (11,11%):**
a/ prostokątny o zaretuszowanych obu przyprostokątnych bokach (ryc. 9:1);
b/ podprostokątny, smukły o krótkim, małym boku (ryc. 9:2);
c/ rozwartokątne smukłe (2 całe i 2 półfabrykaty) załuskane retuszem stromym (ryc. 9:3-5).
- 9/ Mikropółtylczaki - 3 całe i 1 fragment (7,41%):**
a/ mikropółtylczak typu Komornica (ryc. 9:6);
b/ mikropółtylczak wykonany z wióra o stosunkowo długim falistym półtylcu załuskany stromo drobnym retuszem (ryc. 9:7);
c/ mikropółtylczak o falistym łukowym półtylcu (ryc. 9:9);
d/ Fragment mikropółtylczaka załuskanego stromym retuszem.
- 10/ Mikrotylczaki - 5 całych i 1 fragment (11,11%):**
a/ mikrotylczaki typu Stawinoga (3 okazy - ryc.9:8, 10, 11);
b/ krępy mikrotylczak o nieregularnym lekko wypukłym tylcu (2 okazy) (ryc. 9: 12 -13);
c/ fragment mikrotylczaka złamanego przy podstawie z bokiem łuskany retuszem stromym (ryc. 9:14).
- 11/ Ostrze typu Svaerdborg - 1 okaz (1,85% - ryc. 9:15).**
- 12/ Fragment zbrojnika - 1 okaz z zaretuszowaną podstawą (1,85%).**
- 13/ Pik - 1 okaz (1,85%) smukły, w niewielkim fragmencie pokryty korą (ryc. 8:2).**
- 14/ Ciosak - 1 okaz (1,85%) wykonany z odłupka (ryc. 8:1).**
- 15/ Odłupki łuskane: - 7 całych i 2 fragmenty (16,67%):**
a/ 5 okazów łuskanych na stronę dorsalną, a 4 na wentralną (ryc. 7:10).
- 16/ Wióry łuskane - 5 okazów (9,26%):**
a/ 3 okazy łuskane fragmentarycznie na stronę wentralną, a 2 na stronę dorsalną (ryc. 7:8).
- 17/ Odłupki mikrołuskane - 2 okazy (3,7%):**
a/ 1 łuskany na stronę wentralną, a 2 na dorsalną (ryc. 9:16).
- 18/ Wióry mikrołuskane - 4 okazy (7,41%):**
a/ 3 okazy były łuskane na stronę dorsalną, a 1 na stronę wentralną (ryc. 7:9; 9:17-18).
- 20/ Okrzesek mikrołuskany - 1 okaz (1,85%) łuskany na stronę dorsalną.**
- 22. Mikrorylce: 10 okazów (0,81% całości zbioru).**
- 23. Rylczaki: 2 okazy (0,16% całości zbioru). Jeden okaz masywny i krępy, a drugi smukły.**

Ryc. 9. Wojnowo, stan. 3, gm. Kargowa. Narzędzia krzemienne: 1-5 - trójkąty; 6-7, 9 - mikropółtylczaki; 8, 10-14 - mikrotylczki; 15 - ostrze typu Sveadborg; 16 - odłupek mikrołuskany; 17-18 - wióry mikrołuskane. Rys. J. Sawicka

WYKOP TORFOWY PT I/92

Wykop torfowy PT I/92, o powierzchni 6 m² eksplorowano do głębokości do 2,5 m poniżej powierzchni darni. W jego ramach wystąpiły tylko trzy mało charakterystyczne zabytki krzemienne (odłupek i mały wiórek korowy oraz okrzesek), a także fragment silnie zmineralizowanego drewna (drzewo iglaste), mającego kształt małego prostopadłościanu. Przedmiot ten ma powierzchnię silnie wyświeconą i nosi wyraźne ślady cięcia ostrym narzędziem. Na głębokości około 2,2-2,4 m poniżej poziomu gruntu zarejestrowano w warstwie średnio- i drobnoziarnistego piasku, węgle drzewne, które pobrano do analizy C-14. Na podstawie tej metody wydatowano je na Dryas III. Pobrano również profil pyłkowy, który będzie przedmiotem dalszej analizy.

PODSUMOWANIE

Analiza materiału zabytkowego wskazuje, że ludność przebywająca w tym miejscu posługiwała się zarówno techniką wiórową, jak i odłupkową. Świadczy o tym względna równowaga ilościowa rdzeni odłupkowych i wiórowych, jak również stosunek wiórów do odłupków, który zbliżony jest około 1:1. W celu uzyskania półsurowca stosowano technikę rdzenia jednopiętowego, czego doskonałym dowodem jest ogromna przewaga półsurowca odbitego tą techniką. W przypadku odłupków jest to około 63%, a wiórów 86%. Stosowano również, lecz w mniejszym stopniu, technikę rdzenia dwupiętowego i o zmienionej orientacji. Tego rodzaju proporcja jest charakterystyczna dla obszarów ubogich w surowiec krzemienisty (M. Kobusiewicz, J. Kabaciński 1992, s. 36), a takim jest niewątpliwie rejon Wojnowa. Niemal 100% surowca, z którego wykonano materiały znalezione na stanowisku, stanowi nie najlepszej jakości krzemień narzutowy bałtycki. Jakość surowca wpływała zatem w znacznym stopniu na wielkość półsurowca i gotowych narzędzi. Wśród wiórów i odłupków dominują przede wszystkim okazy małe, drobne, prawie mikrolityczne. Także część rdzeni nosiła ślady odbicia drobnego półsurowca. Niewielka ilość odłupków i wiórów korowych wydaje się świadczyć, że etap przygotowania odłupni nie był przeprowadzony na stanowisku. Przyniesione przygotowane rdzenie były natychmiast wykorzystywane do produkcji półsurowca i produkcji narzędzi. Na stanowisku dokonywano również napraw rdzeni o czym świadczą charakterystyczne odpady (świeżaki, zatępce). Stosunkowo szeroko stosowana była technika mikrorylcowca, czego dowodzą liczne mikrorylce, które stanowią dość liczną kategorię w grupie narzędzi i charakterystycznych odpadów z ich produkcji.

Brak dobrych datowań radiowęglowych (otrzymana data C-14 z węgla z wykopu torfowego PT I/92, przypadająca na Dryas III, odbiega od horyzontu czasowego w jakim znajduje się stanowisko), zmusza do oparcia się przy wyznaczaniu pozycji chronologiczno-kulturowej stanowiska na metodzie typologicznej. Najważniejszym, stosunkowo korzystnym dla takiej analizy, jest występowanie w omawianym zbiorze tylczków typu Stawinoga i półtylczka typu Komornica wiązanych w literaturze przedmiotu z cyklem narwiańskim (H. Więckowska 1975, s. 352) lub inaczej z kulturą komornicką, datowaną na lata 7500-5900 B. C. (J. K. Kozłowski, S. K. Kozłowski 1977, s. 218-224). Margines chronologiczny występowania tylczaków typu Stawinoga i półtylczaków typu Komornica jest znacznie szerszy. Narzędzia te pojawiły się już bowiem w schyłkowym

paleolicie. W przypadku stanowiska w Wojnowie ten margines można z pewnością znacznie zawęzić. Po pierwsze współwystępują z nimi w inwentarzu narzędzia typowo mezolityczne, jak pik, ciosak, trójkąty i inne mikrolity. Wyraźna jest również znaczna miniaturyzacja pól surowca w porównaniu z pól surowcem schyłkowo-paleolitycznym. Po drugie, zupełnie brak jest w zespole trapezów, co może sugerować, że zespół ten jest starszy niż sześć 6000 lat B. C. (J. K. Kozłowski, S. K. Kozłowski 1977, s. 223). Tak więc można przyjąć, że omawiany zespół nie jest starszy niż 7500 lat p.n.e., ale i nie młodszy niż 6000 lat p.n.e. W inwentarzu wystąpił ponadto zbrojnik z zaretuszowaną podstawą - tzw. ostrze typu Sveardborg. Kultura Sveardborg (wspólnota maglemoska) pojawiła się w 2 poł. VII tys. p.n.e, a jej zanik datuje się na początek VI tys. p.n.e., podobnie jak kultury komornickiej (J. K. Kozłowski, S. K. Kozłowski 1977, s. 224). Wystąpienie tego typu zbrojnika, przy jednoczesnym założeniu homogeniczności zbioru, może ograniczyć ramy chronologiczne stanowiska do 1 poł. VII tys. p.n.e. Z dużym prawdopodobieństwem stanowisko nr 3 w Wojnowie, podobne do wielu innych z analogicznym inwentarzem (M. Kobusiewicz 1970), jest śladem pobytu ludności kultury komornickiej i datować je można na schyłek mezolitu starszego (koniec okresu borealnego).

Bibliografia

- Kobusiewicz M.
1970 *Mezolit w środkowozachodniej Wielkopolsce*, Św, t. 31, s. 101-188.
- Kobusiewicz M., Nowaczyk B., Okuniewska-Nowaczyk I.
1987 *Late Vistulian Settlement in the Middle Odra Basin*, [w:] J. Burdukiewicz, M. Kobusiewicz (red.), *Late Glacial in Central Europe-Culture and Environment*, Wrocław, s. 165-182.
- Kobusiewicz M., Kabaciński J.
1992 *Late Palaeolithic site at Wojnowo*, Zielona Góra voivodeship, FAP, t. 37, s. 23-46.
- Kozłowski J. K., Kozłowski S. K.
1977 *Epoka kamienia na ziemiach polskich*, Warszawa.
- Schild R., Marczak M., Królik H.
1975 *Późny mezolit. Próba wieloaspektowej analizy otwartych stanowisk piaskowych*, Wrocław.
- Więckowska H.
1975 *Mezolit w Polsce*, [w:] W. Hensel (red.), *Prahistoria ziem polskich*, t. 1, Wrocław, s. 345-409.

DIE MESOLITHISCHE FUNDSTELLE WOJNOWO 3,
GEM. KARGOWA, WOJ. ZIELONA GÓRA

ZUSAMMENFASSUNG

Im Juni und Juli 1992 haben Michał Kobusiewicz und John Bower mit ihren Mitarbeitern und Studenten der Archäologie Untersuchungen auf der mesolithischen Fundstelle Nr. 3 in Wojnowo, Gem. Kargowa, Wojewodschaft Zielona Góra durchgeführt. Diese Fundstelle war aus früherer archäologischer Oberflächenforschung von M. Kobusiewicz aus dem Jahre 1985 bekannt. Die Fundstelle lag ca. 0,5 km südlich von den Gebäuden des Dorfes Wojnowo, ca. 150 m östlich vom Ufer der Gniła Obra.

Die Feuersteinfunde lagen im Dach einer sandigen Terasse, die von Gniła Obra im Sander ausgeschnitten wurde, der jünger als die Posener Phase der letzten Vereisung ist. Auf der Fundstelle wurden zwei Grabungsflächen errichtet: die Hauptgrabungsfläche - bezeichnet mit Symbol I/92 - in der zweiten FlußterasseAußendeichterasse von Gniła Obra, an Stelle der größten Konzentration von Feuersteinfunden, und eine Torfgrabung PT/92 auf der Überschwemmungsterasse.

Infolge der Exploration des 40 m² großen Hauptgrabung wurden 1242 Feuersteinfunde freigelegt, darin 13 Kerne, 66 retuschierte Werkzeuge und charakteristische Abfälle von ihrer Produktion sowie 1163 Stück Debitage. Fast 100% Funden bildete der erratische baltische Feuerstein.

Alle Feuersteinfunde, darin die im Feuer überhitzten Stücke, Werkzeuge und andere Debitage-Kategorien waren ziemlich gleichmäßig und wenig charakteristisch verteilt, deshalb ist es schwer, spezifische Konzentrationen mit Funktionalcharakter anzuzeigen.

Die 6 m² große Torfgrabungsfläche wurde bis zur Tiefe 2,5 m unter der Oberfläche untersucht. Im Rahmen dieser Grabungsfläche traten nur 3 wenig charakteristische Feuersteinfunde und ein Fragment des stark mineralisierten Holzes mit Bearbeitungsspuren auf. Aus dieser Grabung wurden auf der Tiefe von 2,2-2,5 m Proben zur C-14-Analyse und das Pollenprofil entnommen, das der Gegenstand von weiteren Untersuchungen sein wird.

Die Analyse des Materials weist darauf hin, daß sich die an dieser Stelle lebende Menschengruppe sowohl der Klingen wie auch der Abschlagtechnik bediente. Die Kerne mit einzelner Schlagfläche dominieren. Unter den Klingen und Abschlägen überwiegen kleine, fast mikrolithische Exemplare. Die Anfangsvorbereitung der Rohstoffe war auf der Fundstelle nicht durchgeführt, im Gegensatz zu den Reparaturen, deren charakteristische Spuren in Form von (Kernkanten, Präparations-Abschläge, Kernscheiben) dort gefunden sind.

Der Mangel an Radiokarbondatierungen (das erhaltene Datum C-14 fällt auf Dryas III und weicht von dem Zeithorizont der Fundstelle ab) zwingt uns dazu, sich bei der Bestimmung der chronologischen und Kulturposition der Fundstelle an die typologische Methode anzulehnen. Am wichtigsten ist hier das Auftreten von charakteristischen Elementen wie Rückenmesser vom Typ Stawinoga, endretuschierte Stücke vom Typ Komornica, mesolithischer Halbrohstoff, Svaerdborg Spitze und das Fehlen an Trapezen. Es scheint also, daß die Fundstelle Wojnowo 3, ähnlich wie viele andere, in der Literatur erwähnte Fundstellen mit analogischen Funden, mit großer Wahrscheinlichkeit eine Spur des Aufenthaltes einer Gruppe der Komornica-Kultur ist und auf die Wende des Spätmesolithikums-Ende der borealen Zeit datiert werden kann.

Abbildungen

Abb. 1. Lage der Fundstelle Nr. 3 in Wojnowo, Gem. Kargowa. Gez. der Verfasser

Abb. 2. Wojnowo, Fst. 3, Gem. Kargowa. Lageplan. Gez. der Verfasser

Abb. 3. Wojnowo, Fst. 3, Gem. Kargowa. Verteilung der Funde in der Hauptgrabungsfläche I/92: 1 - Kerne; 2 - Werkzeuge; 3 - Debitage. Gez. der Verfasser

Abb. 4. Wojnowo, Fst. 3, Gem. Kargowa. Planigraphie der im Feuer überhitzten Feuersteine in der Grabungsfläche I/92. Gez. der Verfasser

Abb. 5. Wojnowo, Fst. 3, Gem. Kargowa. Verteilung der retuschierten Werkzeuge in der Grabungsfläche I/92: 1 - Kratzer; 2 - Schaber; 3 - kombinierte Werkzeuge; 4 - Stichel; 5 - gekerbtes Stück; 6 - Bohrer; 7 - Dreiecke; 8 - mikrolithische Rückenmesser; 9 - endretuschierte Stücke; 10 - mikrolithische endretuschierte Stücke; 11 - Mikrostichel; 12 - Spitze vom Typ Svaerdborg; 13 - Fragment von einem Mikrolith; 14 - Pik; 15 - gezähntes Stück; 16 - Kernbeil; 17 - retuschierte und mikroretuschierte Abschläge; 18 - retuschierte und mikroretuschierte Klingen; 19 - mikroretuschiertes Abspliss. Gez. der Verfasser

Abb. 6. Wojnowo, Fst. 3, Gem. Kargowa. Feuersteinkerne. Gez. J. Sawicka

Abb. 7. Wojnowo, Fst. 3, Gem. Kargowa. Feuersteinwerkzeuge: 1 -Kratzer; 2, 3 - Schaber; 4 - gekerbtes Stück; 5 - gezähntes Stück; 6 - Kralle Bohrer, 7 - endretuschiertes Stück; 8 - retuschierte Klinge; 9 - mikroretuschierte Klinge; 10 - retuschiertes Abschlag. Gez. J. Sawicka

Abb. 8. Wojnowo, Fst. 3, Gem. Kargowa. Feuersteinwerkzeuge: 1 - Kernbeil; 2 - Pik. Gez. J. Sawicka

Abb. 9. Wojnowo, Fst. 3, Gem. Kargowa. Feuersteinwerkzeuge: 1-5 - Dreiecke; 6-7, 9 - mikrolithisch endretuschierte Stücke; 8, 10-14 - mikrolithische Rückenmesser; 15 - Spitze vom Typ Sveadborg; 16 - mikroretuschiertes Abschlag; 17-18 - mikroretuschierte Klingen. Gez. J. Sawicka

Adres autora:

mgr Przemysław Bobrowski
Instytut Archeologii i Etnologii PAN
Oddział w Poznaniu
ul. Zwierzyniecka 20
60-814 Poznań

IV, Poznań 1996
23-58

MAREK KRĄPIEC, DANIEL MAKOWIECKI,
ADAM MICHCZYŃSKI, BOLESŁAW NOWACZYK,
ANNA PAZDUR, MIECZYŚLAW F. PAZDUR,
ILONA I MAREK POLCYNOWIE, TOMASZ STĘPNIK,
MAGDALENA SUCHORSKA-ROLA, JAROSŁAW ROLA

DRUGI SEZON INTERDYSCYPLINARNYCH BADAŃ
NA STAN. 1 W ŻUŁAWCE MAŁEJ,
GM. WYRZYSK, WOJ. PILSKIE (1993 R.)

I. WSTĘP*

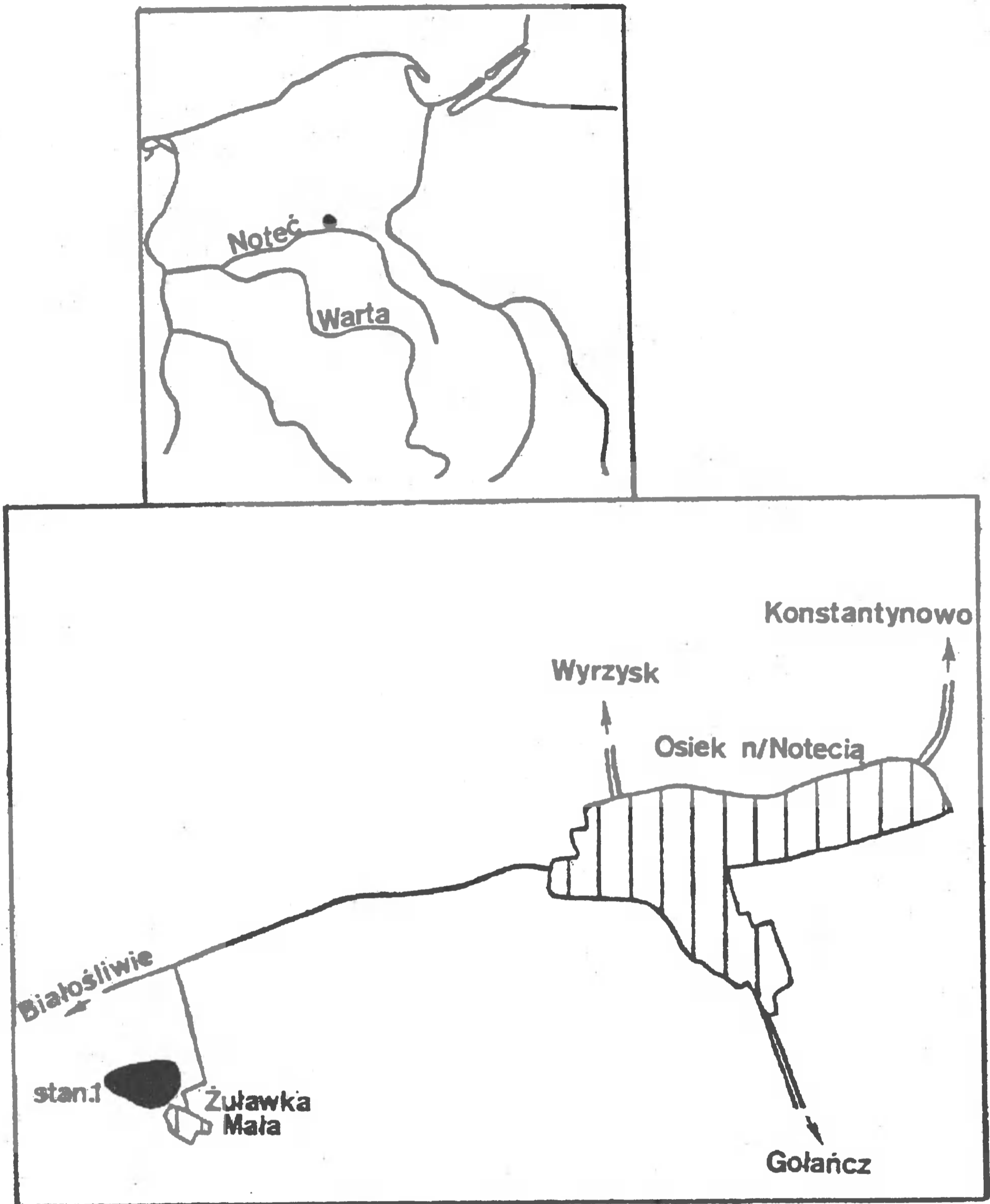
Stanowisko nr 1 w Żuławce Małej (ryc. 1) odkryte zostało przypadkowo na początku września 1992 r. Wtedy też przeprowadzono interwencyjne badania wykopaliskowe, których wstępne wyniki przedstawione zostały w tomie drugim Wielkopolskich Sprawozdań Archeologicznych (J. Rola 1993, s. 7-15). Materiał zabytkowy występuje na powierzchni około 5 ha, na terasie dolnej, terasie dennej oraz na północnej części południkowo zorientowanego wału wydmowego (terasę dolną oddziela od wału wydmowego około 30-40- metrowej długości podmokłe obniżenie). Wyniki badań z 1992 r. były na tyle intrygujące i obiecujące, że za niezbędne uznano ich kontynuację.

Celem badań w 1993 r. było:

1. określenie zasięgu stanowiska na drodze obserwacji powierzchniowych i badań sondażowych, a także określenie funkcji zarejestrowanych konstrukcji drewnianych;

* Autorami poszczególnych części artykułu są:

- I. -M. Suchorska-Rola, J. Rola
- II. -B. Nowaczyk
- III. -M. Suchorska-Rola, J. Rola
- IV. -I. i M. Polcynowie
- V. -A. Michczyński, A. i M. F. Pazdurowie
- VI. -T. Stępnik
- VII. -M. Krąpiec
- VIII. -D. Makowiecki
- IX. -M. Suchorska-Rola, J. Rola

Ryc. 1. Żuława Mała, stan. 1, gm. Wyrzysk. Lokalizacja stanowiska. Rys. J. Rola

2. określenie sytuacji geomorfologicznej i geologicznej stanowiska;
3. próba rekonstrukcji pradziejowych stosunków wodnych na stanowisku;
4. wykonanie licznych analiz dendrologicznych, w ilościach pozwalających na rozpoznanie preferencji gatunkowej drewna wykorzystanego na budowę odkrytych konstrukcji;

5. rozpoczęcie budowy skal dendrochronologicznych dla poszczególnych etapów zasiedlania stanowiska;
6. szczegółowe określenie chronologii kolejnych faz osadniczych na stanowisku, w oparciu o dużą serię dat radiowęglowych.

Naturalną konsekwencją badań musiały być też analizy wyeksplorowanych kości zwierząt. Dzięki współpracy przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych cele te zostały zrealizowane, zaś wyniki badań zaprezentowane są poniżej¹.

II. SYTUACJA GEOMORFOLOGICZNA I GEOLOGICZNA STANOWISKA

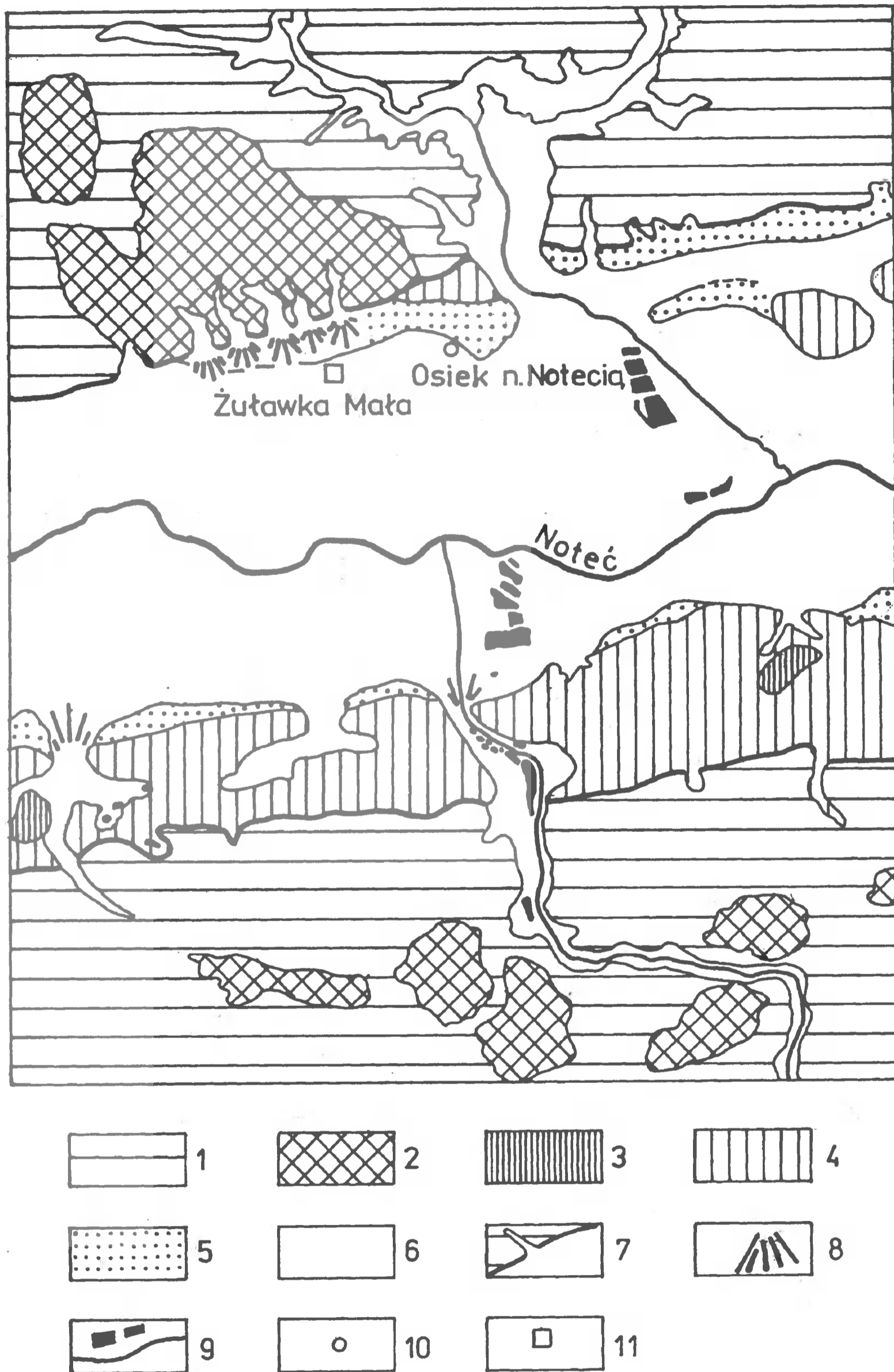
W ostatnich latach w badaniach archeologicznych coraz częściej wskazuje się na konieczność dokonywania rekonstrukcji środowiska przyrodniczego, w którym żył człowiek prahistoryczny. Szczególną zaś uwagę zwraca się na budowę geologiczną, rzeźbę terenu i etapy jej rozwoju, warunkujące niejednokrotnie postępowanie tego człowieka.

Teren, na którym leży stanowisko archeologiczne w Żuławce Małej był już przedmiotem badań geologicznych (S. Gadowska 1957, s. 371-401) i geomorfologicznych (S. Kozarski, J. Szupryczyński 1958, s. 671-684, S. Kozarski 1962a, s. 154). Dotyczyły one jednak większych obszarów i ściśle sformułowanych celów i problemów. W związku z tym dla potrzeb stanowiska archeologicznego w Żuławce Małej, w jego najbliższym sąsiedztwie przeprowadzono szczegółowe badania terenowe. Ich celem było rozpoznanie litologii i geomorfologii stanowiska.

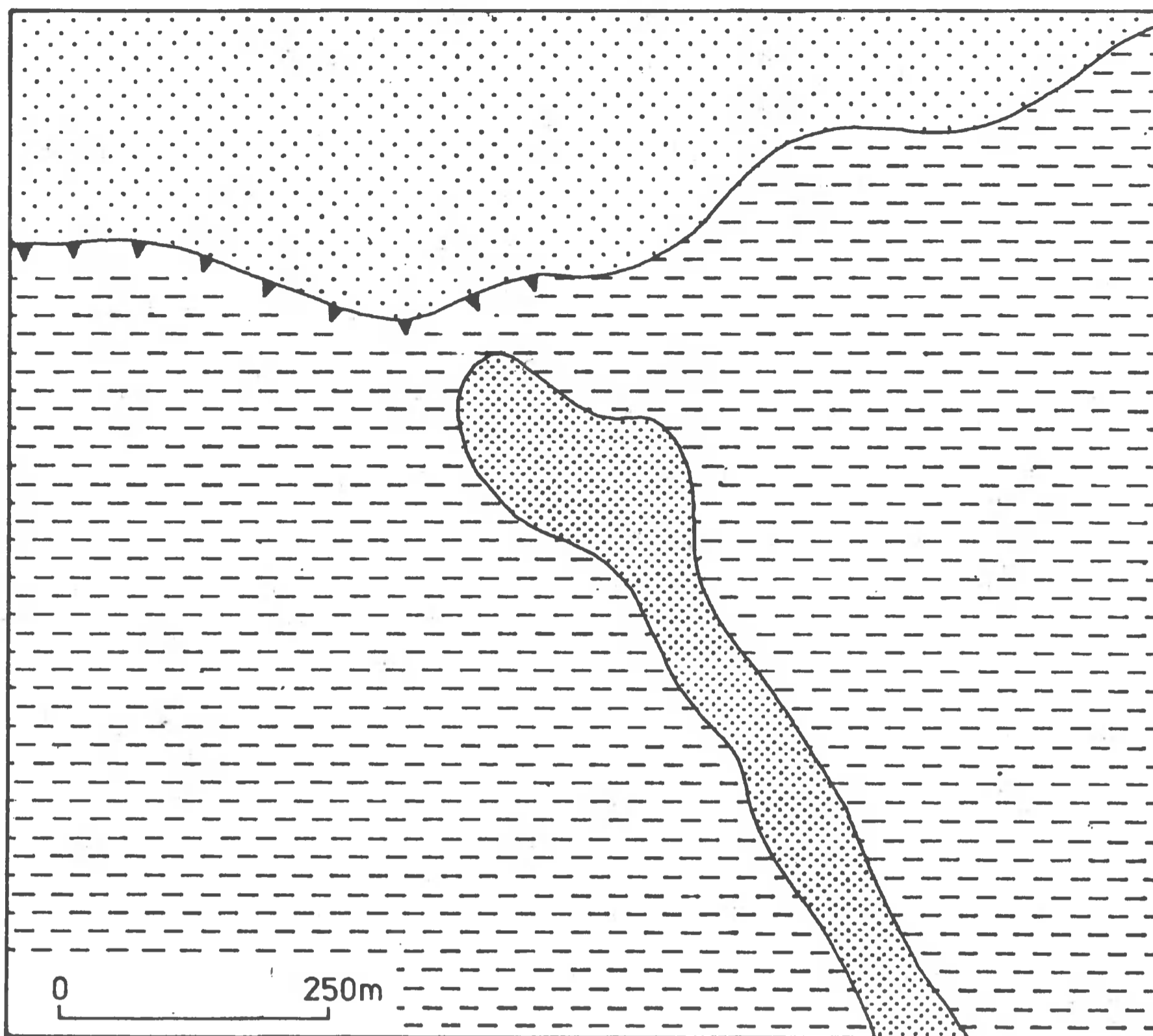
Rozpatrywane stanowisko archeologiczne usytuowane jest w Pradolinie Noteci-Warty (Toruńsko-Eberswaldzkiej), w odcinku wyrzyskim ciągnącym się od Nakła nad Notecią po okolice Milcza (S. Kozarski, J. Szupryczyński 1958, s. 671-684, Kozarski 1962a, s. 154). Pradolina w tym odcinku jest formą wyraźnie rysującą się w rzeźbie, o stromych zboczach, do których przylega system poziomów terasowych (ryc. 2). Jej szerokość w wielu miejscach dochodzi do 7 km.

Wymienieni wyżej badacze w odcinku wyrzyskim pradoliny wyróżniają 4 poziomy terasowe. W najbliższej okolicy stanowiska w Żuławce Małej widoczne są tylko 2 terasy. Do zbocza północnego pradoliny przylega terasa dolna (II wg S. Kozarskiego i J. Szupryczyńskiego [1958, s. 671-684]), leżąca tutaj na wysokości około 55 m n.p.m. W tym odcinku wykształcona jest w postaci półki o szerokości kilkuset metrów. Powierzchnia terasy nadbudowana jest stożkami napływowymi usytuowanymi u wylotu dolinek erozyjno-denudacyjnych (ryc. 2), rozcinających krawędź pradoliny i ciąg moren czołowych oscylacji wyrzyskiej (S. Kozarski 1962a, s. 154). W związku z tym powierzchnia terasy jest pofalowana. Terasa ta oddzielona jest od najniższego poziomu krawędzią o różnej wysokości i wyrazistości.

¹ Prace finansowane były przez Muzeum Okręgowe w Pile, Wydział Kultury i Sportu Urzędu Wojewódzkiego w Pile, Generalnego Konserwatora Zabytków w Warszawie, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Pile; badania wspierane były również przez Urząd Miasta i Gminy w Wyrzysku. Instytucjom tym, dziękują kierujący badaniami terenowymi w Żuławce Małej: mgr M. Suchorska-Rola i mgr J. Rola.

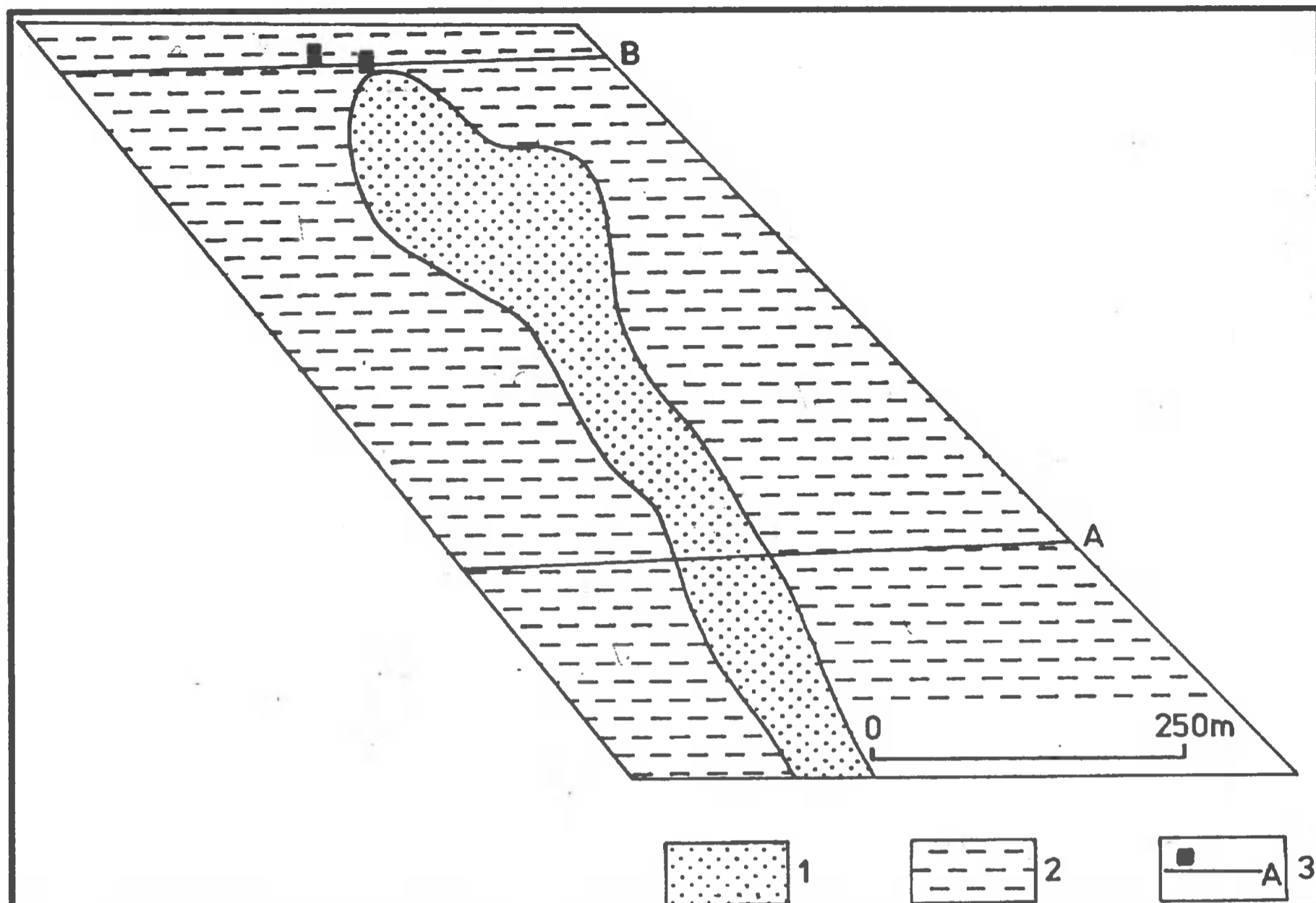
Ryc. 2. Szkic geomorfologiczny okolic Osieka nad Notecią: 1 - wysoczyzna morenowa; 2 - morena czołowa; 3 - terasa górna [IV]; 4 - terasa środkowa [III]; 5 - terasa dolna [II]; 6 - terasa zalewowa [I]; 7 - dolinka erozyjno-denudacyjna; 8 - stożek napływowy; 9 - sieć hydrograficzna; 10 - miejscowość; 11 - lokalizacja stanowiska archeologicznego. Wg S. Kozarskiego i J. Szupryczyńskiego, przerys. B. Nowaczyk

Ryc. 3. Żuławka Mała, stan. 1, gm. Wyrzysk. Geomorfologia okolic stanowiska: 1 - terasa dolna [II]; 2 - wydma; 3 - terasa zalewowa [I]; 4 - krawędź terasy o wyraźnych granicach.

Rys. B. Nowaczyk

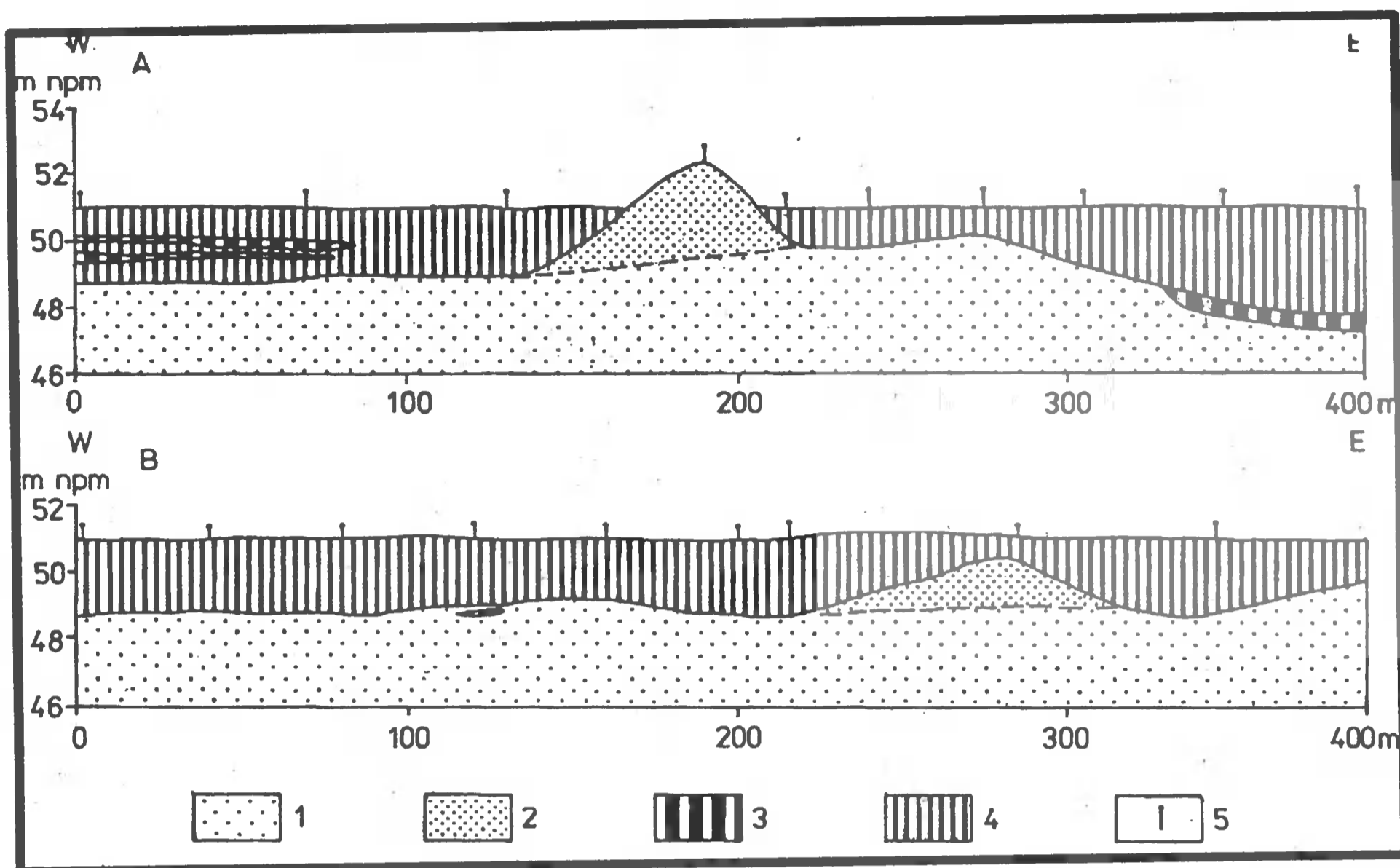
Najniższy poziom terasowy (I wg S. Kozarskiego i J. Szupryczyńskiego [1958, s. 671-684]) leży na wysokości około 51 m n.p.m. i stanowi obecne dno doliny Noteci, konsekwentnie obniżające się w kierunku zachodnim. W omawianym odcinku pradoliny koło Żuławki Małej osiąga znaczną szerokość, dochodzącą do 6 km. Terasa ta jest w zasadzie płaska. Tylko w nielicznych miejscach zaznaczają się w niej trudno zauważalne płytkie obniżenia, być może dawne koryto Noteci. Wyraźniejszym elementem rzeźby terasy zalewowej jest południkowo zorientowany wał (ryc. 3) ciągnący się od Żuławki Małej do Żuławki i dalej w kierunku Noteci. Wznosi się on od kilkudziesięciu centymetrów do około 1,5 m. ponad otaczającą go terasę. Szerokość wału wynosi w zasadzie kilkadziesiąt metrów i jedynie w części północnej dochodzi do 150 m. W tej części morfologia wału jest zmieniona przez człowieka współczesnego, który wykonał nasypy drogowe oraz głębokie rowy melioracyjne i stawy. Tutaj odkryto fragmenty konstrukcji prahistorycznych.

Ryc. 4. Żuławka Mała, stan. 1, gm. Wyrzysk. Mapa litologiczna okolic stanowiska:
 1 - piaski eoliczne; 2 - osady biogeniczne; 3 - linie przekrojów geologicznych i lokalizacja
 wykopów archeologicznych. Rys. B. Nowaczyk

Litologia okolic Osieka n/Notecią i Krostkowa rozpoznana została przez Gadomską (1957, s. 371-401), która wykonała kilka przekrojów geologicznych. Obejmują one osady zaliczane do miocenu, pliocenu i czwartorzędu. Dla naszych rozważań istotna jest litologia terasy zalewowej. Tak w przekroju Osieka jak i Krostkowa interesująca nas terasa w części stropowej zbudowana jest przede wszystkim z torfów osiagających do 5 m. miąższości. W pierwszym z wymienionych przekrojów pod torfami w pobliżu południowej części terasy występuje cienka soczewka gytii. Natomiast w przekroju drugim, w sąsiedztwie północnej krawędzi pradoliny, gytia spoczywa w postaci cienkiej soczewki wśród torfów. Wspomniane wyżej przekroje leżą w pewnej odległości od stanowiska archeologicznego, w obszarze o innej morfologii. Dlatego koniecznym okazało się wykonanie badań w pobliżu tego obiektu. Litologię sąsiedztwa stanowiska archeologicznego poznano za pomocą wierceń i wykopów. Wykonano 21 wierceń świdrem torfowym typu "Instorf" oraz świdrem do osadów mineralnych. Usytuowano je w dwóch liniach profilowanych, których lokalizacja zaznaczona jest na ryc. 4. Wkopy archeologiczne znajdowały się w północnej części południkowo zorientowanego wału.

Wał ten zbudowany jest z piasków średnioziarnistych, barwy żółtej, w stropie bezstrukturalnych, a niżej laminowanych. Przykryte są one około 20 - centymetrową warstwą próchnicy. Miąższość jej wzrasta w miarę zbliżania się do fragmentów niżej leżącej terasy. Na wschód i zachód (ryc. 5A) od piaszczystego wału występują osady biogeniczne wykształcone w postaci torfów, gytii detrytusowej i gytii wapiennej z malakofauną.

Ryc. 5. Żuławka Mała, stan. 1, gm. Wyrzysk. Przekroje geologiczne (1 - piaski rzeczne; 2 - piaski eoliczne; 3 - gytia detrytusowa i wapienna; 4 - torf; 5 - miejsce odwiertu).

Rys. B. Nowaczyk

Wśród tych osadów spotyka się cienkie wkładki piasku, mułków i spiaszczonego łu. Osady biogeniczne ze wspomnianymi przewarstwieniami spoczywają z reguły na piaskach, a tylko w kilku miejscach ich podłoże stanowią ły (północno wschodnia część obszaru badań geologicznych). Miąższość torfów i gytii jest zróżnicowana (ryc. 5) i wynosi od 60 do 380 cm.

Analiza zebranego w czasie badań terenowych materiału i studia literatury upoważniają do wyciągnięcia kilku wniosków dotyczących paleogeografii najbliższego otoczenia stanowiska archeologicznego w Żuławce Małej.

Z badań S. Kozarskiego (1962a, s. 154) wynika iż w Allerød, rzeka Noteć wcięła się w II poziom terasowy na dość znaczną głębokość w wyniku czego powstał I poziom terasowy. Jego powierzchnia leżała kilka metrów niżej od obecnej. Najprawdopodobniej podczas młodszego Dryasu na tej nowo powstałej powierzchni przebiegały procesy eoliczne, znane zresztą i opisane z innych części Pradoliny Noteci-Warty (S. Kozarski 1962b, s. 37-40; B. Nowaczyk 1986, s. 245). Doprowadziły one do usypania wału wydmowego, którego fragment obserwujemy w Żuławce Małej. Za eolicznym pochodzeniem wału przemawiają następujące fakty:

1. Materiał go budujący jest pod względem granuearnym podobny do piasków występujących w innych wydmach.
2. Na załączonym przekroju geologicznym (ryc. 5) wyraźnie widać, iż stok o ekspozycji zachodniej jest łagodniejszy od stoku o ekspozycji wschodniej. Taka asymetria stoków jest powszechnie obserwowana w wydmach Polski i Europy środkowej.

3. Wreszcie południkowa orientacja wału daje wytłumaczyć się tylko procesami eolicznymi. Żaden z procesów środowiska fluwialnego w pradolinie nie mógł utworzyć formy o takim przebiegu.

Po utworzeniu wydmy rozpoczyna się proces agradacji doliny, prowadzący na znacznych przestrzeniach do zatorfienia jej dna. W kilku miejscach oprócz opisanego stanowiska z Żuławki Małej stwierdzono wśród torfów warstewki gytii (A. Wodziczko 1948; S. Kozarski 1962a, s. 154; T. Przybylski 1961; S. Gadomska 1957, s. 371-401), które świadczą o okresowym występowaniu zbiorników jeziornych sprzyjających sedymentacji (jeziornych) osadów węglanowych.

Stwierdzone w wykopie nr 27B dwie warstewki piasków (0,54-0,79 i 0,85-1,12 m) są dowodem lokalnych procesów eolicznych związanych z obecnością na tym obszarze człowieka.

III. WYNIKI BADAŃ WYKOPALISKOWYCH STANOWISKA

Badaniami objęto obszar o powierzchni 135 m². Prace prowadzono w obrębie wykopu nr II i wykopu nr III (wykopy m nr I nazywany jest staw, którego dno badano w 1992 r. - por. J. Rola 1993, s. 7-15). Wykop nr II, o powierzchni 100 m², zlokalizowany był w obniżeniu terenowym między wałem wydmowym a terasą dolną (na zachód od stawu badanego w 1992 r.). Wykop nr III, o powierzchni 35 m², zlokalizowany był na północnym stoku wału wydmowego (na wschód od stawu).

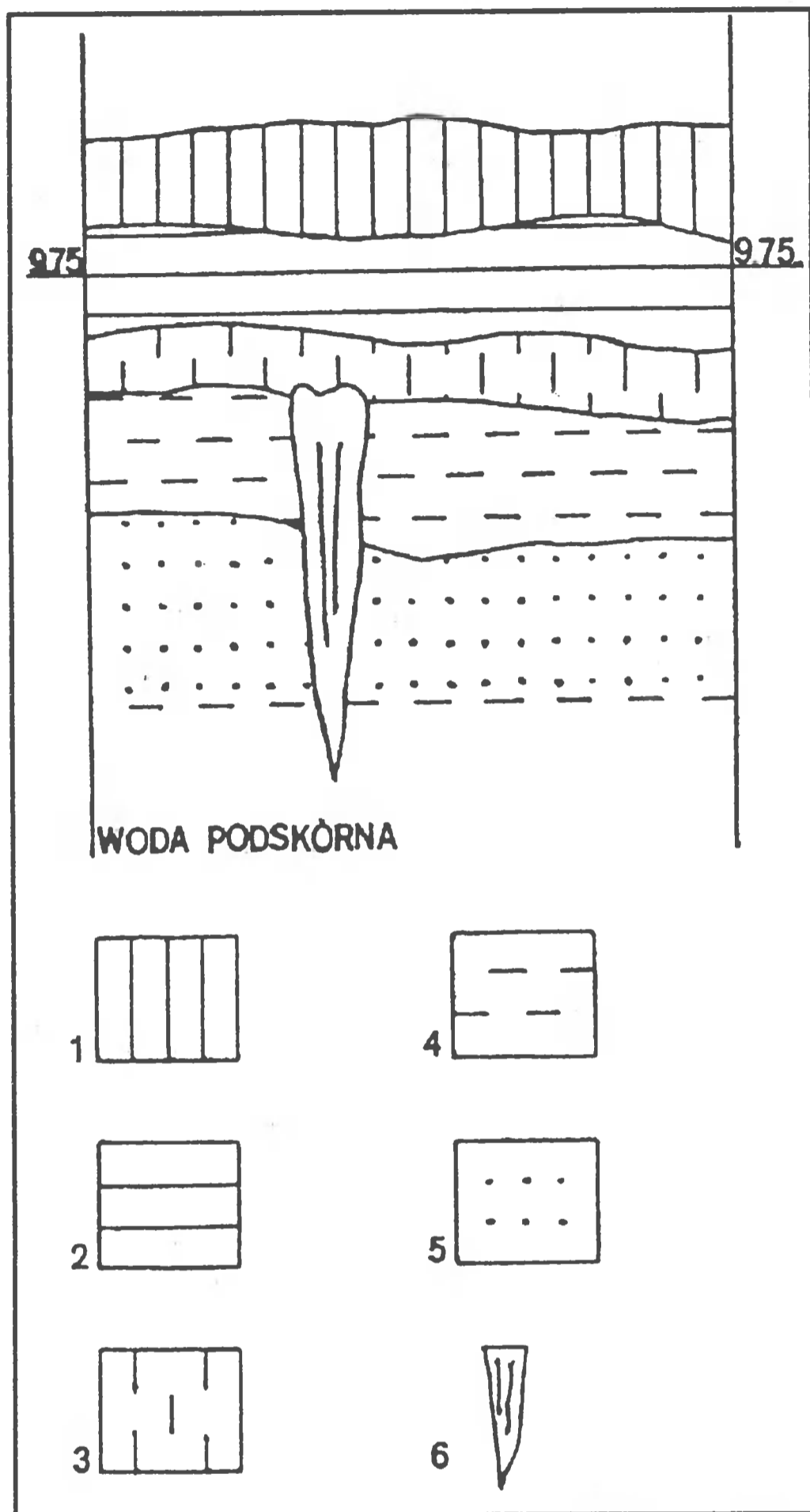
Wykop nr II (ryc. 6)

W obrębie rozpatrywanego wykopu zarejestrowano materiały związane z 3 jednostkami kulturowymi: kulturą łużycką, kulturą amfor kulistych i kulturą pucharów lejkowatych.

Kultura łużycka

Jej materiały zarejestrowane zostały bezpośrednio pod humusem, w silnie nasyconej substancjami mineralnymi (głównie żelazistymi) warstwie pochodzenia organicznego - o barwie brunatno-rdzawej (ryc. 6). Podczas eksploracji warstwy, obok pojedynczych fragmentów ceramiki oraz kości zwierząt, natrafiono na drewno noszące ślady obróbki ciesielskiej. Duże fragmenty pni, które można by nazwać elementami nośnymi, zachowały dwojaki rodzaj orientację: w przybliżeniu leżały na osi wschód-zachód i północ-południe. Pozostałe (żerdzie, wióry, gałęzie) rozrzucone były pomiędzy większymi, bez zachowania konkretnej orientacji. W wypełnisku warstwy rejestrowano również spaleniznę i węgle drzewne. W czasie badań pobrano 157 próbek do analiz dendrologicznych²; wyniki ich analizy przedstawione są w dalszej części artykułu. Na obecnym etapie badań ściśle określenie funkcji odsłoniętych pozostałości nie wydaje się możliwe. Dla prowadzących badania nie ulega wątpliwości, że zarejestrowano fragment logicznego układu, będącego prawdopodobnie pozostałością konkretnej konstrukcji. Sytuacja geomorfologiczna, jak i analiza innych odkrytych na stanowisku konstrukcji, wskazują na pewne prawdopodobieństwo zarejestrowania swego rodzaju założenia o charakterze komunikacyjno-przeprawowym.

² W tym zestawieniu uwzględniono również próbki pobrane w czasie badań w 1994 r.

Ryc. 6. Żuławka Mała, stan. 1, gm. Wyrzysk. Profil wykopu nr II:

- 1 - humus;
- 2 - brunatno-rdzawa warstwa nr I pochodzenia biogenicznego, z żelazistymi wtrętami [poziom KŁ];
- 3 - szaro-brunatna warstwa nr II pochodzenia biogenicznego;
- 4 - ciemnoszaro-brunatna warstwa nr III pochodzenia biogenicznego [faszyna, poziom KAK];
- 5 - ciemnoszara warstwa nr IV pochodzenia biogenicznego, przechodząca w szary drobnoziarnisty piasek;
- 6 - słup z drewnianej konstrukcji KAK.

Rys. J. Rola

Należy oczekiwać, że kolejne sezony badań dostarczą materiałów umożliwiających pełną definicję funkcjonalną odkrytej konstrukcji³.

Chronologia warstwy zawierającej zabytki związane z kulturą łużycką określona jest datą 3160±30 B.P. (oraz z badań w 1992 r. - 3110±50 B.P. i 3010±50 B.P. , natomiast z wykopu nr III: - 2690±50 B.P.). Szczegółowe zestawienie wszystkich dat C-14 dla stanowiska w Żuławce Małej znajduje się w części poświęconej analizom radiowęglowym.

³ Poważnym ograniczeniem może być jednak fakt postępującej bardzo szybko destrukcji drewna, odślanianego z roku na rok w coraz gorszym stanie. Wysoki poziom zalegania warstwy zawierającej zabytki kultury łużyckiej, przy równoczesnym katastrofalnie niskim poziomie zalegania wody podziemnej, powoduje, że drewno znajduje się pod bezpośrednim wpływem warunków atmosferycznych.

Kultura amfor kulistych

Warstwy zawierające materiały kultury amfor kulistych występują poniżej opisanej wcześniej warstwy kultury łużyckiej. W czasie eksploatacji zarejestrowano nieliczne fragmenty ceramiki, narzędzi krzemienych oraz kości zwierząt. Głównym jednak materiałem archeologicznym odsłoniętym w czasie eksploracji warstw tej kultury było bardzo liczne obrobione ciesielsko drewno. Były to zarówno elementy pionowe - zaciosane w szpic słupy, duże elementy poziome - belki stabilizujące konstrukcję oraz drobne fragmenty - zrzynki, odpady, gałęzie czy żerdzie, będące wypełniskiem warstw konstrukcji. W czasie II sezonu badań odsłonięto łącznie pas o miąższości około 0,3-0,4 m, szerokości około 5-7 m i długości 16-7 m⁴.

Jak się wydaje, zarejestrowano konstrukcję o charakterze komunikacyjno-przeprawowym, umożliwiającą przeprawę przez podmokłe obniżenie (jak wykazują analizy *Cladocera* i makroskopowych szczątków organicznych teren ten zajęty był raczej przez stały zbiornik wodny, o wodzie stojącej lub wolno płynącej, o głębokości sięgającej do około 1,5 m) pomiędzy wałem wydmowym a terasą dolną. Założenie to wstępnie określono słowem "grobla", które to zdaniem autorów najlepiej odpowiada charakterowi pozostałości. Konstrukcja ta była swego rodzaju wymoszczeniem przejścia, zabezpieczającym przed zapadaniem się w bagno (poniżej spągu warstwy konstrukcji zalegają warstwy akumulacji biogenicznej sięgające dwóch i więcej metrów miąższości). Jak się wydaje, strop "grobli" odpowiadał poziomowi lustra wody. Można przypuszczać, że konstrukcja ta zniszczona została przez powódzie. Część faszyny budującej "groblę" została "wyplukana" z niej i przemieszczona na zachód, a więc w kierunku zgodnym z rejestrowanym na stanowisku spadkiem terenu.

W czasie badań pobrano liczne próbki do analizy dendrologicznej, natomiast w oparciu o drewno dębowe rozpoczęto budowę skal dendrochronologicznych (wyniki prezentowane są w dalszej części artykułu). Dla określenia chronologii założenia wykonano serię 10 dat radiowęglowych. Dwie próby pobrano z warstwy leżącej na stropie konstrukcji, pięć z poziomu faszynowania "grobli" i trzy z drewna rejestrowanego poniżej warstwy faszynowania. Uzyskane wyniki można uznać za spełniające oczekiwania. "Groblę" datować należy serią pięciu dat pobranych z warstwy faszynowania (skrajne daty 4020±110 B.P. i 4420±40 B.P.), które po ich skalibrowaniu jako dat zależnych, pozwalają wyodrębnić interesujący nas przedział czasowy na 3050-2600 B.C.

Kultura pucharów lejkowatych

Materiał archeologiczny związany z tą kulturą zarejestrowano poniżej warstwy faszynowania opisanej już "grobli". Natrafiono na kilka zaledwie fragmentów ceramiki. Jak się wydaje ich chronologii dobrze odpowiada data jednej z próbek drewna zarejestrowanego poniżej "grobli": 47 ±100 B.P. (Mediana cal B.C. - 3557).

Warte zasygnalizowania są również najstarsze daty radiowęglowe z wykopu nr II. Dwa fragmenty obrobionego ciesielsko drewna w oparciu o analizy radiowęglowe określono na 5690±50 B.P. (Mediana cal B.C. - 4524) oraz 6180±50 B.P. (Mediana cal B.C. - 5119). Rokuje to dobrze, zwłaszcza w kontekście zarejestrowanego na po-

⁴ Badania III sezonu w 1994 r. pozwoliły określić całkowitą długość tego założenia na około 35 m.

wierzchni stanowiska (w odległości około 50 m od wykopu nr II) skupiska fragmentów ceramiki kultury ceramiki wstęgowej rytej. Jednak konkretne powiązanie tych dwóch faktów możliwe będzie dopiero po kolejnych sezonach badań.

Wykop nr III (ryc. 7)

W obrębie tego wykopu zarejestrowano materiały związane z kulturą łużycką, niezdefiniowanymi społecznościami wczesnej epoki brązu, kulturą amfor kulistych i kulturą pucharów lejgowatych.

Kultura łużycka

Bezpośrednio pod humusem zarejestrowano warstwę brunatno-rdzawą pochodzenia organicznego - analogiczną jak w obrębie wykopu nr II (ryc. 7). Natrafiono na opracowane ciesielsko drewno - żerdzie i duże ilości wiórów odpadowych (2690 +/-50 B.P.), natomiast w południowo-wschodnim narożniku wykopu odsłonięto niewielki fragment konstrukcji drewnianej. Ułamkowość odkrycia nie pozwala na identyfikację funkcjonalną reliktyw; zarejestrowano dwie deski będące pozostałością warstwy użytkowej, leżące na osi północny wschód-południowy zachód, które spoczywały na poprzecznie do nich ułożonych, swego rodzaju dźwigarach z żerdzi. Ponadto zanotowano pojedyncze fragmenty ceramiki i kości zwierząt.

Wczesna epoka brązu

Warstwa z tego okresu pradziejów w obrębie wykopu nr III jest uboga w zabytki archeologiczne. W ciemnobrunatno-szarej warstwie pochodzenia organicznego zarejestrowano pojedyncze, niecharakterystyczne fragmenty ceramiki, nieliczne wióry i odłupki krzemienne oraz również nieliczne obrobione ciesielsko żerdzie i fragmenty pni drzew (3750 +/-50 B.P.).

Kultura amfor kulistych

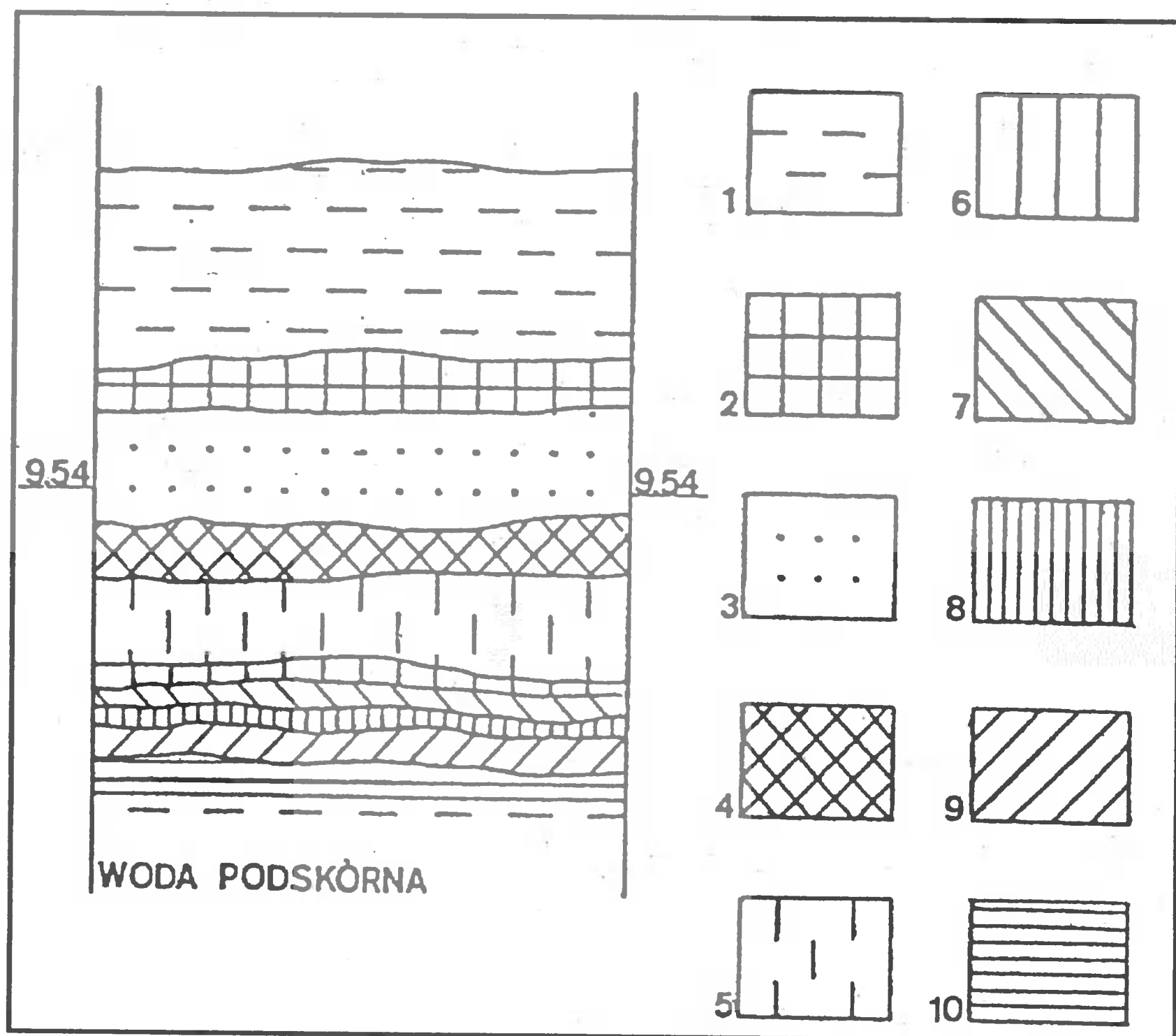
Zabytki związane z obecnością ludności tej kultury zostały zarejestrowane w spagowej części czarnej warstwy pochodzenia biogenicznego i stropie warstw piaszczystych. W czasie badań natrafiono na fragmenty ceramiki, narzędzie krzemienne, kości zwierząt oraz fragment kościanego ostrza wrzecionowatego. Z zarejestrowanych fragmentów drewna obrobionego ciesielsko pobrano próbki do analiz dendrochronologicznych oraz C-14: (4080 +/-60, 4330 +/-60, 4470 +/-60 B.P.). Próbki te, razem z odpowiadającymi im chronologicznie wynikami analiz z 1992 r., po skalibrowaniu tworzą przedział 3400-2500 B.C. W obecnym etapie badań, nie ma możliwości pewnej funkcjonalnej interpretacji zarejestrowanych pozostałości. Można jedynie domniemywać, że raczej mają⁵ one charakter osadowy, niż przeprowowy.

Kultura pucharów lejgowatych

W obrębie wykopu nr III na zabytki kultury pucharów lejgowatych natrafiono poniżej warstwy kultury amfor kulistych, w spagowej części warstwy piasku drobnoziarnistego o barwach: ciemnoszarej, szarej i jasnoszarej (ryc. 7). Zarejestrowano liczne

⁵ Byłaby to strefa graniczna ewentualnej osady.

fragmenty ceramiki (w tym z resztkami dziegcia)⁶, narzędzia krzemienne, kości zwierząt,

Ryc. 7. Żuławka Mała, stan. 1, gm. Wyrzysk. Profil wykopu nr III (ar 27B) z zaznaczonym miejscem pobrania tzw. profilu *Cladocera* i makroszczątków organicznych: 1 - humus; 2 - warstwa biogeniczna koloru brunatno-rdzawego, z licznymi żelazistymi wtrętami [poziom KŁ]; 3 - czerwono-brunatna warstwa nr IV pochodzenia biogenicznego, silnie nasyciona substancjami mineralnymi, głównie żelazistymi [poziom KŁ]; 4 - ciemnobrunatno-szara warstwa nr V pochodzenia biogenicznego, silnie spiaszczona [poziom wczesnej epoki brązu]; 5 - ciemnobrunatno-szara warstwa nr VII pochodzenia biogenicznego, słabo spiaszczona [poziom KAK]; 6 - jasnoszary, drobnoziarnisty piasek [warstwa nr X, poziom KAK]; 7 - ciemnoszary, drobnoziarnisty piasek [warstwa nr IX, poziom KPL]; 8 - jasnoszary, drobnoziarnisty piasek [warstwa nr XI, poziom KPL]; 9 - ciemnoszary, drobnoziarnisty piasek [warstwa nr XII, poziom KPL]; 10 - jasnożółto-szary, drobnoziarnisty piasek [poziom KPL; poniżej nie uwzględniona na ryc. warstwa nr XVI związana z poziomem KAK. Rys. J. Rola

a także fragment nieokreślonego ostrza kościanego, wyświecony antropogenicznie kiel psa ze śladem po nawierceniu oraz czekan z poroża jelenia, ponadto drewno z licznymi śladami obróbki ciesielskiej: żerdzie, fragmenty pni zaciosanych w szpic oraz

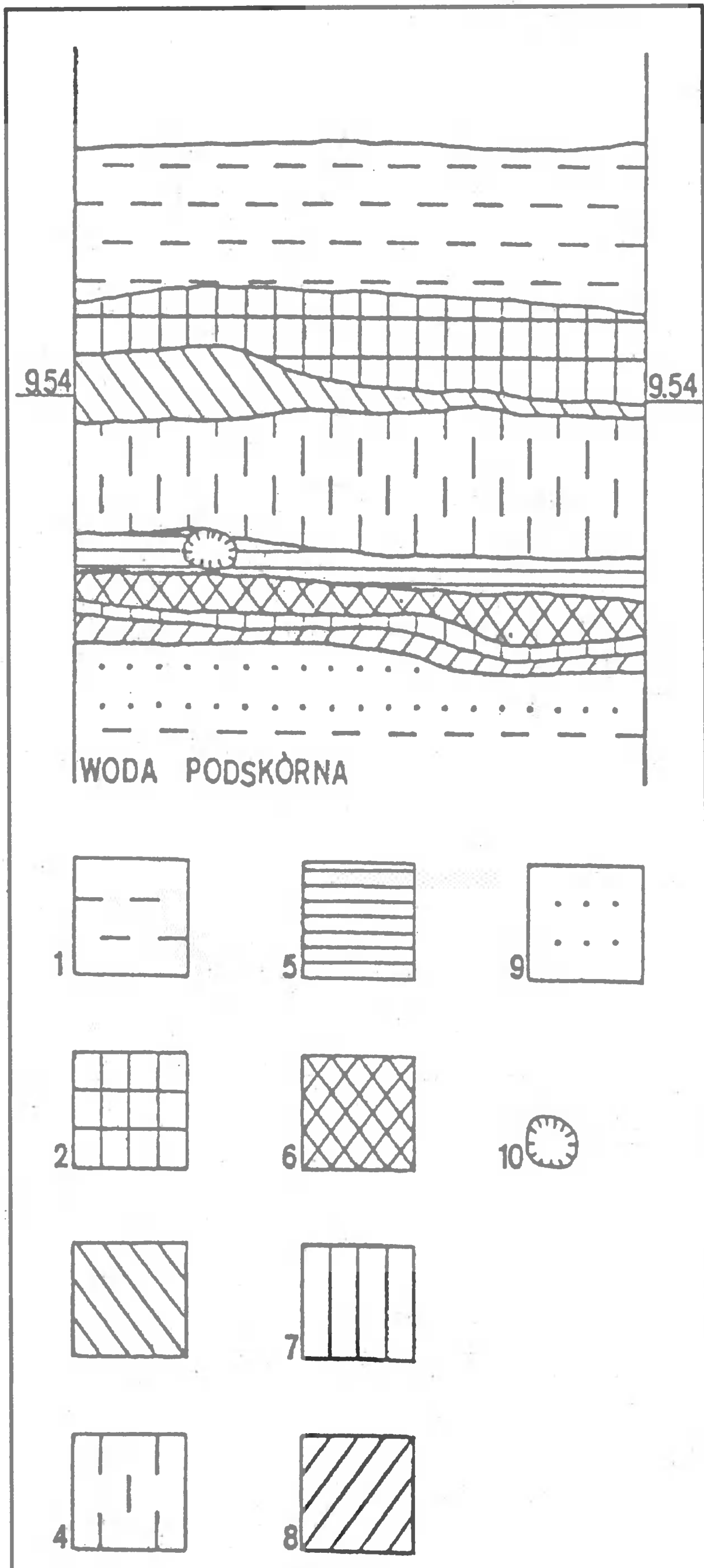
⁶ Analizy chemiczne wykonał J. Langer z Instytutu Chemii UAM w Poznaniu.

Ryc. 8. Żuławka Mała, stan. 1, gm. Wyrzysk.

Profil wykopu nr III (ar 26C) z zaznaczonym miejscem pobrania tzw. profilu *Cladocera* i makroszczątków organicznych:

- 1 - humus;
- 2 - brunatno-rdzawa warstwa nr II pochodzenia biogenicznego, z licznymi wtrętami żelazistymi [poziom KŁ];
- 3 - czerwono-brunatna warstwa nr IV pochodzenia biogenicznego, silnie nasycona substancjami mineralnymi, głównie żelazistymi [poziom KŁ];
- 4 - ciemnobrunatno-szara warstwa nr V/VII pochodzenia biogenicznego, spiaszczona silniej w stropie niż w spagu [poziom wczesnej epoki brązu - strop; poziom KAK - spąg];
- 5 - ciemnobrunatno-szara warstwa nr XV pochodzenia biogenicznego, z dużą domieszką muszli [poziom KAK];
- 6 - jasnoszary, drobnoziarnisty piasek [warstwa nr X, poziom KAK];
- 7 - ciemnoszary, drobnoziarnisty piasek [warstwa nr IX, poziom KPL];
- 8 - jasnoszary, drobnoziarnisty piasek [warstwa nr XI, poziom KPL];
- 9 - ciemnoszary, drobnoziarnisty piasek [warstwa nr XII, poziom KPL];
- 10 - drewno.

Rys. J. Rola

deski (przede wszystkim z drewna dębowego - pobrano próbki dendrochronologiczne. Temu poziomowi odpowiadają daty radiowęglowe: 4740 \pm 140 B.P., 4890 \pm 60 B.P., zeszłoroczna: 4890 \pm 70 B.P., a także, z wykopu nr II (poniżej warstwy "grobli"), 4790 \pm 100 B.P. Po kalibracji uzyskano przedział czasowy 3800-3400 cal B.C.

Jak się wydaje również te pozostałości można uznać za relikty osady (?).

Kultura amfor kulistych

Na materiały tej kultury natrafiono poniżej opisanej już warstwy kultury pucharów lejkowatych. W stropowej części warstwy pochodzenia organicznego natrafiono na fragmenty ceramiki (w tym naczynia z dziegciem na zewnętrznych ściankach, o układzie i grubości lepszycza sugerującym charakter zdobniczy - por. J. Langer, J. Rola 1994), nieliczne wióry krzemienne oraz kościane szydło. W takim układzie stratygraficznym chronologię warstwy ocenić należy na ostatnie stulecia IV tys. p.n.e. Należy tu też zwrócić uwagę na najstarszą datę z wykopu nr III 5610 \pm 50 B.P. (Mediana cal B.C. - 4427). Próbką tak wydatowana, pobrana została z dębowej deski, zarejestrowanej w warstwie zawierającej zabytki kultury pucharów lejkowatych. Trudno obecnie skomentować tę rozbieżność chronologiczną inaczej niż przypuszczalnymi domieszkami materiału starszego do młodszego. Ponieważ wykop nr III założony został na stoku wydmy, tego typu zakłóceń można się spodziewać. Mimo to, fakt ten w połączeniu z nielicznymi fragmentami tzw. ceramiki późnowstęgowej znajdowanej jak dotąd na złożu wtórnym, jest dowodem na pojawienie się na stanowisku nr 1 w Żuławce Małej grup ludzkich także w tym okresie pradziejów.

Wnioski

Badania prowadzone na stanowisku nr 1 w Żuławce Małej w 1992 i 1993 r. Zakończyły się odkryciem śladów intensywnego osadnictwa z epoki neolitu i brązu. Zarejestrowano pozostałości osad, jak i unikalny kompleks przeprowy - relikty konstrukcji komunikacyjno-przeprowowych.

Kolejne sezony badań powinny być ukierunkowane na dalsze wieloaspektowe, interdyscyplinarne badania konstrukcji drewnianych, a także na dostarczenie większej ilości informacji o wszystkich etapach zasiedlania stanowiska. Jak się wydaje kolejne sezony badań zaowocują wysoce satysfakcjonującymi wynikami.

IV. WYNIKI ANALIZY *CLADOCERA* ORAZ MAKROSKOPOWYCH SZCZĄTKÓW ROŚLIN ZE STANOWISKA

Cladocera (wioślarki) należą do jednych z najliczniej reprezentowanych przedstawicieli fauny planktonowej. Ich chitynowe pancerzyki doskonale zachowują się w osadach dennych jezior, a co istotniejsze posiadają cechy umożliwiające poprawne oznaczenia gatunkowe. Analiza zespołów kopalnych wioślarek wykorzystywana jest w rekonstrukcji paleośrodowiska, umożliwiając odtworzenie zmian jakie zachodziły w zbiornikach wodnych w przeszłości (C. E. Goulden 1964, s. 1-52; R. V. Harmsworth 1968, s. 223-241; W. H. Hofmann 1986, s. 259-287) uchwycenie okresów nasilonego osadnictwa w jego zlewni (C. E. Goulden 1964, s. 1-52; tenże 1966, s. 223-241,

K. Szeroczyńska 1985, s. 53-69; też 1991, s. 105 - 114).

Poniższe opracowanie prezentuje wyniki analizy *Cladocera* i makroskopowych szczątków roślin pochodzących z profili wykopów archeologicznych na stanowisku Żuławka 1. Badaniom poddano dwa rdzenie (Z-1/93, Z-2/93) o długości około 1,5 m każdy. Warstwy opisano metodą Troels-Smitha (J. Troels-Smith 1955, s. 39-88).

Materiały do badań *Cladocera* pobrano uwzględniając sytuację litologiczną, w odstępach 10-25 cm. Każdą próbkę o objętości 1 cm³ ogrzewano w 10% KOH przez 30 minut przy użyciu mieszadła manetycznego. W razie konieczności usunięcia węglanów stosowano 10% HCl. Rozluźniony w ten sposób osad przesiewano przez sito o oczkach 0,046 mm. Otrzymane *residuum* rozprowadzono w 15 ml wody destylowanej i barwiono *Safraniną* T. Podczas obserwacji mikroskopowej zliczono wszystkie zauważone szczątki: tarczki głowowe, skorupki tułowiowe, postabdomeny i kolce postabdominalne. Otrzymane rezultaty przedstawiono w formie jakościowych i ilościowych diagramów (ryc. 7-11). Próby na zawartość szczątków mikroskopowych o objętości 500 cm³ szlamowano wykorzystując sita o średnicy oczek 2; 0,5; 0,2 mm (wyniki analizy makroskopowych szczątków przedstawiane są w opisie ryc. 9).

Analiza *Cladocera*

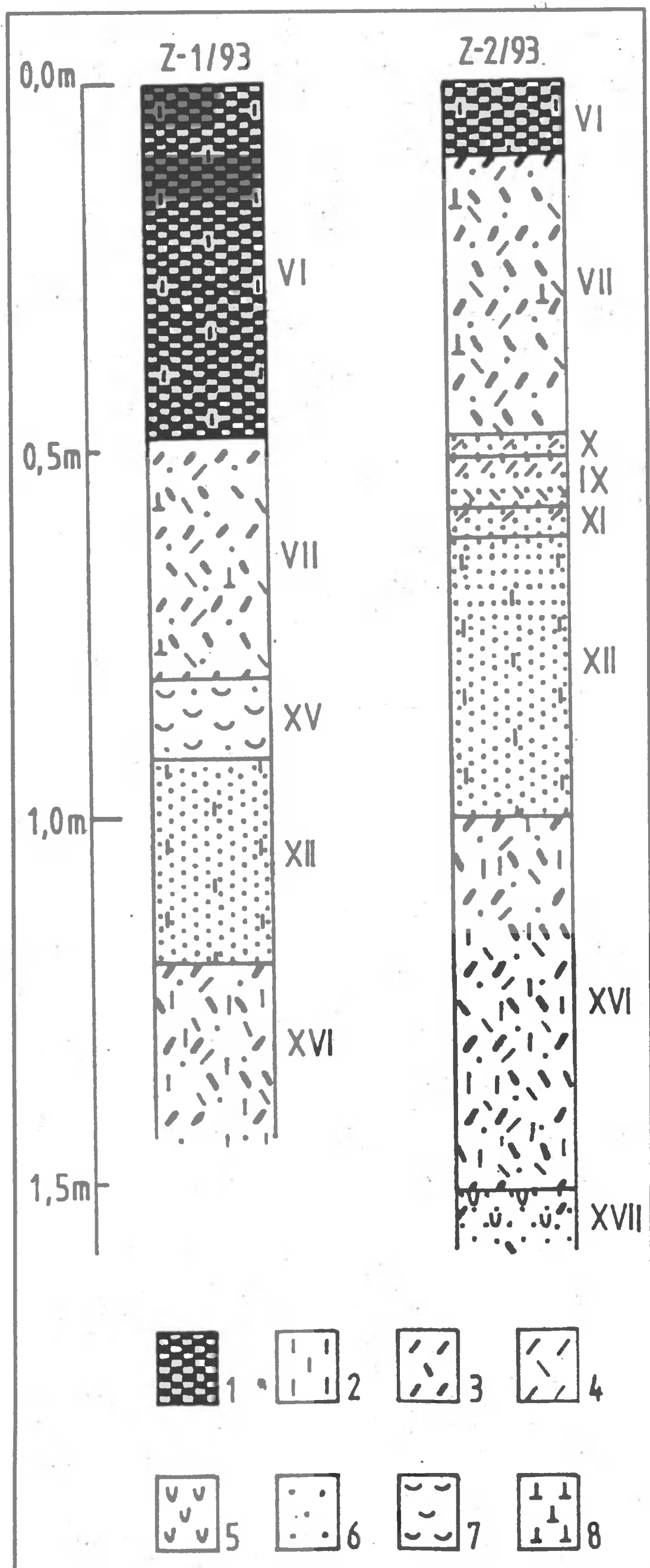
W omawianych rdzeniach oznaczono 12 gatunków *Cladocera*. Wszystkie należą do rodziny *Chydoridae*. W osadach rdzenia Z-1/93 wyróżniono 4 fazy rozwoju fauny wioślarek (ryc. 10). W fazie 1 występują wszystkie z notowanych w tym rdzeniu gatunki. Najliczniejszym z nich jest *Chydorus sphaericus*, gatunek bardzo pospolity, łatwo przystosowujący się, zasiedlający wszystkie rodzaje wód (D. Flössner 1972, s. 1-499). Liczna reprezentacja pozostałości *Cladocera VII* wskazuje na wodne środowisko akumulacji. Świadczą o tym bogate znaleziska grążela żółtego, rośliny wód stojących lub wolno płynących. Minerelny charakter warstwy XII nie sprzyjał odkładaniu szczątków wioślarek co zostało odzwierciedlone na diagramach opracowanych dla obu rdzeni. Obecność wody wykazują natomiast rosnące krzywe *Cladocera* w stropowym odcinku warstwy XVI i spągowej warstwy XII. Skład gatunkowy fauny wioślarek jest charakterystyczny dla silnie zarośniętych, płytkich zbiorników. Niewielka liczba gatunków wskazuje na niesprzyjające warunki siedliskowe.

Pod względem zawartości makroskopowych szczątków roślin żaden z osadów nie wykazuje cech podwodnej warstwy kulturowej (ryc. 10 - 11).

V. WYNIKI ANALIZ RADIOWĘGLOWYCH ORAZ KALIBRACJA DAT PRÓBEK ZE STANOWISKA

Kalibracja dat ze stanowiska Żuławka Mała została wykonana za pomocą programu CALIBRATION w.5.1. opracowanego w Laboratorium Radiowęglowym w Gliwicach. Kalibracji dokonano z wykorzystaniem krzywych kalibracyjnych opublikowanych w periodyku *Radiocarbon*, t. 35, nr 1, 1993.

Daty zostały podzielone na dwie grupy: pierwszą nazwaną „Grobla”, w której znalazło się 10 dat oraz drugą, w której znalazły się pozostałe datowania.

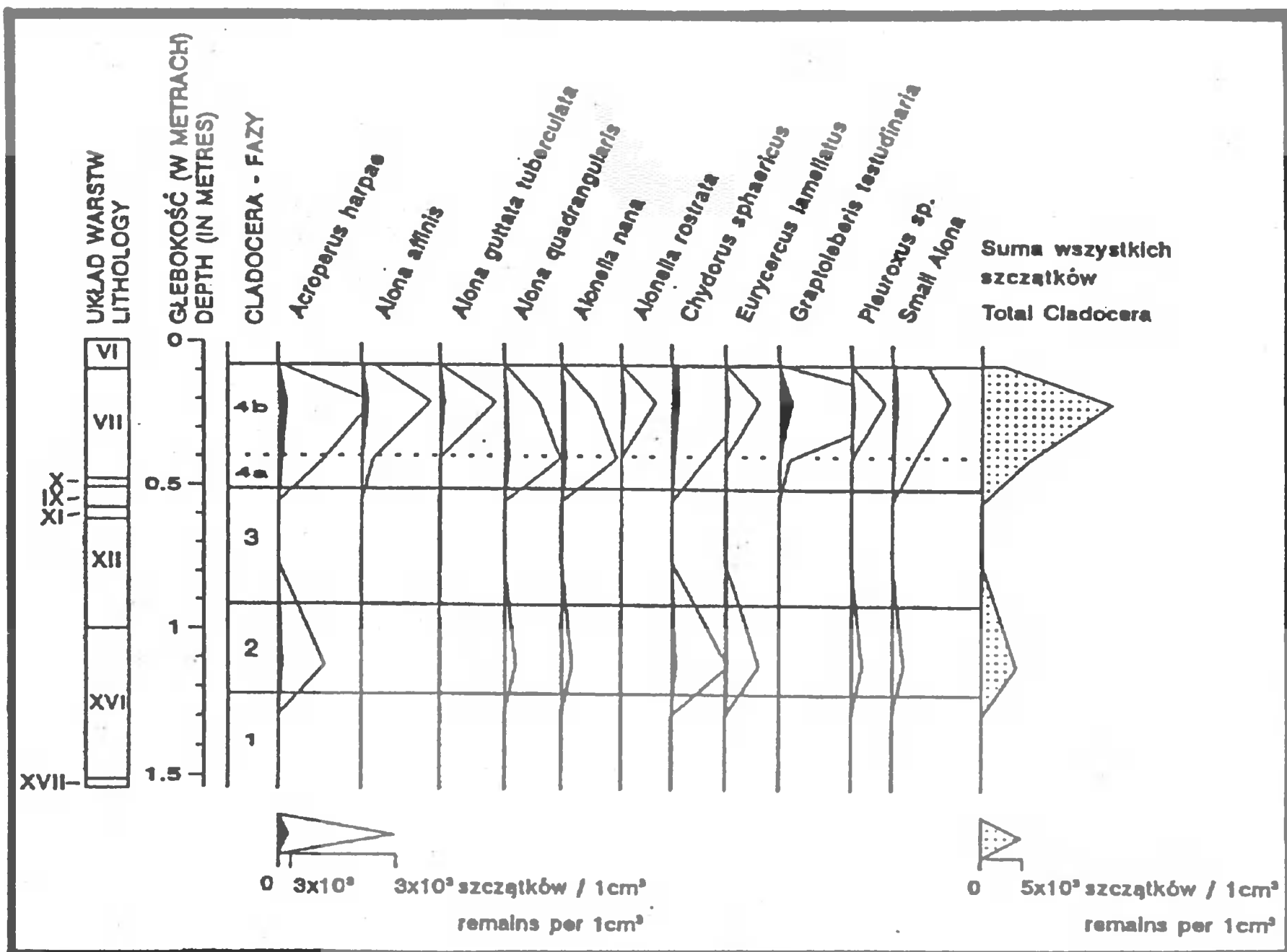

Ryc. 9. Żuławka Mała, stan. 1,
gm. Wyrzysk.

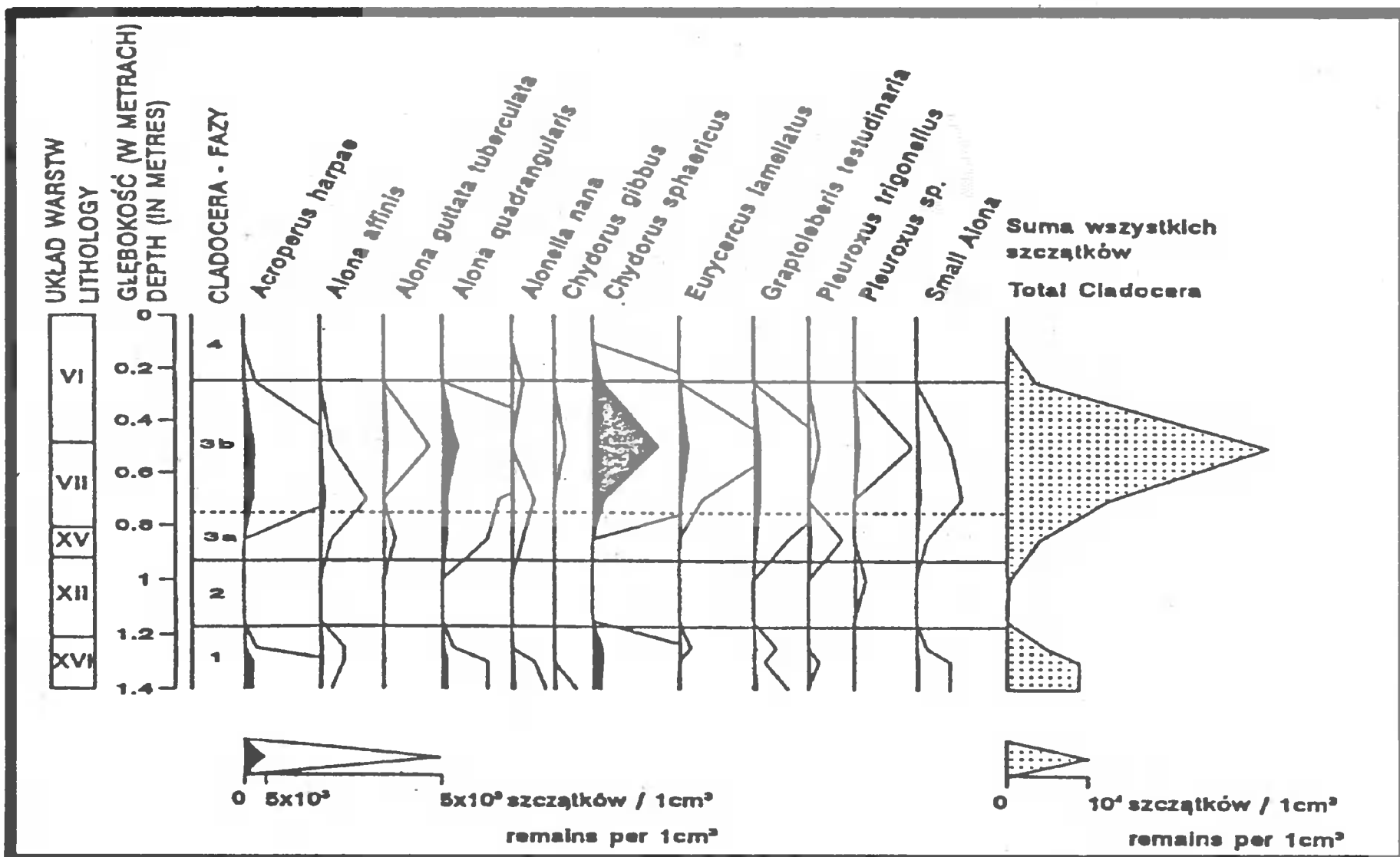
Układ warstw w rdzeniach
nr Z-1/93 oraz Z-2/93:

- 1 - *Substantia humosa* [Sh];
- 2 - *Turffa herbacea* [Th];
- 3 - *Detritus lignosus* [Dl]
i *Detritus herbosus* [Dh];
- 4 - *Detritus granosus* [Dg];
- 5 - *Limus calcareus* [Lc];
- 6 - *Grana minora* [G min];
- 7 - *Testae molluscorum Itest.*
[T mol];
- 8 - *Cortex* [Cort.].

Rys. I. oraz M. Polcynowie

Ryc. 10. Żuławka Mała, stan. 1, gm. Wyrzysk. Rozprzestrzenie szczątków *Cladocera* w profilu nr Z-1/93. Rys. I. oraz M. Polcynowie

Ryc. 11. Żuławka Mała, stan. 1, gm. Wyrzysk. Rozprzestrzenie szczątków *Cladocera* w profilu nr Z-2/93. Rys. I. oraz M. Polcynowie

Ponadto w drugiej grupie wyróżniono 4 podgrupy oznaczone A, B, C, D. Dla obu grup przeprowadzono najpierw kalibrację odcinkową, gdzie każda data radiowęglowa wraz z błędem kalibrowana jest oddzielnie, a następnie kalibrację grupy dat zależnych, w której tworzy się sumaryczny rozkład prawdopodobieństwa otrzymania określonego wieku kalendarzowego dla wszystkich dat tworzących daną grupę.

Wyniki kalibracji odcinkowej dla grupy „Grobla” zawarte są w tabeli 1 oraz przedstawione na ryc. 12. Wynikiem kalibracji jest wartość mediany (oznaczonej na wykresie krzyżykiem) oraz przedziały ufności 6896 (grubsza linia na rysunku) i 95 (cieńsza linia na rysunku).

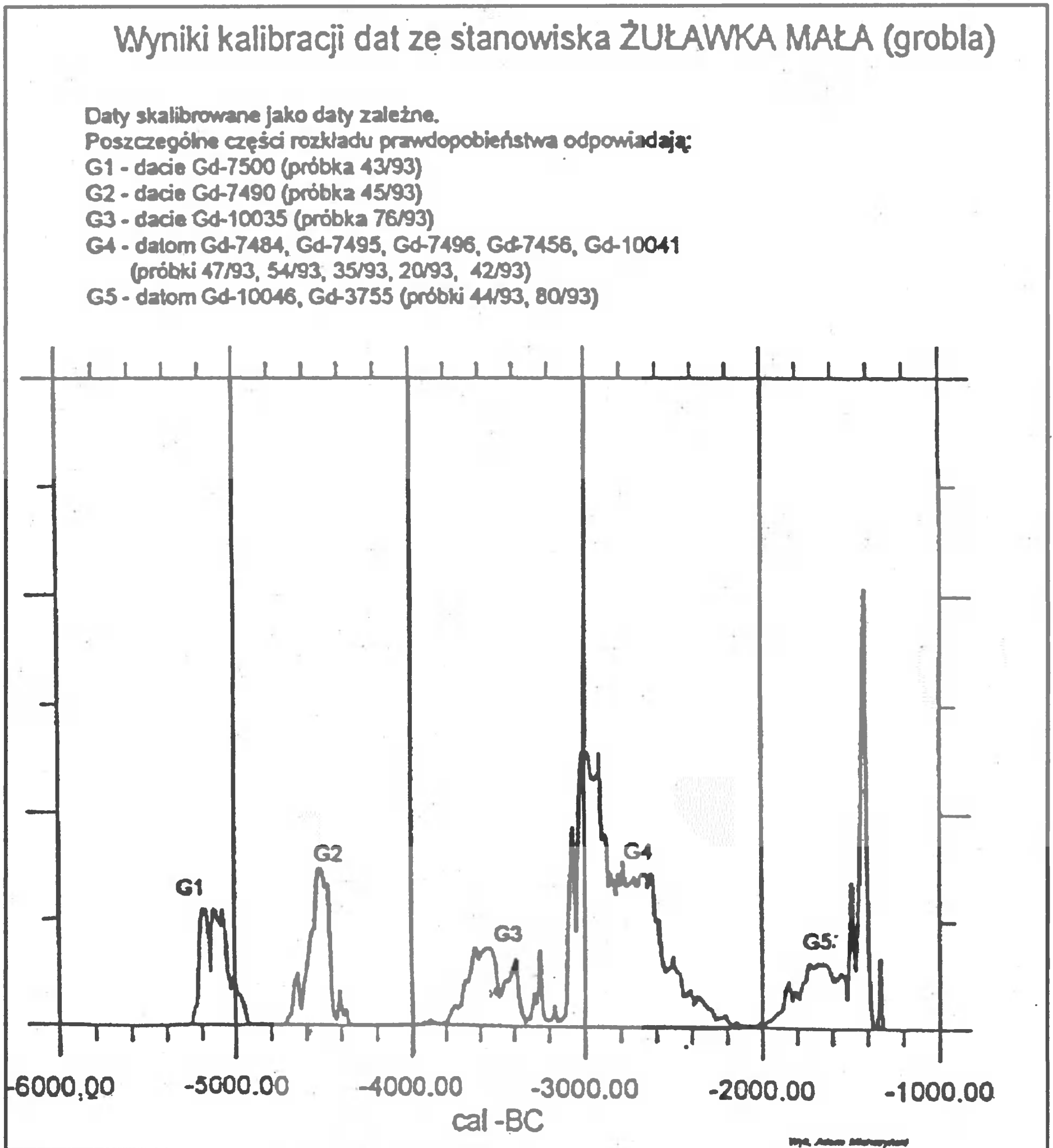
Tabela 1

Żuławka Mała, stan. 1, gm. Wyrzysk.
Wyniki kalibracji odcinkowej dat ze stanowiska (grupa "Grobla")

Nr	Nazwa próbki	Kod laboratoryjny	Wiek C-14 conv B.P.	Mediana cal B.C.	Przedział ufności 68% cal B.C.	Przedział ufności 95% cal B.C.
1	ZM1/80/93P	Gd-3755	3160+/-30	1424	1464-1405	1501-1331
2	ZM1/44/93p	Gd-10046	3390+/-110	1676	1827-1547	1943-1442
3	ZM1/42/93p	Gd-10041	4020+/-110	2544	2742-2375	2857-2211
4	ZM1/20/93p	Gd-7456	4130+/-40	2700	2832-2623	2862-2575
5	ZM1/35/93p	Gd-7496	4260+/-60	2808	2906-2714	3009-2636
6	ZM1/54/93p	Gd-7495	4370+/-40	2985	3028-2929	3083-2905
7	ZM1/47/93p	Gd-7484	4420+/-40	3028	3096-2951	3284-2925
8	ZM1/76/93p	Gd-10035	4790+/-40	3557	3661-3417	3766-3350
9	ZM1/45/93p	Gd-7490	5690+/-50	4524	4596-4475	4673-4400
10	ZM1/43/93p	Gd-7500	6180+/-50	5119	5192-5044	5225-4966

Na ryc. 12 widać wyraźnie, że daty Gd-10041, Gd-7456, Gd-496, Gd-7495 oraz Gd-7484 tworzą zwartą grupę określającą jeden przedział czasowy 3050-2600 cal B.C. (strome granice części rozkładu oznaczonej jako G4). Bezpośrednio do tego przedziału przylega przedział odpowiadający skalibrowanej dacie Gd-10035: Ponieważ data ta określona była ze stosunkowo dużym błędem (100 lat), można, o ile są do tego dodatkowe przesłanki poza samym datowaniem, traktować ją jako wpadającą w górną granicę podanego powyżej przedziału. Drugą grupę tworzą dwie daty: Gd-3755 i Gd-10046. Ryc.12 pozwala określić granice przedziału czasowego określonego przez tę grupę na 1800-1400 cal B.C. Należy jednak podkreślić, że dwie daty to stanowczo za mało na pewne określenie takiego przedziału. Pozostałe dwie daty w sposób zdecydowany odstają od reszty co widoczne jest wyraźnie na ryc. 12. Być może, ma to związek z faktem, że jak wynika z arkuszy informacyjnych próbek, materiał do tych datowań został pobrany z głębokości mniejszych niż dla reszty grupy.

Wyniki kalibracji odcinkowej pozostałych dat ze stanowiska Żuławka Mała (z uwzględnieniem podziału na podgrupy A, B, C, D) zawarte są w tabeli 2 oraz przedstawione na ryc. 13. Z ryc.13 wynika, że kolejne grupy odpowiadają kolejnym, coraz późniejszym przedziałom czasowym, tj. grupa A:1400-800 cal B.C., B:2150-1600 cal B.C., C:3400-2500 cal B.C., D:4600-3400 cal B.C..

Ryc. 12. Żuławka Mała, stan. 1, gm. Wyrzysk. Wyniki kalibracji odcinkowej dat ze stanowiska (grupa "Grobla"). Rys. A. i M. F. Pazdurowie

Podział ten nie jest jednak jednoznaczny, gdyż po pierwsze ilość dat w każdej z grup, a zwłaszcza w grupach A i B, jest niewielka, po drugie jedynie daty z grupy C tworzą po skalibrowaniu zwartą grupę. W grupach A, B i D daty po skalibrowaniu tworzą dwa (grupy A i B) lub więcej (grupa D) skupisk widocznych na ryc.13 jako największe "piki" rozkładów prawdopodobieństwa. W przypadku grupy D daty Gd-3686 oraz Gd-7492 odstają na tyle wyraźnie od pozostałych trzech, że można uznać je za określające inne od reszty przedziały czasowe. W takim przypadku szerokość przedziału określonego przez grupę D zmalałaby do 3800-3400 cal B.C.

Tabela 2

Żuławka Mała, stan. 1, gm. Wyrzysk.
Wyniki kalibracji odcinkowej dat ze stanowiska (wykop nr I oraz III)

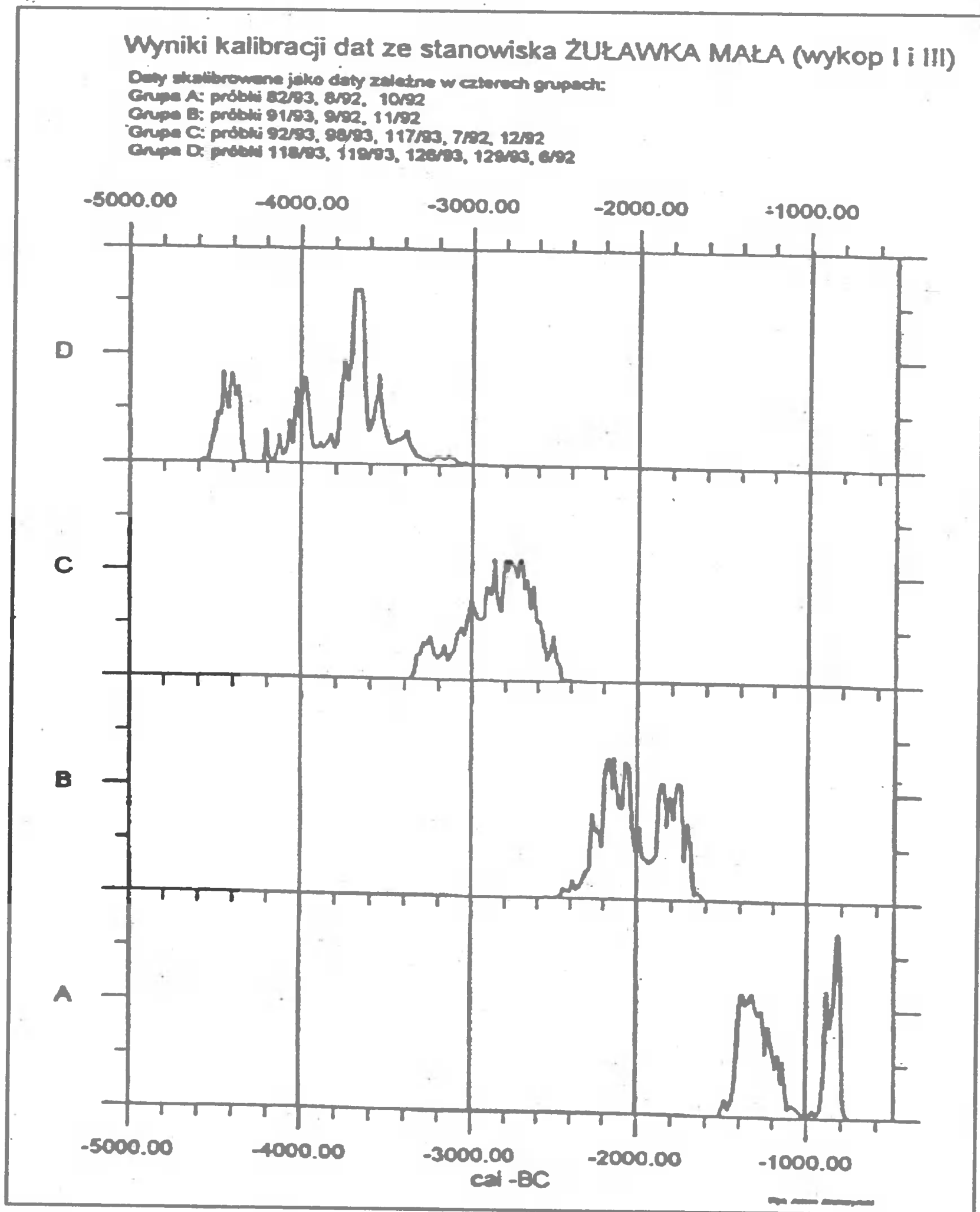
Nr	Nazwa próbki	Grupa	Kod labo- ratoryjny	Wiek C-14 conv B.P.	Mediana cal B.C.	Przedział ufności 68% cal B.C.	Przedział ufności 95% cal B.C.
1	ZM/82/93p	A	Gd-7419	2690+/-50	843	889-814	924-798
2	ZM1/8/92p	A	Gd-7288	3010+/-50	1236	1318-1154	1380-1066
3	ZM1/10/92p	A	Gd-7287	3110+/-50	1358	1412-1299	1483-1227
4	ZM1/11/92p	B	Gd-7289	3480+/-50	1790	1860-1719	1905-1677
5	ZM1/9/92p	B	Gd-6823	3700+/-110	2084	2252-1935	2411-1782
6	ZM1/91/93p	B	Gd-3688	3750+/-50	2144	2232-2057	2296-1990
7	ZM1/92/93p	C	Gd-7410	4080+/-60	2625	2817-2524	2857-2479
8	ZM1/7/92p	C	Gd-7286	4189+/-50	2747	2837-2663	2878-2602
9	ZM1/12/92p	C	Gd-7290	4200+/-50	2760	2855-2679	2887-2602
10	ZM1/98/93p	C	Gd-7416	4330+/-60	2958	3025-2897	3096-2770
11	ZM1/117/93p	C	Gd-3687	4470+/-60	3154	3281-3024	3333-2934
12	ZM1/126/93p	D	Gd-6989	4740+/-140	3494	3643-3305	3797-3072
13	ZM1/119/93p	D	Gd-7409	4890+/-60	3680	3743-3635	3788-3538
14	ZM1/6/92p	D	Gd-7270	4890+/-70	3681	3752-3597	3886-3517
15	ZM1/118/93p	D	Gd-3686	5190+/-60	3997	4078-3938	4208-3820
16	ZM1/129/93p	D	Gd-7492	5610+/-50	4427	4486-4397	4530-4355

Reasumując, spośród wyróżnionych grup A, B, C, D jedynie grupa C określa wyraźny i zwarty przedział chronologiczny. Co do pozostałych grup można wyciągać dalsze wnioski dopiero po uwzględnieniu innych, oprócz wyników datowania radiowęglowego, informacji. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na fakt, że przedział czasowy określany poprzez daty z grupy C pokrywa się z najwyraźniej zaznaczonym przedziałem czasowym dla dat z grupy "Grobla".

VI. WYNIKI ANALIZY DENDROLOGICZNEJ PRÓBEK ZE STANOWISKA

Analizę dendrologiczną przeprowadzono dla 158 próbek drewna oraz węgli drzewnych, wykonano 257 oznaczeń kawałków drewna oraz 10 oznaczeń węgli drzewnych, a także wyróżniono 183 fragmenty kory drzewnej. Wszystkie próbki pobrane zostały w obrębie tzw. grobli. Brzegi jej wzmocnione były palami wbijanymi w dno, wewnątrz zaś moszczono faszyną, przekładano belami, przesypywano piaskiem oraz różnego rodzaju odpadami, jak wióry, gałęzie czy kora, naniesionymi oraz powstałymi w trakcie budowy grobli.

Całość materiału do analiz dendrologicznych pobrana została z dwóch poziomów chronologicznych. Pierwszy - neolityczny, związany był z kulturą amfor kulistych, i drugi z epoki brązu z epoki brązu, związany był z kulturą łużycką. Wyniki analiz dendrologicznych dla wymienionych wyżej poziomów przedstawiono w tabelach 3 i 4.

Ryc. 13. Żuławka Mała, stan. 1, gm. Wyrzysk. Wyniki kalibracji odcinkowej pozostałych dat ze stanowiska. Rys. A. i M. F. Pazdurowie

W oparciu o zaprezentowane badania możemy stwierdzić, że wypełnisko grobli pod względem składu gatunkowego przedstawia się dosyć jednorodnie. Występują tylko rodzaje drewna liściastego⁷ (z wyjątkiem dębu oraz klonu), mogące pochodzić ze związków o zbliżonym charakterze i podobnym środowisku występowania (olesy i łągi).

⁷ Wyjątkiem są tutaj: jedna próba oznaczona jako sosna *Pinus sp.* z poziomu neolitycznego oraz jedna próba nadpalonego kawałka sosny *Pinus sp.* znaleziona w obrębie konstrukcji z epoki brązu. W obu przypadkach mamy, jak można sądzić, do czynienia z przypadkowym naniesieniem, podobnie zresztą należy interpretować fakt znalezienia w obrębie grobli węgli drzewnych.

Tabela 3

Żuławka Mała, stan. 1, gm. Wyrzysk.

Zestawienie gatunkowe drewna z konstrukcji wzniesionej przez ludność kultury amfor kulistych

Rodzaj drewna	Elementy pionowe - słupy		Elementy poziome		Wypełnisko grobli		Węgle drzewne	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Dąb <i>Quercus sp.</i>	12	33,3	10	37,1	25	12,1	8	88,9
Wiąz <i>Ulmus sp.</i>	-	-	-	-	1	0,5	-	-
Jesion <i>Fraxinus sp.</i>	6	16,6	1	3,7	18	8,7	-	-
Olsza <i>Alnus sp.</i>	16	44,4	15	55,5	41	19,8	-	-
Klon <i>Acer sp.</i>	2	5,7	-	-	1	0,5	-	-
Brzoza <i>Betula sp.</i>	-	-	1	3,7	1	0,5	1	11,1
Wierzba <i>Salix sp.</i>	-	-	-	-	6	2,9	-	-
Sosna <i>Pinus sp.</i>	-	-	-	-	1	0,5	-	-
Kora	-	-	-	-	113	54,5	-	-
Razem	36		27		207		9	

Tabela 4

Żuławka Mała, stan. 1, gm. Wyrzysk.

Zestawienie gatunkowe drewna z konstrukcji wzniesionej przez ludność kultury łużyckiej

Rodzaj drewna	Elementy poziome		Wypełnisko konstrukcji		Fragmenty nadpalonego drewna	
	N	%	N	%	N	%
Dąb <i>Quercus sp.</i>	1	5	1	0,7	-	-
Wiąz <i>Ulmus sp.</i>	-	-	6	4,4	-	-
Jesion <i>Fraxinus sp.</i>	1	5	9	6,5	-	-
Olsza <i>Alnus sp.</i>	18	90	41	29,9	-	-
Brzoza <i>Betula sp.</i>	-	-	3	2,2	-	-
Topola <i>Populus sp.</i>	-	-	2	1,5	-	-
Wierzba <i>Salix sp.</i>	-	-	2	1,5	-	-
Liściaste	-	-	3	2,2	-	-
Sosna <i>Pinus sp.</i>	-	-	-	-	1	100
Kora	-	-	70	51,1	-	-
Razem	20		137		1	

Analizując skład gatunkowy poziomu neolitycznego możemy zauważyć, iż groble zbudowano w zasadzie z trzech rodzajów drewna: olsza, dąb oraz jesion. Inne rodzaje wykorzystywane były w znacznie ograniczonej mierze i to głównie jako wypełnisko. Klarownie przedstawia się skład gatunkowy elementów konstrukcyjnych, tj. słupów oraz elementów poziomych. W porównaniu z wykopaliskiem grobli, gdzie *spektrum* użytych rodzajów drewna jest szersze, to w przypadku elementów konstrukcyjnych widoczny jest przemyślany dobór drewna oraz oszczędne gospodarowanie gatunkami cenniejszymi.

Analizując skład gatunkowy poziomu związanego z kulturą łużycką możemy zauważyć dwie jego charakterystyczne cechy: pierwszy to wyjątkowo wysoki udział drewna olszy w porównaniu do innych rodzajów drewna, drugi - to brak elementów pionowych, tj. słupów w konstrukcji. Stan taki wynikać mógł z osuszenia miejsca grobli kultury amfort kulistych na tyle, że w epoce brązu nie było konieczne umacnianie konstrukcji palami, gdyż nie istniała już groźba jej rozmycia. Użycie głównie jednego rodzaju drewna - olszy i praktycznie niewykorzystanie do poziomych elementów konstrukcyjnych drewna dębu i jesionu mogło wynikać z oszczędnego i przemyślnego gospodarowania cennymi gatunkami drewna (jak np. dąb) lub też jego przetrzebieniem w najbliższej okolicy. Duży udział olszy, zarówno w poziomie związanym z kulturą amfor kulistych, jak i kulturą łużycką, wynikać może z dwóch przyczyn. Pierwsza - to dobre własności konserwujące drewna olszy w środowisku mokrym. Drewno to wyjątkowo dobrze, porównując nawet z dębiną, zachowuje się w warunkach o stałej, wysokiej wilgotności, czyli wtedy gdy zanurzone jest pod wodą. Przyjmuje się, że drewno olszy, przebywające przez dłuższy czas w wodzie, ma wytrzymałość mechaniczną podobną do drewna sosnowego, natomiast jego trwałość zbliżona jest do drewna dębu. Czynnikiem, który odgrywa tak pozytywną rolę w podwyższaniu wartości technicznych tego drewna jest pe-tryfikacja. Dzięki tym podwyższonym właściwościom technicznym w specyficznych warunkach drewno olszy, w stanie okrągłym, dosyć często było wykorzystywane w budownictwie wodnym zarówno w postaci pali służących do umacniania brzegu, jak i konstrukcji różnego rodzaju pomostów i przystani, zwłaszcza na wodach śródlądowych (J. Surmiński 1981, s. 332-333). Drugą przyczyną tak znacznego udziału olszy była zapewne bliskość jej występowania. Interesujące nas konstrukcje wybudowane były przypuszczalnie na terenie starorzecza, którego brzegi były częściowo zabagnione. W takim środowisku funkcjonować mogły zespoły olesów, których jednym z głównych komponentów była olsza czarna, a także wierzba. Niekiedy towarzyszyć im mógł jesion, brzoza, z krzewów: kruszyna, jarzębina i kalina (A. Medwecka-Kornaś 1977, s. 338-402). Skład olesów, z wyjątkiem wiązu, klonu i dębu, odpowiada zarówno składowi gatunkowemu jak i procentowemu oznaczeń dendrologicznych z grobli. Materiał olszowy i wierzbowy mógł również pochodzić z tzw. łozin, które powstawały zazwyczaj poprzez zarastanie szuwarów i podmokłych łąk⁸.

Pozostałe trzy rodzaje drewna (dąb, wiąz i klon) użyte do budowy grobli pochodziły z nieco suchszych terenów. Wiąz można było spotkać w lasach łągowych, które często sąsiadowały z olesami.

Ostatnim, ale zarazem najważniejszym z rodzajów drewna wykorzystanego do budowy grobli był dąb. Wykonywano z niego główne elementy konstrukcyjne, tj. pale na brzegach grobli, mające na celu wzmocnienie konstrukcji oraz zapobieżenie jej „rozchodzeniu się” i w następstwie zniszczeniu, a także belki wewnątrz grobli, które

⁸ Warto zwrócić uwagę na współczesną szatę roślinną najbliższej okolicy badanego stanowiska. Obecnie wilgotny charakter doliny Noteci oraz porastająca ją roślinność w zasadzie odpowiada naszym spostrzeżeniom dla epok neolitu i brązu, i zapewne, pomimo pewnych zmian klimatycznych na przestrzeni ostatnich kilku tysięcy lat, sam charakter roślinności niewiele uległ tutaj zmianie. Interesujące byłyby wyniki analiz palinologicznych dla tego stanowiska, które zapewne uściśliłyby przedstawione wyżej sugestie.

usztyniały i wzmacniały. Drewno dębowe stanowiło również pewną domieszkę w wypełnisku grobli, były to zazwyczaj zrzynki, odpady oraz gałęzie, czyli ogólnie produkt uboczny powstały w trakcie przygotowywania pali i belek. Pojawienie się dębu w znaczącej ilości wiązać można z wyjątkowymi właściwościami jego drewna, które jest niezwykle wytrzymałe w środowisku mokrym, gdzie następuje jego naturalna konserwacja⁹ (F. Krzysiak 1978, s. 39-41).

Drzewa dębowe, w odróżnieniu od wcześniej wymienionych rodzajów, zapewne nie rosły w bezpośredniej bliskości stawianej grobli. Dębinę, podobnie jak i drewno klonowe, sprowadzano zapewne z lasów grądowych, które wymagały jednak już innych niż olesy i łożyny, warunków glebowo-siedliskowych.

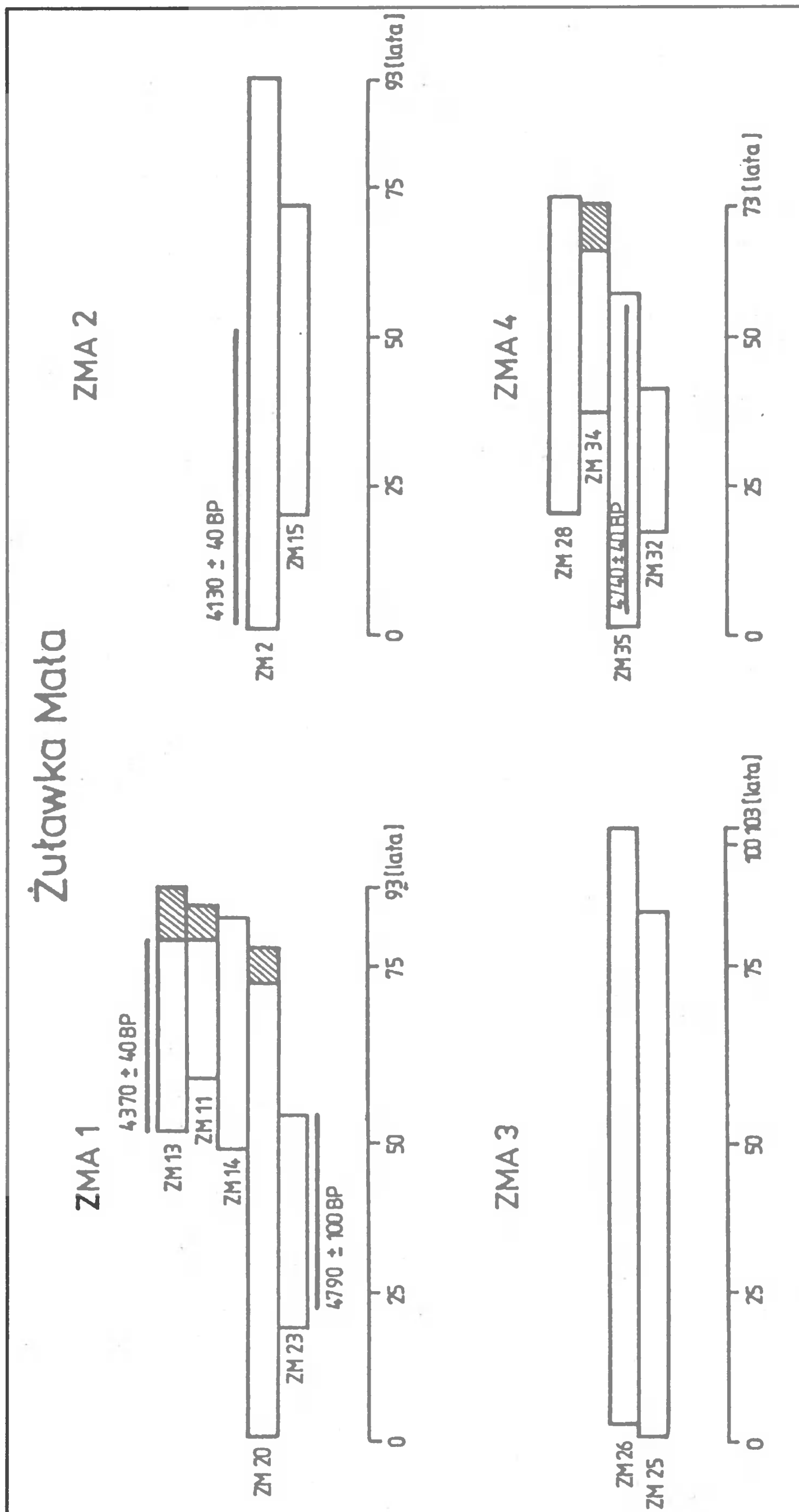
Do budowy grobli na stanowisku w Żuławce Małej użyto drewna ośmiu rodzajów, przy czym trzy z nich, tj. olsza, dąb i jesion, stanowią ponad 80% jej składu surowcowego. Drewno dębowe, olszowe oraz w mniejszym stopniu jesionowe i klonowe było podstawowym surowcem konstrukcyjnym grobli. Wykonano z niego pale kotwiczące oraz belki stabilizujące konstrukcję. Głównym komponentem grobli było drewno olszowe, które w naszym przypadku miało dwie podstawowe zalety. Pierwsza to duża wytrzymałość w środowisku mokrym, a druga, jak sądzę istotniejsza, to duże jej zasoby w najbliższej okolicy, gdyż była ona podstawowym składnikiem zarówno zarośli łożowych, olesów jak i łągów, czyli ogólnie związków i zespołów porastających tereny bagienne i podmokłe, otaczające teren budowy grobli. Inne rodzaje drewna, jak wierzba, topola czy wiąz stanowiły tylko niewielki dodatek, ale jako składnik otaczającej flory również zostały wykorzystane przy budowie grobli, jednak ze względu na znacznie gorsze właściwości fizyko-techniczne nie odegrały one znaczącej roli.

Bardzo charakterystyczny dla tego typu stanowiska jest brak w próbach dendrologicznych drzew iglastych, które nie znalazły zastosowania zapewne głównie z powodu nieodpowiednich właściwości technicznych i średniej wytrzymałości w środowisku wilgotnym i mokrym.

VII. ANALIZA DENDROCHRONOLOGICZNA DREWNA DĘBOWEGO ZE STANOWISKA

Metoda dendrochronologiczna w sprzyjających warunkach pozwala na bezwzględne datowanie drewna z dokładnością do 1 roku. Warunkiem dokładnego datowania jest dysponowanie skalami standardowymi o odpowiednim zasięgu czasowym oraz kompletnie zachowanymi próbami z warstwą drewna bielastego. Najdłuższe skale w Europie, opracowane dla południowych Niemiec, obejmują prawie cały okres holoceni (B. Becker 1993, s. 201-213). W Polsce skale standardowe sięgają od czasów współczesnych do 474 B.C. (M. Krapiec 1994).

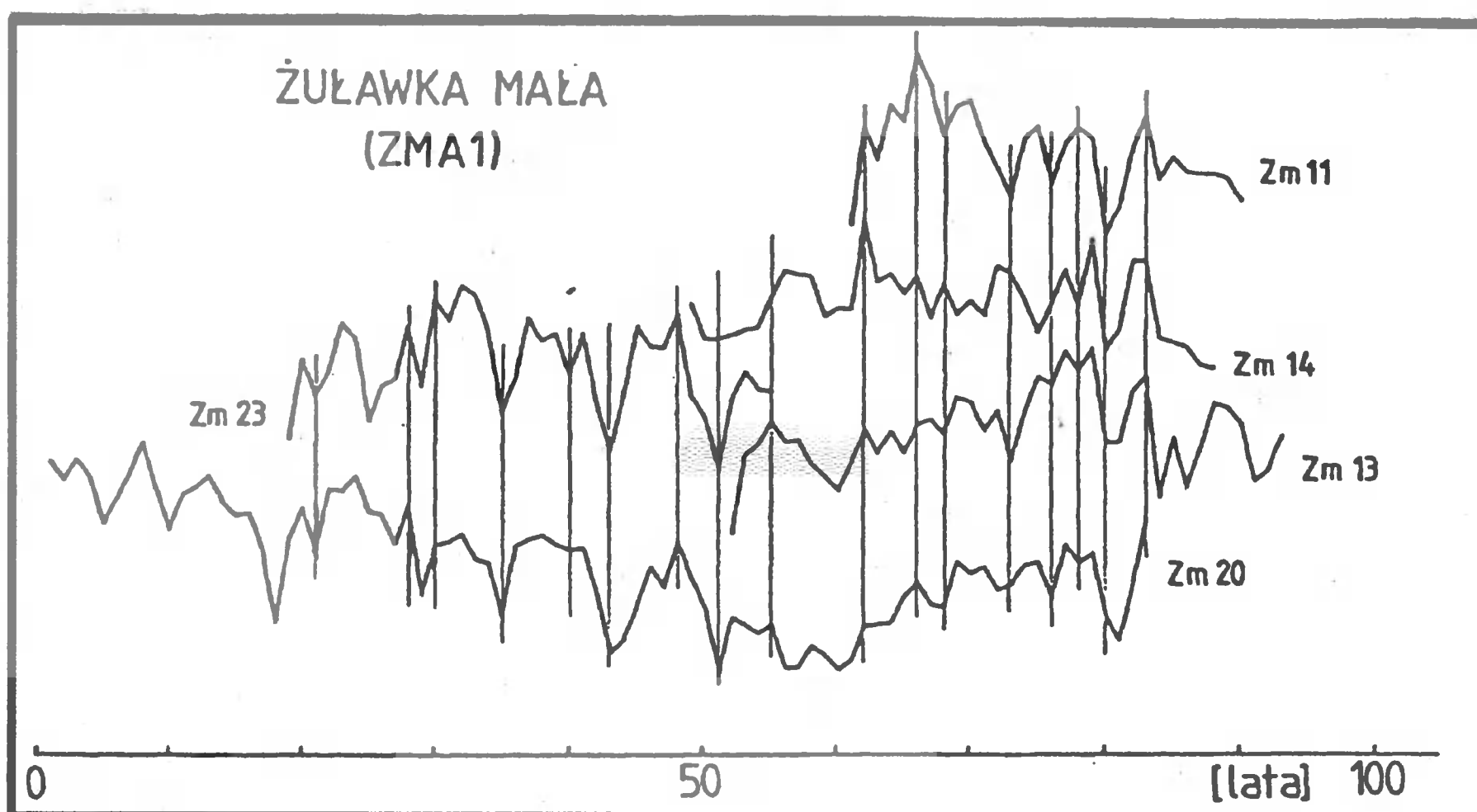
⁹ Średnia gęstość badanych próbek drewna dębowego z Biskupina, woj. bydgoskie, wykazała - w porównaniu z odpowiednim drewnem normalnym - wzrost o 25%, w ślad za tym wytrzymałość na ściskanie wzrosła o 36%, a twardość Brinella o 38%.

Ryc. 14. Żuławka Mała, stan. 1, gm. Wyrzysk. Zestawienie czterech chronologii względnych. Rys. A. i M. F. Pazdurowie

Dla okresów wcześniejszych zdefiniowano kilka skal, datowanych metodą dopasowania krzywych na 6700-6450 B.C., 3380-3250 B.C., 3170-2980 B.C., 1300-1150 B.C. i 1030-550 B.C. (M. Krapiec 1992, s. 37-119), niestety nie wypełniają one całkowicie okresu przed naszą erą.

Ponieważ wstępne datowania drewna metodą C-14 z Żuławki Małej (J. Rola 1993, s. 7-15; M. F. Pazdur 1993, s. 17-21) wskazywały, że możemy mieć do czynienia z konstrukcjami z okresów, dla których w Polsce nie zdefiniowano dotychczas chronologii, celem analizy dendrochronologicznej było opracowanie chronologii względnych (tzw. pływających), a następnie datowanie ich metodą radiowęglową. Zakładano również podjęcie próby datowania otrzymanych chronologii z dokładnością roczną na podstawie standardów z obszaru Niemiec.

Ryc. 15. Żuławka Mała, stan. 1, gm. Wyrzysk. Chronologia względna ZMA1 skonstruowana na podstawie czterech krzywych. Rys. A. i M. F. Pazdurowie

Z pobranych w trakcie badań wykopaliskowych 60 prób drewna w postaci krawców i wycinków, do analizy dendrochronologicznej zakwalifikowano 36 próbek drewna dębowego. Drewno to charakteryzowało się dobrym stanem datowania. W większości przypadków opróbowane elementy konstrukcyjne wykonano z młodych drzew, a niekiedy konarów. Najdłuższe pomierzone sekwencje liczyły ponad 100 lat (sztuki), młodsze zaś tylko kilkunastu. Przeważającą część stanowiły osobniki 30-50. letnie. Z punktu widzenia przydatności do datowania, jest to minimalna liczba słoików niezbędne do analizy dendrochronologicznej. Tylko pięć prób posiadało warstwę drewna bielastego, w tym dwie kompletnie zachowaną. Pomiarów szerokości przyrostów rocznych dokonano z dokładnością 0,01 mm na aparaturze własnej konstrukcji z komputerową rejestracją wyników. Do opracowania pomierzonych sekwencji wykorzystano program komputerowy CROS autorstwa A. Krawczyka.

W wyniku komputerowego oszacowania podobieństwa opracowanych sekwencji zestawiono 4 chronologie względne (ryc. 14). Pierwsza z nich ZMA1, licząca 93 lata, zo-

stała zestawiona na podstawie 5 krzywych (próby: ZM11, ZM13, ZM14, ZM20, ZM23). Analizując otrzymane wyniki datowania względnego można wyróżnić fazę wprowadzenia nowych elementów do konstrukcji w 80-93 r. względnym. O około 40 lat wcześniej zostało ścięte drzewo, z którego został wykonany pał oznaczony ZM23. Do analizy radiowęglowej przekazano dwie próby drewna: ZM13 i ZM23. Wyniki oznaczeń (ryc.14) pozwalają wstępnie datować konstrukcję na około 3100 B.C. (4500 B.P.).

Kolejne dwie skale względne definiowane są przez pary prób: ZMA2 (próby ZM2 i ZM15) oraz ZMA3 (próby ZM25 i ZM26 - por. ryc.14). Wykonana analiza radiowęglowa (ryc. 14) wskazuje, iż skala ZMA2 pochodzi z około 2700 B.C. (4100 B.P. - ZMA2).

Ostatnią z zestawionych chronologii względnych - ZMA4 skonstruowano na podstawie 4 krzywych (próby ZM28, ZM32, ZM34 i ZM35- por. ryc.15). Wyżej wymienione elementy konstrukcyjne pochodzą z drzew ścinanych co kilka (kilkanaście) lat. Analiza C-14 drewna z próby ZM35 (ryc.14) pozwala datować chronologię "pływającą" na około 3500 B.C. (4700 B.P.).

Przeprowadzone datowania radiowęglowe wskazują, że zestawione skale „pływające” reprezentują różne okresy czasu: około 3500 B.C., 3100 B.C., 2700 B.C. (4700 B.P. , 4500 B.P. i 4100 B.P.). Mamy więc do czynienia z drewnem pochodzącym z różnych okresów czasu, a najprawdopodobniej również z wielofazową konstrukcją drewnianą lub z wieloma konstrukcjami drewnianymi. Próby bezwzględnego datowania zestawionych skal w oparciu o chronologie standardowe z obszaru Niemiec na obecnym etapie badań nie dały rezultatu, ze względu na krótkie sekwencje i małą liczebność jednoczasowych prób. W przypadku większej serii o dłuższych sekwencjach istnieje realna szansa datowania dendrochronologicznego, a co za tym idzie rozpozniowania elementów konstrukcyjnych i identyfikacji napraw. Z punktu widzenia metody dendrochronologicznej drewno z Żuławki Małej może być cennym materiałem badawczym umożliwiającym, w przypadku kontynuacji badań, konstrukcję skali dla okresu dotychczas niezdefiniowanego.

VIII. WSTĘPNE WYNIKI BADAŃ SZCZĄTKÓW ZWIERZĘCYCH ZE STANOWISKA

Badania wykopaliskowe prowadzone w Żuławce Małej dostarczały zwierzęcych szczątków kostnych. Ich chronologię ustalono na neolit oraz epokę brązu (por. tab. 5-7).

Neolit

Badany neolityczny materiał kostny w większości pochodzi z nawarstwień ludności kultur pucharów lejkowitych (w tym ze schyłku fazy pikutowskiej i początków fazy wióreckiej) oraz w niewielkiej ilości kultury amfor kulistych.

Ogółem ze 109 fragmentów kostnych oznaczono 79, co stanowi 72,5% całości próby. Wśród rozpoznanych kości przeważają szczątki ssaków domowych (65,8%) nad dzikimi (22,8%) i ptakami (11,4%).

Kości ssaków reprezentuje w największym odsetku bydło (51,4%). Zdecydowanie mniej kości pochodzi od świni (11,4%), małych przeżuwaczy (8,6%) oraz konia i psa

(po 1,4%). Szczątki ssaków dzikich należą do jelenia (17,1%), dzika (7,1%) i sarny (1,4%).

Stan zachowania kości oraz skład anatomiczny pozwala przyjąć, że w większości są to pozostałości po spożytym mięsie. Pochodziło ono z takich części tuszy, jak łopatka (kości kończyny piersiowej), szynka (kości kończyny miednicznej) oraz partie grzbietu (kręgi) i tułowia (żebra). Część kości reprezentuje odpady rzeźne (kości głowy) i partie mniej wartościowe pod względem konsumpcyjnym (kości ręki i stopy).

Epoka brązu

Badane szczątki w większości pochodzą z nawarstwień ludności kultury łużyckiej.

Z ogólnej liczby 60 kości oznaczono 49. Stanowią one 81,7% całego zbioru.

Odnotowano obecność kości ssaków domowych (53,1%), które przeważają nad ssakami dzikimi (20,4%), ptakami (8,2%) i gadami (18,3%). Wśród kości ssaków domowych dominuje bydło (30,6%) nad kośćmi świni (22,2%), owcy/kozy (2,8%) oraz psa (16,7%). Kości ssaków dzikich należą głównie do jelenia (22,2%) i w niewielkim odsetku do sarny (5,5%). Szczątki gadów reprezentują fragmenty pancerza żółwia błotnego.

Tabela 5

Żuławka Mała, stan. 1, gm. Wyrzysk.
Udział kości oznaczonych i nieoznaczonych

Kości	Neolit		Epoka brązu	
	N	%	N	%
Oznaczone	79	72,5	49	81,7
Nieoznaczone	30	27,5	11	18,3
Razem	109		60	

Skład anatomiczny badanych szczątków kostnych pozwala stwierdzić przynależność niektórych kości do takich części tuszy, jak łopatka, szynka, partie tuszy przy kręgosłupie oraz żebra. Część kości reprezentuje odpady rzeźne i partie tuszy mniej wartościowe pochodzące z głowy i dystalnych (dalszych) części kończyn.

Przeprowadzone nieliczne obserwacje z zakresu struktury wiekowej zabijanego stada zarówno z neolitu, jak i epoki brązu pozwalają przyjąć, że w większości do uboju przeznaczono zwierzęta wyrosnięte obok których rzadziej zabijano sztuki młode.

Ze względu na małą liczebność oznaczonych kości badany materiał w znacznym stopniu ogranicza możliwość analizy porównawczej z innymi stanowiskami i szerszej interpretacji uzyskanych wyników. Na podstawie uzyskanego składu gatunkowego i liczebności oznaczonych fragmentów kostnych można przypuszczać, że ssaki domowe miały podstawowe znaczenie w chowie i dostarczaniu pożywienia mięsnego dla ludności z neolitu i epoki brązu na badanym stanowisku. Największą rolę w konsumpcji odgrywało bydło, następnie świnia oraz małe przeżuwacze. Udział procentowy kości ssaków dzikich oraz pozostałych gromad zwierząt wydaje się świadczyć o znacznej ich roli, aczkolwiek zdecydowanie mniejszej od ssaków domowych, w dostarczaniu mięsa, skór oraz surowców do produkcji przedmiotów i narzędzi w postaci poroża i kości.

Tabela 6

Żuławka Mała, stan. 1, gm. Wyrzysk.
 Udział zwierzęcych szczątków kostnych według gromad

Gromada	Neolit		Epoka brązu	
	N	%	N	%
Ssaki:				
domowe	52	65,8	26	53,1
dzikie	18	22,8	10	20,4
Ptaki	9	11,4	4	8,2
Gady	-	-	9	18,3
Razem:	79		49	

Tabela 7

Żuławka Mała, stan. 1, gm. Wyrzysk.
 Udział ssaków domowych i dzikich

Gatunek	Neolit		Epoka brązu	
	N	%	N	%
Bydło	36	51,4	11	30,6
Świnia	8	11,4	8	22,2
Owca/koza	6	8,6	1	2,8
Koń	1	1,4	-	-
Pies	1	1,4	6	16,7
Dzik	5	7,0	-	-
Jeleń	12	71,1	8	22,2
Sarna	1	1,4	2	5,5
Razem	70		36	

Na uwagę zasługuje fakt oznaczenia aż 10,7% fragmentów pancerza żółwia błotnego, którego obecność na stanowiskach archeologicznych szczególnie w takim odsetku należy do rzadkości. Należy również zwrócić uwagę, iż w warstwach i obiektach neolitycznych pomimo zbadania liczniejszej próby szczątków nie stwierdzono obecności żółwia.

Ewentualnie kontynuowanie badań wykopaliskowych mogłoby w przypadku dostarczenia dalszych prób kostnych pozwolić na zwiększenie informacji z zakresu chowu zwierząt, konsumpcji mięsa oraz wykorzystania środowiska naturalnego w neolicie i epoce brązu tym bardziej, że opisane tu szczątki są jak dotąd pierwszymi źródłami archeologicznymi w tej strefie Wielkopolski.

IX. PODSUMOWANIE

Kolejny sezon badań na stanowisku nr 1 w Żuławce Małej można nazwać przełomowym. O ile po 1992 r. wyjątkowość zarejestrowanych materiałów (J. Rola 1993, s. 7-15) wskazywała na konieczność dalszych badań, lecz nikły jeszcze zasób pozyskanych źródeł uniemożliwiał ich interpretację, to po 1993 r. obraz tego miejsca w pradziejach jawi się już dużo jaśniej.

Jak można przypuszczać na stanowisku zarejestrowano unikalną strefę konstrukcji przeprowowych, umożliwiających przejście bagnistego odcinka terenu między terasą dolną a wałem wydmowym. Najstarsze elementy konstrukcyjne (np. pionowe pale drewniane) wydatowane zostały na 5119 B.C. (około 6200 B.C.), najmłodsze pochodzą ze schyłku epoki brązu. Jak się wydaje, w tych ramach chronologicznych zamknąć należy okres funkcjonowania odkrytej strefy przeprowowej, a także odpowiadających jej chronologicznie osad.

Wyjaśnienia sensu budowy konstrukcji nie należy szukać w ewentualnym gospodarczym wykorzystywaniu wału wydmowego; byłaby to działalność nieekonomiczna. Bardziej prawdopodobne, jak można przypuszczać, jest wykorzystanie konstrukcji i nasypu wału jako swego rodzaju drogi, która ponad nadnoteckimi bagnami umożliwiała dotarcie do Noteci, skąd przeprowiano się lub przemieszczano za pomocą łodzi w górę lub w dół biegu rzeki.

Jest to oczywiście hipoteza, która będzie musiała być weryfikowana podczas kolejnych sezonów badań, jednak fakt zarejestrowania konstrukcji przeprowowych w takiej, a nie innej sytuacji geomorfologicznej, w połączeniu z odkryciem na stanowisku materiałów kultury ceramiki wstęgowej rytej, kultury amfor kulistych z IV tys. p.n.e., czy choćby tak wcześnie datowanych materiałów kultury łużyckiej daje wiele do myślenia.

Wartość odkrycia w Żuławce Małej polega nie tylko na zarejestrowaniu faktów, które być może spowodują pewną zmianę naszych wyobrażeń o sposobach komunikowania się grup ludności epok neolitu i brązu na Nizinie Polskiej. Wartością samą w sobie są odkryte konstrukcje. Ich badania dostarczą zupełnie nowej wiedzy o obróbce drewna w neolicie i epoce brązu oraz o sposobach budowania konstrukcji w różnych okresach tych epok i przez ludność różnych kultur archeologicznych. Zupełnie nowe materiały uzyskała również dendrochronologia, dendrologia i archeozoologia. Kolejne sezony badań zapowiadają się więc interesująco.

Bibliografia

Becker B.

1993 *An 11,000-years German oaks and pine dendrochronology for radiocarbon*, Radiocarbon, t. 35, nr 1, s. 201-213.

Flóssner D.

1972 *Kiemen- und Blattflüsser, Branchinoda, Fischläuse, Branchiura*. Die Tierwelt Deutschlands, t. 60, s. 1-499.

Gadomska S.

1957 *Utwory trzeciorzędowe i czwartorzędowe doliny Noteci w okolicy Krostkowa i Osieka nad Notecią koło Wyrzyska*, BIG, t. 118, s. 371-401.

Goulden C. E.

1964 *The history of the cladoceran fauna of esthwaite Water (England) and its limnological significance*, Ahy, t. 50, s. 1-52.

Harmsworth R. V.

1968 *The developmental history of Blelham Tarn (England) as shown by animal microfossils, with special reference to the Cladocera*, Ecological Monographs, t. 38, s. 223-241.

Hofmann W. H.

- 1986 *Developmental history of the Grösser Plöner See and the Schöensee (north Germany): cladoceran analysis, with special reference to eutrophication*, AfH, t. 74 (Supplementband), s. 259-287.

Kozarski S.

- 1962a *Recesja ostatniego lądolodu z północnej części Wysoczyzny Gnieźnieńskiej a kształtowanie się Pradoliny Noteci-Warty*, Poznań.
1962b *Wydm w pradolinie Noteci koło Czarnkowa*, BFnPZ, t. 9, s. 37-50.

Kozarski S., Szupryczyński J.

- 1958 *Terasy pradoliny Noteci między Nakłem a Miliczem*, PG, t. 30, z. 4, s. 671-684.

Krapiec M.

- 1992 *Skale dendrochronologiczne późnego holocenu południowej i centralnej Polski*, KAGHG, t. 18, z. 3, s. 37-119.
1994 *Subfossil Oak Chronology (474 B.C.-1529 AD) from Southern Poland. International Conference on Tree-Rings, Environment and Humanity, [w:] Relationships and Processes*, Tucson, 17-21 May 1994, Abstracts, s. 39.

Krzysiak F.

- 1978 *Czarna dębina - sposób powstawania i cechy charakterystyczne*, Sylwan, nr 6, s. 39-41.

Langer J., Rola J.

- 1994 *On the Veolitic birch tar research. Fragments of the Globular Amphora Culture vessel ornamented with birch tar from Żuławka Mała, commune Wyrzysk, voivodship Piła, site 1*, [w:] *Podsumowanie Konferencji dziegiarskiej w Biskupinie za 1993 rok* (w druku).

Medwecka-Kornaś A.

- 1977 *Zespoły leśne i zaroślowe*, [w:] *Szata roślinna Polski*, t. 1, s. 338-402.

Nowaczyk B.

- 1986 *Wiek wydm, ich cechy granulometryczne i strukturalne a schemat cyrkulacji atmosferycznej w Polsce w późnym vistulianie i holocenie*, Poznań.

Pazdur M. F.

- 1993 *Komentarz do wyników datowania radiowęglowego próbek drewna ze stanowiska 1 w Żuławce Małej, gm. Wyrzysk, woj. pilskie*, WSA, t. 2, s. 7-22.

Pearson G.W. Becker B. and Qua F.

- 1993 *High precision ^{14}C Measurement of German and Irish Oaks to Show the natural ^{14}C Variations from 7890 to 5000 B.C.*, Radiocarbon 35(1), s. 3-105.

Polcyn I., Polcyn M.

- 1994 *Stratygrafia mostu/grobli w Gieczu w oparciu o morfologię warstw, układ konstrukcji i wyniki analizy wioślarek (Cladocera)*, SL, t. 3, s. 206-211.

Polcyn M.

- 1991 *Znaleziska roślinne w podwodnej warstwie kulturowej w obrębie reliktywczesnośredniowiecznego mostu poznańskiego w jeziorze Lednica*, [w:] K. Tobolski (red.), *Wstęp do paleoekologii Lednickiego Parku Krajobrazowego*, Poznań, s. 87-93.

Przybylski T.

- 1961 *Późny glacjał w Pradolinie Toruńsko-Eberswaldzkiej*, BFnPZ, t. 8.

Rola J.

- 1993 *Wstępne wyniki interwencyjnych badań wykopaliskowych, na wielokulturowej o osadzie "typu mokrego" w Żuławce Matej, gm. Wyrzysk, woj. piłskie, stan. 1, WSA, t. 2, s. 7-15.*

Surmiński J.

- 1981 *Właściwości techniczne drewna olszy i możliwości jego wykorzystywania*, NDL, t. 8, s. 325-341.

Szeroczyńska K.

- 1981 *Zmiany trofii Wielkiego Jeziora Woryckiego i ich powiązania z osadnictwem na podstawie analizy wioślarek-Cladocera*, [w:] J. Dąbrowski (red.), *Woryty. Studium archeologiczno-przyrodnicze zespołu osadniczego kultury łużyckiej*, Wrocław, s. 19-21.
- 1985 *Cladocera jako wskaźnik ekologiczny w późnoczwartorzędowych osadach jezornych Polski Północnej*, Acta PP, t. 30, s. 3-69.
- 1991 *Impact of prehistoric settlements on the Cladocera in the sediments of Lakes Suszek, Błędowo, and Skrzetuszewskie*, Hy, t. 225, s. 105-114,

Troels-Smith J.

- 1955 *Karakterisering af lose jordater. Charakterisation of uncon-soldated sediments*, Damn. geol. Unders. Ser. IV, 3(10), s. 39-88.

Wodziczko A.

- 1948 *Materiały do stratygrafii i analizy pyłkowej osadów w pradolinie Noteci*, BFnPZ, t. 1.

DIE ZWEITE INTERDISZIPLINÄRE UNTERSUCHUNGSKAMPAGNE
AUF DER FUNDSTELLE 1 IN ŻUŁAWKA MAŁA,
GEM. WYRZYSK, WOJ. PIŁA (1993)

ZUSAMMENFASSUNG

Die Untersuchungen im Jahre 1993 umfaßten ein 135 m² großes Gebiet. Die Grabungsflächen Nr. II und III wurden entsprechend im Rahmen der unteren Terasse und des nördlichen Abhangs des Dünenwalls gegründet.

Es wurde das Fundgut aus folgenden Kulturen freigelegt:

1. Lausitzer Kultur - darin Fragmente der näher noch nicht bestimmten Holzkonstruktionen;
2. frühe Bronzezeit - darin mit bearbeitetem Holz;
3. Kugelamphorenkultur - unter anderen Fundgut aus dem 4. Jh. vor Chr. Geb. und ein Fragment der Holzkonstruktion eines "Dammes";
4. Trichterbecherkultur - in der Schicht befand sich das erhaltene, bearbeitete Holz, darin Bretter, Stangen usw.;
5. Kultur der späten Linienbandkeramik - darin Holz;

6. Kultur der gravierten Linienbandkeramik - u.a. ein vertikaler, zugespitzter Pfahl.

Für die Fundstelle wurde eine geomorphologische Analyse durchgeführt und das durch Ausgrabungen erhaltene Fundgut wurde folgenden Analysen unterzogen:

1. Analyse der Cladocera und der makroskopischen organischen Überreste, wodurch Informationen über die urgeschichtlichen Wasserverhältnisse auf der Fundstelle erhalten sind;

2. Radiokarbonanalysen - es wurde eine Serie von 19 Daten G14 für verschiedene Besiedlungsphasen der Fundstelle durchgeführt;

3. dendrologische Analysen - es wurden die Verhältnisse und der Artbestand des zum Bau des "Dammes" der Kugelamphorenkultur und Konstruktionen der Lausitzer Kultur verwendeten Holzes festgelegt;

4. dendrochronologische Analysen - es wurde mit dem Bau von Skalen für vier Besiedlungsphasen der Fundstelle begonnen;

5. Tierknochen - es wurden vorläufige Informationen über die Struktur der Herde erhalten;

6. chemische Analysen - es wurde der Teer identifiziert.

Die Untersuchungen werden weitergeführt.

Abbildungen

Abb. 1. Żuławka Mała, Fst. 1, Gem. Wyrzysk. Lage der Fundstelle. Gez. J. Rola

Abb. 2. Geomorphologische Skizze der Umgebung von Osiek an dem Fluß Noteć (1 - Moränenhochland; 2 - Stirnmoräne; 3 - Obere Terasse [IV]; 4 - mittlere Terasse [III]; 5 - untere Terasse [II]; 6 - Niederterasse [I]; 7 - Erosions-Denudationstälchen; 8 - Schwemmlandhügel; 9 - hydrographisches Netz; 10 - Ortschaft; 11 - Lage der Fundstelle). Nach S. Kozarski und J. Szupryczyński, abgez. B. Nowaczyk

Abb. 3. Żuławka Mała, Fst. 1, Gem. Wyrzysk. Geomorphologie der Fundstellenumgebung (1 - untere Terasse; 2 - Düne; 3 - Niederterasse [I]; 4 - Terrassenrand mit deutlichen Grenzen). Gez. B. Nowaczyk

Abb. 4. Żuławka Mała, Fst. 1, Gem. Wyrzysk. Lithologische Karte der Fundstellenumgebung (1 - äolischer Sand; 2 - biogenische Siedlungen; 3 - Linien der geologischen Schnitte und Lage der Grabungsflächen). Gez. B. Nowaczyk

Abb. 5. Żuławka Mała, Fst. 1, Gem. Wyrzysk. Geologische Schnitte (1 - Flußsand; 2 - äologischer Sand; 3 - Detritus- und Kalk-Gyttja; 4 - Torf; 5 - Bohrungsstelle). Gez. B. Nowaczyk

Abb. 6. Żuławka Mała, Fst. 1, Gem. Wyrzysk. Profil der Grabungsfläche Nr. II (1 - Pflug; 2 - braun-rostfarbige Schicht Nr. I mit biogener Herkunft, mit eisernen Einsätzen [Horizont der Lausitzer Kultur]; 3 - grau-braune Schicht Nr. II mit biogener Herkunft; 4 - dunkelgrau-braune Schicht Nr. III mit biogener Herkunft [Faschine, Horizont der Kugelamphorenkultur]; 5 - dunkelgraue Schicht Nr. IV mit biogener Herkunft, die in den grauen, feinkörnigen Sand übergeht; 6 - Pfahl aus Holzkonstruktion der Kugelamphorenkultur). Gez. J. Rola

Abb. 7. Żuławka Mała, Fst. 1, Gem. Wyrzysk. Profil der Grabungsfläche Nr. III (ar 27B) mit kennzeichneter Entnahmestelle des so gen. *Cladocera* Profils und der organischen Makroüberreste (1 - Pflug; 2 - braun-rostfarbige biogenische Schicht, mit zahlreichen eisernen Einsätzen [Horizont der Lausitzer Kultur]; 3 - rot-braune Schicht Nr. IV mit biogener Herkunft, stark gesättigt mit Mineralstoffen, vor allem mit eisernen

Stoffen [Horizont der Lausitzer Kultur]; 4 - dunkelbraun-graue Schicht Nr. V mit biogener Herkunft, stark versandt [Horizont der frühen Bronzezeit]; 5 - dunkelbraun-graue Schicht Nr. VII mit biogener Herkunft, wenig versandt [Horizont der Kugelamphorenkultur]; 6 - hellgrauer, feinkörniger Sand [Schicht Nr. X, Horizont der Kugelamphorenkultur]; 7 - dunkelgrauer, feinkörniger Sand [Schicht Nr. IX, Horizont der Trichterbecherkultur]; 8 - hellgrauer, feinkörniger Sand [Schicht Nr. XI, Horizont der Trichterbecherkultur]; 9 - dunkelgrauer, feinkörniger Sand [Schicht Nr. XII, Horizont der Trichterbecherkultur]; 10 - hellgelb-grauer, feinkörniger Sand [Horizont der Trichterbecherkultur; darunter die in Abb. nicht berücksichtigte Schicht Nr. XVI, die mit dem Horizont der Kugelamphorenkultur verbunden ist). Gez. J. Rola

- Abb. 8. Żuławka Mała, Fst. 1, Gem. Wyrzysk. Profil der Grabungsfläche Nr. III (ar 26C) mit kennzeichneter Entnahmestelle des sg. *Cladocera* Profils und der organischen Makroüberreste (1 - Pflug; 2 - braun-rostfarbige Schicht Nr. II, mit biogener Herkunft, mit zahlreichen eisernen Einsätzen [Horizont der Lausitzer Kultur]; 3 - rot-braune Schicht Nr. IV mit biogener Herkunft, stark gesättigt mit Mineralstoffen, vor allem mit eisernen Stoffen [Horizont der Lausitzer Kultur]; 4 - dunkelbraun-graue Schicht Nr. V/VII mit biogener Herkunft, versandt stärker im Dach als im Liegenden [Horizont der frühen Bronzezeit - das Dach; Horizont der Kugelamphorenkultur - das Liegende]; 5 - dunkelbraun-graue Schicht Nr. XV mit biogener Herkunft, mit großer Muschelbeimischung [Horizont der Kugelamphorenkultur]; 6 - hellgrauer, feinkörniger Sand [Schicht Nr. X, Horizont der Kugelamphorenkultur]; 7 - dunkelgrauer, feinkörniger Sand [Schicht Nr. IX, Horizont der Trichterbecherkultur]; 8 - hellgrauer, feinkörniger Sand [Schicht Nr. XI, Horizont der Trichterbecherkultur]; 9 - dunkelgrauer, feinkörniger Sand [Schicht Nr. XII, Horizont der Trichterbecherkultur]; 10 - Holz). Gez. J. Rola
- Abb. 9. Żuławka Mała, Fst. 1, Gem. Wyrzysk. Anordnung der Schichten in den Kernen Nr. Z-1/93 und Z-2/93 (1 - *Substantia humosa* [Sh]; 2 - *Turfa herbacea* [Th]; 3 - *Detritus lignosus* [Dl] und *Detritus herbosus* [Dh]; 4 - *Detritus granosus* [Dg]; 5 - *Limus calcareus* [Lc]; 6 - *Grana minora* [G min]; 7 - *Testae molluscorum* [T moll]; 8 - *Cortex* [cort.]). Gez. I. und M. Polcyn
- Abb. 10. Żuławka Mała, Fst. 1, Gem. Wyrzysk. Verbreitung der Überreste von *Cladocera* um Profil Nr. Z-1/93. Gez. I. und M. Polcyn
- Abb. 11. Żuławka Mała, Fst. 1, Gem. Wyrzysk. Verbreitung der Überreste von *Cladocera* um Profil Nr. Z-2/93. Gez. I. und M. Polcyn
- Abb. 12. Żuławka Mała, Fst. 1, Gem. Wyrzysk. Ergebnisse der Abschnittskalibration von Daten aus der Fundstelle (Gruppe "Damm"). Gez. A. und M. F. Pazdur
- Abb. 13. Żuławka Mała, Fst. 1, Gem. Wyrzysk. Ergebnisse der Abschnittskalibration von übrigen Daten aus der Fundstelle (Gruppe "Damm"). Gez. A. und M. F. Pazdur
- Abb. 14. Żuławka Mała, Fst. 1, Gem. Wyrzysk. Zusammenstellung von vier relativen Chronologien. Gez. A. und M. F. Pazdur
- Abb. 15. Żuławka Mała, Fst. 1, Gem. Wyrzysk. Relative Chronologie ZMA1, entwickelt auf Grund von vier Kurven. Gez. A. und M. F. Pazdur

Tabellen

- Tabelle 1. Żuławka Mała, Fst. 1, Gem. Wyrzysk. Ergebnisse der Abschnittskalibration von Daten aus der Fundstelle (Gruppe "Damm")
- Tabelle 2. Żuławka Mała, Fst. 1, Gem. Wyrzysk. Ergebnisse der Abschnittskalibration von Daten aus der Fundstelle (Grabungsflächen Nr. I und III).
- Tabelle 3. Żuławka Mała, Fst. 1, Gem. Wyrzysk. Artbestand des Holzes aus den Konstruktionen der Kugelamphorenkultur
- Tabelle 4. Żuławka Mała, Fst. 1, Gem. Wyrzysk. Artbestand des Holzes aus den Konstruktionen der Lausitzer Kultur
- Tabelle 5. Żuławka Mała, Fst. 1, Gem. Wyrzysk. Anteil der bestimmten und unbestimmten Tierknochen
- Tabelle 6. Żuławka Mała, Fst. 1, Gem. Wyrzysk. Anteil der Tierknochen nach Klassen
- Tabelle 7. Żuławka Mała, Fst. 1, Gem. Wyrzysk. Anteil der Säugetiere - Haus- und Wildtiere

Adresy autorów:

dr Marek Krapiec
Instytut Geologii i Surowców Mineralnych AGH
al. A. Mickiewicza 30
30-059 Kraków

mgr inż. Daniel Makowiecki
Instytut Archeologii i Etnologii PAN
Poznań

mgr Adam Michczyński,
prof. dr hab. Anna Pazdur,
prof. dr hab. Mieczysław F. Pazdur
Laboratorium C-14, Instytut Fizyki Politechniki Śląskiej
ul. Bolesława Krzywosustego 2
44-100 Gliwice

prof. UAM dr hab. Bolesław Nowaczyk
Instytut Badań Czwartorzędu UAM
ul. Wieniawskiego 17/19
61-713 Poznań

mgr Ilona Polcyn, mgr Marek Polcyn
Pracownia Paleoekologiczna
Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy
62-261 Lednogóra

mgr Tomasz Stępnik
Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska
ul. Chwaliszewo 69
61-105 Poznań

mgr Magdalena Suchorska-Rola, mgr Jarosław Rola
Muzeum Okręgowe w Pile
ul. Chopina 1
64-920 Piła

IV, Poznań 1996

59-66

WITOLD ŚWIDERSKI, MAREK LEMIESZ

SPRAWOZDANIE Z BADAŃ WYKOPALISKOWYCH
NA TERENIE CMENTARZYSKA KULTURY ŁUŻYCKIEJ
WE WRONKACH, STAN. 2, WOJ. PILSKIE

WSTĘP

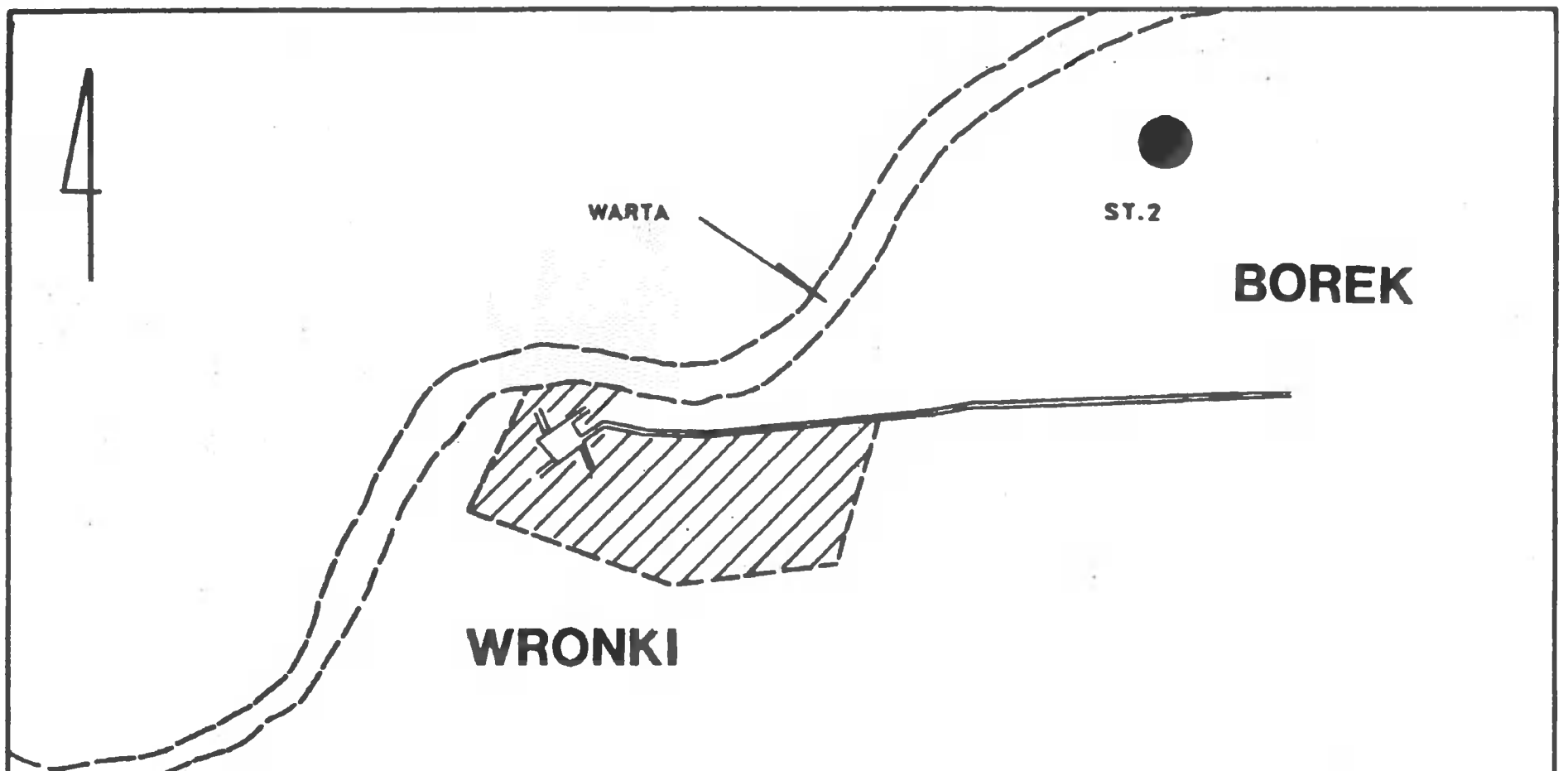
Cmentarzisko ludności kultury łużyckiej (KŁ) we Wronkach, na stanowisku 2, położone jest około 1,5-2 km na północny wschód od centrum miasta (ryc. 1). Leży ono na zwydmionej terasie doliny Warty, około 140 m na południowy wschód od tej rzeki. Zarejestrowane zostało w 1927 roku, chociaż już wcześniej było miejscem przypadkowych odkryć dokonywanych przez miejscową ludność. Stanowisko to występuje w literaturze jako Wronki-Borek lub Wronki „Pole proboszcza”.

Pierwsze systematyczne prace wykopaliskowe przeprowadzono tutaj w roku 1928. Odkryto wówczas 13 grobów KŁ, a materiały z nich zostały wkrótce opublikowane (K. Jażdżewski, Z. Rajewski 1928, s. 67). Następne badania o charakterze powierzchniowym miały miejsce w 1955 r. i dostarczyły różnowiekowych materiałów (W. Śmięgielski 1958, 451, 458), a zarazem stały się przyczyną błędnego rozdzielenia cmentarzyska na dwa stanowiska (T. Malinowski 1961, s. 267-268). Liczne dewastacje i amatorskie poszukiwania całych naczyń - trwające właściwie do dziś (J. Łopata 1966, s. 41-42) stały się przyczyną podjęcia ratowniczych badań wykopaliskowych, podczas których odsłonięto następnych 8 grobów (J. Łowiński 1988). Pomimo konsekwentnego oznaczania omawianego stanowiska w literaturze przedmiotu numerem 2, zostało ono podczas badań w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP) w 1980 r. zmienione na stanowisko nr 9 (obszar AZP 46-22, stanowisko nr 52).

Obecnie teren cmentarzyska jest nieużytkiem, którego właścicielem jest Urząd Miasta i Gminy we Wronkach. Obszar dostępny badaniom ograniczają od strony północnej rozbudowujące się ogródki działkowe, a od południa, będące w budowie garaże mieszkańców osiedla „Borek”.

Stałe zniszczenie stanowiska skłoniło Muzeum Regionalne we Wronkach do kontynuacji prac ratowniczych, które przeprowadzono w latach 1993 i 1994 (w 1993 r. J. Wierzbicki z Instytutu Prahistorii UAM w Poznaniu, a w 1994 r. W. Świdorski i M. Lemiesz z Muzeum Archeologicznego w Poznaniu) ogółem 4 tygodnie badań.

Badania finansował Wojewódzki Konserwator Zabytków w Pile, Urząd Miasta i Gminy we Wronkach oraz Sponsorzy z terenu miasta Wronki.

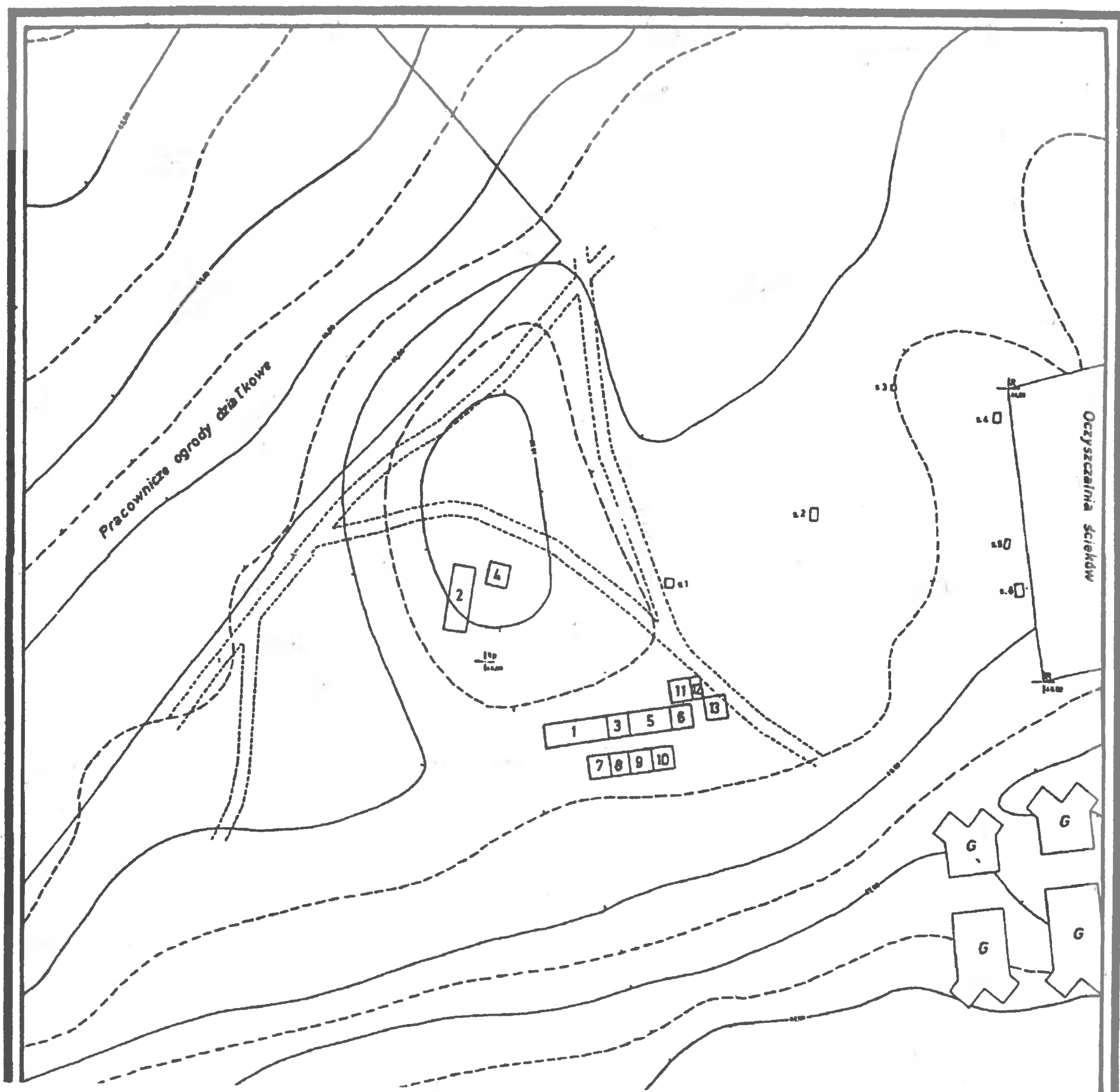

Ryc. 1. Wronki, stan. 2, gm. loco. Położenie cmentarzyska (skala 1:25000)

Prace wykopaliskowe przeprowadzono na obszarze 4,5 ara (ryc. 2). Silnie zmieniona powierzchnia terenu (liczne doły, hałdy najróżniejszego pochodzenia) uniemożliwiła lokalizację wykopów z poprzednich badań, z których nie ma planów sytuacyjnych. W związku z tym nie dowiązano się do poprzednio wyeksplorowanej powierzchni. Nowe wykopy założono więc na najmniej zniszczonym obszarze. Badania prowadzono rejestrując cały odkryty materiał archeologiczny w obrębie warstw naturalnych, takich jak, humus (warstwa I), podglebie z zaciekami próchnicy (warstwa II) i calec (warstwa III). Należy dodać, że na badanej powierzchni (szczególnie w wykopach z 1993 r.), na wszystkich poziomach aż po skałę macierzystą (calec) występowały fragmenty ceramiki średniowiecznej oraz nowożytnej, a także sporo współczesnych włącznie ze stłuczką szklaną, kawałkami tworzyw sztucznych itp. Świadczy to o dużym stopniu dewastacji terenu.

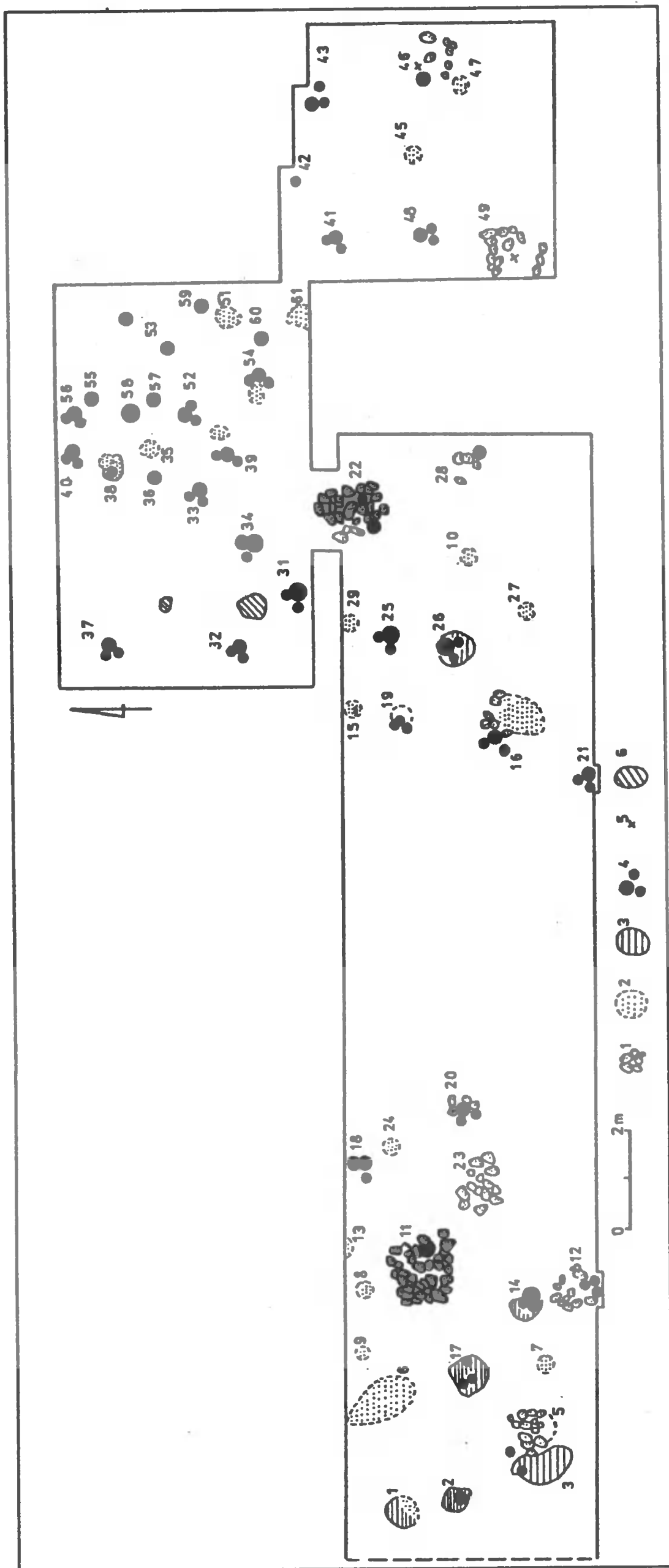
Ogółem zarejestrowano 60 (29 w roku 1993 i 31 w roku 1994) grobów ciałałpalnych, popielnicowych (pewnych i domniemanych) ludności KŁ (ryc. 3), które przeważnie zalegały bardzo płytko, bezpośrednio pod humusem. 10 z nich posiadało konstrukcje kamienne (bruki groby nr 5, 11, 12, 16, 20, 22, 23, 28, 46, 49), w przypadku 31 dalszych można mówić o grobach jamowych (groby nr 1-3, 14, 17-19, 21, 25-26, 31-34, 36-41, 43, 48, 50, 52-60), w których popielnice otoczone były z reguły przystawkami. Pozostałe wyznaczono na podstawie współwystępowania licznych fragmentów ceramiki i przepalonych kości. Tylko w kilku przypadkach zarejestrowano zarysy jam grobowych.

Z wyeksplorowanych grobów pozyskano liczny zbiór ceramiki (ryc. 4). Popielnice w większości uległy zniszczeniu głównie w wyniku orki. W całości odsłonięto tylko jedno naczynie, kilka innych częściowo lub w całości zrekonstruowano. Są to okazy o baniastych brzuścach przechodzących w stożkowate szyjki. Lepiej zachowały się mniejsze naczynia.

Ryc. 2. Wronki, stan. 2, gm. loco. Rozmieszczenie wykopów (1-6 - 1993 r.; 7-13 - 1994 r.).
Rys. J. Wierzbicki.

W tej grupie przeważają kubki, czepaki, małe dwuuszne amfory, różnej wielkości misy, czarki oraz naczynia beczułkowate i wazowate. Spośród innych form pozyskano kilka talerzy, a także fragmenty trzech kadzielnic oraz jedną doskonale zachowaną. Niektóre z naczyń (głównie czepaki i misy) posiadają bogaty, wewnętrzny ornament ryty (w jednym przypadku grafitowany) w postaci zaplatanych trójkątów i zygzaków (często na przemian zmatowionych i wyblyszczonych). Powierzchnie zewnętrzne części naczyń zdobiono niewielkimi dołkami (najczęściej w grupach), płytkami, poziomo rytymi żłobkami dookołnymi, pasmami żłobków pionowo zwisających na przemian z ukośnie ułożonymi zygzakami, czy też szrafowanymi trójkątami. Sporadycznie wystąpiły niewielkie, wypychane od wewnątrz guzy. Większość jednak jest nie ornamentowana. Wydobyte naczynia przeważnie były silnie spękane i wymagały rekonstrukcji. Niektóre uległy całkowitemu rozłaskowaniu.

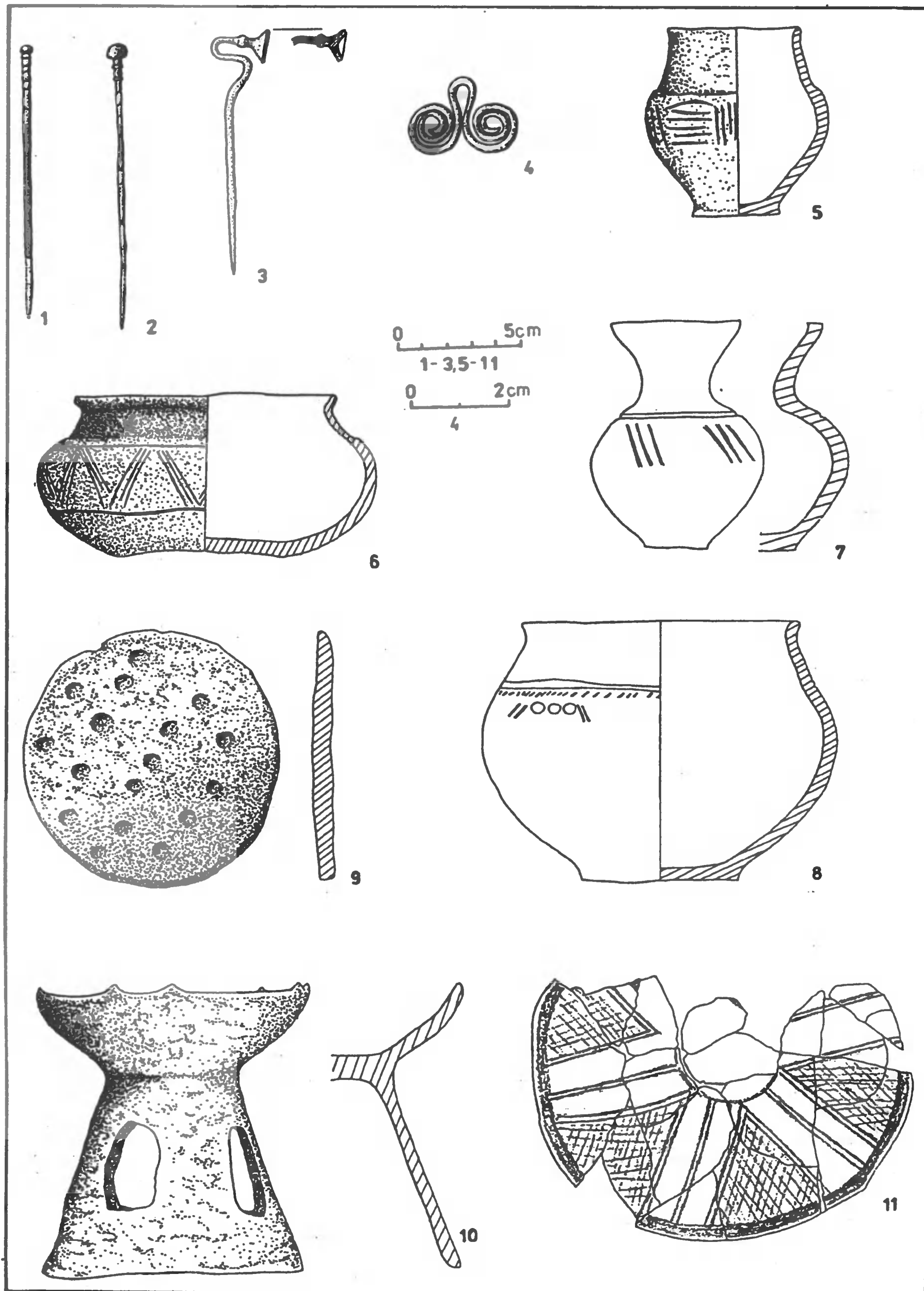
Fakt ten należy tłumaczyć niewielką głębokością zalegania i narażeniem na uszkodzenia mechaniczne oraz przynajmniej w części przypadków złym wypałem i słabą jakością masy ceramicznej.

Poza ceramiką odkryto 23 przedmioty metalowe (ryc. 4), z których 13 to wyroby brązowe, w tym 1 szpila z główką z ornamentem jajownikowym, 1 szpila z główką półkulistą oraz 1 z tzw. łabędzią szyjką i lejkatym zakończeniem, 2 fragmenty bransolet (?), 2 kółka, 6 zawieszek skroniowych z co najmniej dwóch lub więcej zwojów drutu, 1 zawieszka binoklowata oraz 1 przedmiot nieokreślony. Z 9 silnie skorodowanych przedmiotów żelaznych, 3 to przypuszczalnie szpile (?).

Ryc. 3. Wronki, stan. 2, gm. loco. Rozmieszczenie grobów z badań w 1993 i 1994 r.,

- 1 - kamienie obstaw;
- 2 - skupiska ceramiki i przepalonych kości;
- 3 - jamy grobowe;
- 4 - naczynia;
- 5 - kości;
- 6 - obiekty nieokreślone.

Rys. J. Wierzbicki, J. Kędelska

Ryc. 4. Wronki, stan. 2, woj. Piła. Wybór zabytków z grobu: 1-4 - grób nr 11, 22, 18, 33 (przedmioty z brązu); 5-8, 11 - grób nr 16 (talerze); 10 - grób nr 37 (popielnica).

Rys. M. Lemiesz, J. Wierzbicki

Zestaw materiałów znalezionych w grobach uzupełniają paciorki wykonane z niebieskiej masy szklanej, należące do dwóch kolid. Pierwsza z nich składała się z co najmniej 50 egzemplarzy, z których część zdobiona jest ornamentem współśrodkowych okręgów. Druga złożona była przynajmniej z 63 bardzo małych paciorków o średnicy około 3 mm.

Całość pozyskanych materiałów znajduje się w Muzeum Regionalnym we Wronkach. Obecnie są one przedmiotem opracowania, a jego wyniki zostaną przedstawione w osobnej publikacji. Tutaj zaprezentowano tylko ogólne spostrzeżenia poczynione w trakcie badań.

CHRONOLOGIA

Wstępne określenie pozycji chronologicznej przebadanego fragmentu cmentarzyska (bez analizy materiałów z poszczególnych grobów) przeprowadzono w oparciu o ogół pozyskanych informacji. W 9 grobach znaleziono przedmioty z brązu, w 4 zarejestrowano zarówno ozdoby z brązu, jak i żelaza, w 4 dalszych znaleziono wytwory z żelaza. Fakt ten wskazuje, że cmentarzysko ludności kultury łużyckiej pochodzi z okresu halszackiego i to z rozwiniętej jego fazy. Występowanie szpil z łabędzią szyjką oraz paciorków szklanych uważanych za „importy” z terenu Egiptu (J. Kostrzewski, W. Chmielewski, K. Jażdżewski 1965) potwierdza także halszacki wiek cmentarzyska. Odpowiada temu stylistyka ceramiki, wśród której występuje wiele form charakterystycznych dla tego odcinka czasu.

PODSUMOWANIE

Cmentarzysko we Wronkach, stan. 2, należy do nekropolii typu płaskiego o zróżnicowanych formach grobów. Przeważają groby jamowe zawierające od kilku do kilkudziesięciu naczyń, rzadziej pojedyncze popielnice. Kilka zostało przykrytych brukiem kamiennym. Większość obiektów została zniszczona w górnej partii, na czym szczególnie ucierpiały popielnice. Mimo to pozyskano bogaty zespół materiału ruchomego. Zwraca uwagę dość duża liczba przedmiotów metalowych (w tym żelaznych), które wystąpiły łącznie w 16 grobach, co stanowi 26% ogółu. Czyni to stanowisko we Wronkach tym ciekawszym, że dość rzadko spotkać można w północnej Wielkopolsce cmentarzyska KŁ z tego okresu, kiedy to pod koniec fazy HaC lub na początku HaD dochodzi do zaniku zachodniowielkopolskiej grupy KŁ i ekspansji kultury pomorskiej na południe, która przekracza już wtedy Noteć (Stajkowo, gm. Lubasz - 16 km na północny-wschód od Wronek; (por. J. Kostrzewski, W. Chmielewski, K. Jażdżewski 1965), a w fazie HaD dochodzi do okolic Poznania.

Bibliografia

Jażdżewski K., Rajewski Z.

1928 *Sprawozdanie z wycieczek Akadem. Koła Polskiego Tow. Prehist. za rok akad. 1927/28*, ZOW. R. 3, s. 67.

Kostrzewski J., Chmielewski W., Jażdżewski K.

1965 *Pradzieje Polski*, Wrocław.

Łopata J.

1966 *Nowe materiały z cmentarzysk kultury łużyckiej w powiecie szamotulskim*, FAP, t. 17, s. 41-42.

Łowiński J.

1988 *Sprawozdanie z badań ratowniczych na cmentarzysku kultury łużyckiej we Wronkach* (mps w Muzeum Regionalnym we Wronkach).

Malinowski T.

1961 *Katalog cmentarzysk ludności kultury łużyckiej w Polsce*, t. 2, Warszawa.

Rajewski Z. A.

1934 *Cmentarzysko „łużyckie” we Wronkach w pow. szamotulskim (woj. poznańskie)*, Materiały Prehistoryczne, t. 1, s. 103-120.

Śmigielski W.

1958 *Wykaz nabytków Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w roku 1955*, FAP, t. 8-9, s. 458.

Świdorski W., Lemiesz M.

1994 *Wronki, stan. 2, woj. Piła. Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na terenie cmentarzyska kultury łużyckiej w 1994 r.* (mps w Muzeum Regionalnym we Wronkach).

Wierzbicki J.

1993 *Wronki, woj. Piła, stan. 2. Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na terenie cmentarzyska kultury łużyckiej w 1993 r.* (mps w Muzeum Regionalnym we Wronkach).

DER BERICHT ÜBER DIE AUSGRABUNGEN AUF DEM GEBIET
DES GRÄBERFELDES DER LAUSITZER KULTUR IN WRONKI,
GEM. LOCO, WOJ. PIŁA, FST. 2

ZUSAMMENFASSUNG

Dieser Artikel ist ein Bericht über die Rettungsgrabungen, die in Jahren 1993 und 1994 auf dem Gräberfeld der Lausitzer Kultur in Wronki, Fst. 2, Woj. Piła durchgeführt wurden. Die Fundstelle liegt im Warthebett. Sie gehört zu den Nekropolen vom flachen Typ mit unterschiedlichen Gräberformen, von den insgesamt 60 freigelegt wurden. Es überwiegen die Grubengräber, die von einigen bis zu einigen zehn Gefäße, selten einzelne Urnen enthalten. Manche davon wurden mit Steinpflaster bedeckt und einige hat man auf Grund von Sammlungen der Keramikscherben und durchgebrannten Knochen festgelegt. Aus den untersuchten Gräbern hat man eine reiche Keramiksammlung, ziemlich große Anzahl von Metallgegenständen (darin aus Eisen), die insgesamt in 16 Gräbern freigelegt wurden und 2 Glasperlenkolien erhalten. Die Fundstelle in Wronki ist auch dadurch interessant, daß im nördlichen Großpolen die Gräberfelder der Lausitzer Kultur aus dieser Zeit selten zu treffen sind, wenn es beim Ende der Phase HaC oder am Anfang der HaD zum Verschwind der westgroßpolnischen Gruppe der Lausitzer Kultur und zur Expansion der Pommerschen Kultur nach Süden kommt. In dieser Zeit überschreitet schon die Lausitzer Kultur den Fluß Noteć (Stajkowo, Gem. Lubasz - 16 km nordöstlich von Wronki) und kommt in der Phase HaD in die Umgebung von Poznań.

Abbildungen

Abb. 1. Wronki, Fst. 2, Gem. loco. Lage des Gräberfeldes

Abb. 2. Wronki, Fst. 2, Gem. loco. Lageplan der Grabungsflächen (1-6 - 1993; 7-13 - 1993).
Gez. J. Wierzbicki

Abb. 3. Wronki, Fst. 2, Gem. loco. Lageplan der Gräber aus den Ausgrabungen in 1993 und
1994. Gez. J. Wierzbicki, J. Kędelska

Abb. 4. Wronki, Fst. 2, Gem. loco. Auswahl der Gräberfunde: 1-4 - Gräber Nr. 11, 22, 18, 33
(Gegenstände aus Bronze); 5-8, 11 - Gräber Nr. 14, 15, 19, 48, (Gefäße); 9 - Grab Nr. 16
(Teller); 10 - Grab Nr. 37 (Räucherfaß). Gez. M. Lemiesz, J. Wierzbicki

Adres autorów:

mgr Witold Świdorski
Marek Lemiesz
Muzeum Archeologiczne
ul. Wodna 27
61-781 Poznań

IV, Poznań 1996

67-85

JERZY TOMASZ NOWIŃSKI

SPRAWOZDANIE Z BADAŃ WYKOPALISKOWYCH NA OSADZIE
PÓŻNOŁUŻYCKIEJ W TARNAWIE KROŚNIEŃSKIEJ, STAN. 11,
GM. BOBROWICE, WOJ. ZIELONOGÓRSKIE
(AZP 62-11/21)

WSTĘP

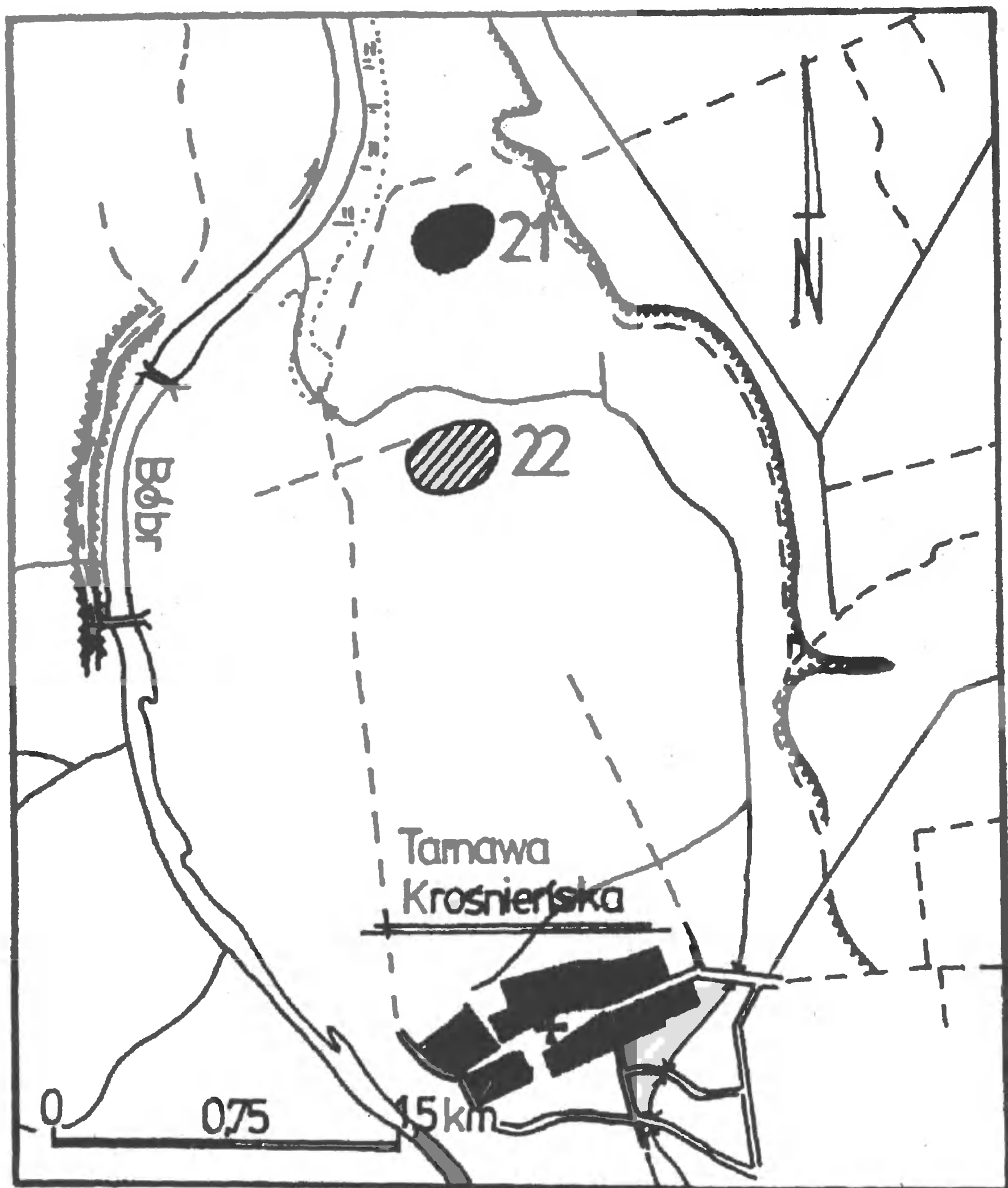
Do odkrycia stanowiska doszło wiosną 1993 r. podczas rutynowej kontroli piaśnic; z bezpośredniego sąsiedztwa rozległego wybierzyska piasku zebrano wówczas kilkadziesiąt fragmentów ceramiki kultury łużyckiej. W trakcie kolejnej interwencji konserwatorskiej - latem tegoż roku - na skraju piaśnicy zabezpieczono częściowo zniszczony obiekt archeologiczny, z którego wydobyto m.in. fragmenty dużego naczynia zasobowego (ryc. 10:1). W oparciu o pozyskany wówczas materiał ceramiczny stanowisko datowano wstępnie na okres halsztacki.

Stanowisko zlokalizowane jest w odległości około 1,5 km na północ od wsi Tarnawa Krośnieńska, w obrębie doliny Bobru ograniczonej od wschodu skarpą o deniwelacjach rzędu 10-14 m (ryc. 1). Położone jest na niemal płaskim, piaszczystym wyniesieniu usytuowanym w ramach terasy nadzalewowej, oddalonym o ok. 200 m na wschód od obecnego koryta rzeki. Północna część wzniesienia została całkowicie zniwelowana w trakcie eksploatacji złoża; w mniejszym stopniu zniszczeniu podlegała również badana archeologicznie część stanowiska.

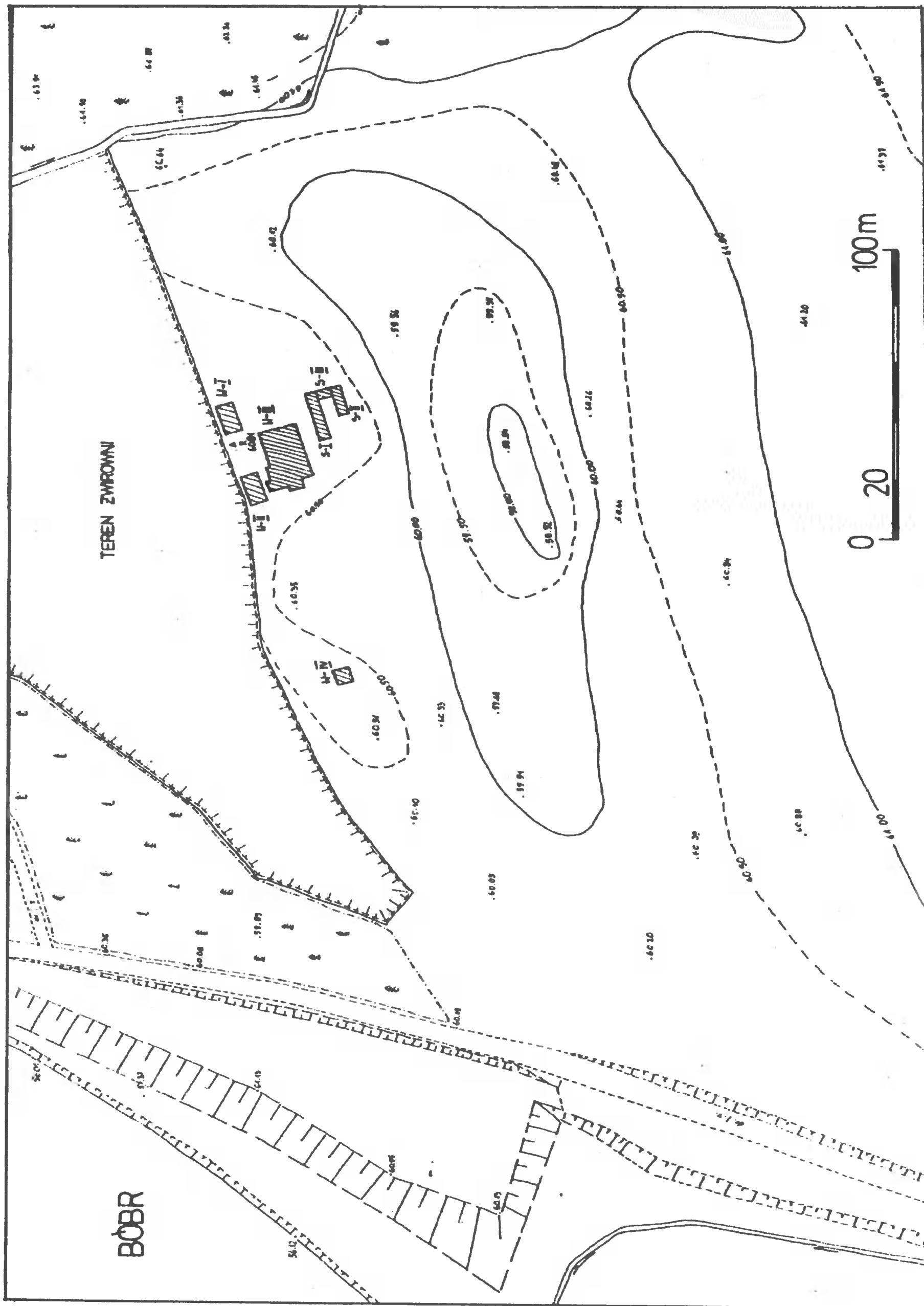
W badaniach ratowniczych, przeprowadzonych w dniach 11. 05 31.05.1994 r. z funduszy obecnego użytkownika piaśnicy, uczestniczyli J. T. Nowiński (kierownik badań) i S. Kałagate - pracownicy naukowcy Muzeum Archeologicznego Środkowego Nadodrza w Świdnicy koło Zielonej Góry.

Prace badawcze skoncentrowano na południowym, stosunkowo dobrze zachowanym stoku wzniesienia, na którym odsłonięto łącznie 410 m² powierzchni. Równoległe do krawędzi żwirowni wytyczono dwa wykopy badawcze o wymiarach 10x5 m (W-I i W-II) oddalone od siebie o ok. 15 m. Na południe od nich otwarto główny wykop o wymiarach 15x10 m (W-III), powiększony z czasem do 185 m². Skraj wzniesienia

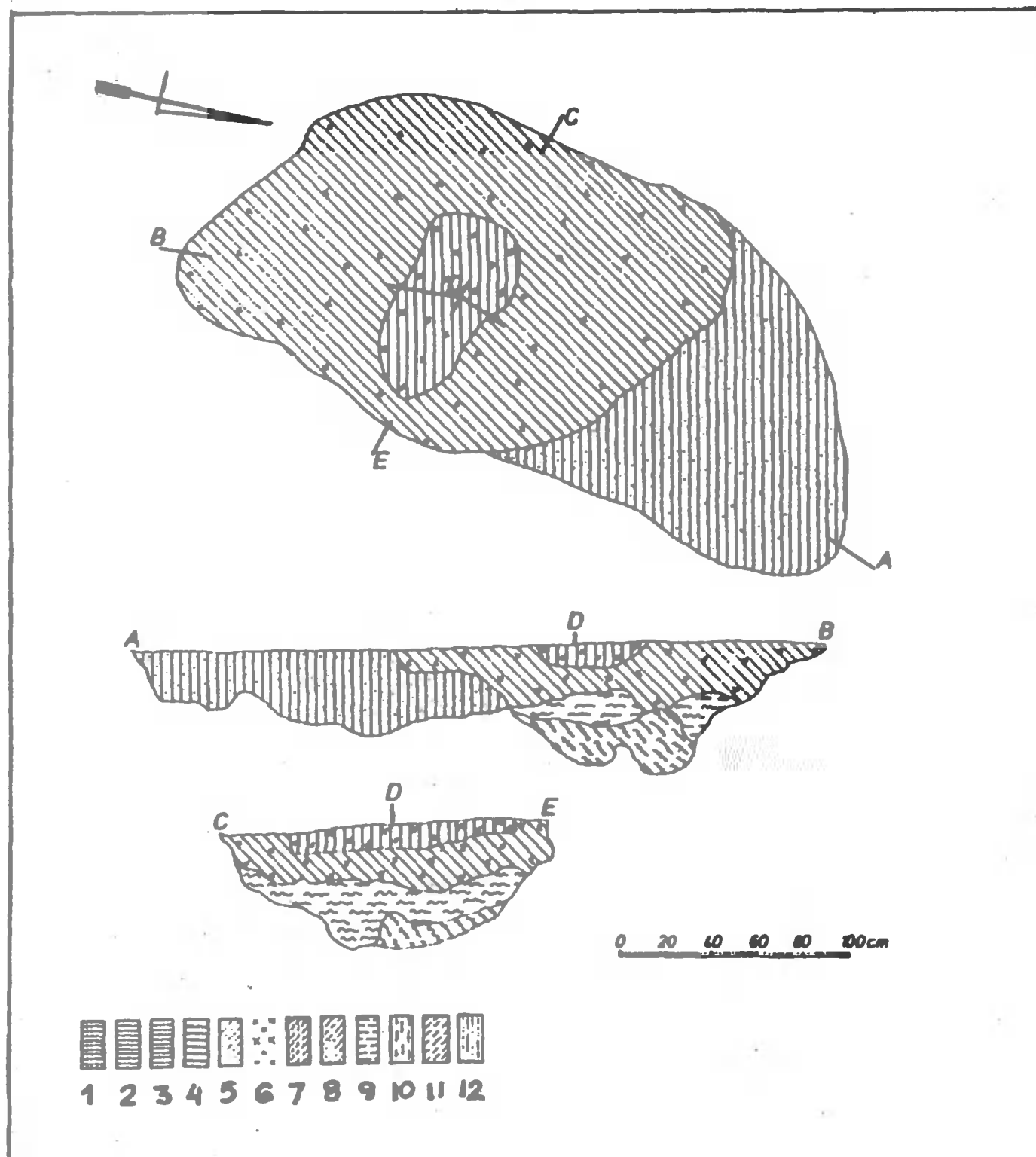
przebadano metodą rowów sondażowych ustawionych w kształcie litery "U". Sondáže miały wymiary 17x3 m (S-I), 10x3 m (S-II) i 5x3 m (S-III). W południowo-zachodniej części stanowiska, na wąskim cyplu terenowym, założono niewielki wykop o wymiarach 5x5 m (W-IV), którego celem było rozpoznanie tej części osady. Szczegółowe rozmieszczenie wykopów obrazuje ryc. 2.

Ryc. 1. Tarnawa Krośnieńska, stan. 11, gm. Bobrowice. Lokalizacja stanowiska (nr 22 - cmentarzysko?). Rys. J. T. Nowiński

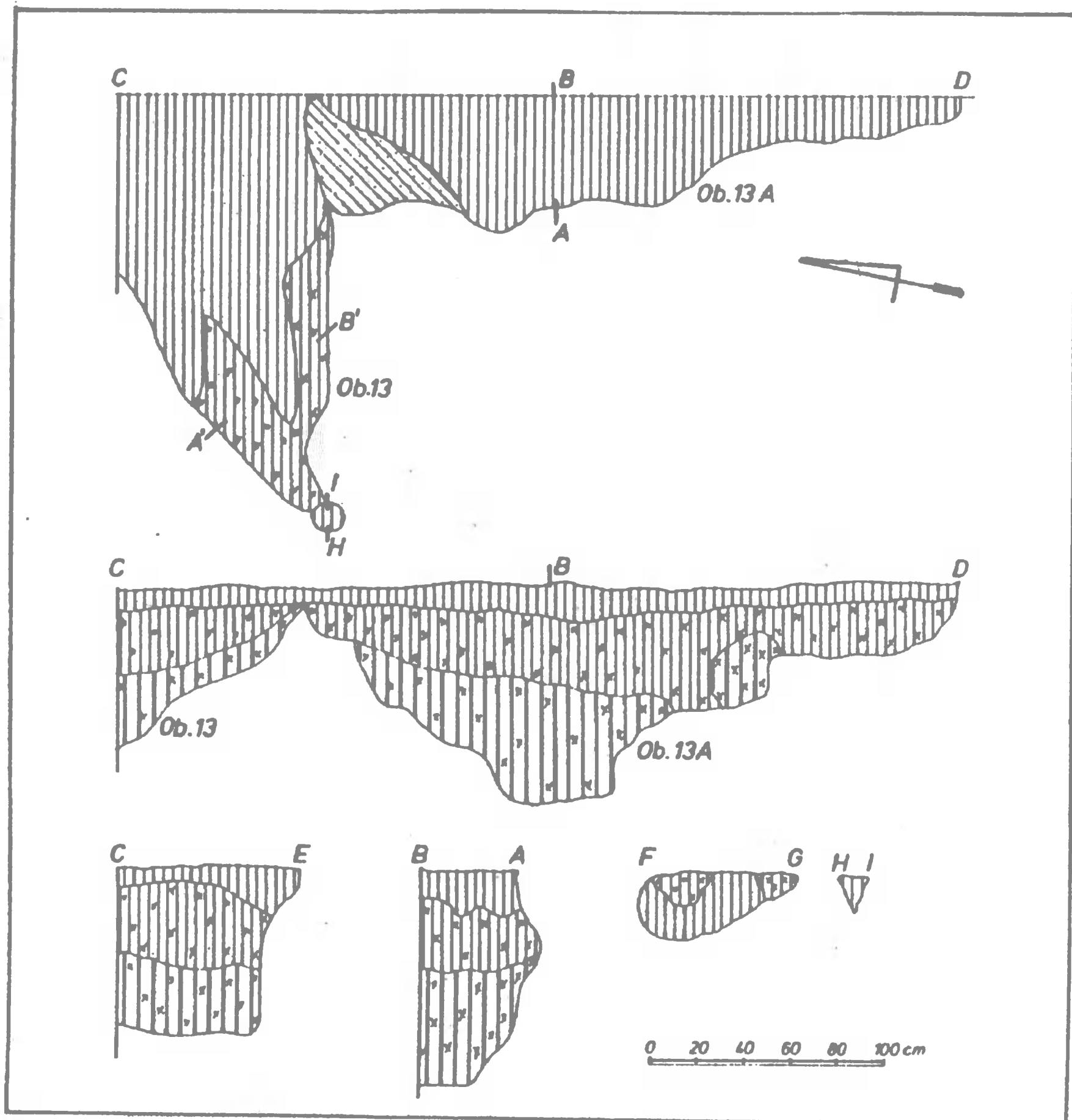
Ryc. 2. Tarnawa Krośnieńska, stan. 11, gm. Bobrowice. Plan sytuacyjny stanowiska z lokalizacją wykopów badawczych. Rys. J. T. Nowiński

Ryc. 3. Tarnawa Krośnieńska, stan. 11, gm. Bobrowice. Obiekt nr 1 (1 - ciemnobrunatna próchnica z gliną; 2 - ciemnobrunatna próchnica; 3 - ciemnobrunatna próchnica z piaskiem; 4 - jasnobrunatna próchnica; 5 - ciemnobrunatno-czarna próchnica; 6 - spalenizna i węgle drzewne; 7 - jasnobrunatna próchnica z gliną; 8 - jasnobrunatna próchnica z piaskiem; 9 - popielato-szara próchnica; 10 - brunatno-szara próchnica; 11 - jasnobrunatno-szara próchnica; 12 - brunatna glina). Rys. J. T. Nowiński

ANALIZA ŹRÓDEŁ NIERUCHOMYCH STRATYGRAFIA

Na stanowisku zarejestrowano następujący układ stratygraficzny warstw:
 warstwa I - brunatno-szara próchnica orna, spiaszczona, o miąższości 35-40 cm ;
 warstwa Ia - jasnobrunatno-szara próchnica ze znacznym udziałem drobnoziarnistego piasku pochodzenia rzeczno- i grubego żwiru o miąższości 5-15 cm;

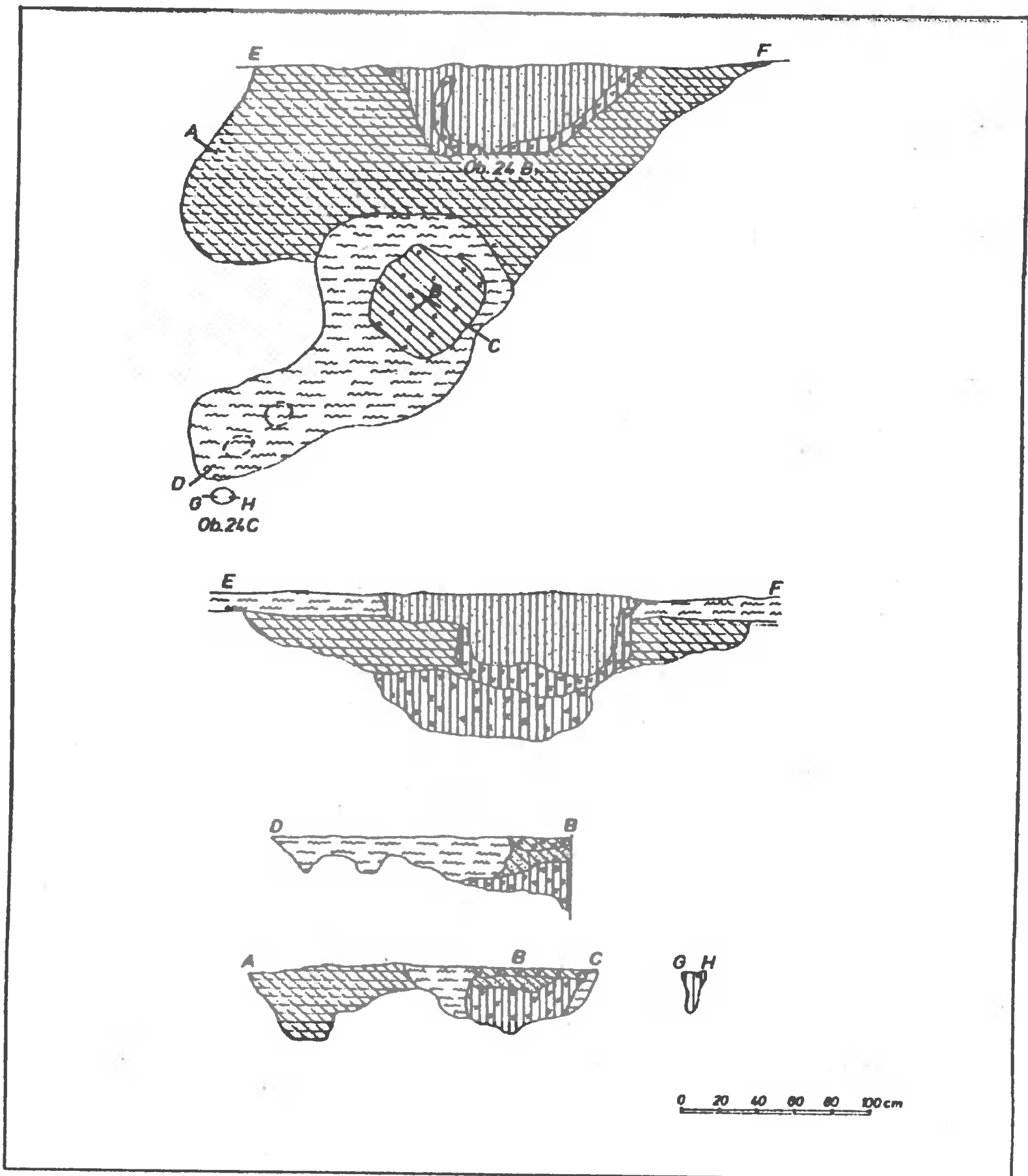
Ryc. 4. Tarnawa Krośnieńska, stan. 11, gm. Bobrowice. Obiekt nr 13. Rys. J. T. Nowiński

warstwa II - ciemnobrunatna próchnica przemieszana z żółtoszarym piaskiem, popielatą gliną i spalenizną o miąższości 10-45 cm;

warstwa III - jasnobrunatnoszara próchnica ze znacznym udziałem piasku calcowego oraz smugami spalenizny i węgla drzewnych, o miąższości 15-30 cm;

warstwa IV - popielatożółty, drobnoziarnisty piasek calcowy z miejscowymi naciekami orsztynu i koncentracjami otoczków.

Odmienny układ stratygraficzny zaobserwowano w ramach sondażu, gdzie bezpośrednio pod w-wą Ia wystąpił calec, a także w wykopie nr IV, w którym zarejestrowano warstwę III zalegającą pod w-wą Ia.

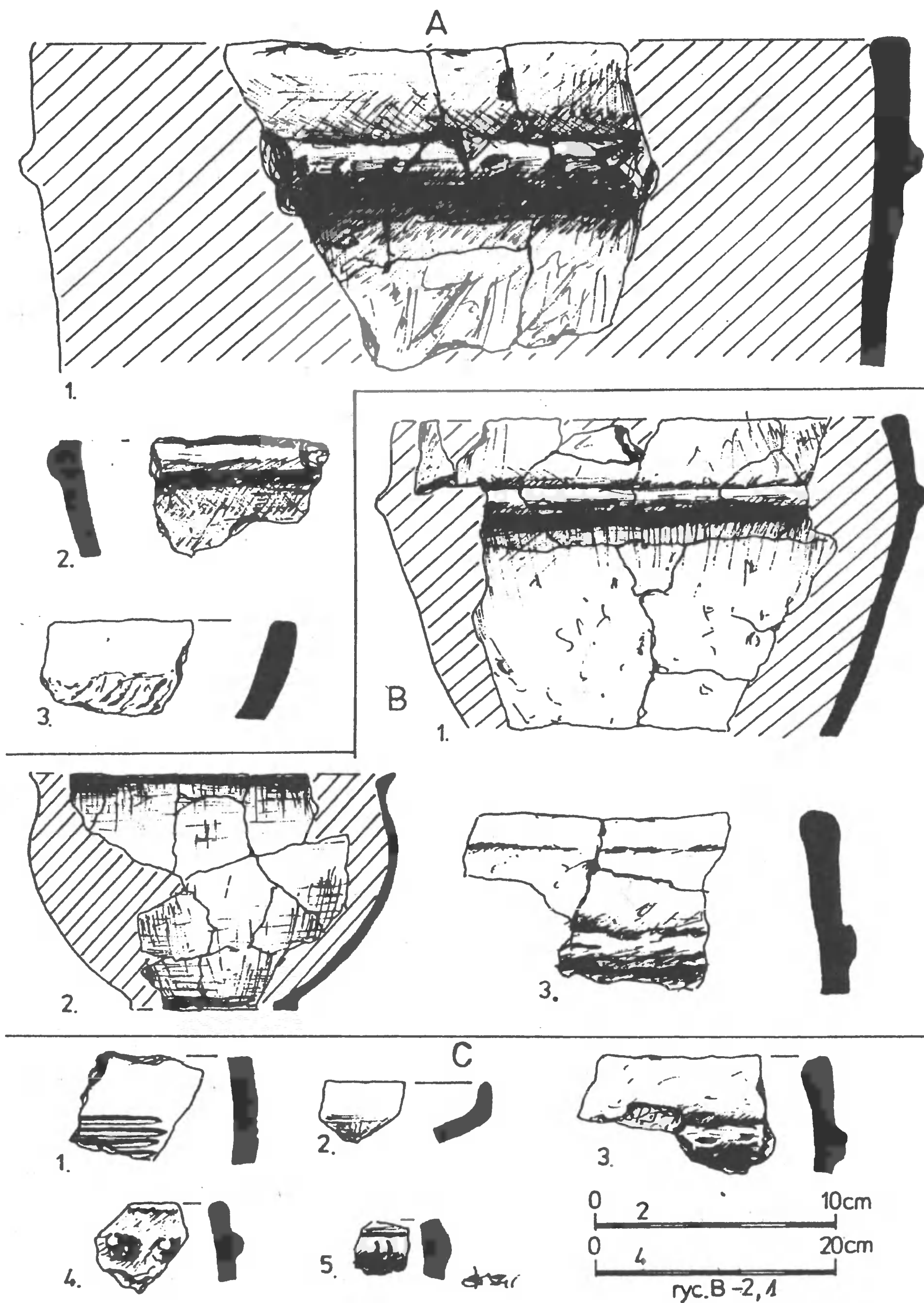

Ryc. 5. Tarnawa Krośnieńska, stan. 11, gm. Bobrowice. Obiekt nr 24.

Rys. J. T. Nowiński

OBIEKTY ARCHEOLOGICZNE

W trakcie badań wykopaliskowych odślonięto i przebadano, w całości lub częściowo, 73 obiekty archeologiczne (lub zespoły obiektów) w postaci jam osadniczych i dołków posłupowych. Wystąpiły one zarówno bezpośrednio pod w-wą Ia, jak i na znacznej głębokości przekraczającej 70 cm. Zarejestrowano je wyłącznie w ramach wykopów: W-I (od nr 1 do nr 12), W-II (nr 13 do 25) i W-III (nr 26-73). Zdecydowaną większość obiektów stanowiły dołki posłupowe odkrywane pojedynczo lub w zespołach, samodzielnie bądź w sąsiedztwie jam osadniczych. Są to niewielkie formy o średnicach rzędu 18-60 cm i miąższościach w granicach 14-56 cm. W rzucie poziomym mają kształt owalny lub kolisty, natomiast w przekroju trójkątny lub nieckowaty. Są pozostałościami słupów wbijanych i wkopywanych.

Ryc. 6. Tarnawa Krośnińska, stan. 11, gm. Bobrowice. Materiały z obiektów: A - obiekt nr 30; B - obiekt nr 36; C - obiekt nr 47. Rys. S. Kałagate.

Kolejną kategorię obiektów odkrytych na stanowisku stanowią tzw. jamy odpadkowe (ob. 5, 8, 14, 19A, 24B, 26, 40, 47, 48, 53, 67, 70, 71). Charakteryzują się one dość regularnym kształtem w rzucie poziomym (najczęściej owalnym lub kolistym), soczewkowatym bądź nieckowatym zarysem w profilu oraz różnorodnością warstw w wypełnisku. Wymiary jam wynoszą od 60x80 cm do 150x210 cm, a miąższości od 30 do 70 cm.

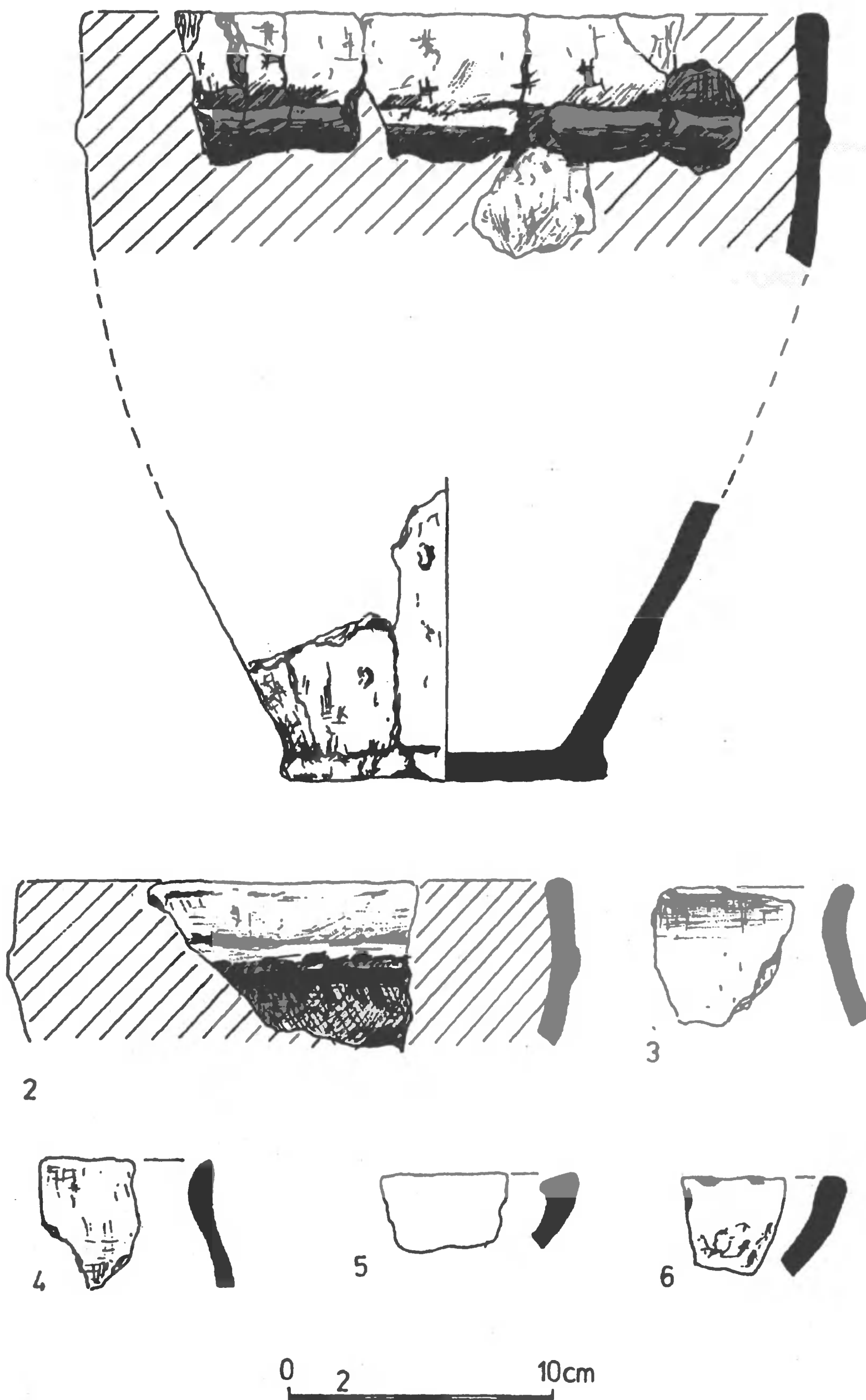
Obiekt 47 - wydzielony w południowozachodniej części wykopu III. W rzucie płaskim ma kolisty kształt o wym. 150x210 cm, a w profilu zarys soczewkowaty. Wypełnisko jamy stanowi ciemnobrunatna próchnica nierównomiernie przemieszana ze spalenizną, węglami drzewnymi, żółtym piaskiem i popielatą gliną. Lekko spłaszczone dno uchwycono na głębokości 68 cm poniżej stropu obiektu. Z wypełniska wydobyto 74 fr. ceramiki i 4 fr. polepy (ryc. 6:C).

Obiekt 67 - odkryty w południowej części wykopu III. Rzut poziomy - początkowo w formie nieregularnego wieloboku o wym. 160x125 cm - po zdjęciu warstwy stropowej przybrał kształt zbliżony do kwadratu o wymiarach 120x105 cm. W przekroju jama ma zarys workowaty o prostych ścianach i lekko łukowatym dnie sięgającym głębokości 67 cm. Niejednorodne wypełnisko stanowi głównie ciemnobrunatna, spoista próchnica przemieszana z węglami drzewnymi, spalenizną (koncentrującą się w partii spągowej) oraz jasnoszarym piaskiem. Od strony południowej i zachodniej dolna część ścian jamy została wylepiona gliną; przypuszczalnie pierwotnie mogła ona spełniać funkcję magazynu środków żywnościowych. Z obiektu wydobyto 129 fr. ceramiki, 7 fr. polepy oraz jedyną znaną na stanowisku kość zwierzęcą (ryc. 8:A).

W kilku z odkrytych obiektów rozpoznano pozostałości ognisk (ob. 10A, 16, 19B, 24A, 30, 32, 51B, 54, 59). Występują one w bezpośrednim sąsiedztwie obiektów uznanych za mieszkalne. W rzucie poziomym ogniska mają z reguły kształty owalne lub kolisty o średnicach rzędu 70-110 cm. Zarysy ich profili są najczęściej nieckowate o płaskich dnach, rzadziej soczewkowate, zagłębione w podłoże do 30-40 cm. Z uwagi na znaczną miąższość wypełniska zawierającego duże ilości spalenizny i węgla drzewnych przyjąć można - mimo braku dodatkowych konstrukcji kamiennych, czy wzmocnienia ścian gliną - że ogniska te użytkowane były przez dłuższy czas.

W zachodniej części wykopu III odsłonięto koncentrację obiektów, których wypełnisko stanowiła brunatno-szara glina (ob. 27, 28, 35, 37, 43, 46, 47, 71A). Są to najczęściej duże jamy o nieregularnym, rzadziej owalnym rzucie poziomym, nieckowatym przekroju, nierównym dnie i miąższości w granicach 15-40 cm. Cechą szczególną obiektów o większych rozmiarach jest występowanie w ich ramach pojedynczego, centralnie umiejscowionego dołka postłupowego; w przypadku ob. 27 stwierdzono również kilka dołków postłupowych na jego obrzeżu. Zwraca uwagę brak materiału zabytkowego nie tylko w ich wypełnisku, ale i bezpośrednio nad nimi. Stąd też niemożliwe jest ustalenie ich chronologii. Obiekty te mogły spełniać funkcję magazynów budulca lub surowca do produkcji naczyń glinianych,

Na osadzie w Tarnawie Krośnieńskiej brak jest jam, które bezspornie można określić jako obiekty mieszkalne. Zważywszy jednak na rozmiary poziome i regularne zarysy rzutów, czy profili, niektóre z nich można z dużym prawdopodobieństwem - uznać za pozostałości ziemianek lub półziemianek.

Ryc. 7. Tarnawa Krośnieńska, stan, 11, gm. Bobrowice. Materiały z obiektów:
1, 6 - obiekt nr 1; 2-5 - obiekt nr 65. Rys. S. Kałagate

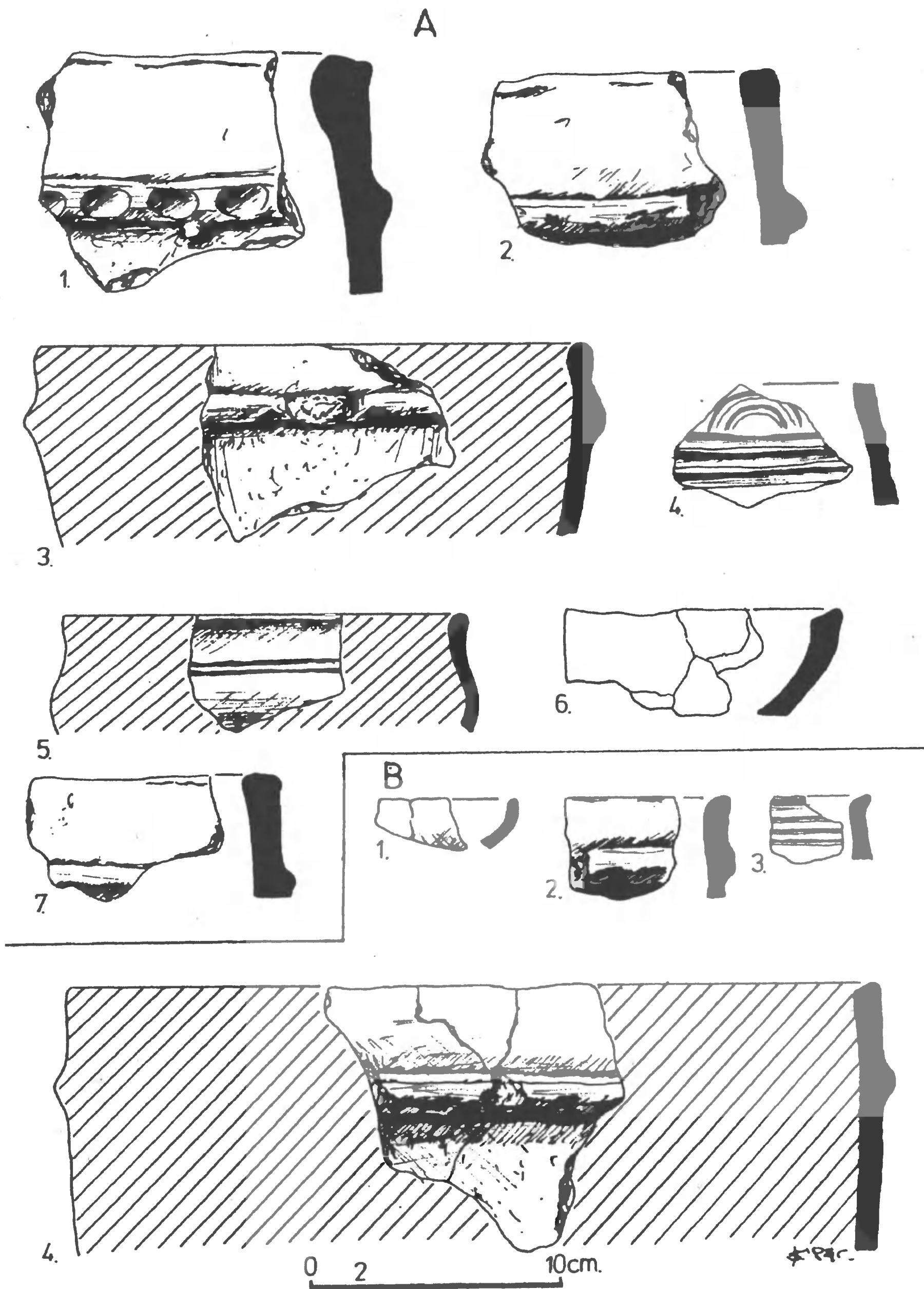
Obiekt 1 - odkryty w wykopie I. W partii stropowej miał kształt trapezowaty o wymiarach 310x155 cm, z wyraźną koncentracją spalenizny w części centralnej. Zarówno rzut poziomy, jak i przekrój wskazują, że w skład obiektu wchodziły dwie jamy o nieckowatym zarysie profilu; w części zachodniej większa o prostokątnym kształcie z zaokrąglonymi narożnikami (wym. 190x145x60 cm), a we wschodniej mniejsza i płytsza o półkolistym kształcie. Wypełnisko jam stanowiła brunatna próchnica przemieszana z piaskiem calcowym oraz - w partii stropowej i spągowej - ze spalenizną i węglami drzewnymi. Z obiektu wydobyto łącznie 58 fr. ceramiki i 13 fr. polepy konstrukcyjnej (ryc. 3 i ryc. 7:1, 6).

Obiekt 13 - wydzielony przy wschodniej ścianie wykopu II, przebadany częściowo na długości 3,7 m i szerokości 2,2 m. W rzucie poziomym i profilu wyraźnie czytelne dwie - integralnie z sobą połączone jamy (ob. 13 i 13A) o soczewkowatym zarysie profilu i identycznej zawartości wypełniska: w partii stropowej - ciemnobrunatna próchnica; środkowej - spiaszczona, jasnobrunatna próchnica ze spalenizną i spągowej - spoista, ciemnobrunatno-czarna próchnica z węglami drzewnymi. Miąższość jamy południowej sięga 90 cm, a północnej przekracza 70 cm. Zwraca uwagę niemal prosty zarys dna i ściany zachodniej obiektu. Za intencjonalny element konstrukcyjny należy uznać rodzaj progu uchwycony w części południowej, około połowy głębokości obiektu 13 A. Z obu części obiektu wydobyto łącznie 83 nie charakterystyczne fr. ceramiki i 6 fr. polepy (ryc. 4).

Obiekt 19 - odkryty w północnej części wykopu II, przebadany częściowo. Uchwycono zarys ściany południowej o długości 3,4 m i fragmenty ścian bocznych. Kształt jamy w planie płaskim jest dość regularny, zakłócony przez dwa późniejsze obiekty (ob. nr 19A - jama odpadkowa i 19B - ognisko). W rzucie pionowym obiekt ma zarys nieckowaty płaski o miąższości do 35 cm. Wypełnisko jamy jest jednorodne w postaci ciemnobrunatnej, spiaszczonej próchnicy; wydobyto z niego 47 fr. ceramiki i 2 fr. polepy. W sąsiedztwie ściany południowej obiektu stwierdzono 3 dołki postłupowe o miąższości rzędu 15-20 cm.

Obiekt 24 - wydzielony w północno-zachodniej części wykopu II, przebadany częściowo. Uchwycono zarys ściany południowej o długości 2,6 m. W profilu rysuje się jako nieckowata jama z wyraźnie zagłębioną częścią centralną, wkopany w podłoże na głębokość do 68 cm. Wypełnisko obiektu stanowi jasnobrunatna próchnica przemieszana z rdzawożółtą gliną oraz spalenizną koncentrującą się w jego partii spągowej. Również ten obiekt został naruszony przez późniejsze chronologicznie jamy (ob. 24A - ognisko i 24B - głęboką nieckowatą jamę z wyraźną warstwą spalenizny uchwyconą na dnie i przy ściankach bocznych). Z obiektu wydobyto 19 fr. ceramiki i 4 fr. polepy konstrukcyjnej (ryc. 5).

Obiekt 36 - odkryty w zachodniej części wykopu III. W rzucie poziomym ma kształt zbliżony do cyfry "8" o wymiarach 2,4x1,2-1,5 m, natomiast w profilu rysuje się jako nieckowata jama o miąższości 30-40 cm. Wypełnisko obiektu stanowi ciemnobrunatna próchnica z drobnoziarnistym, popielatym piaskiem, przemieszana w części spągowej ze spalenizną i węglami drzewnymi. Z obiektu wydobyto 171 fr. ceramiki i 13 fr. polepy (ryc. 6:B).

Ryc. 8. Tarnawa Krośnieńska, stan. 11, gm. Bobrowice. Materiały z obiektów: A - obiekt nr 67; B - obiekt nr 70. Rys. S. Kałagate

Obiekt 51 - uchwycony w centralnej części wykopu III. Jest to jama o owalnym rzucie poziomym i wymiarach 3,1x1,7 m, z wyraźnie widocznym prostokątnym przed-sionkiem od strony południowej. Przekrój obiektu jest nieckowaty o łukowatych ścia-nach i niemal płaskim dnie sięgającym głębokości 45 cm. Północna część jamy zakłóco-na jest przez późniejsze ognisko (ob. 51B). Z wypełniska obiektu, którego treść stanowi-ła ciemnobrunatna próchnica ze spalenizną i węglami drzewnymi, wydobyto 156 fr. ce-ramiki i 5 fr. polepy konstrukcyjnej. Wokół obiektu wystąpiły cztery dołki postłupowe miąższości 15-30 cm, (ryc. 9:A).

ANALIZA CERAMIKI

Badania wykopaliskowe w Tarnawie Krośnieńskiej dostarczyły łącznie 2667 fr. ce-ramiki naczyniowej wiązanej przez autora z ludnością kultury łużyckiej, z czego 1653 fr. pochodzą z różnego rodzaju obiektów archeologicznych.

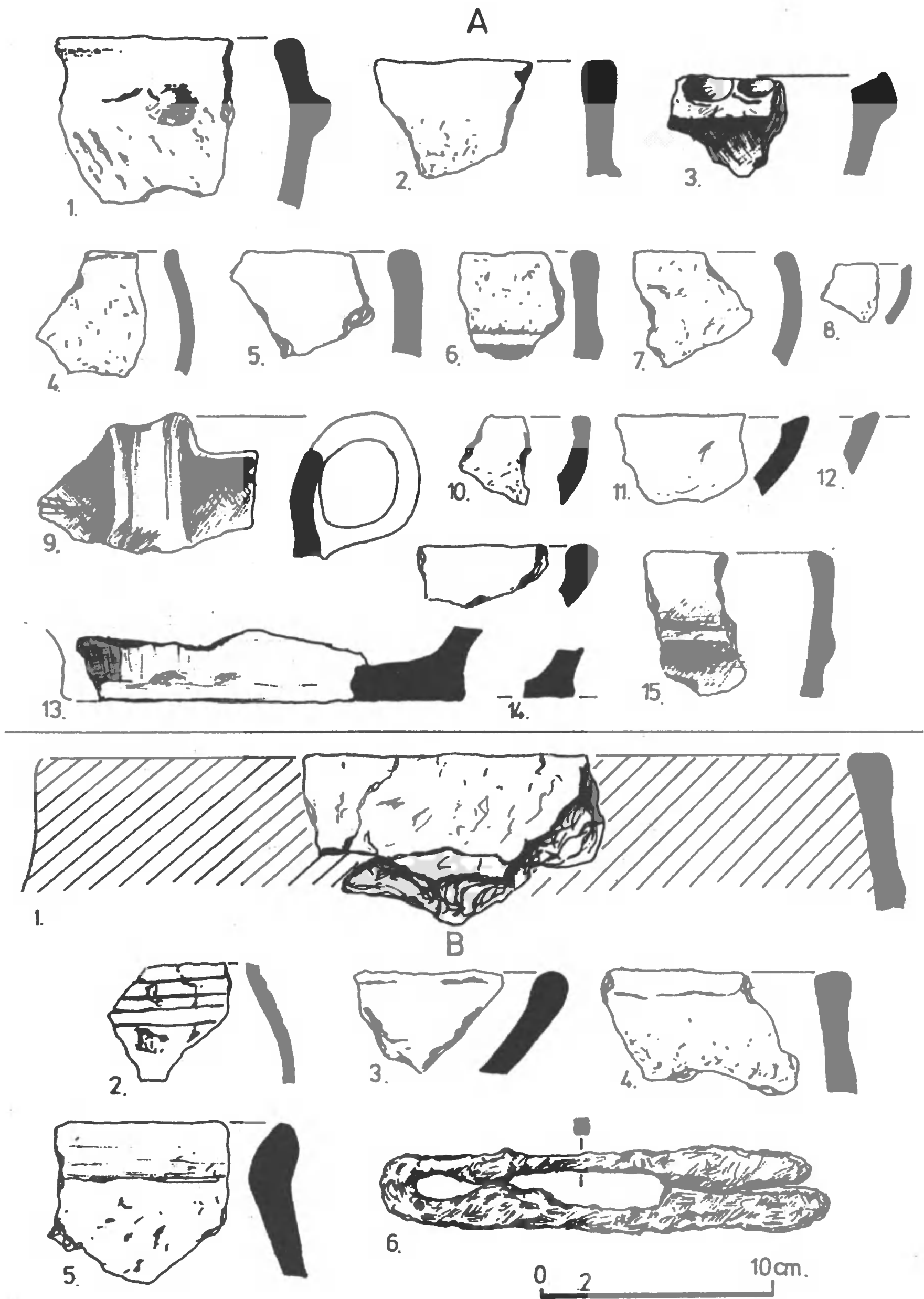
Technologia

Zły stan zachowania materiału ceramicznego pozyskanego w trakcie badań w znacznym stopniu utrudnia określenie sposobu wylepienia naczyń. Jednakże obser-wacja lepiej zachowanych fragmentów wskazuje, że wykonano je zarówno w technice wałków, jak i płatów, z wcześniej przygotowanej, schudzonej gliny. Jako domieszki schudzającej użyto piasku i tłuczni o różnej granulacji. Wielkość zastoso-wanej domieszki nie zależała od rozmiarów naczynia, najczęściej jednak, w przypadku garnków stosowano domieszkę o znacznych rozmiarach, głównie tłuczni. Dna naczyń wykonano z jednej, rzadziej kilku brył gliny, podciągając równocześnie ku górze ściankę naczynia. Kolejnym zabiegiem technicznym było opracowanie po-wierzchni zewnętrznej i wewnętrznej.

Generalnie należy stwierdzić, że ścianki od wewnątrz wygładzano, przy czym sta-ranność wygładzania uzależniano od funkcji, jaką dane naczynie miało pełnić. W kilku przypadkach stwierdzono, że dolne partie naczyń grubościennych, garnków zasobo-wych, pozostawiono bez dodatkowego opracowania powierzchni wewnętrznej. Spośród 1420 fr. ceramiki o określonej fakturze zewnętrznej powierzchnię wyświecaną, najczę-ściej czarną, ma 55 fr. (3,87%); wygładzaną 107 fr. (7,54%); obrzucaną 536 fr. (37,75%); obmazywaną palcami 51 fr. (3,59%); obmazywaną wiechciem lub miotełką 93 fr. (6,55%); szorstką 251 fr. (17,68%). W przypadku 327 fr., tj. 23,03% ceramiki o określonej powierzchni zewnętrznej, stwierdzono dwojakość opracowania faktury: wygładzanie części przykrawędnej i obrzucanie, bądź obmazywanie brzuśców. Znaczna część ceramiki o nieokreślonej fakturze nosi ślady wtórnego przepalenia, czasem wręcz całkowitego spumeksowania.

Typologia

Analizę typologiczną ceramiki tarnawskiej przeprowadzono w oparciu o 537 fr. ce-ramiki (18, 37% całości i materiału), w której to liczbie mieści się m. in. 1% fr. wyle-wów, 57 fr. den i 13 fr. uch.

Ryc. 9. Tarnawa Krośnieńska, stan. 11, gm. Bobrowice. Materiały z obiektów:
A - ceramika z obiektu nr 51; B - znaleziska luźne z powierzchni stanowiska.

Rys. S. Kałagate

Zespół form ceramicznych odkrytych na osadzie w Tarnawie jest stosunkowo ubogi i niezbyt zróżnicowany. Najliczniej reprezentowane są garnki jajowate lub beczułkowate oraz różnego rodzaju misy. Znacznie mniej liczne są naczynia służące do czerpania i picia płynów (czarki, czerpaki, kubki) oraz naczynia wazowate, w tym również amfory.

Grupa A - do grupy tej zaliczono różnych rozmiarów naczynia określone jako garnki (358 fr.-66,61% zbioru ceramiki określonej typologicznie). Są to zwykle formy duże lub bardzo duże, grubościennie, pozbawione uch. Wykonano je z gliny schudzonej domieszką średnio- i gruboziarnistego tłuczni. Powierzchnie zewnętrzne tych naczyń zostały obrzucone (rzadko wykazują ślady obmazywania) lub pozostawiono je bez dodatkowego opracowania (faktura szorstka, porowata). Zdobienie występuje wyłącznie na granicy wygładzanej szyjki i obrzuconego, bądź szorstkiego brzuśca. Ogranicza się ono do wałków lub listw plastycznych wzbogaconych szczypanką, nacięciami, bądź nakłuciami. Wałki i listwy mają mniej lub bardziej spłaszczony, trójkątny przekrój. W kilku przypadkach w miejscu listwy umieszczono niewielkie guzki lub pasmo dołków palcowych, bądź nacięć. W ramach grupy A wydzielono dwa typy:

typ 1 - naczynia jajowate o mniej lub bardziej zagiętym do wnętrza, ewentualnie prostym wylewie, pogrubionej zaokrąglonej lub ściętej krawędzi oraz wyodrębnionym płaskim dnie; brak pełnej rekonstrukcji form typu 1; wylewy mają średnice od 23 cm do 45 cm, dna w granicach 19 do 27 cm (ryc. 6:B; 7:1; 8:A:3; 10:1);

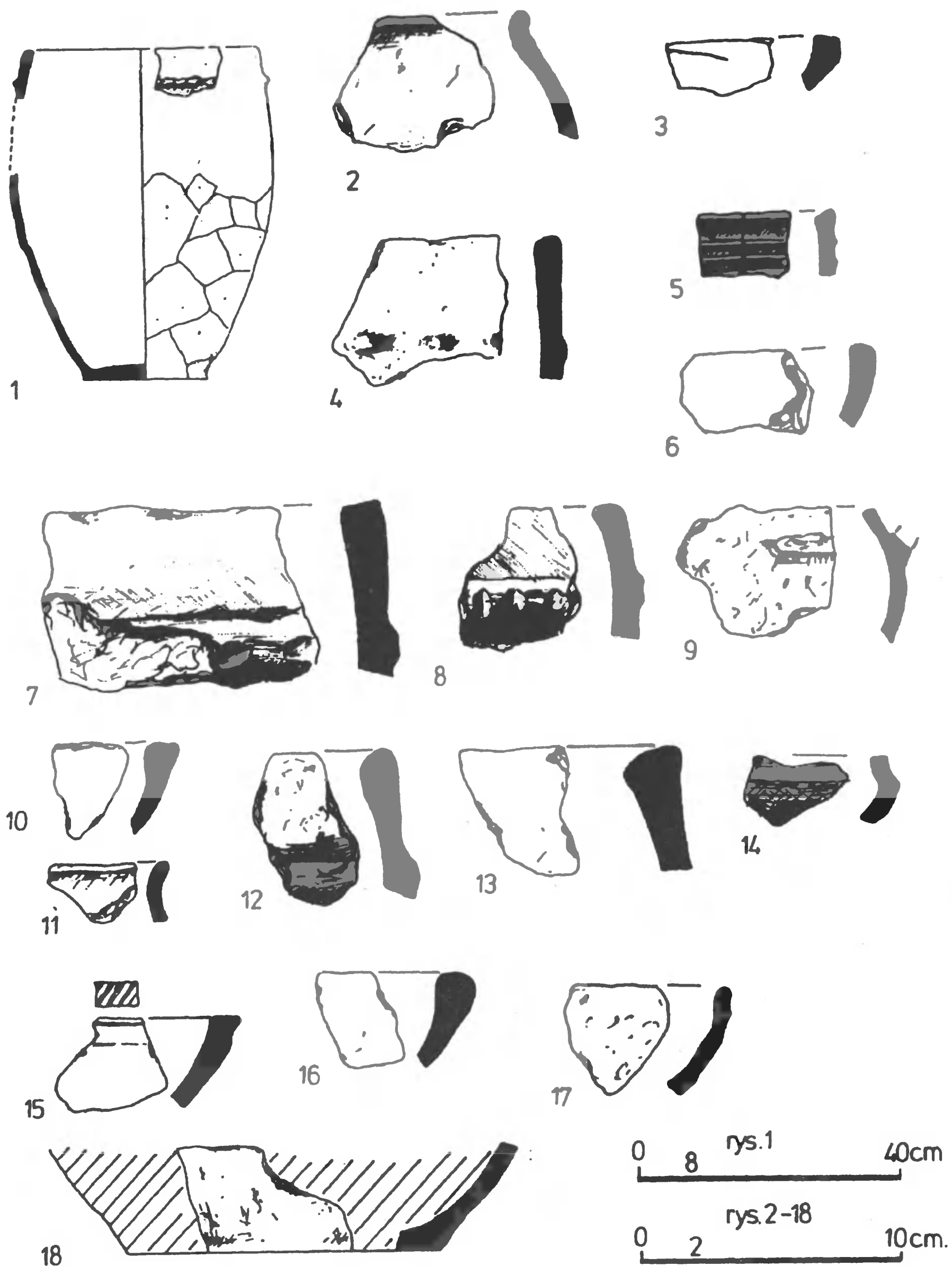
typ 2 - znacznie rzadziej występujące naczynia "donicowate" typem zdobienia i opracowania powierzchni zbliżone do typu 1; mają najczęściej proste pogrubione wylewy o krawędziach prostych lub ściętych do wnętrza; brak egzemplarzy całkowicie zrekonstruowanych; średnice wylewów od 17 do 36 cm (ryc. 6:A).

Grupa B - do grupy tej zaklasyfikowano 13 fr. i jedno częściowo zrekonstruowane naczynie (2,4% całości zbioru określonego typologicznie). Naczynia tej grupy charakteryzują się baniastym brzuścem, wyodrębnionym w niską stopkę dnem oraz krótką, niewyodrębnioną szyjką o ścienionym wylewie i mniej lub bardziej daszkowato ściętej do wnętrza krawędzi. Do wyrobu tych naczyń użyto gliny schudzonej średnioziarnistym piaskiem, a powierzchnię dość starannie wygładzono. Wymiary zrekonstruowanego naczynia: wysokość 20,5 cm, średnica wylewu 30 cm, średnica dna 14 cm (ryc. 6:B).

Grupa C - w grupie tej znalazły się misy stanowiące 18,87% egzemplarzy określonych typologicznie. Wyróżniającą je cechą jest staranne opracowanie powierzchni, przede wszystkim wyświecanie lub wygładzanie, rzadziej wygładzanie wylewu połączone z obrzucaniem brzuśca. Naczynia te wykonano z gliny schudzonej drobno i średnioziarnistym piaskiem z niewielką domieszką drobnego tłuczni. Rzadko występujące zdobienie obejmuje wyłącznie krawędzie naczyń. Wydzielono 2 typy mis:

typ 1 - głębokie półkuliste naczynia o zagiętym do wnętrza lub prostym wylewie oraz pogrubionej zaokrąglonej bądź ściętej krawędzi. W kilku przypadkach stwierdzono obrzutkę i obmazywanie brzuśca, a w dwóch dołączenie wałka plastycznego pod wylewem (ryc. 6:A:3; 7:2; 9:A:7; 10:6, 16, 17);

typ 2 - misy stożkowate o prostym wylewie i pogrubionej, ściętej ukośnie do wnętrza lub prostej krawędzi; kilkanaście fr. zdobionych na krawędziach żłobkami, nacięciami lub dołkami palcowymi (ryc. 7:5, 6; 8:A:6; 9:A:11, 12; 10:3, 15, 16).

Ryc. 10. Tarnawa Krośnieńska, stan. 11, gm. Bobrowice. Ceramika:
1 - naczynie znalezione podczas inspekcji stanowiska; 2-7 - wykop III, w-wa II;
8-18 - wykop III, w-wa III. Rys. S. Kałagate

Grupa D - najbardziej zróżnicowana pod względem morfologicznym grupa naczyń służących do czerpania i picia płynów (czerpaki, czarki, kubki) stanowiąca 5,4% zbioru ceramiki określonej typologicznie. Wydzielona w oparciu o kryterium wielkości (z uwagi na rozdrobnienie materiału możliwe jest przemieszanie n fragmentów zaliczonych do grupy C i D). Naczynia tej grupy charakteryzują się stosunkowo najwyższą dbałością wykonania wygładzanej lub wyświecanej, najczęściej czarnej lub ciemnobrunatnej powierzchni zewnętrznej. Wylepione zostały z gliny tłustej z nieznaczną domieszką drobno- i średnioziarnistego piasku. Zdobienie powierzchni występuje rzadko; ornament w postaci dookólnych żłobków znajduje się na granicy szyjki i brzuśca, natomiast krótkie ukośne nacięcia na krawędzi wylewu. Czerpaki zaopatrzone zostały w duże, taśmowate ucha wystające ponad krawędź wylewu.

W grupie D wyróżniono 4 podtypy:

1. naczynia stożkowate; 2. naczynia półkuliste; 3. naczynia o baniastym brzuścu i stożkowatej szyjce i 4. naczynia profilowane (ryc. 6:C:2; 8:B:1; 9:A:4, 8, 9; 10:9, 14).

Grupa E - do grupy tej zakwalifikowano naczynia wazowate stanowiące 6,72% zbioru ceramiki określonej typologicznie. Charakteryzuje je staranność opracowania powierzchni; są najczęściej wygładzane lub wyświecane, czernione lub ciemnobrunatne. Ich wylewy są proste lub lekko rozchylone, a krawędzie wylewów pogrubięte, daszkowato ścięte lub zaokrąglone. Zarówno bezpośrednio pod wylewem, jak i na granicy szyjki i brzuśca występuje zdobienie w postaci pasma dookólnych żłobków, wzbogacone sporadycznie półkolistymi grupami żłobków umieszczonymi w dolnej partii szyjek. Stan zachowania ceramiki uniemożliwił dokonanie pomiarów wielkościowych, jak i podziału wewnątrz grupy na typy (ryc. 6:C:1; 7:B:2; 8:A:4; 8:B:3; 10:5, 11).

CHRONOLOGIA STANOWISKA

Określenie ram chronologicznych funkcjonowania osady w Tarnawie Krośnieńskiej nasuwa poważne trudności wynikające z kilku istotnych przyczyn. Przede wszystkim dotychczasowy stan badań nad grupą białowicką kultury łużyckiej jest niedostateczny. Główny wysiłek badawczy skoncentrowano na poznanie cmentarzysk, zaś nader nieliczne przypadki prac wykopaliskowych na osadach (m.in. w Wicinie, Drożkowie czy Solnikach) nie doczekały się szerszych publikacji i opracowań materiałów źródłowych. Po drugie, w trakcie badań wykopaliskowych na osadzie w Tarnawie Krośnieńskiej nie pozyskano przedmiotów metalowych. Po trzecie wreszcie, stan zachowania ceramiki tarnawskiej w znacznym stopniu uniemożliwia przeprowadzenie pełnej rekonstrukcji form naczyń.

Jak wynika z wcześniej przeprowadzonej analizy typologicznej ceramiki najliczniejszą kategorię znalezisk stanowią różnej wielkości, głównie duże, garnki jajowate i donicowate zaopatrzone w listwę lub wałek plastyczny pod wylewem. Naczynia tego typu występują zarówno na cmentarzyskach, jak i osadach ludności kultury łużyckiej datowanych na okres halsztacki (por. A. Kołodziejcki 1974, tabl. V:2; tenże 1977, tabl. XLIII:7, 10; XL:15; A. Kołodziejcki, A. Marcinkian 1977, tabl. XXIV:13; XXIX:14; A. Marcinkian 1976, tabl. I:17; II:25; IV:5; C. Buśko, K. Dymek 1989, tabl. XXXIIIb). Jednakże wyraźnie zaznaczająca się tendencja do nagminnego pogrubiania wylewów

i spłaszczania krawędzi zbliża garnki "tarnawskie" do naczyń reprezentujących tzw. typ lub fazę budziszyską grupy białowickiej, datowaną na starszą część okresu lateńskiego (M. Gedl 1989, s. 622). Tezę tę potwierdzają dość ściśle analogie pochodzące z badań niemieckich przeprowadzonych m.in. na grodzisku w Klein Priebus-Podrosche, datowanym na HaD - LaB (D. W. Buck 1977, tabl. 73:1-3, 8, 9, 12, 13; 75:1, 3, 5, 6, 13, 15), czy cmentarzysku w Dreźnie-Stentzsch (M. Gedl 1972, ryc. 12). Pewne znaczenie dla określenia chronologii tego typu ceramiki może mieć odkrycie zbliżonego naczynia jajowatego w grobie 2044 na cmentarzysku w Kietrze, datowanego zapinką bębenną na Ha D (M. Gedl 1985, s. 27, tabl. III:13, 15).

Naczynia z pozostałych grup technologicznych, z wyjątkiem grupy B, ze względu na niewielkie rozmiary zachowanych fragmentów nie dają podstaw do precyzyjnego określenia chronologii stanowiska. W sposobie ukształtowania brzegów tych naczyń obserwujemy cechy typowe tak dla okresu HaC, jak i HaD. Pod względem ilościowym przeważają jednak formy półkuliste o zagiętych do wnętrza wylewach, wykonane niestarannie i pozbawione zdobienia, charakterystyczne dla młodszego okresu halsztackiego (M. Gedl 1989, s. 622). Natomiast naczynia z grupy B (ryc. 6:B:2) w sposobie opracowania krawędzi szyjki, jak i zarysie formy nawiązują do form lateńskich (por. m.in. ceramikę wczesnoprzeworską z Domanowic - A. Kołodziejcki 1975, tabl. III:3).

Reasumując stwierdzić należy, że osada ludności kultury łużyckiej w Tarnawie Krośnieńskiej funkcjonowała w okresie HaD oraz we wczesnym okresie lateńskim. Z uwagi na brak "czułych" wyznaczników chronologicznych nie można określić momentu jej opuszczenia. Stratygrafia osady, fakt przecinania się i nawarstwiania obiektów, jak i znaczna miąższość warstw kulturowych wskazują na długotrwałość jej użytkowania.

Przeprowadzona w trakcie badań wykopaliskowych powierzchniowa penetracja terenu żwirowni wykazała, że osadnictwo kultury łużyckiej obejmowało znaczny obszar, sięgając ku zachodowi na obszar zalesiony. W trakcie penetracji znaleziono, oprócz ceramiki (tabl. 9:B), również żelazne nożyce do strzyżenia owiec (tabl. 9:B:6), które, jako znalezisko luźne, nie mogą być w żaden sposób datowane.

Bibliografia

- Buck D. W.
1977 *Die Billendorfer Gruppe*, t. 1, Berlin.
- Buśko C., Dymek K.
1989 *Sprawozdanie z ratowniczych badań wykopaliskowych przeprowadzonych na wielokulturowym stanowisku osadniczym w Grębolicach, gm. loco w 1985 r.*, ŚSA, t. 28, s. 75-80.
- Gedl M.
1972 *Ze studiów nad schyłkową fazą kultury łużyckiej*, AP, t. 17, z. 2, s. 309-348.
1985 *Schyłek kultury łużyckiej w południowo-zachodniej Polsce*, Warszawa.
1989 *Środkowa i młodsza epoka brązu i wczesna epoka żelaza (cykl łużycko-pomorski)*, [w:] *Pradzieje Ziemi Polskich*, t. I: 2, s. 488-762.

Kołodziejcki A.

1974 *Problematyka kultur okresu halsztackiego na Ziemi Lubuskiej*, ZZM, t. 4, s. 67-106.

1975 *Próba nowego podziału okresu halsztackiego i lateńskiego w północnej części Dolnego Śląska na tle przemian kulturowych*, ZZM, t. 5, s. 5-42.

1977 *Cmentarzysko ciałopalne ludności kultury łużyckiej w Białkowie powiat Lubsko*, MKA, nr 3, s. 47-268.

Kołodziejcki A., Marcinkian A.

1977 *Materiały z cmentarzyska ludności kultury łużyckiej w Żaganiu-Kolonii*, MKA, nr 3, s. 343-590.

Marcinkian A.

1976 *Osada ludności kultury łużyckiej z wczesnej epoki żelaza w Lubniewicach powiat Sulęcín*, MKA, nr 4, s. 65-202.

DER BERICHT ÜBER DIE AUSGRABUNGEN
IN DER SIEDLUNG DER SPÄTEN LAUSITZER KULTUR
IN TARNAWA KROŚNIEŃSKA, FST. 11, GEM. BOBROWICE,
WOJ. ZIELONA GÓRA (AAP 62-11/21)

ZUSAMMENFASSUNG

Die im Frühling 1993 freigelegte Fundstelle liegt ca. 1,5 km weit vom Dorf Tarnawa Krośnieńska in der Gemeinde Bobrowice, Woj. Zielona Góra. Sie liegt auf einem von der Sandgrube fast völlig zerstörten Außendeicherterasse des Flusses Bóbr. Während der Ausgrabungen wurden 5 Grabungsflächen mit 410 m² Gesamtfläche eröffnet. Es wurden, im Ganzen oder teilweise, 73 archäologische Befunde oder Befundkomplexe freigelegt und untersucht. Darin wurden: 13 Abfallgruben, 9 Feuerstellen, 8 mit Lehm ausgefüllten Gruben - Rohstofflager (?), 6 Wohnobjekte - Erdhütten oder Grubenhäuser und Pfostenöffnungen und Gruben mit unbestimmter Funktion festgestellt. Es wurden 2667 Tongefäßscherben gesammelt, von den 5 typologische Gruppe abgesondert wurden: a) eiförmige oder blumentopfförmige Töpfe, die stilistisch den Gefäßen vom sg. Bautzener Typ nahe liegen; b) Gefäße mit kuppelförmigem Bauch; c) kegelförmige und halbkugelförmige Schüssel; d) Schöpfkellen, Schalen (?), Becher und e) vasenförmige Gefäße und Amphoren. Auf Grund der Keramik, welche die einzige Kategorie der Funde war, wurde die Chronologie der Fundstelle auf Ha D-La festgelegt. Es wurde festgestellt, daß bei den Untersuchungen der südliche Rand einer langjährig unbefestigten Siedlung gefunden ist, die von der Bevölkerung der Białowicki-Gruppe der Lausitzer Kultur bewohnt war. Diese Siedlung war wahrscheinlich auch in der späteren Zeit bewohnt, worauf ein zufälliger Fund, die auf dem von der Sandgrube zerstörten Gelände freigelegte Schafschurschere, zeigt.

Abbildungen

Abb. 1. Tarnawa Krośnieńska, Fst. 11, Gem. Bobrowice. Lage der Fundstelle (Nr.22 - Gräberfeld?). Gez. J. T. Nowiński

Abb. 2. Tarnawa Krośnieńska, Fst. 11, Gem. Bobrowice. Lageplan der Fundstelle mit Lage der Grabungsflächen. Gez. J. T. Nowiński

Abb. 3. Tarnawa Krośnieńska, Fst. 11, Gem. Bobrowice. Objekt Nr. 1 (1 - dunkelbraune Humuserde mit Lehm; 2 - dunkelbraune Humuserde; 3 - dunkelbraune Humuserde mit

Sand; 4 - hellbraune Humuserde; 5 - dunkelbraun-schwarze Humuserde; 6 - Brandreste und Holzkohlen; 7 - hellbraune Humuserde mit Lehm; 8 - hellbraune Humuserde mit Sand; 9 - aschfarbig-graue Humuserde; 10 - braun-graue Humuserde; 11 - hellbraun-graue Humuserde; 12 - brauner Lehm). Gez. J. T. Nowiński

Abb. 4. Tarnawa Krośnieńska, Fst. 11, Gem. Bobrowice. Objekt Nr. 13. Gez. J. T. Nowiński

Abb. 5. Tarnawa Krośnieńska, Fst. 11, Gem. Bobrowice. Objekt Nr. 24. Gez. J. T. Nowiński

Abb. 6. Tarnawa Krośnieńska, Fst. 11, Gem. Bobrowice. Fundgut aus den Objekten:
A - Befund Nr. 30; B - Befund Nr. 36; C - Befund Nr. 47. Gez. S. Kałagate

Abb. 7. Tarnawa Krośnieńska, Fst. 11, Gem. Bobrowice. Fundgut aus den Objekten: 1-6 -
Befund Nr. 1; 2-5 - Befund Nr. 65. Gez. S. Kałagate

Abb. 8. Tarnawa Krośnieńska, Fst. 11, Gem. Bobrowice. Fundgut aus den Objekten:
A - Befund Nr. 67; B - Befund Nr. 70. Gez. S. Kałagate

Abb. 9. Tarnawa Krośnieńska, Fst. 11, Gem. Bobrowice. A - Keramik aus dem Objekt Nr. 51;
B - lose Funde aus der Fundstellenoberfläche. Gez. S. Kałagate

Abb. 10. Tarnawa Krośnieńska, Fst. 11, Gem. Bobrowice. 1 - ein bei der Inspektion der
Fundstelle freigelegtes Gefäß; 2-7 - Grabungsfläche Nr. III, II. Schicht; 8-18 -
Grabungsfläche Nr. III, III. Schicht. Gez. S. Kałagate

Adres autora:

mgr Jerzy Tomasz Nowiński
Wyższa Szkoła Pedagogiczna
Zakład Archeologii
Aleja Wojska Polskiego 69
65-625 Zielona Góra

IV, Poznań 1996
87-96

WITOLD ŚWIDERSKI

CMENTARZYSKO KULTURY POMORSKIEJ
W MROWINIE, STAN. 3A,
GM. ROKIETNICA, WOJ. POZNAŃSKIE

Stanowisko 3A w Mrowinie (AZP 50-25/159) położone jest około 500 m na wschód od ww. wsi, przy drodze z Rokietnicy, na niewielkim wyniesieniu usytuowanym na wschodniej krawędzi małej doliny utworzonej przez rzekę Samicę (ryc. 1). Obszar cmentarzyska znajduje się w całości na terenie znanej z badań wykopaliskowych osady kultury pucharów lejkowatych - Mrowino, stan. 3 (W. Tezlaff 1981).

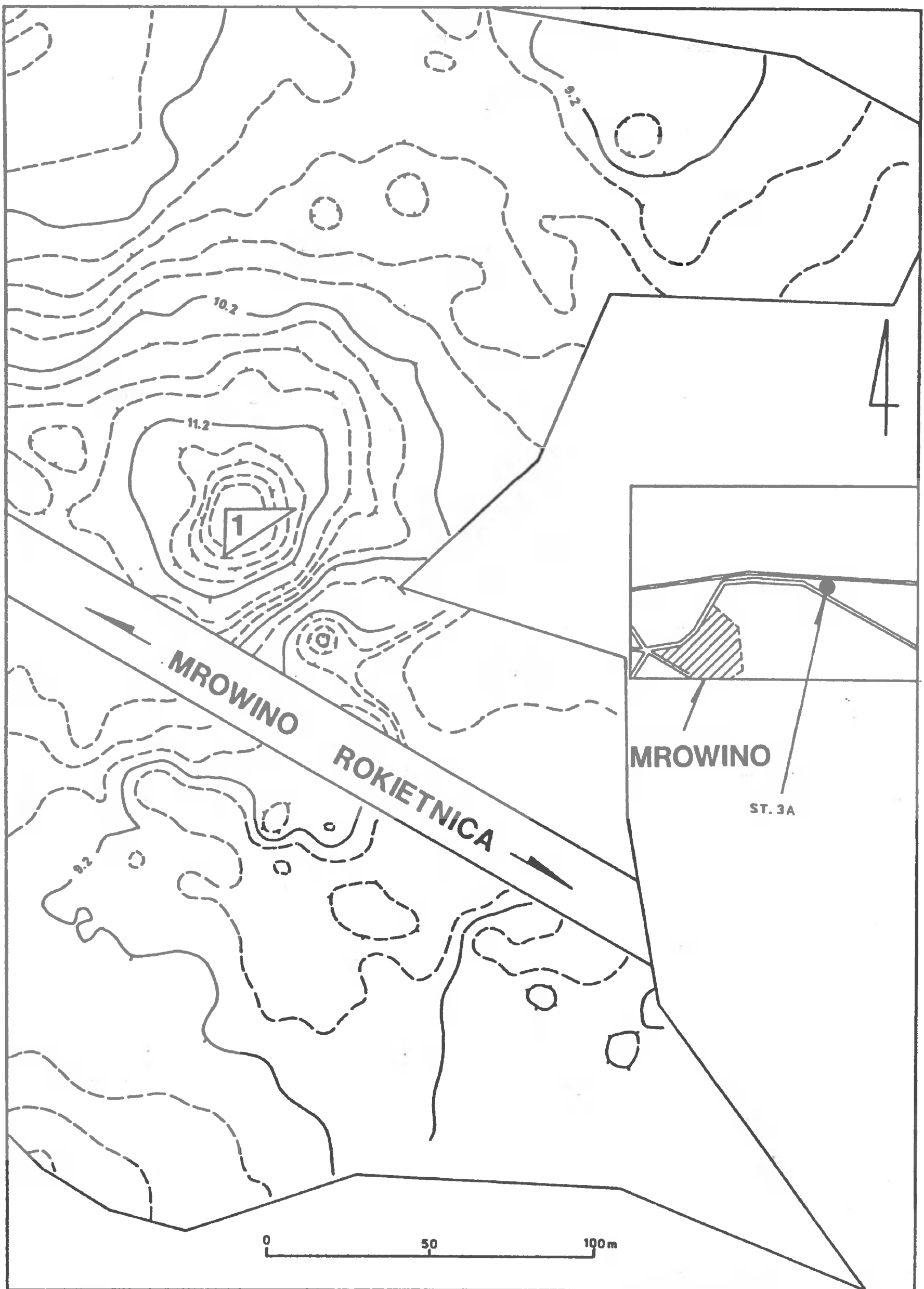
Wiosną 1993 r. na szczycie pagórka oraz na jego zachodnim, północnym i wschodnim stoku odkryto liczne wkopy rabunkowe, a także ślad po zniszczonym grobie popielnicowym. Badania o charakterze ratowniczym przeprowadzono w terminie 21.06-15.07.1993 (badania finansowało Muzeum Archeologiczne w Poznaniu). Pracami wykopaliskowymi objęto kulminację (gdzie zlokalizowano 3 duże wkopy o średnicy około 1 m) i wschodni stok wyniesienia. Eksplorację prowadzono w obrębie warstw naturalnych: humusu, podglebia z zaciekami próchnicy oraz calca. Ogółem zarejestrowano 9 grobów ciałopalnych kultury pomorskiej (KP), zalegających dość płytko, tuż pod humusem (ryc. 2) oraz 1 obiekt (jama?) kultury pucharów lejkowatych, odkryty pod jednym z grobów. Wszystkie obiekty zlokalizowano na szczycie pagórka. Z pozostałego przebadanego obszaru pozyskano liczny materiał ceramiczny i krzemienisty związany z osadnictwem „pucharowym”.

Na obszarze otaczającym wyniesienie (między torami kolejowymi trasy Poznań-Szamotuły, a drogą z Mrowina do Rokietnicy) znajduje się kilka okazjnie eksploatowanych wybierzyisk piasku. Z informacji uzyskanej od właściciela gruntu wynika, że również tutaj w przeszłości odkrywano, podczas wybierania piasku, pozostałości po grobach popielnicowych (?).

OPIS GROBÓW

Grób 1

Grób ten posiadał obwarowanie, w postaci pionowo ustawionych dużych bloków kamiennych o wysokości 50-60 cm, z zewnątrz oraz u podstawy wzmocnionych mniejszymi kamieniami. Z wypełniska w postaci szarej i ciemnoszarej próchnicy pozyskano

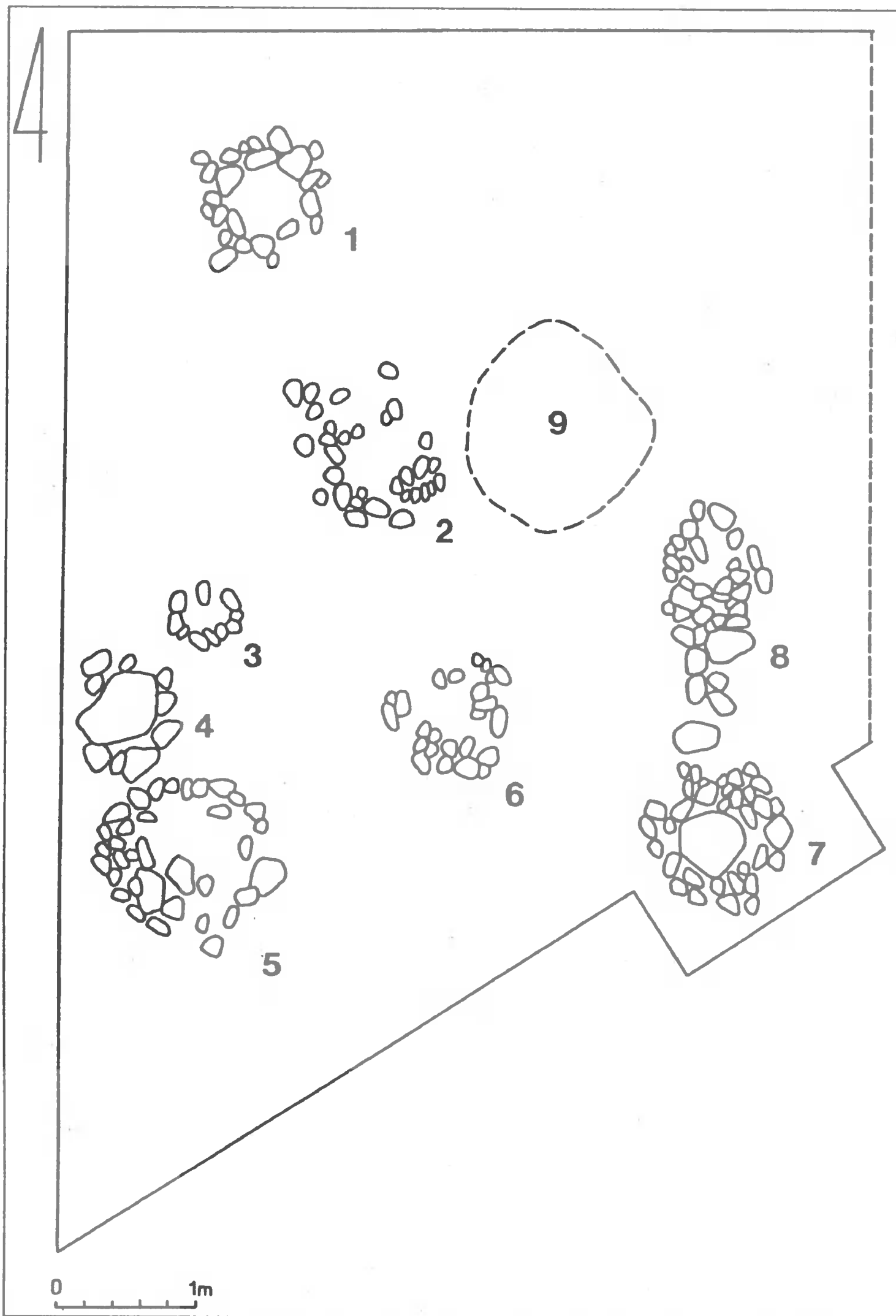

Ryc. 1. Mrowino, stan. 3A, gm. Rokietnica. Lokalizacja stanowiska oraz plan sytuacyjno-wysokościowy, (1 - obszar przebadany). Rys. W. Świderski.

kilkanaście ułamków ceramiki oraz kilka drobnych fragmentów przepalonych kości ludzkich.

Grób 2

Częściowo zniszczony w wyniku głębokiej orki, został wydzielony na podstawie skupiska (bruku) kolisto ułożonych kamieni (średnica około 1 m). Jego wnętrze, wypełnione szarą próchnicą zmieszaną z żółtym piaskiem, otaczał wieniec kamieni. Z grobu pozyskano kilkadziesiąt rozdrobnionych ułamków ceramiki oraz drobne fragmenty przepalonych kości ludzkich. W partii spagowej odsłonięto kolisty zarys nieckowatej jamy wypełnionej żółtym piaskiem.

Ryc. 2. Mrowino, stan. 3A, gm. Rokietnica. Rzut poziomy grobów nr 1-9 (poziom I).

Rys. W. Świdorski.

Grób 3

Był on zniszczony w części stropowej przez orkę. Posiadał obwarowanie z polnych kamieni wyścielających także jego dno. Prawdopodobnie od góry przykryto go warstwą bruku. Wewnątrz znajdowała się silnie zniszczona popielnica.

Grób 4

Wyznaczono go na podstawie kolistego skupiska (średnica około 1 m) różnej wielkości kamieni. Jego centrum zajmował duży, płaski głaz, przykrywający komorę grobową zbudowaną z trzech masywnych płyt kamiennych. Komora otoczona była obwarowaniem z kamieni ułożonych w kilku warstwach. W jej wnętrzu odkryto popielnicę przykrytą misą. Dno komory wyłożono drobnymi płaskimi kamieniami. Poniżej uchwycono zarys jamy grobowej (o nieckowatym zarysie) wypełnionej żółtym piaskiem. Prawdopodobnie z tego grobu pochodzi, znaleziony w pobliżu, fragment brązowej fibuli.

Grób 5

Obiekt ten odsłonięto jako koliste skupisko kamieni (bruk). Przykrywało ono komorę grobową zbudowaną z kilkunastu głazów, o wysokości 50-60 cm, otoczonych obwarowaniem z kilku warstw małych polnych kamieni. Wewnątrz grobu odkryto silnie zniszczoną popielnicę (ustawioną na połupanych, płaskich kamieniach) oraz złożone obok niej zwarte skupisko przepalonych kości ludzkich, z którego pozyskano brązową, dobrze zachowaną szpilę.

Grób 6

Został poważnie zniszczony przez orkę. Prawdopodobnie przykryty był kolistym brukiem o średnicy około 80 cm. Posiadał obwarowanie z małych, polnych kamieni. W jego centrum, na niewielkim płaskim kamieniu, odkryto pozostałości (dno) popielnicy z pojedynczymi fragmentami przepalonych kości ludzkich.

Grób 7

Posiadał obwarowanie z kamieni polnych (średnica około 1,2 m) całkowicie otaczających komorę grobową, zbudowaną z 5 masywnych bloków kamiennych (o wysokości 50-60 cm), przykrytych dużym, płaskim głazem. Wypełnisko obiektu stanowiła szarobrązowa, a następnie rdzawo-brązowa próchnica. W dolnej części komory grobowej zalegały liczne przepalone kości ludzkie, wśród których znaleziono fragment żelaznej (silnie skorodowanej) szpili. Na wyłożonym płaskimi (połupanymi) kamieniami dnie znaleziono mały, dobrze zachowany gliniany kubek.

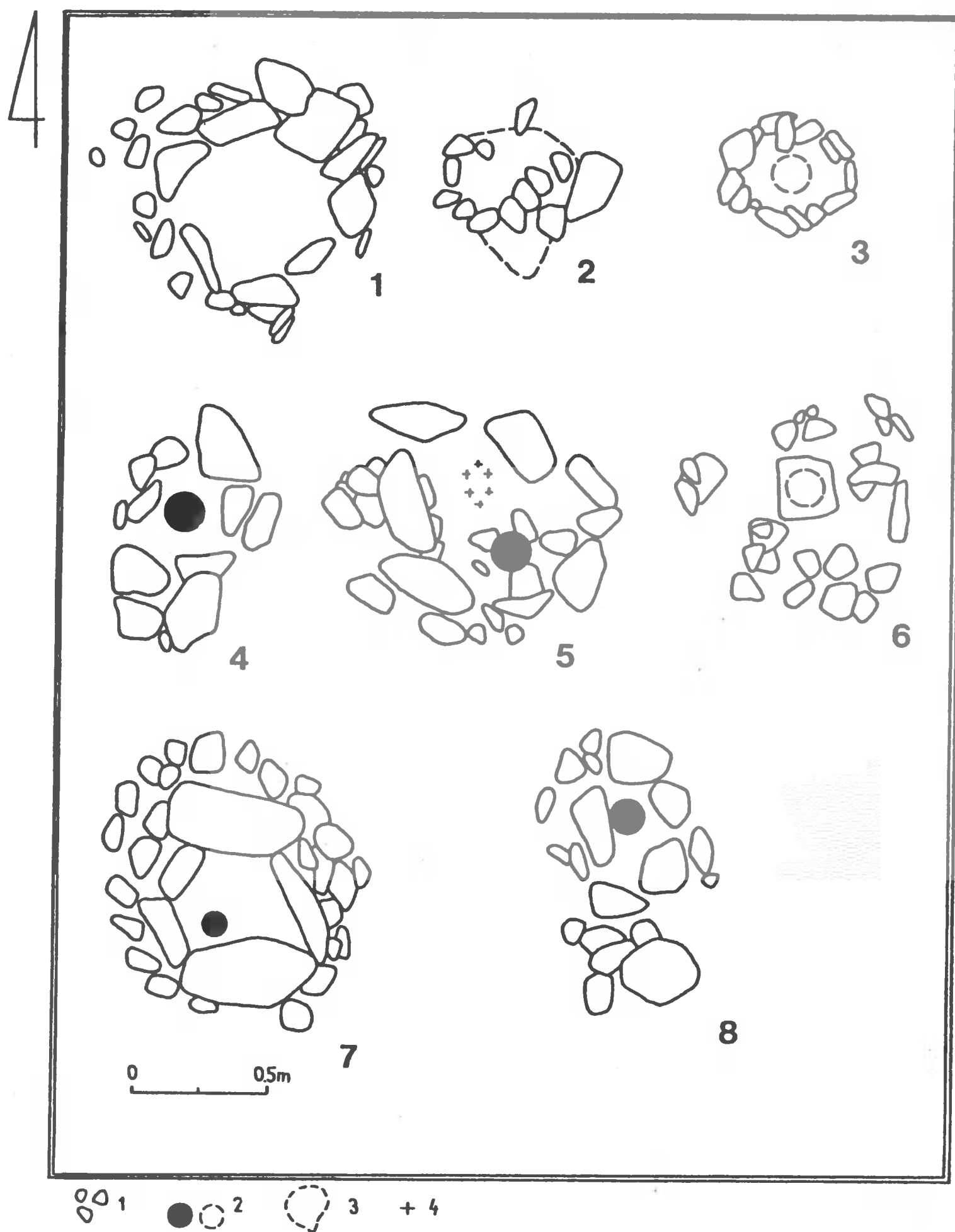
Grób 8

Został zarejestrowany w postaci podłużnego, dwuwarstwowego bruku z kamieni polnych (o długości 2,5 m). W jego północnej części odkryto otoczoną kamieniami, niewielką popielnicę twarzową z przykrywką. Naczynie ustawiono na pięciu małych kamieniach, "twarzą" w kierunku zachodnim. Z jego wypełniska pozyskano przepaloną, ale dobrze zachowaną żelazną szpilę.

Grób 9

Grób ten wyrabowano tuż przed rozpoczęciem badań. Prawdopodobnie posiadał obwarowanie kamienne. Odzyskano dużą, niezdobioną popielnicę wraz z resztkami

przykrywki. Z wnętrza naczynia wydobyto przepalony fragment przedmiotu brązowego(?).

Ryc. 3. Mrowino, stan. 3A, gm. Rokietnica. Rzut poziomy grobów nr 1-8 (poziom II) 1 - kamienie; 2 - naczynia; 3 - jama grobowa; 4 - skupisko przepalonych kości ludzkich. Rys. W. Świdorski

ANALIZA GROBÓW

Cmentarzysko w Mrowinie, st. 3A, należy do nekropolii typu płaskiego. Niestety, przebadano - jak się wydaje - tylko jej część, na terenie najbardziej w danym momencie zagrożonym zniszczeniem. Zwraca uwagę fakt dużego zagęszczenia odkrytych grobów na stosunkowo niewielkiej przestrzeni. Wszystkie wystąpiły płytko tuż pod humusem,

w warstwie żółtego piasku zmieszanego z szarą próchnicą, a część z nich (groby nr 2, 3 i 6) została poważnie uszkodzone przez głęboką orkę leśną.

Wszystkie groby posiadały konstrukcje kamienne, które można podzielić na:

1. obwarowanie z podłużnych bloków kamiennych otaczających wnętrze grobu (grób nr 1);
2. bruk przykrywający jamę grobową otoczoną wieńcem kamieni (groby nr 2, 8);
3. obwarowanie z małych otoczków wokół wnętrza grobu (grób nr 3, 6);
4. komorę grobową zbudowaną z dużych bloków kamiennych, przykrytą masywnym głazem i obwarowaną mniejszymi kamieniami (grób nr 4, 7);
5. komorę grobową zbudowaną z dużych bloków kamiennych, przykrytą brukiem i obwarowaną mniejszymi kamieniami (grób nr 5);

Z obserwacji poczynionych w trakcie eksploracji wynika, że do budowy grobów użyto małych i średnich kamieni polnych oraz prawdopodobnie naturalnie ukształtowanych dużych bloków i płyt kamiennych o gładkich powierzchniach. Dna komór grobowych wyłożono drobnymi, połupanymi kamieniami z piaskowca kwarcytowego barwy różowej (grób nr 4, 5, 7). W jednym przypadku popielnicę (?) ustawiono na pojedynczym płaskim kamieniu (grób nr 6), w innym na kuliście ułożonych bardzo małych otoczkach (grób nr 8).

W dwóch odkrytych obiektach znaleziono tylko ułamki ceramiki i drobne fragmenty przepalonych kości ludzkich (groby nr 1 i 2). W pozostałych przypadkach na wyposażenie grobu składało się pojedyncze naczynie (popielnice: groby nr 3, 4, 5, 6, 8, 9; mały kubek - grób nr 7) oraz przedmioty metalowe (3 szpile grób nr 5, 7, 8); fragment fibuli: grób nr 5?; fragmenty brązu: grób nr 4, 9).

Chronologia

W określeniu pozycji chronologicznej badanego stanowiska wykorzystano:

ustalenia dotyczące rozwoju stylistyki ceramiki KP, ustalenia dotycząc datowania analogicznych do znalezionych na stanowisku w Mrowinie zabytków metalowych, ogólne tendencje w przemianach obrządku pogrzebowego KP.

Ceramika. Ze względu na małą ilość pozyskanych naczyń trudno mówić o dominującym typie ceramiki na stanowisku. W odkrytych grobach znaleziono różne pojedyncze formy, z których popielnice z grobów nr 3 i 9 nawiązują do stylistyki „schyłkowołużyckiej”, naczynie z grobu nr 5 to forma spotykana zarówno na stanowiskach KP jak i grobów kloszowych (KGK). Popielnica z grobu nr 4, przykryta misą, reprezentuje młodszy horyzont rozwoju KP. Naczynie (kubek) z grobu nr 7 jest formą często spotykaną w KP i KGK. Popielnica twarzowa z grobu nr 8 morfologicznie reprezentuje młodszą fazę rozwoju KP (wg J. Kruka [1969] popielnice twarzowe typu C funkcjonowały od III w. p.n.e). Prawie wszystkie naczynia są nie zdobione. Pozyskany zbiór wykazuje w większości cechy spotykane w ceramice schyłkowego okresu HaD i SOPR. Młodszy formami w tym przedziale chronologicznym wydają się naczynia z grobów nr 4, 5 i 8.

Metale. Szpile, które wystąpiły w grobach nr 5, 7, 8 (ryc. 4:1, 2, 3) należą do często spotykanych zabytków już od okresu halsztackiego. Ich odmiany wykonane z żelaza upowszechniają się w okresie HaD i SOPR. Podobnie fragment zapinki typu Wróblewo(?) z grobu nr 4 reprezentuje ten sam horyzont czasowy.

Tabela 1.

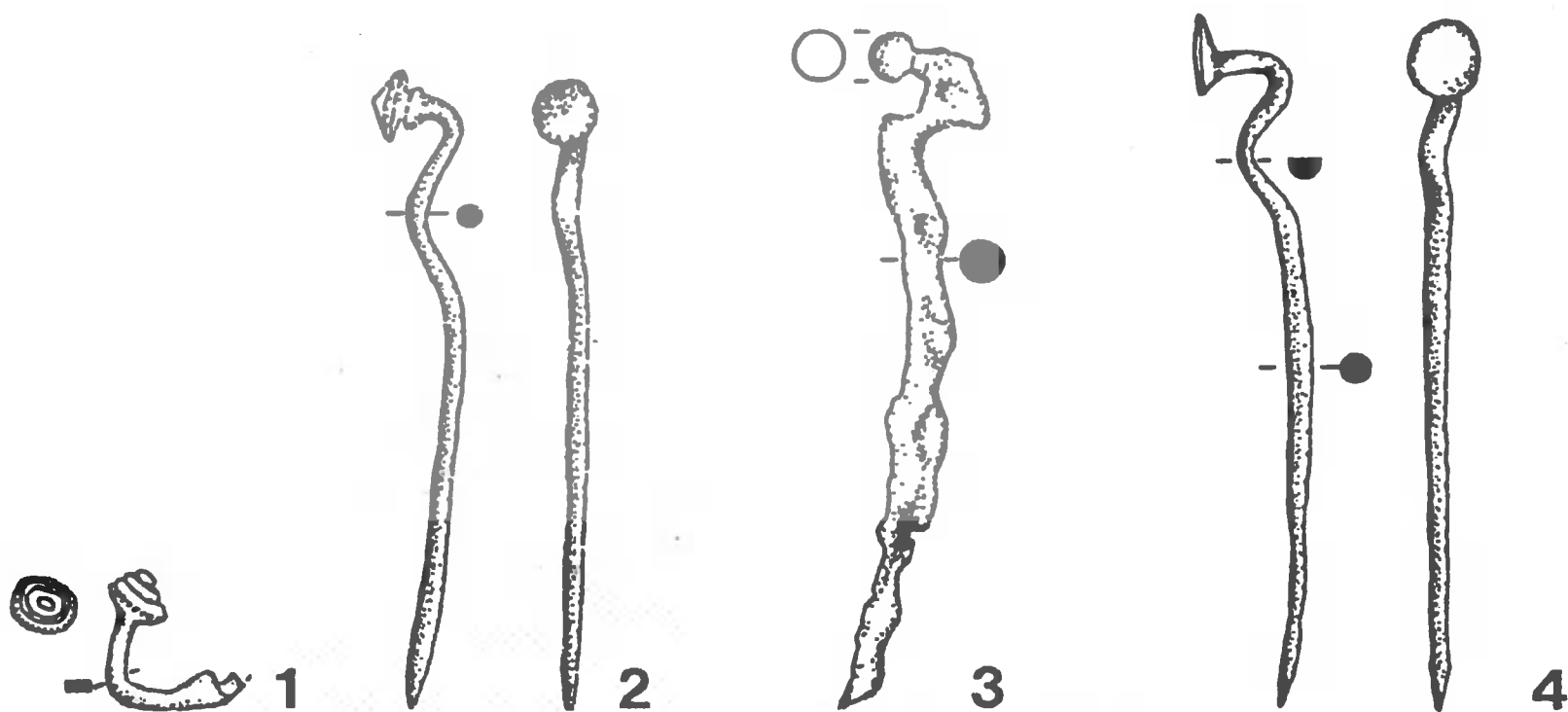
Mrowino, stan. 3A, gm. Rokietnica.
Zbiornicze zestawienie materiału ruchomego z grobów nr 1-9.

Nr grobu	Materiał ruchomy	Chronologia	Rycina
1	1. ceramika: kilkanaście drobnych ułamków 2. kości ludzkie: pojedyncze przepalone fragmenty	—	—
2	1. ceramika: liczne silnie rozdrobnione ułamki 2. kości ludzkie: przepalone fragmenty	—	—
3	1. ceramika: popielnica - duże naczynie o baniastym brzuścu i maksymalnej średnicy w środkowej części oraz stożkowatej szyjce zdobionej podwójnym dookołnym rzędem dołków, stan zachowania nie pozwala na pełną rekonstrukcję 2. kości ludzkie: przepalone fragmenty z popielnicy	HaD	—
4	1. ceramika: popielnica - duże naczynie barwy brązowej, o jajowatym, chropowatym brzuścu z prostą wygładzoną szyjką (tw. II/4 - S. Czopek 1987); misa - półkulista barwy brązowej (tw. III/1/a) 2. metale: fragment drutu brązowego (z popielnicy); kolczyk?; fragment nóżki brązowej fibuli zbliżonej do zapinek typu Wróblewo (M. Kaczmarek 1993) 3. kości ludzkie: przepalone fragmenty z popielnicy (kobieta 20-22 lata)	SOPR* SOPR HaD/SOPR- SOPR	5:4 5:4 4:1
5	1. ceramika: popielnica: duże naczynie barwy szarej o krótkiej szyjce z brzegiem wychylonym na zewnątrz i baniastym, niezdobionym brzuścem o maksymalnej średnicy w górnej części (tw. II/2/?), stan zachowania nie pozwala na pełną rekonstrukcję 2. metale: szpila brązowa z tzw. łabędzią szyjką i stożkową główką karbowaną na krawędzi 3. kości ludzkie: przepalone fragmenty ze skupiska (mężczyzna 20-25 lat); przepalone fragmenty z popielnicy (mężczyzna 25-35 lat)	SOPR HaD-SOPR	4:2
6	1. ceramika: popielnica?; fragment płaskiego dna dużego naczynia 2. kości ludzkie: przepalone fragmenty z naczynia	—	—
7	1. ceramika: kubek barwy brązowej (tw. V/2) 2. metale: szpila żelazna z tzw. łabędzią szyjką i brązową kulistą główką 3. kości ludzkie: przepalone fragmenty	SOPR SOPR	5:1 4:3

* SOPR - starszy okres przedrzymski

8	1. ceramika: tzw. popielnica twarzowa barwy brązowo-szarej o brzuścu baniastym i słabo wykształconej, cylindrycznej szyjce z wpuszczaną, płaską pokrywą, przedstawienie twarzy uproszczone i schematyczne - naczynie zbliżone do typu C (J. Kruk 1969) 2. metale: szpila żelazna (z popielnicy) z tzw. łabędzią szyjką i płaską, tarczową główką (S. Nosek 1946) 3. kości ludzkie: przepalone fragmenty z popielnicy (dziecko 3-4 lata)	SOPR	5:2
9	1. ceramika: popielnica: duże naczynie o stożkowej szyjce, baniastym niezdobionym brzuścu i największej wydętości w środkowej części (tw. II/1), barwy ciemnoszarej, z wpuszczaną, czapkową pokrywą 2. metale: fragment przepalonego brązu (z popielnicy). 3. kości ludzkie: przepalone fragmenty z popielnicy (mężczyzna 45-55 lat)	HaD/SOPR	5:3

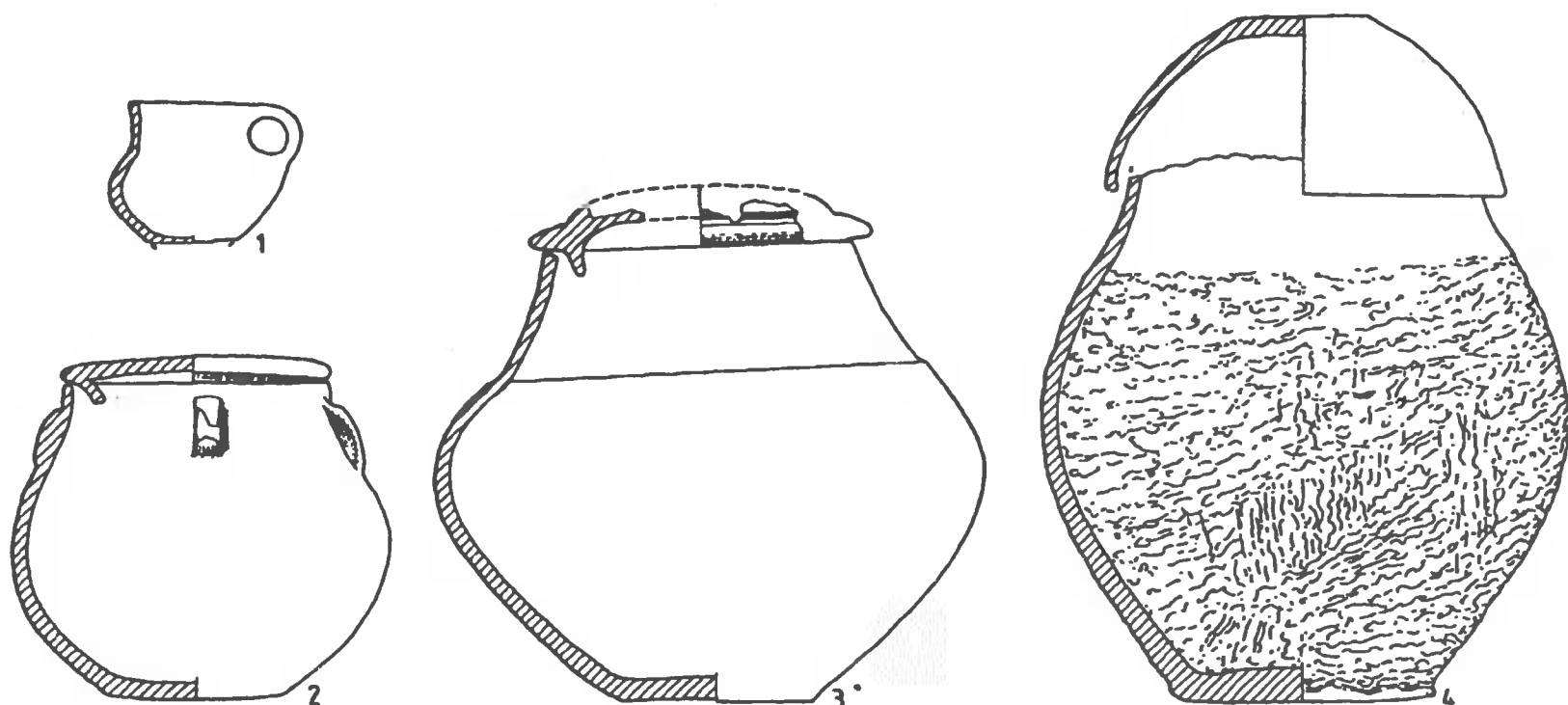
Groby. Groby komorowe (skrzynkowe) - z obwarowaniem lub bez - występują we wszystkich fazach rozwoju kultury pomorskiej, natomiast groby obwarowane pojawiają się w Wielkopolsce w późnym okresie halsztackim (np. Podlasie Kościelne, woj. poznańskie) oraz we wczesnym i środkowym okresie lateńskim (starszym okresie przedrzymskim). Na omawianym cmentarzysku zarejestrowano obie formy. Do grobów z Mrowina składano tylko jedno naczynie oraz szczątki pojedynczych osobników, co jest cechą spotykaną w późniejszym okresie istnienia KP. We wszystkich przebadanych antropologicznie grobach materiał kostny wystąpił w popielnicach (grób nr 4, 5, 8, 9), lub w obrębie komory (grób nr 7). Jedynie w przypadku grobu nr 5 zarejestrowano fragmenty kostne złożone w popielnicy należące do jednego osobnika oraz szczątki drugiej osoby w oddzielnym skupisku.

Ryc. 4. Mrowino, stan. 3A, gm. Rokietnica. Zabytki metalowe:
 1 - grób 5; 2 - grób 5; 3 - grób 7; 4 - grób 8. Rys. A. Stempin

Biorąc pod uwagę wspomniane wyżej przesłanki wydaje się, że przebadany fragment cmentarzyska pochodzi raczej z młodszej fazy rozwoju KP. Czas jego użytkowania można umieścić między schyłkowym okresem halsztackim a starszym okresem prze-

drzymiskim (HaD/SOPR-SOPR).

Ryc. 5. Mrowino, stan. 3A, gm. Rokietnica. Ceramika:
1 - grób 7; 2 - grób 8; 3 - grób 9; 4 - grób 4. Rys. J. Kędelska

PODSUMOWANIE

Cmentarzysko w Mrowinie należy do nekropolii o mieszanej formie grobów. Wystąpiły tutaj zarówno obiekty posiadające komory grobowe z obwarowaniem, jak też tylko obwarowane. Zwraca uwagę duże podobieństwo w wyposażeniu grobów, których podstawowym elementem jest pojedyncze naczynie (popielnica lub przystawka) i przeważnie jeden przedmiot brązowy lub żelazny. Dość duża ilość przedmiotów metalowych pozyskanych z odkrytych grobów świadczy o względnym „bogactwie” stanowiska. Analiza dobrze zachowanego, wyłącznie przepalonego, materiału kostnego (por. Aneks) pozwoliła na ustalenie zarówno liczby osobników w grobach, jak też ich wieku oraz płci. Wydaje się, że odkryty fragment cmentarzyska należy traktować jako zespół jednorodny, reprezentujący młodszy horyzont rozwoju KP. Samo cmentarzysko jest jednym z kilkunastu stanowisk tej kultury w rejonie wsi Mrowina i pobliskiej Cerkwicy oraz potwierdza istnienie w tej okolicy intensywnego osadnictwa we wczesnym i środkowym okresie epoki żelaza.

Bibliografia

Tezlaff W.

- 1981 *Osada kultury pucharów lejkowatych w Mrowinie, woj. poznańskie*, T. Wiślański (red), *Kultura pucharów lejkowatych w Polsce*, Poznań, s. 171-190.

Czopek S.

- 1987 *Ze studiów nad kulturą wejherowsko-krotoszyńską w Kotlinie Chodelskiej*, AP, t 32, z. 1, s. 93-138.

Kaczmarek M.

- 1993 *Fibula typu „certosa” z Czacza, gm. Śmigiel, woj. leszczyńskie*, WSA, t 2, s. 239-245.

Kruk J.

1969 *Zagadnienia podziału, chronologii i genezy popielnic twarzowych z wczesnej epoki żelaza w Polsce*, AP, t 14, s. 95-135.

Nosek. S.

1946 *Kultura grobów skrzynkowych i podkloszowych w Polsce południowo-zachodniej*, Kraków.

DAS GRÄBERFELD DER POMMERSCHEN KULTUR IN MROWINO, GEM. ROKIETNICA, WOJ. POZNAŃ, FST. 3A

ZUSAMMENFASSUNG

Dieser Artikel präsentiert die Ergebnisse archäologischer Untersuchungen, die im Jahre 1993 auf dem Gräberfeld der Pommerschen Kultur in Mrowino, Woj. Poznań (Fst. 3A) durchgeführt wurden. Diese Fundstelle liegt ca. 500 m östlich vom Dorf Mrowino, am Wege aus Rokietnica, auf einer kleinen Erhöhung, am Rande eines kleinen Bettes des Flusses Samica.

Das Gräberfeld in Mrowino gehört zu den Gräberfeldern vom flachen Typ. Während der Rettungsgrabungen wurden 9 Brandgräber der pommerschen Kultur freigelegt. Alle lagen in einer kleinen Tiefe, direkt unter dem damaligen Boden. Einige von ihnen verfügten über Steingrabkammer mit der Setzung, einige nur über die Setzung oder Steinpflaster. Die Beigaben bestanden meistens aus einem einzelnen Gefäß (Urne oder Gefäß) und einem Gegenstand aus Bronze oder Eisen.

Das untersuchte Fragment des Gräberfeldes stammt wahrscheinlich aus der jüngeren Entwicklungsphase der Pommerschen Kultur. Seine Nutzungszeit kann auf die Wende der Hallstattzeit zur älteren vorrömischen Kaiserzeit (HaD/ältere vorrömische Kaiserzeit-ältere vorrömische Kaiserzeit) bestimmt werden.

Abbildungen

Abb. 1. Mrowino, Fst. 3A, Gem. Rokietnica. Lage der Fundstelle sowie der Lage- und Höhenlinienplan (1 - das untersuchte Gebiet). Gez. W. Świdorski

Abb. 2. Mrowino, Fst. 3A, Gem. Rokietnica. Der Grundriß von Gräbern Nr. 1-8 (I. Niveaux). Gez. W. Świdorski

Abb. 3. Mrowino, Fst. 3A, Gem. Rokietnica. Der Grundriß von Gräbern Nr. 1-8 (II. Niveaux). Gez. W. Świdorski

Abb. 4. Mrowino, Fst. 3A, Gem. Rokietnica. Metallgegenstände aus dem Gräberfeld (1 - Grab Nr. 5; 2 - Grab Nr. 5; 3 - Grab Nr. 7; 4 - Grab Nr. 8). Gez. A. Stempin

Abb. 5. Mrowino, Fst. 3A, Gem. Rokietnica. Keramik aus dem Gräberfeld (1 - Grab Nr. 7; 2 - Grab Nr. 8; 3 - Grab Nr. 9; 4 - Grab Nr. 4). Gez. J. Kędelska

Tabellen

Tabelle 1. Mrowino, Fst. 3A, Gem. Rokietnica. Das Verzeichnis der Mobilfunde von Gräbern Nr. 1-9

Adres autora

mgr Witold Świdorski
Muzeum Archeologiczne
ul. Wodna 27
61-781 Poznań

WIELKOPOLSKIE SPRAWOZDANIA ARCHEOLOGICZNE

IV, Poznań 1996
97-98

ANEKS

ELŻBIETA MIŁOSZ

ANALIZA ANTROPOLOGICZNA MATERIAŁU KOSTNEGO
Z CMENTARZYSKA W MROWINIE, STAN. 3A,
GM. ROKIETNICA, WOJ. POZNAŃSKIE**Grób nr 4**

Kości barwy pomarańczowo-kremowej znajdujące się w popielnicy wykazywały średni stopień przepalenia. Nie zarejestrowano układu anatomicznego kośćca. Stwierdzono, że kości ludzkie należały do jednego osobnika. Stan zachowania trzonów z nasadami, brak obliteracji szwów czaszkowych oraz stan uzębienia pozwala przypuszczać, iż osobnik ten zmarł w wieku 20-22 lat. Natomiast wielkość kości, urzeźbienie kości długich i kości czaszki sugerują, że należały one do kobiety.

Grób nr 5

Wydobyte z popielnicy kości ludzkie barwy beżowej wykazywały średni stopień przepalenia. Stwierdzono, że kości ludzkie należały do jednego osobnika. Stan obliteracji szwów czaszkowych oraz stan uzębienia pozwala przypuszczać, iż osobnik ten zmarł w wieku 20-25 lat. Natomiast wielkość kości, urzeźbienie kości długich i kości czaszki sugeruje, że należały do osobnika płci męskiej.

Kości ze skupiska, barwy popielato-beżowej, wykazywały średni stopień przepalenia. Stwierdzono, że kości ludzkie należały do jednego osobnika. Ich wielkość, elementy charakterystyczne, urzeźbienie kości długich i kości czaszki sugeruje, że należały one do mężczyzny. Stan obliteracji szwów czaszkowych oraz stan uzębienia pozwala przypuszczać, iż zmarł on w wieku 25-35 lat.

Grób nr 8

Kości barwy beżowo-kremowo-pomarańczowej, znajdujące się w popielnicy, wykazywały silny stopień przepalenia. Nie zarejestrowano układu anatomicznego kośćca. Stwierdzono, że kości ludzkie należały do jednego osobnika. Stopień zrastania trzonów z nasadami, zawiązki zębów i wielkość kości pozwala przypuszczać, iż należały one do dziecka zmarłego w okresie wczesnego dzieciństwa - *Infans I* (3-4 lata).

Uwaga: wewnątrz popielnicy prawdopodobnie wysłane było tkanką roślinną, szczególnie grubo na dnie naczynia. Świadczy to, że przed włożeniem kości ludzkie umiesz-

czono w popielnicy „materacyk” z traw lub kwiatów(?).

Grób nr 9

Średnio przepalone kości ludzkie barwy beżowo-kremowej, znalezione w popielnicy, należały do jednego osobnika. Stan obliteracji szwów czaszkowych oraz stan uzębienia pozwala przypuszczać, że osobnik ten zmarł w wieku 45-55 lat. Natomiast wielkość kości, urzeźbienie kości długich i kości czaszki sugeruje, iż należały one do mężczyzny. Ułożenie kości ludzkie w popielnicy może wskazywać, że w pierwszej kolejności wkładano dobrze zachowane duże fragmenty kości, a na końcu drobniejsze ułamki kostne.

Analizy osteologicznej z grobów nr 1, 2, 3, 6 i 7 nie wykonano.

Adres autora:

dr Elżbieta Miłosz
Instytut Antropologii UAM
ul. Fredry 10
61-377 Poznań

IV, Poznań 1996

99-107

JAROSŁAW LEWCZUK

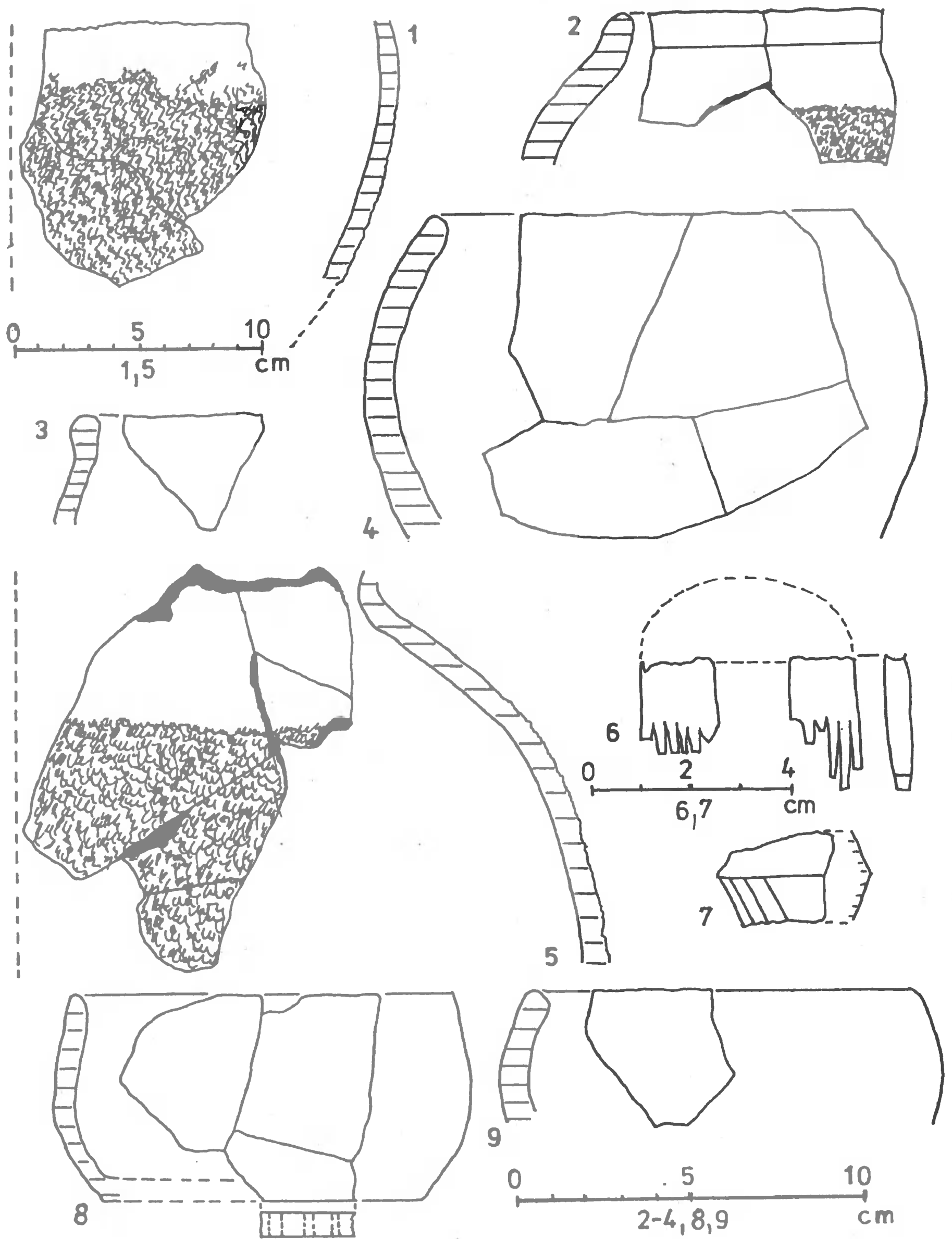
RATOWNICZE PRACE WYKOPALISKOWE W OŁOBOKU, STAN.4, GM. SKAPE, WOJ. ZIELONOGÓRSKIE

Badania przeprowadzono w dn. 19.07-2.08.1994r. Kierował nimi autor sprawozdania przy współudziale mgr mgr Małgorzaty Lewczuk (MAŚN) i Marka Nowackiego (Muzeum Regionalne w Świebodzinie, woj. zielonogórskie). Prace były finansowane wspólnie przez Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza w Świdnicy k/Zielonej Góry i Muzeum Regionalne w Świebodzinie. Materiały z badań i dokumentacja znajdują się w MAŚN.

Niszczony wywieraniem piasku na dużą skalę - stanowisko zostało odkryte przypadkowo w kwietniu '94 przez Bogumiła Sitkowskiego, mieszkańca pobliskiej wsi Borów, który zawiadomił o tym fakcie Muzeum w Świebodzinie. Stanowisko usytuowane jest na piaszczystym stoku doliny jezierniej, o ekspozycji południow-zachodniej, w odległości około 100 m na północ od Jeziora Ołobockiego i około 1300 m na północny wschód od centrum wsi Ołobok. Nadano mu nr 13 na obszarze AZP 56-13.

W trakcie prac przebadano obszar około 2,5 ara powierzchni stanowiska i zaewidencjonowano 35 obiektów o różnym charakterze i przeznaczeniu. Wyróżniono wśród nich pozostałości 4 palenisk, 21 jam, 6 dołów postępowych, 4 ziemianek lub półziemianek. Na okres kultury łużyckiej epoki brązu datowano jedną tylko jamę o bliżej nieustalonej funkcji, która dostarczyła 10 fr. ceramiki, (obiekt nr 17). Na wczesny okres wpływów rzymskich kultury przeworskiej datowano cztery obiekty: nr-y 18, 19, 20, 23 bis. Pięć obiektów: nr-y 2, 14, 23, 25, 26 - nie zawierało w wypełnisku ułamków ceramiki i nie może być bliżej określone chronologicznie. Na okres wczesnego średniowiecza datowano pozostałe obiekty, w tym 4 ziemianki lub półziemianki. Łącznie odkryto 3148 fr. ceramiki (1420 z w-wy kulturowej i 1728 z obiektów) pochodzących z okresu epoki brązu kultury łużyckiej, wczesnego i późnego okresu wpływów rzymskich kultury przeworskiej, wczesnego średniowiecza, późnego średniowiecza i czasów nowożytnych. Na złożu wtórym odkryto pojedyncze wióry i odłupki krzemienne - datowane ogólnie na epokę kamienia.

Wczesny okres wpływów rzymskich kultury przeworskiej reprezentowany jest przez materiały pochodzące z 4 obiektów i nieliczne fr. ceramiki z w-wy kulturowej.

Ryc. 1. Ołobok, stan. 4, gm. Skąpe. Obiekt nr 18. Rys. J. Lewczuk

Obiekt nr 18 - jama o zarysie owalnym o średnicach 3,4x2,9 m, odkryta tuż pod warstwą orną, sięgała do głębokości 0,4 m, mająca w profilu kształt nieckowaty. Inwentarz - 165 ułamków ceramiki; dwa fr. grzebienia kościane (ryc. 1:6) jednowarstwowe-

go, trzyczęściowego, łączonego nitem, typu B wg typologii S. Thomas (1960, s. 62-63); polepa; węgle drzewne; kamienie; kości zwierzęce. Fr. ceramiki silnie rozdrobnione i nie noszące śladów przepalenia, barwy brunatnej i czarnej, wylewy o krawędziach lekko zgrubiałych i zaokrąglonych (ryc. 1:2-4, 8, 9). Zrekonstruowano rysunkowo nast. formy - naczynie sitowate (ryc. 1:8), dwie miseczki o brzuścu w kształcie wycinka kuli (ryc. 1:4, 9), naczynie o baniastym brzuścu (ryc. 1:2) i częściowo chropowaczonej powierzchni, dużą misę o wygładzanym górą i chropowaczonej dołem brzuścu (ryc. 1:1), część górną naczynia zasobowego barwy czarnej (ryc. 1:5) o wygładzonej górą i bardzo ostro chropowaczonej niżej powierzchni. Mały fr. ceramiki (ryc. 1:7), pochodzący z brzuśca czernionego naczynia dwustożkowatego, zdobiony jest ornamentem równoległych ukośnych kresek. Cały zespół należy datować na fazę B2 okresu rzymskiego, zgodnie z typologią grzebieni S. Thomas (1960, s. 63).

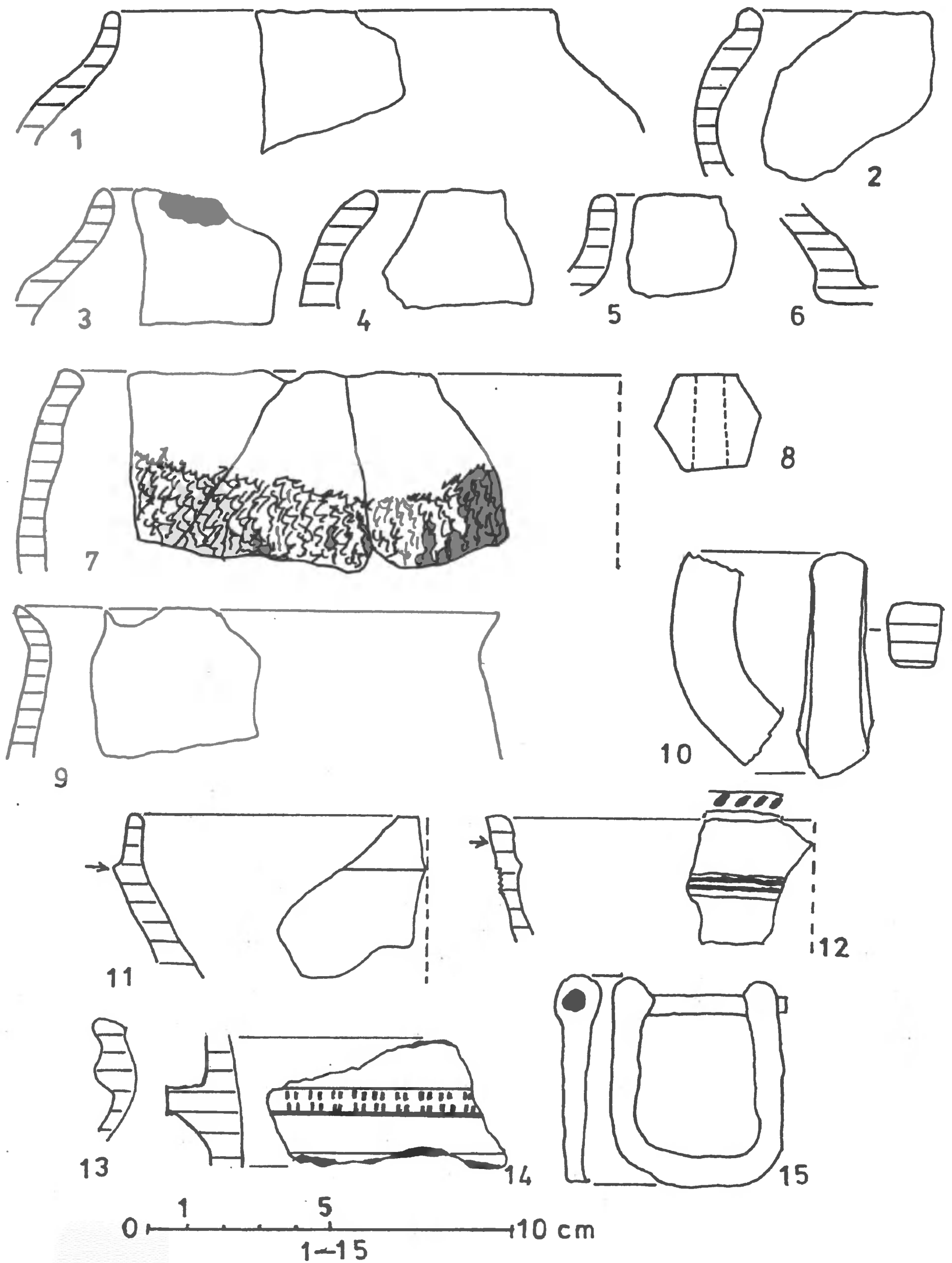
Obiekt 19 - jama o nieregularnym zarysie o średnicach 2,3x1,3 m, odkryta na głębokości około 0,3 m poniżej obecnego poziomu ziemi, sięgała do głębokości 0,5 m, w profilu kształt nieckowaty. Inwentarz - 45 fr. ceramiki, polepa, pojedyncze kości zwierzęce. Fr. ceramiki silnie rozdrobnione. Udało się wyróżnić ułamki form o profilu w przybliżeniu esowatym (ryc. 2:1, 3, 5), fr. misek o kulistym brzuścu (ryc. 2:2, 4), fr. dna (ryc. 2:6). W typologii T. Liany (1970, s. 439) garnki o esowatym profilu (grupa V) datowane są na fazę B2 okresu rzymskiego.

Obiekt 20 - jamka o głębokości 15 cm, owalna w planie i nieckowata w przekroju, dostarczyła 1 fr. ceramiki czernionej pochodzącej z brzuśca naczynia.

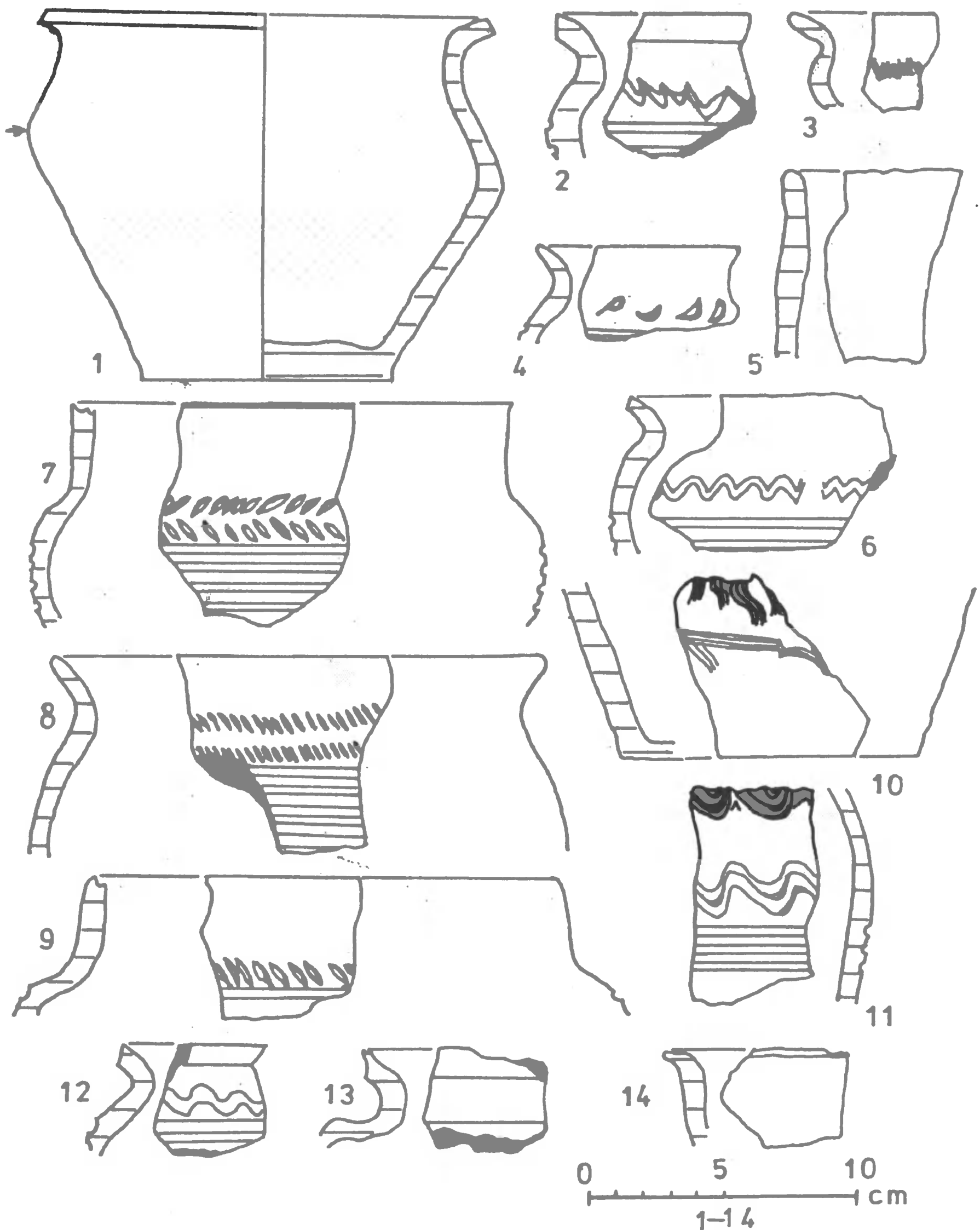
Obiekt 23 bis - jama o zarysie owalnym o średnicach 0,9x1 m, odkryta na głębokości około 0,5 m poniżej obecnego poziomu, sięgała do głębokości 0,6 m, w profilu kształt nieckowaty. Inwentarz - 25 fr. cer. barwy brunatnej i czarnej, przęślik (ryc. 2:8), polepa, kości zwierzęce, fragment silnie skorodowanego przedmiotu żelaznego. Udało się wykleić fr. wylewu naczynia jajowatego lub beczułkowatego (ryc. 2:7) o powierzchni czernionej, górą wygładzanej, dołem bardzo ostro chropowaczonej. Naczynia tego typu (grupa III w typologii T. Liany, 1970, s. 439) są najliczniej spotykane również w fazie B2 okresu rzymskiego.

Późny okres wpływów rzymskich kultury przeworskiej reprezentowany jest wyłącznie przez pojedyncze fr. ceramiki odkryte na stropie calca oraz będące domieszką wczesnośredniowiecznej w-wy kulturowej osady na omawianym stanowisku. Obiekty z tego czasu zostały prawdopodobnie zniszczone w trakcie eksploatacji piśnicy lub przez osadnictwo wczesnośredniowieczne. Charakterystyczne dla tego okresu są ułamki ceramiki siwej toczony na kole - pochodzące z brzuśców naczyń, fr. ucha kolankowatego (ryc. 2:10), fr. naczynia barwy brunatnej, o wygładzanej powierzchni, stosunkowo cienkich ściankach, odchylonym na zewnątrz brzegu i silnie ścienionej krawędzi wylewu (ryc. 2:9).

Materiały wczesnośredniowieczne pochodzą z 25 rozpoznanych obiektów oraz bardzo zniszczonej głęboką orką, wybieraniem piasku, niwelacją terenu warstwy kulturowej, której max. miąższość wynosi około 25-30 cm. Najciekawszych materiałów dostarczyły obiekty nr-y 1, 7, 7b, 9, 21.

Ryc. 2. Ołobok, stan. 4, gm. Skape. 1-6 - obiekt nr 19; 7-8 - obiekt nr 23bis; 9-14 - warstwa kulturowa; 15 - obiekt nr 9. Rys. J. Lewczuk

Ryc. 3. Ołobok, stan. 4, gm. Skąpe. 1 - obiekt nr 1; 2-6 - obiekt nr 9;
7-9 - obiekt nr 7b; 10-14 - obiekt nr 7. Rys. J. Lewczuk

Obiekt 1 - zniszczony wybieraniem piasku. Pochodzi z niego, odkryte przypadkowo i dostarczone do Muzeum, naczynie obtaczane do załomu dwustożkowatego brzuśca, o odchylonym na zewnątrz brzegu i ostrej krawędzi wylewu (ryc. 3:1). Barwa ceglasto brązowa z ciemniejszymi plamami, domieszka grubą i średnioziarnista, wypał dobry.

Jest to typ naczynia charakterystyczny dla fazy C tego okresu, dla terenów północnej części Dolnego Śląska, Dolnych Łużyc oraz południowo-zachodniej Wielkopolski (Z. Hilczerówna 1967, s. 97-99).

Obiekt 7 - jama o zarysie nieregularnym o średnicach 2,5x1,8 m, zachowana do głębokości około 1,35 m, w profilu kształt nieregularny. Jej strop został zniszczony w trakcie kopania piasku. Po stronie półn i półd uchwycono pozostałości 2 dołów posłupowych, obiekty nr 7a i 7b. Jest to prawdopodobnie pozostałość ziemianki lub półziemianki. Wypełnisko składało się z ciemnobrunatnej ziemi przemieszanej z w-wami jaśniejszego piasku, bryłami polepy, węglami drzewnymi, spalenizną, kośćmi zwierzęcymi, ceramiką w liczbie 166 ułamków (95 fr. brzuśców, niezdobionych i 42 fr. zdobione, 15 fr. wylewów, 10 fr. den i części przydennych, 4 fr. przepalone). Prawie wszystkie fr. ceramiki pochodzą z naczyń całkowicie obtaczanych (ryc. 3:10, 11, 12, 13), a tylko pojedyncze okazy są lepienne ręcznie (ryc. 3:14).

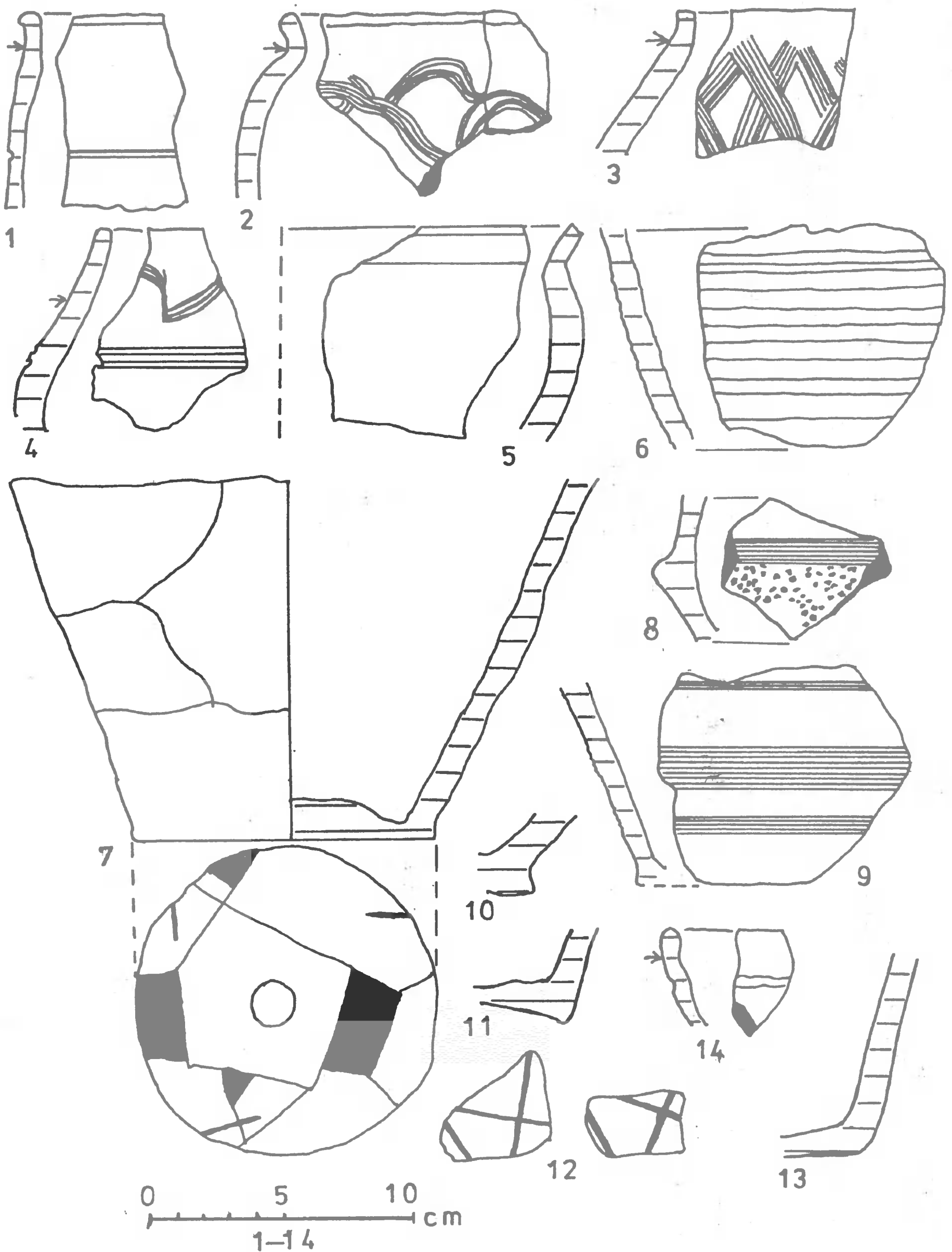
Obiekt 7b - dół posłupowy zachowany do głębokości 1 m, dostarczył 41 fr. ceramiki, w tym 24 ułamki dekorowane poziomymi żłobkami i odciskami ukośnymi grzebyka (ryc. 3:7-9). Wszystkie fragmenty pochodzą z naczyń całkowicie obtaczanych.

Obiekt 9 - jama o zarysie w przybliżeniu owalnym o średnicach 4,2x1,8 m, sięgała do głębokości 1 m, w profilu kształt nieckowaty. Jej strop uchwycono już w w-wie ornej. Wypełnisko składało się z szarej próchnicy przemieszanej z soczewkami piasku, żwiru, węglami drzewnymi, spalenizną, zeszkliwioną polepą, polepą z odciskami konstrukcji drewnianych, przepalonymi kamieniami, nielicznymi kośćmi zwierzęcymi. Na spagu uchwycono ślad poziomej belki drewnianej o dł. około 1,3 m i grubości 0,1 m. Obiekt należy interpretować jako pozostałość spalonej ziemianki lub półziemianki. Zawartość - klamra żelazna o prostokątnej ramie i zaokrąglonych rogach (ryc. 2:15), kulka żelazna pokryta brązem o średnicy około 16 mm, 558 ułamków ceramiki, w tym 312 fr. brzuśców niezdobionych, 156 fr. brzuśców zdobionych dookołnymi żłobkami, 50 fr. wylewów, 40 fr. den. Zdecydowana większość fr. pochodzi z naczyń całkowicie obtaczanych (ryc. 3:2-4, 6), a tylko pojedyncze ułamki były lepienne ręcznie (ryc. 3:5).

Obiekt 21 - odkryty w w-wie ornej i częściowo uszkodzony nowożytnymi wkopami. W rzucie poziomym zarys zbliżony do prostokąta o zaokrąglonych narożach, o wymiarach 4,6x2,5 m. W przekroju pionowym warstwa tworząca wypełnisko budynku posiadała grubość max. około 0,8 m. W jej obrębie w narożniku południowo-wschodnim wystąpiła piwniczka w postaci dołu o średnicy około 1,2 m i głębokości około 1 m. Od stony północnej znajdowało się lekko zagłębione w calec wejście. Budynek zorientowany był po osi zachód-wschód. Wypełnisko składało się z ciemno szarej próchnicy przemieszanej z soczewkami jaśniejszego piasku, bryłami polepy, węglami, kośćmi zwierzęcymi, ceramiką. Odkryto 513 ułamków - 338 fr. niezdobionych brzuśców, 82 fr. brzuśców zdobionych motywem dookołnych żłobków, linii falistej, wałków plastycznych, odciskami grzebyka i rylca, 39 fr. niezdobionych i 14 fr. zdobionych wylewów, 40 fr. den. Około 85 % ceramiki odkrytej w obiekcie pochodziło z naczyń częściowo tylko obtaczanych na kole garncarskim (ryc. 4:1-5, 7, 14), pozostałe to fr. naczyń całkowicie obtaczanych (ryc. 4:6, 8-13).

Datowanie przedstawionych wyżej materiałów z osady otwartej w Ołoboku zamyka się w dwu różnych fazach okresu wczesnego średniowiecza. Formy wykonane w techni-

ce częściowego obtaczania na kole garncarskim (ryc. 2:11, 12; 3:1; 4:1-5, 7:14) - pochodzące tak z warstwy kulturowej jak i z obiektów 1 i 21 - są charakterystyczne dla fazy C (800-950) wczesnego średniowiecza (Z. Hilczerówna 1967, s. 86-123).

Ryc. 4. Ołobok, stan. 4, gm Skąpe. Obiekt nr 21. Rys. J. Lewczuk

Formy wykonane w technice całkowitego obtaczania (ryc. 2:13, 14; 3:2-4, 6-13; 4:6, 8-13), wśród których wyróżnić można naczynia z cylindryczną szyjką (ryc. 3:7, 9), z plastyczną listwą na brzuścu (ryc. 2:14; 4:8), garnki o esowatym profilu zdobione dookołnymi poziomymi żłobkami (ryc. 3:2, 4, 6, 11-13; 4:6, 9), naczynie doniczkowate (ryc. 3:10) - muszą być datowane szeroko na XI/XII - do połowy XIII w., tj. fazę E, omawianego okresu. Analogiczne materiały pochodzą z nieodległego Zbąszynia nad Obrą, z badań wykopaliskowych przeprowadzonych w 1965 i 1992 r. (W. Hensel, Z. Hilczer-Kurnatowska, A. Łosińska 1995, s. 345-350). Uchwytne tylko w warstwie kulturowej fragmenty ceramiki stalowoszarej, kremowo żółtej i ceglasto czerwonej stanowią jedynie niecałe 2% całości zespołu i dostały się tam w okresie późniejszym, wraz z wywożonym na pole obornikiem.

UWAGI KOŃCOWE

Przeprowadzone w bardzo ograniczonym zakresie badania ratownicze na stan. 4 w Ołoboku doprowadziły do znacznego poszerzenia naszego zasobu informacji o tej części Środkowego Nadodrza. Datowana na fazę B2 okresu rzymskiego osada kultury przeworskiej jest pierwszą rozpoznaną wykopaliskowo osadą tej kultury w tej części Pojezierza Lubuskiego. Każę nam to spojrzeć w inny sposób na zasiedlenie omawianego obszaru, gdzie wyróżniano dotąd jedynie tzw. grupę lubuską i kulturę wielbarską. Osada z fazy E wczesnego średniowiecza może być prawdopodobnie identyfikowana ze znaną ze źródeł pisanych wsią Saranowo, którą w 1224 r. Henryk Brodaty przekazał klasztorowi cysterek w Trzebnicy, nadając również prawa niemieckie. Nazwa Saranowo lub Saranowa były używane zamiennie z nazwą Ołobok jeszcze w XV w.

Bibliografia

- Hensel W., Hilczer-Kurnatowska Z., Łosińska A.
1995 *Studia i materiały do sadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, Poznań, t. 7, s. 345-350.
- Hilczerówna Z.
1967 *Dorzecze górnej i środkowej Obry od VI do początków XI w.*, Wrocław.
- Liana T.
1970 *Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim*, WA, t. 35, s. 429-491.
- Thomas S.
1960, *Studien zu den germanischen Kammen der romischen Kaiserzeit, Arbeits-und Forschungsberichte zur sachsichen Bodenkmalpflege*, t. 8, s. 54-215.

**DIE RETTUNGSGRABUNGEN AUF DER FST. 4 IN OŁOBOK,
GEM. SKAPE, WOJ. ZIELONA GÓRA****Zusammenfassung**

Die in sehr beschränktem Bereich durchgeführten Rettungsgrabungen auf der Fst. 4 in Ołobok haben zur wesentlichen Erweiterung unserer Informationen über diesen Teil des Odergebietes geführt. Auf ca. 2,5 Ar Fläche wurden 35 Befunde mit verschiedenem Charakter und Bestimmung registriert. Ein Befund datiert man auf die Bronzezeit der Lausitzer Kultur. Auf die frühe römische Kaiserzeit, Phase B2, datierte man 4 Befunde - 18, 19, 20, 23 bis. Diese Funde sind mit der Przeworsk-Kultur zu verbinden, die in diesem Teil der Lebus-Seenplatte bisher nicht bekannt war. Aus der späten Römischkaiserzeit stammen nur einzelne Tonscherben, die auf dem Untergrunddach gefunden sind und nur eine Beimischung der frühmittelalterlichen Kulturschicht bilden. Sie sind auch für die Przeworsk-Kultur charakteristisch. Fünf Befunde - 2, 14, 23, 25, 26 - enthielten in ihren Füllungen keine Tonscherben und können deswegen chronologisch nicht näher bestimmt werden. Auf die frühmittelalterliche Zeit - Phase C und E - datierte man die übrigen Objekte, darin 4 Erdhütten oder Grubenhäuser. Charakteristisch für die Phase C des Frühmittelalters sind die mit der Töpferscheibe teilweise abgedrehten Formen, die sowohl aus der Kulturschicht wie auch aus den Objekten Nr. 1 und 21 stammen. Die völlig abgedrehten Formen stammen aus dem 11./12. Jh.-Mitte des 13. Jh., d.h. aus der Phase E des Frühmittelalters. Das spätmittelalterliche Fundgut, das ca. 2% des Gesamtkomplexes bildet, wurde in der Siedlung sekundär hinterlegt und findet sich dort infolge der Stallmistdüngung in der späteren Zeit. Auf der sekundären Lagerstätte wurden einzelne, allgemein auf die Steinzeit datierten Klingen und Abschläge freigelegt.

Abbildungen

Abb. 1. Ołobok, Fst. 4, Gem. Skape. Befund Nr. 18. Gez. J. Lewczuk

Abb. 2. Ołobok, Fst. 4, Gem. Skape. 1-6 - Befund Nr. 19; 7-8 - Befund Nr. 23bis; 9-14 - Kulturschicht; 15 - Befund Nr. 9. Gez. J. Lewczuk

Abb. 3. Ołobok, Fst. 4, Gem. Skape. 1 - Befund Nr. 1; 2-6 - Befund Nr. 9; 7-9 - Befund Nr. 7b; 10-14 - Befund Nr. 7. Gez. J. Lewczuk

Abb. 4. Ołobok, Fst. 4, Gem. Skape. Befund Nr. 21. Gez. J. Lewczuk

Adres autora:

dr Jarosław Lewczuk
Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza
ul. Długa 27
66-008 Świdnica k/Zielonej Góry

IV, Poznań 1996

109-119

ANDRZEJ MAREK WYRWA

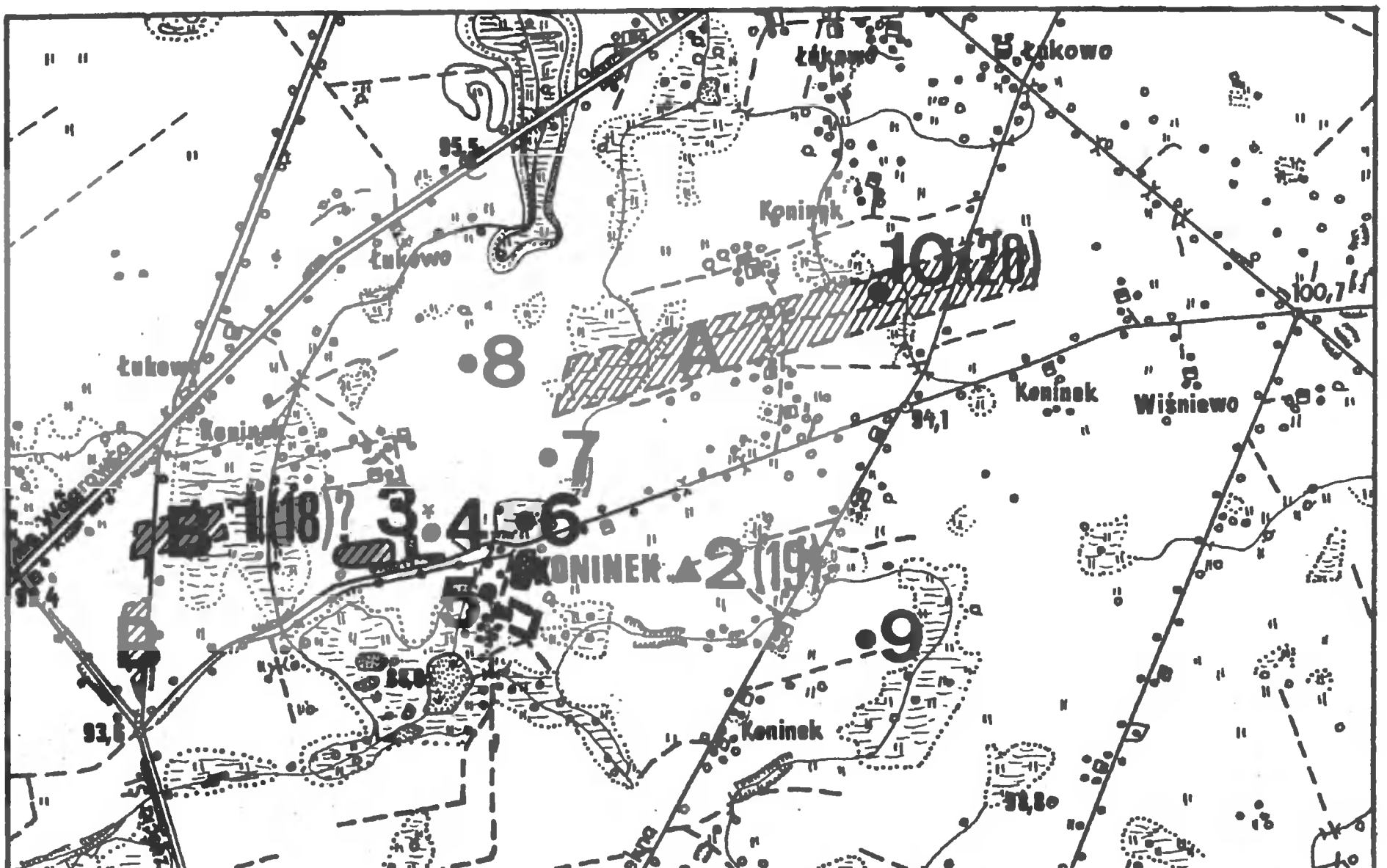
CMENTARZYSKO SZKIELETOWE W KONINKU,
GM. WĄGROWIEC, WOJ. PILSKIE.
SPRAWOZDANIE Z WERYFIKACJI POWIERZCHNIOWEJ

Koninek, gm. Wągrowiec, woj. pilskie jest niewielką wsią rolniczą położoną około 2,5 km na północ od Łekna i około 9 km (w linii prostej) na północny wschód od Wągrowca, przy lokalnej drodze (z zachodu na północny wschód) z Brzeźna Starego do Wiśniewa i z Łekna do Łukowa (z Łekna na północ). Leży ona w obniżeniu terenowym. Otaczają ją łąki bagienne stanowiące obszar po dawnym akwenu wodnym, po którym do dziś pozostało tylko niewielkie zarastające już oczko wodne (na południowy- zachód od wsi). Obszar łąkowo-bagienny wznosi się na wysokość około 88,6 m n.p.m. Łąki bagienne otoczone są niewielkimi wzniesieniami dochodzącymi do wysokości 94,1 m n.p.m., z kulminacją 100,7 m n.p.m. w Wiśniewie. W skład tej miejscowości wchodzi trzy większe zespoły domostw: wieś Koninek na południe od drogi Brzeźno Stare-Wiśniewo (dawny folwark), zabudowania na północny zachód od wsi (około 300-500 m) zabudowania na północny wschód od wsi (około 1 km. oraz kilka pojedynczych zabudowań, które nie tworzą zwartych zespołów (por. ryc. 1).

W źródłach pisanych jej nazwę zapisywano w formach: *Canino* (1153-1190, 1222), *Canym* (1286), *Kaninko* (1583), *Kaninek* (1599), *Koninek* (KDW I, nr 18, 567, 590/113b/; KrW, k. 49-49a i 50-50a n). Na temat Koninka krótkie informacje przekazali też P. Paliński (1932, s. 78), St. Kozierowski (1912, s. 196), K. J. Hładyłowicz (1932, s. 128). Nazwa tej miejscowości stanowi zdrobniałą formę Konin->Koninek (W. Tańczycki 1946, s. 51; Z. i K. Zierhofferowie 1987, s. 69-71).

Pierwsza znana nam wzmianka o tej osadzie pochodzi z dopiski do dokumentu fundacyjnego (oryginału poznańskiego i gnieźnieńskiego) dla klasztoru cystersów w Łeknie. Według niej arcybiskup gnieźnieński Jan nadał dla tego opactwa dziesięcinę z dziesięciu osad, w tym Koninka. Nadanie to, jak się przyjmuje w literaturze miało miejsce w latach 1153-około 1190 (KDW I nr 18; Z. Kozłowska-Budkowa 1937, s. 58-60, nr 53; J. Dobosz 1989; A.M.Wyrwa 1995a, s. 53-82 i 226). Darowiznę tę potwierdził następnie dokumentem z 20 lipca 1222 r. arcybiskup gnieźnieński Wincenty (KDW I, nr 590/113b/). Kolejne wzmianki pochodzą z wieku XIII. Przed rokiem 1286 komes Strasz III, kasztelan ujski, syn Piotra III (KDW I, nr 272, 233, 521, 567,

KDW II, nr 685; W. Semkowicz 1907, s. 60; A. Gašiorowski [red.] 1985, s. 37 p.138, s. 54, p. 281, s. 68, p. 401), właściciel Koninka, przekazał ową wieś na własność cystersom łekneńskim. Darowiznę tę z kolei zatwierdził w 1286 r. jego syn Zbylut, kasztelan nakielski (później kasztelan gnieźnieński) (KDW I nr 18 i 565; KrW, k. 3; W. Semkowicz 1907, s. 79, p. I, 5; A. Gašiorowski [red.] 1985, s. 37, p. 138, 281). W dokumencie tym zapisano m. in., że "(...) wieś o nazwie Koninek (Canym), którą świętej pamięci ojciec mój przekazał na mocy prawa dziedziczenia na wieczną własność, za zbawienie duszy swojej, braciom w Łeknie ustawicznie Panu Bogu służącym, razem z lasami, polami, łąkami, wodami i wszelkimi przynależnymi dobrami (...) potwierdziłem(...)". (KDW I, nr 567)¹. Od tego czasu osada ta była składową częścią dóbr cystersów łekneńsko-wągrowieckich, aż do kasaty klasztoru w XIX w.

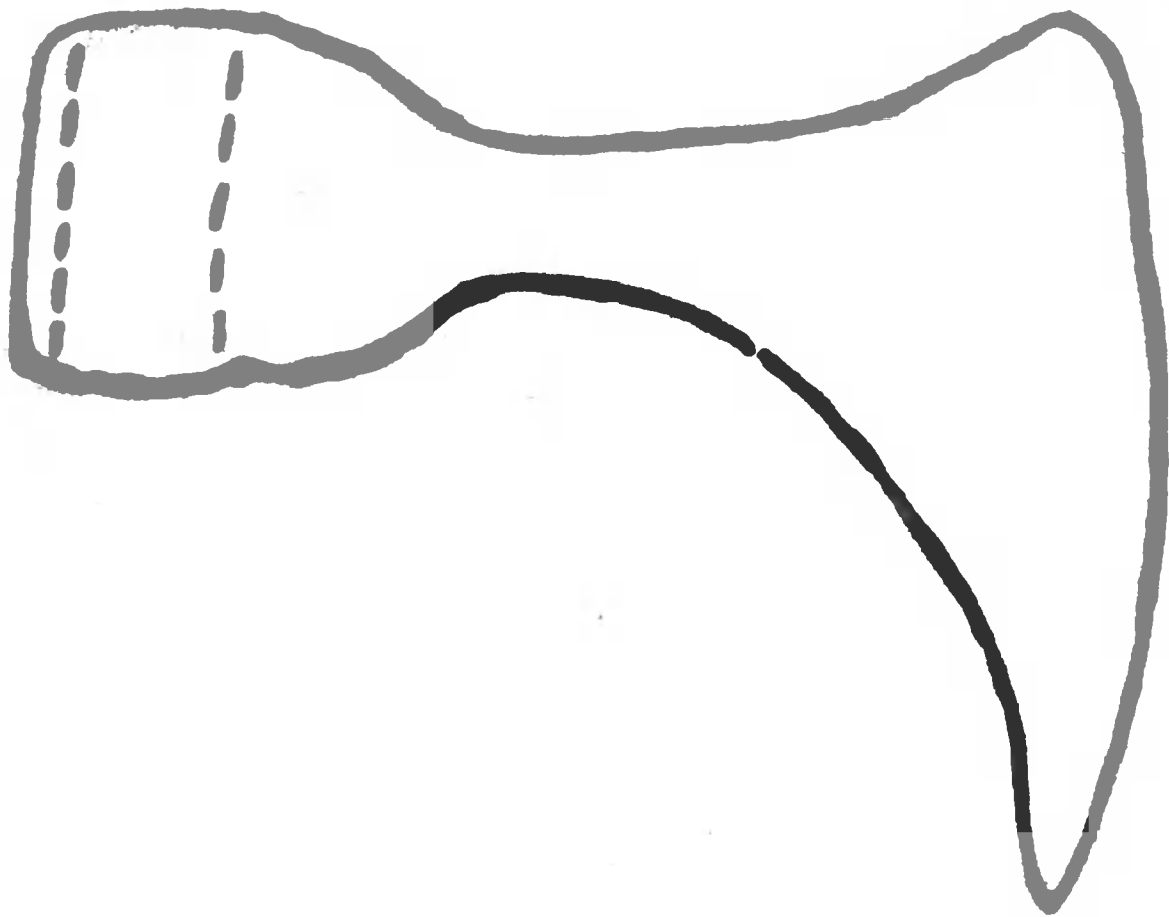

Ryc. 1. Lokalizacja stanowisk archeologicznych w rejonie Koninka, gm. Wągrowiec, woj. pilskie (por. tabela 1). Wg AZP, arkusz 43-31 z uzup. stan. nr 10(20) (A - grunty gosp. Szmani; B - grunty gosp. Kamińskiego; ▲ - stan. archiwalne; ● - stan. archeologiczne; 2(19) - nr stan. w miejscowości [2] i nr stan. na obszarze [19]).

Oprac. A. M. Wyrwa, rys. P. Pawlak

Według archeologicznej weryfikacji powierzchniowej (Archeologiczne Zdjęcie Polski [AZP] - arkusz 43-31), materiałów archiwalnych i odkryć przypadkowych na terytorium administracyjnie przynależnym do wsi Koninek zarejestrowano dotychczas 10 stanowisk archeologicznych od IV-V EB do czasów nowożytnych, w tym 3 bliżej niezlokalizowane, znane tylko z opisów archiwalnych, tj. stan nr 1 i 2 oraz wczesnośrednio-wieczne cmentarzysko (na obszarze AZP stan. nr 20 - por. tabela 1).

¹Tłumaczenie wg A. Strzeleckiej. Na temat charakteru gospodarki włościan w Koninku por. m. in. T. Przybysz 1967.

Ryc. 2. Koninek, gm. Wągrowiec.
Żelazny topór z cmentarzyska.
Wg W. Hensel 1959, ryc. 82

Stanowisko nr 1 kult.łużyckiej, wg materiałów archiwalnych stanowisko I (cmentarzysko) - odkryto na gruntach Andrzeja Kamińskiego (na południe od posesji p. Zielińskiego), należy je najprawdopodobniej łączyć z zespołem stanowisk (wg AZP) nr 3 i 4 [?] (o odkryciach z okresu kult.łużyckiej w Koninku por. m. in.: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu [MAP] - teczka Koninek, sygn. 3657; Z. Zakrzewski 1935, tu mowa o wstępnych pracach

wykopaliskowych na stan. 1[?]; A. M. Rajewski 1928-1932, s. 260, tu mowa o znalezisku szpili brązowej w Koninku - depozyt w MAP, nr inw. 1927:184)

Jak wynika z materiałów i opracowań, w trakcie badań powierzchniowych AZP nie zlokalizowano na tym obszarze osady wczesnośredniowiecznej i średniowiecznej. A osada taka istnieć tu musiała. Najpierw wchodziła ona najprawdopodobniej w skład mikrozaplecza osadniczego grodu w Łeknie, a następnie jako uposażenie klasztoru cystersów (A. M. Wyrwa 1995a, s. 61). Pośrednio wskazują na to źródła pisane i archeologiczne. Są to jednak dane niepełne. W oparciu o źródła pisane osadę tę możemy datować jedynie na wiek XII. Nie popełnimy jednak błędu, gdy stwierdzimy, że musiała ona już funkcjonować znacznie wcześniej. Na podstawie dotychczasowych danych trudno jednak mówić m. in. o czasie jej powstania, dokładnej lokalizacji i wielkości. Jak przypuszczam, wstępnie należy ją prawdopodobnie lokalizować na obszarze wysoczyznowym przylegającym do łąk bagiennych w rejonie wydzielonego przez nas pierwszego zespołu dzisiejszej zabudowy wsi (dawny folwark), może w okolicach stan. nr 5 (?) (por. ryc. 1) Hipotezy te muszą być zweryfikowane w trakcie szczegółowych badań powierzchniowych i wykopaliskowych.

Według opisu granic między Koninkiem, Wiśniewem i Łukowem, sporządzonym w XVI w., wynika, że grunty tej miejscowości rozciągały się na południe od Łukowa, na zachód od Wiśniewa, na północ od Siedlecza i północ od gruntów należących do Łekna. Informacje na ten temat podaje Kronika Wągrowiecka, gdzie opisano granice między Koninkiem a Łukowem (KrW, k. 49-49a - 1583 r.) i między Koninkiem a Wiśniewem (KrW, k. 50-50a - 1599 r.). W oparciu o te informacje przyjąć należy, że był to obszar w bardzo dużym stopniu zbliżony do dzisiejszego terytorium, które

administracyjnie należy do Koninka. Centrum tej osady był folwark sołtysi. O liczbie domostw i ludności opisy nie wspominają.

Tabela 1.

Wykaz stanowisk archeologicznych zarejestrowanych w rejonie Koninka, gm. Wągrowiec, woj. pilskie. Wg AZP, arkusz 43-31 (badania z 1986 r.; por. ryc. 1)

Lp.	Nr stan. na obszarze	Nr stan. w miejscowości	Funkcja stan.	Chronologia Kultura	Uwagi
1	18	1	cmentarzysko	IV-V EB (kult. łużycka)	wg archiwum MAP (badania 1927 r.) por. też AZP
2	19	2	cmentarzysko	łużycka; ep. brązu	wg archiwum MAP; por. też AZP
3	21	3	śląd osadniczy osada? cmentarzysko śląd osadniczy	? ? kult. łużycka okr. now. (XVI-XVII w.)	AZP — — —
4	22	4	cmentarzysko? osada	kult. łużycka, okr. now. (XVI-XVII w.)	AZP —
5	23	5	osada	p. śred/okr. woż.	AZP
6	24	6	śląd osadniczy	okr. now. (XVI-XVII w.)	AZP
7	25	7	śląd osadniczy	okr. now. (XVI-XVII w.)	AZP
8	26	8	śląd osadniczy	okr. now. (XVI-XVII w.)	AZP
9	27	9	śląd osadniczy	okr. now. (XVI-XVII w.)	AZP

Uwaga: w zestawieniu pominięto omawiane wczesnośredniowieczne cmentarzysko, oznaczone na obszarze AZP nr 20 stan. na nr 20.

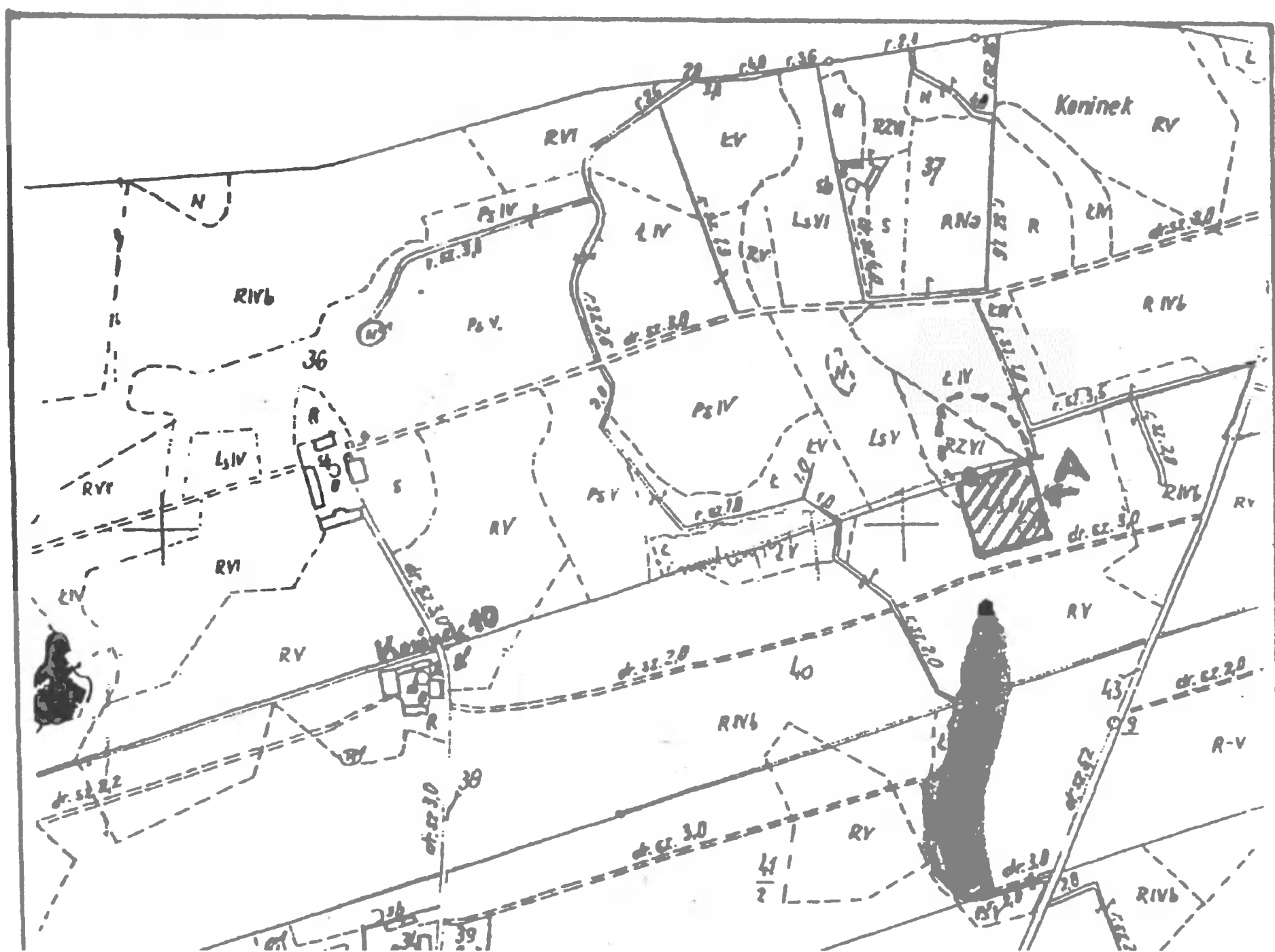
O tym, że we wczesnym średniowieczu i średniowieczu w rejonie Koninka, przed momentem pojawienia się tej osady w źródłach pisanych, istniał rozwinięty zespół osadniczy, świadczą informacje dotyczące przypadkowych odkryć archeologicznych dokonanych w tym rejonie.

W Archiwum MAP, w teczce zawierającej materiały z Koninka, istnieje wzmianka, że około 1909 r. w tej miejscowości "znaleziono urny, topór, miecz i grot żelazny [oraz] czaszkę (?) na polu Szmani" (W. Hensel, 1959, s. 113-114). Stanowisko to nie było dotychczas zlokalizowane i zweryfikowane archeologicznie².

Dane na temat tego odkrycia, już tylko na podstawie opisów archiwalnych, opublikował W. Hensel (1959). Skomentował też zabytki, które miano odkryć. Nawiązując do wyposażenia grobów "wczesnodziejowych" z terenu Wielkopolski napisał, że "O ile

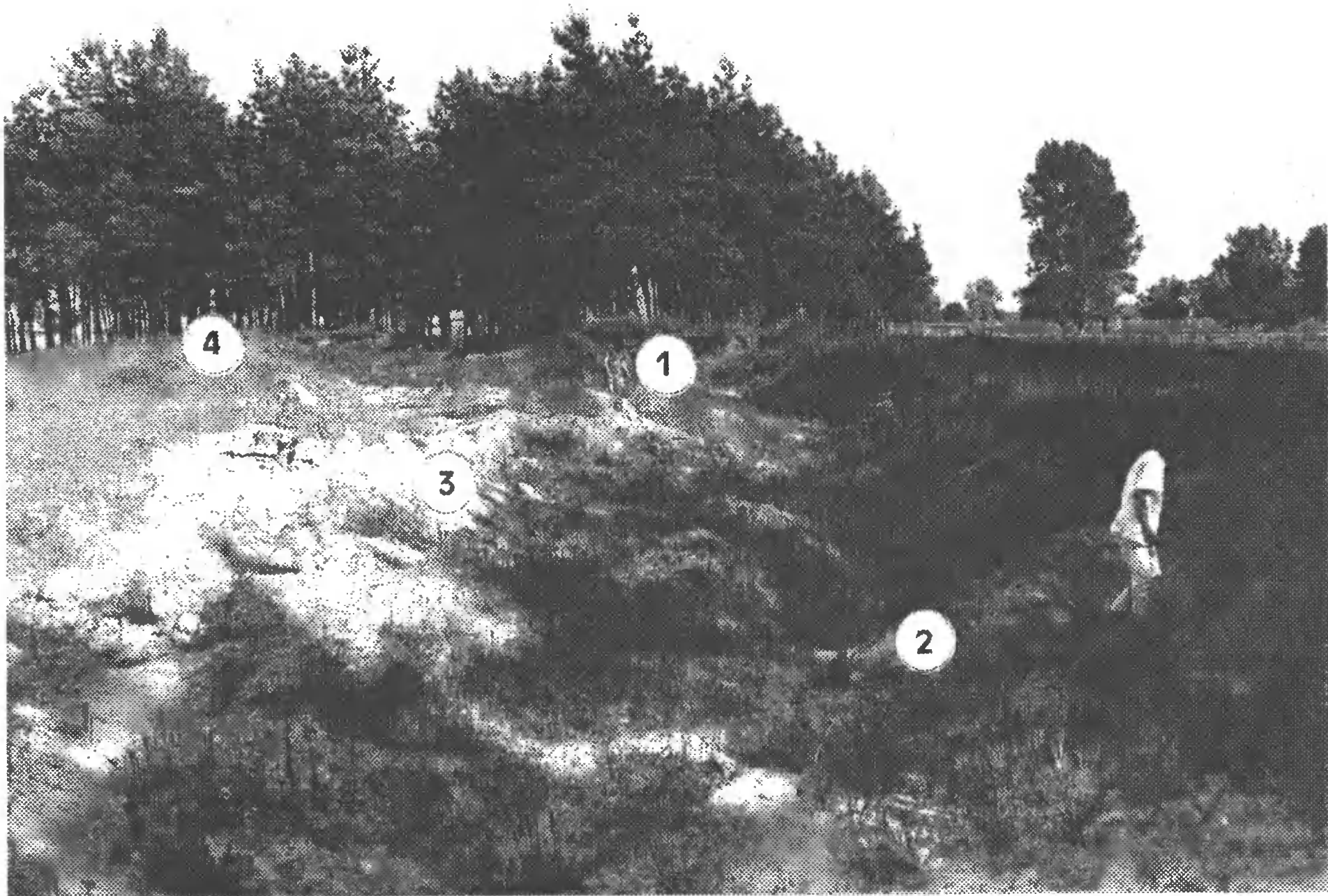
²Informacja na ten temat została zarejestrowana w Kreisarchiw. Akta K.Fr. M. Vorg. Abt. 1909/10 nr 165. Część materiałów pochodzących z tego znaleziska była pierwotnie przechowywana w MAP, nr 1909, 3359 - dziś zaginiona, inna część miała być w zbiorach prywatnych (W. Hensel, 1959, s. 113-114).

istotnie ww przedmioty znalezione zostały w jednym grobie, to mielibyśmy przed sobą jeden z najbogaciej wyposażonych grobów feudalnych z Wielkopolski." (W. Hensel 1959, s. 114; Z. A. Rajewski 1937; A. M. Wyrwa 1996). Na podstawie odrębnego szkicu topora, w materiałach archiwalnych Koninka (MAP), wysnuł przypuszczenie, że okaz ten może być "toporem z brodą". Zastrzegł jednak, że ze względu na "brak pewności co do ścisłości rysunku" jego dokładniejsza analiza jest utrudniona. Wstępnie militaria, jak i cmentarzysko, datował na fazę D (?) wczesnego średniowiecza w Wielkopolsce (2 połowa X - połowa XI w.; por. W. Hensel 1959). Kolejnym badaczem, który włączył to cmentarzysko do swych rozważań, omawiając osadnictwo i dzieje ziemi pałuckiej, był J. Leśny (1975, s. 173). Inni autorzy, m.in. ze względu na brak wiarygodnych danych, nie rejestrowali go w swoich zestawieniach (Z. Kurnatowska, A. Łosińska 1992).

Ryc. 3. Koninek, gm. Wągrowiec. Lokalizacja domniemanego wczesnośredniowiecznego cmentarzyska szkieletowego (po weryfikacji powierzchniowej w 1995 r.; skala 1: 5000 ; A - lokalizacja stanowiska). Oprac. A. M. Wyrwa

Działania związane z dokładną lokalizacją tego stanowiska podjęto dopiero w 1995 r. w trakcie uzupełniania mapy osadniczej rejonu Łekna (o grodzisku i mikroregionie osadniczym por. A. M. Wyrwa, M. Michalski 1995, s. 29-62). Dla wyjaśnienia spraw związanych z odkryciem w Koninku przyjęto następujący tok postępowania. W pierwszym etapie dokonano analizy średniowiecznych źródeł pisanych oraz materiałów archiwalnych zdeponowanych w MAP. Następnie dla pełnej weryfikacji informacji tam zawartych dokonano szczegółowej kwerendy w Archiwum Urzędu Geodezyjnego (UG) w Wągrowcu.

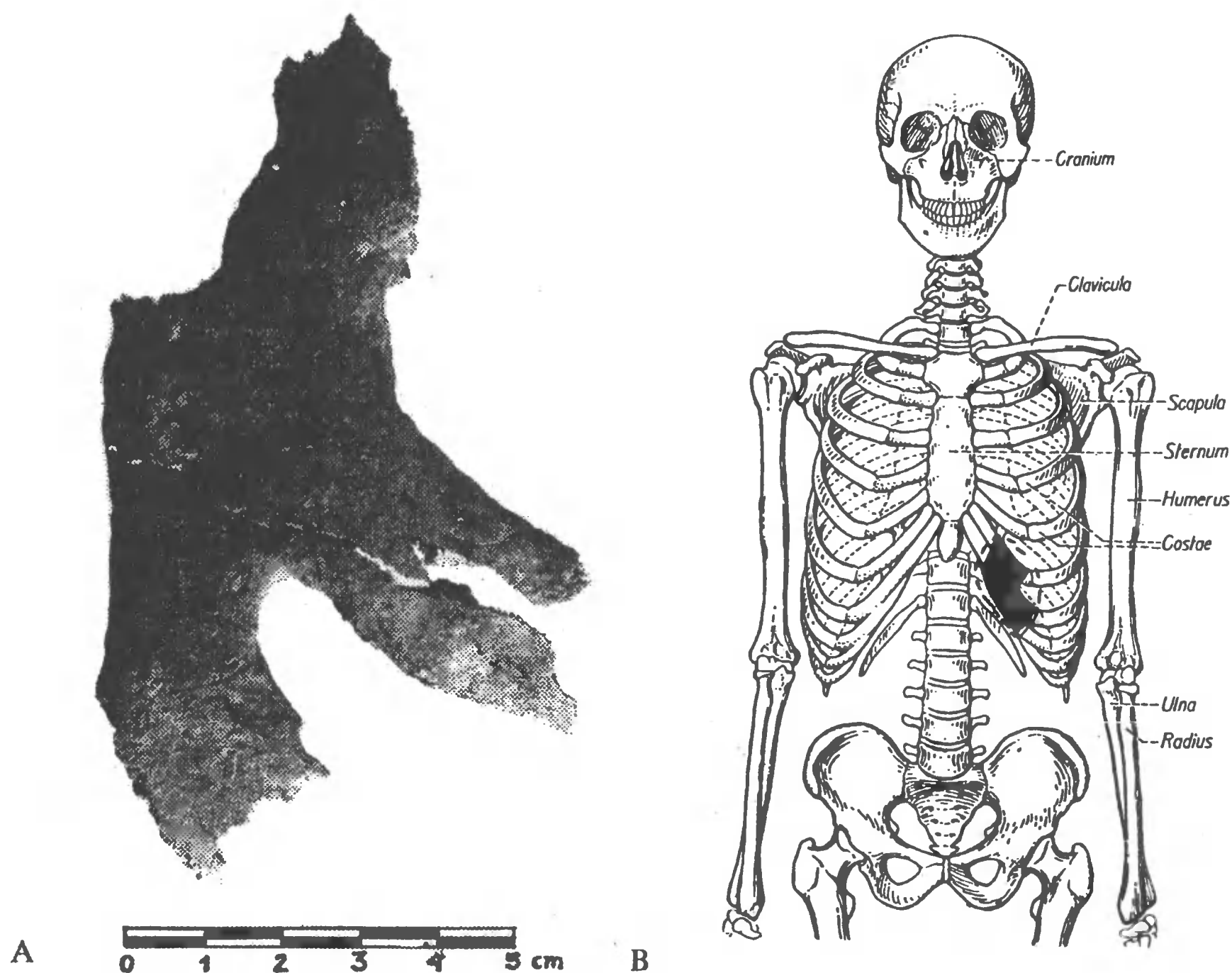
Ryc. 4. Koninek, gm. Wągrowiec. Miejsce znalezienia kości ludzkich (1 - miejsce znalezienia kości; 2-3 - żwirownia; 4 - las należący do F. Szmani).

Fot. P. Namiota

Celem tego było ustalenie jakie grunty około 1909 r. były własnością p. Szmani, wspomnianego w notatkach Archiwum MAP. W trakcie przeprowadzonej tam kwerendy (przy pomocy L. Naworyty, geodety z U. G. w Wągrowcu), udało się dotrzeć do dokumentów archiwalnych, tj. matrykuły podatku gruntowego z XIX w. (zapis w 1865 r.) i rejestru gruntów (z 1972 r.). Uzyskane informacje pozwoliły na dokładną lokalizację i wykreślenie obszaru gruntów należących na przełomie XIX/XX i w XX w. do p. Szmani (ryc. 1; 3). Z istniejących tam zapisów wynika, że w XIX w. ich właścicielem był Antoni Szmania (zapis z 1865 r.), potem ziemię tę dziedziczył jego syn Jan Szmania, a obecnie wnuk Franciszek. Po dokładnym zapoznaniu się z tymi materiałami w dniu 6. 07. 1995 r. przeprowadzono wywiad terenowy wśród właścicieli gruntów na temat wspomnianych w literaturze odkryć z około 1909 r.³ Wywiad przeprowadzono z Janem Szmanią (ur. 1911 r.) i jego synem Franciszkiem. Według relacji tych osób ustalono, że domniemane cmentarzysko znajdowało się około 400-450 m na wschód od dzisiejszych zabudowań mieszkalnych państwa Szmaniów (por. ryc. 1; 3) i około 1,5 km na północny wschód od centrum wsi (folwark) na północ od polnej drogi, w miejscu, gdzie dziś rośnie niewielki las sosnowy. Las ten posadzono, wg relacji, prawdopodobnie w latach 60-tych bieżącego stulecia. Obszar cmentarzyska obejmował też grunty przylegające do niego od północy. Stanowią one obecnie nieużytek i wybierzysko po eksplo-

³Jan i Franciszek Szmania zamieszkują posesję nr 10 w Koninku, poczta 62-105 Łekno

atacji żwiru. Grunty, na których rośnie las są własnością Franciszka Szmani, a teren dawnej żwirowni jest własnością Wojciecha Peplińskiego (zam. Koninek nr 9). Jak można wnioskować z topografii terenu (szczególnie obszaru porośniętego lasem) było to niewielkie wzniesienie, do którego od północy przylegają dziś łąki bagienne, będące pozostałością po jakimś niewielkim akwenu wodnym. Według wypowiedzi Jana Szmani na miejscu "cmentarzyska" już od około 1909 r. był wybierany piasek, m. in. do budowy okolicznych domów. Najwięcej wybrano go w latach 60-tych bieżącego wieku. Jeszcze wówczas, jak twierdzi Jan Szmania znajdowano tam "czaszki ludzkie", które składowano w pobliżu wybierzysk. Materiały te jednak zaginęły. Najprawdopodobniej zostały rozproszone po sąsiednich polach.

Ryc. 5. Koninek, gm. Wągrowiec. Fragment kości ludzkiej (po sklejeniu) znaleziony na terenie domniemanego wczesnośredniowiecznego cmentarzyska szkieletowego (A) oraz umiejscowienie ww. kości w obrębie szkieletu (B). A - fot. P. Namiota; B - wg E. Miłosz

W wyniku powierzchniowej weryfikacji terenowej, bardzo utrudnionej przez ściółkę i poszycie leśne, na północnym skraju lasu znaleziono jedynie 2 mocno zniszczone, niewielkie fragmenty kości ludzkich. Według analizy antropologicznej przeprowadzonej przez E. Miłosz z Instytutu Antropologii UAM w Poznaniu, są to fragmenty skostniałych (prawdopodobnie po urazie klatki piersiowej) lewych żeber chrząstnych (szóstego, siódmego i ósmego - por. ryc. 5 A-B; E. Miłosz 1995). Nie zarejestrowano jednak fragmentów ceramiki ani innych materiałów zabytkowych.

Jak wynika z tej relacji weryfikowany teren był najprawdopodobniej miejscem lokalizacji cmentarzyska szkieletowego, na którym około 1909 r. odkryto, wspomniane w notatkach Archiwum MAP, militaria i czaszkę. Jeśli poczynione wyżej uwagi na temat lokalizacji osady wczesnośredniowiecznej można uznać za wiarygodne to topografia badanego terenu oraz analogie na temat lokalizacji cmentarzysk względem osad (Z. A. Rajewski 1937, s. 50-58 n.) we wczesnym średniowieczu z dużą dozą prawdopodobieństwa pozwalają twierdzić, że wzmiankowane w literaturze cmentarzysko w Koninku było zlokalizowane na omawianym terenie. Do dzisiejszego dnia, m. in. ze względu na brak wcześniejszej weryfikacji i brak bezpośredniego zainteresowania osób oraz służb do tego przeznaczonych, zostało ono bardzo zniszczone. Jak można przypuszczać, zniszczeniu uległ znaczny, jeśli nie całkowity obszar stanowiska. Wskazane są tu jednak chociażby sondażowe badania wykopaliskowe - dzięki którym - miejmy nadzieję, zostaną pozyskane ewentualne materiały antropologiczne i zabytkowe, pozwalające na bliższą charakterystykę tego cmentarzyska. Obawiać się jednak należy, ze względu na dokonane zniszczenia, że ich wyniki będą bardzo skromne lub nie wniosą żadnych informacji do naszej wiedzy na ten temat.

Według wykazu stanowisk archeologicznych AZP cmentarzysko w Koninku w obrębie obszaru 43-31 (rejon Łekna, gm. Wągrowiec, woj. pilskie) zostało zarejestrowane pod numrem 20. Nie posiadało dotychczas numeru w ramach miejscowości. Obecnie po jego lokalizacji i wstępnej weryfikacji powierzchniowej, należy mu przypisać kolejny numer w obrębie tej miejscowości, tj. Koninek, stan. nr 10.

Źródła

KDW - Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski, t. I-IV, Poznań 1877-1881, t. I nr 18, 233, 272, 521, 565, 567, 590 (113b); t. II nr 685 i n.

KrW - Kronika Wągrowiecka, Archiwum oo. Cystersów w Mogile, Zespół akt o. A. Ciesielskiego, sygn 402; kserokopia oryginału w zbiorach autora (k. - karta, 3, 49-49a i 50-50a i n.

Bibliografia

Dobosz J.

1989 *Dokument fundacyjny klasztoru cystersów w Łeknie*, SiMdDP t. 1, s. 53-83.

Hensel W.

1959 *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 3, Warszawa.

Hładyłowicz K. J.

1932 *Zmiany krajobrazu i rozwój osadnictwa w Wielkopolsce od XIV do XIX wieku*, Lwów 1932.

Kozierowski S.

1912 *Badania nazw topograficznych archidiecezji gnieźnieńskiej*, Roczniki TPNP, t. 38, Poznań.

- Kozłowska-Budkowa Z.
1937 *Repertorium polskich dokumentów doby piastowskiej (do końca XII wieku)*, Kraków.
- Kurnatowska Z., Łosińska A.
1992 *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Wielkopolsce*, [w:] Z. Kurnatowska (red.), *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce*, Poznań, s. 105-153.
- Leśny J.
1975 *Ze studiów nad osadnictwem i dziejami ziemi pałuckiej we wczesnym średniowieczu*, SIAn, t. 22, s. 123-173.
- Miłosz E.
1995 *Ekspertyza antropologiczna dwóch fragmentów kostnych z miejscowości Koninek, gm. Wągrowiec, stan. 1, nr inw. K1/1/95, Poznań* (mps w Archiwum Ekspedycji "Łekno" IH UAM w Poznaniu).
- Paliński P.
1932 *Powiat wągrowiecki, Wągrowiec*.
- Przybysz T.
1967 *Stosunki gospodarcze i społeczne w dobrach klasztoru cystersów w Łeknie-Wągrowcu (XII - XVIII w.)*, Poznań mps w Archiwum UAM w Poznaniu).
- Rajewski Z. A.
1928-1932 *Nowe nabytki działu przedhistorycznego Muzeum Wielkopolskiego w Poznaniu w latach 1926-27*, PA, t. 4, s. 248-268.
1937 *Wielkopolskie cmentarzyska rządowe okresu wczesnodziejowego*, PA, t. 6, s. 28-85
- Semkowicz W.
1907 *Ród Pałuków*, Kraków.
- Taszycki W.
1946 *Słowiańskie nazwy miejscowe*, Kraków.
- Gąsiorowski A. (red.)
1985 *Urzednicy wielkopolscy XII-XV wieku*. Spisy, Wrocław.
- Wyrwa A. M., Michalski M.
1995 *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Łeknie w świetle dotychczasowych badań (stan. nr 3)*, SiMdDP, t. 2, s. 29-62.
- Wyrwa A. M.
1995 *Procesy fundacyjne wielkopolskich klasztorów cysterskich linii altenberskiej*. Łekno, Łąd, Obra, Poznań.
1996 *Skarby z archiwum ziemi (7). Zniszczone cmentarzysko*, Głos Wągrowiecki, nr 19(170) z 20 czerwca 1996, s. 13.
- Zakrzewski Z.
1935 *Sprawozdania Państwowego Konserwatora Zabytków przedhistorycznych na okręg Wielkopolski za 1927 i 1928*, WA, t. 13, s. 280.
- Zierhofferowie Z. i K.
1987 *Nazwy miast Wielkopolski*, Poznań.

DAS SKELETTGRÄBERFELD IN KONINEK, GEM. WĄGROWIEC, WOJ. PIŁA,
BERICHT ÜBER DIE ARCHÄOLOGISCHE LANDESAUFNAHME

ZUSAMMENFASSUNG

In den Archivmaterialien des Archäologischen Museums in Poznań (MAP) befindet sich eine Information, daß in Koninek, Gem. Wągrowiec, Woj. Piła (MAP, Mappe Koninek, Nr. 3657) um das Jahr 1909 *"die Urnen, ein Beil, ein Schwert, eine eiserne Spitze und ein Schädel auf dem Feld von Familie Szmania"* gefunden wurden. Dieses Gräberfeld wurde in synthetischen, archäologischen Erarbeitungen erwähnt (W. Hensel 1959, S. 113-114; J. Leśny 1975, S. 173 n.). W. Hensel hat bei der vorläufigen Interpretierung der Funde, die aus Koninek stammen sollen, festgestellt *"sollten die oben genannten Gegenstände in einem Grab gefunden werden, würden wir vor uns ein der am reichsten ausgestatteten feudalen Gräber in Großpolen haben"*. Seit der Freilegung bis zur gegenwärtigen Zeit wurde jedoch dieses Gräberfeld nicht lokalisiert. Es geschah erst im Jahre 1995. Nach den früheren Archivrundfragen und der Terrinauskunft wurde eine archäologische Landesaufnahme durchgeführt. Infolge dessen wurde festgestellt, daß sich das Gräberfeld ca. 400-450 m östlich von heutigen Wohngebäuden der Familie Szmania (vgl. Abb. 1; 3) befand. An dieser Stelle wächst heutzutage ein Kiefernwald, an dessen Stelle früher eine Kiesgrube war, die jetzt auch nördlich von ihm liegt. Laut Informationen wurden dort bei dem Sandabbau menschliche Knochenüberreste (Längsknochen und Schädel) gefunden, die auf umgebenden Feldern zerstreut waren. Keine dieser Befunde waren inventarisiert und an die Archäologen übergeben. Nach genauer Untersuchung des Gräberfeldgebietes wurde festgestellt, daß es im hohen Grade, wenn nicht sogar völlig zerstört wurde. Im Rahmen der archäologischen Landesaufnahme wurden nur zwei kleine Fragmente menschlicher Knochen (linke, verknöcherte Fragmente der knorpeligen Rippen - vgl. Abb. 5A-B) gefunden.

Auf Grund der ausgeführten Untersuchungen und in Anknüpfung an die Numerierung der archäologischen Fundstellen laut Archäologische Aufnahme Polens, wurde dem Gräberfeld in Koninek (im Rahmen des Ortes) die nächste (neue) Nummer, d.h. Koninek, Fst. Nr. 10, gegeben.

Abbildungen

Abb. 1. Lage der archäologischen Fundstellen auf dem Gebiet von Koninek, Gem. Wągrowiec, Woj. Piła (vgl. Tab. 1). Nach Archäologische Aufnahme Polens, Blatt 43-31 mit Erg., Fst. Nr. 10(20) (A - Wirtschaftsboden von Herrn Szmania; B - Wirtschaftsboden von Herrn Kamiński; (▲ - Archivfundstelle; ● - archäologische Fundstelle; 2(19) - Nr. der Fst. im Ort [2] und Nr. der Fst. auf dem Gebiet [19]). Erarbeitet A. M. Wyrwa, gez. P. Pawlak

Abb. 2. Koninek, Gem. Wągrowiec. Eisernes Beil aus dem Gräberfeld. Nach W. Hensel 1959, Abb. 82

Abb. 3. Koninek, Gem. Wągrowiec. Lage des vermutlichen frühmittelalterlichen Skelettgräberfeldes (nach der Landesaufnahme im Jahre 1995; Maßstab 1:5000; A - Lage der Fst.). Erarbeitet A.M. Wyrwa

Abb. 4. Koninek, Gem. Wągrowiec. Stelle, an der ein menschlicher Knochen gefunden wurde (1 - Stelle, an der ein menschlicher Knochen gefunden wurde; 2-3 - Kiesgrube; 4 - Wald von Herrn Szmania). Photo P. Namiota

Abb. 5. Koninek, Gem. Wągrowiec. Fragment eines menschlichen Knochens (nach dem Zusammenkleben), gefunden auf dem Gebiet des vermutlichen frühmittelalterlichen Skelettgräberfeldes (A) und Lokalisierung des oben gen. Knochens im Rahmen des Skeletts (B). A - Photo P. Namiota; B - nach E. Miłosz

Tabellen

Tabelle 1.

Verzeichnis der archäologischen Fundstellen, die in der Umgebung von Koninek, Gem. Wągrowiec, Woj. Piła registriert wurden. Nach Archäologische Aufnahme Polens, Blatt 43-31 (Untersuchungen aus dem Jahre 1986; vgl. Abb.1)

Adres autora:

dr hab. Andrzej Marek Wyrwa
Instytut Historii UAM
ul. św. Marcin 78,
61-809 Poznań

IV, Poznań 1996

121-143

MARTA KRENZ, TOMASZ STĘPNIK

WYNIKI BADAŃ WCZESNOŚREDNIOWIECZNEJ OSADY I CMENTARZYSKA SZKIELETOWEGO PRZY ZBIEGU ULIC GARBARY I STAWNEJ W POZNANIU¹

WSTĘP

W 1994 r. przeprowadzono ratownicze badania archeologiczne stanowiska przy zbiegu ulic Garbary i Stawnej w Poznaniu (ryc. 1). Były one związane z zakładaniem sieci wodociągowej przez Przedsiębiorstwo Wodociągów i Kanalizacji w Poznaniu. Prace badawcze wykonywała Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska.

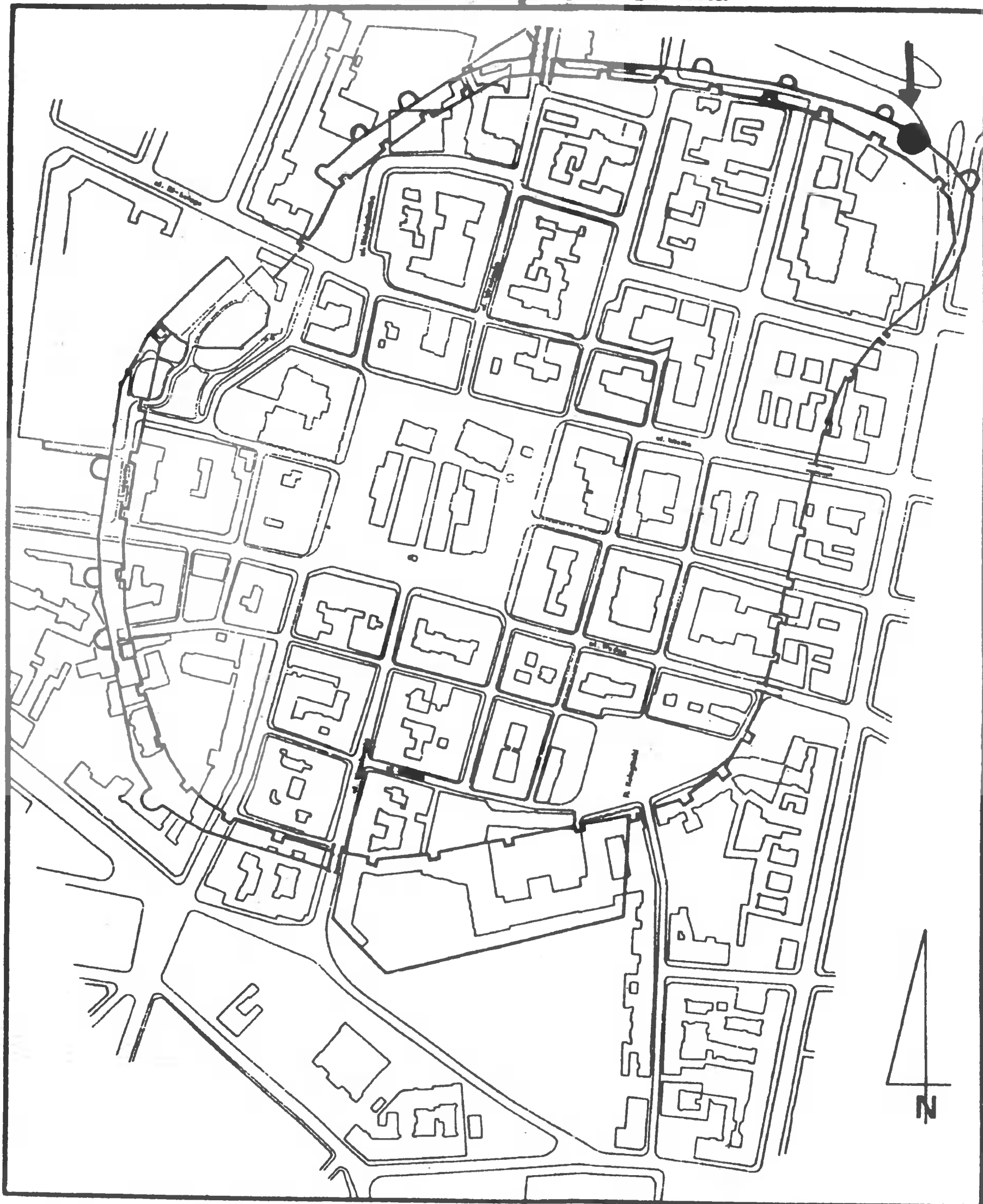
Badania tej części miasta na szerszą skalę podjęto w 1960 r. Związane były one z przygotowaniem do obchodów rocznicy Tysiąclecia Państwa Polskiego. Potrzebę badań lewobrzeżnego Poznania już wcześniej wielokrotnie sygnalizowali archeolodzy (J. Żak 1961, s. 133-137). Pierwsze szerzej zakrojone badania w obrębie osady św. Gotarda podjął J. Żak w 1960 r. (T. Grzywaczyk, Ł. Pawlicka, M. Perzyńska, J. Żak 1964, s. 184-196). Następnymi były prace wykopaliskowe przeprowadzone pod kierunkiem W. Błaszczyka w latach 1970-1971 (W. Błaszczyk 1972, s. 120-191; tenże 1977, s. 165-181). W latach 1990-1992 Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska pod kierunkiem M. Andrałowicza i H. Klundera prowadziła ratownicze badania archeologiczne w obrębie kościoła poddominikańskiego (M. Andrałowicz, H. Klunder 1995).

Ostatnie badania z roku 1994 pozwoliły nieco poszerzyć naszą wiedzę o tej części miasta, poczynając od pradziejów, a kończąc na czasach nowożytnych. W trakcie prac wykopaliskowych odsłonięto pozostałości osadnictwa z okresu brązu oraz wpływów rzymskich, a także wczesnego średniowiecza.

Przedstawione poniżej wyniki ratowniczych badań w obrębie dawnej osady św. Gotarda stanowią uzupełnienie i w dużej mierze potwierdzenie wyników prac archeologicznych prowadzonych w latach poprzednich.

¹ Analizę antropologiczną wykonała M. Krenz z Zakładu Biologii Ewolucyjnej Człowieka Instytutu Antropologii UAM w Poznaniu, natomiast analizę archeologiczną i oznaczenia dendrologiczne T. Stępnik z Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej w Poznaniu.

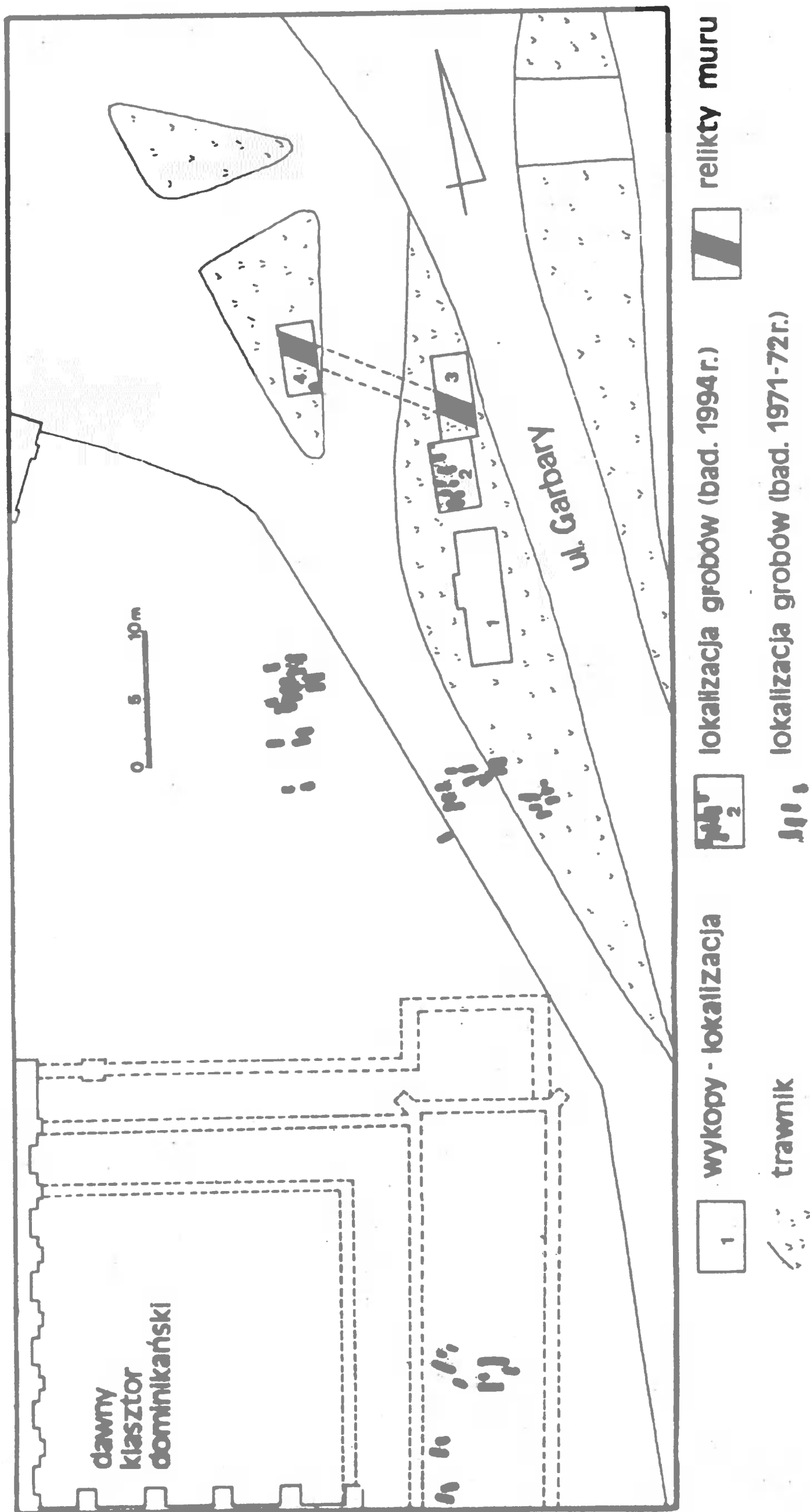
● lokalizacja stanowiska

Ryc. 1. Poznań-Garbary. Lokalizacja stanowiska w obrębie Starego Miasta w Poznaniu z zaznaczonym przebiegiem średowiecznych murów miejskich. Oprac. T. Stępnik

W obrębie stanowiska wytyczono cztery wykopy o łącznej powierzchni 83 m² (ryc. 2). Pierwotnym celem usytuowania wykopów w tym miejscu była próba uchwycenia murów obwodowych miasta.

Na podstawie dokonanej analizy materiału źródłowego w zakresie funkcji i chronologii wydzielono następujące poziomy chronologiczne:

Ryc. 2. Poznań-Garbary. Lokalizacja wykopów badawczych z 1994 r. wraz z wczesnośredniowiecznymi grobami szkieletowymi i fragmentem średniowiecznych murów obwodowych lokacyjnego Poznania, na tle średniowiecznych grobów szkieletowych odsłoniętych w latach 1971-1972. Rys. T. Stepnik

1. Poziom osadnictwa pradziejowego, reprezentowany przez jeden obiekt związany z kulturą łużycką oraz materiał ruchomy datowany na okres trwania kultury przeworskiej, a zarejestrowany na złożu wtórnym w warstwie wczesnośredniowiecznej.

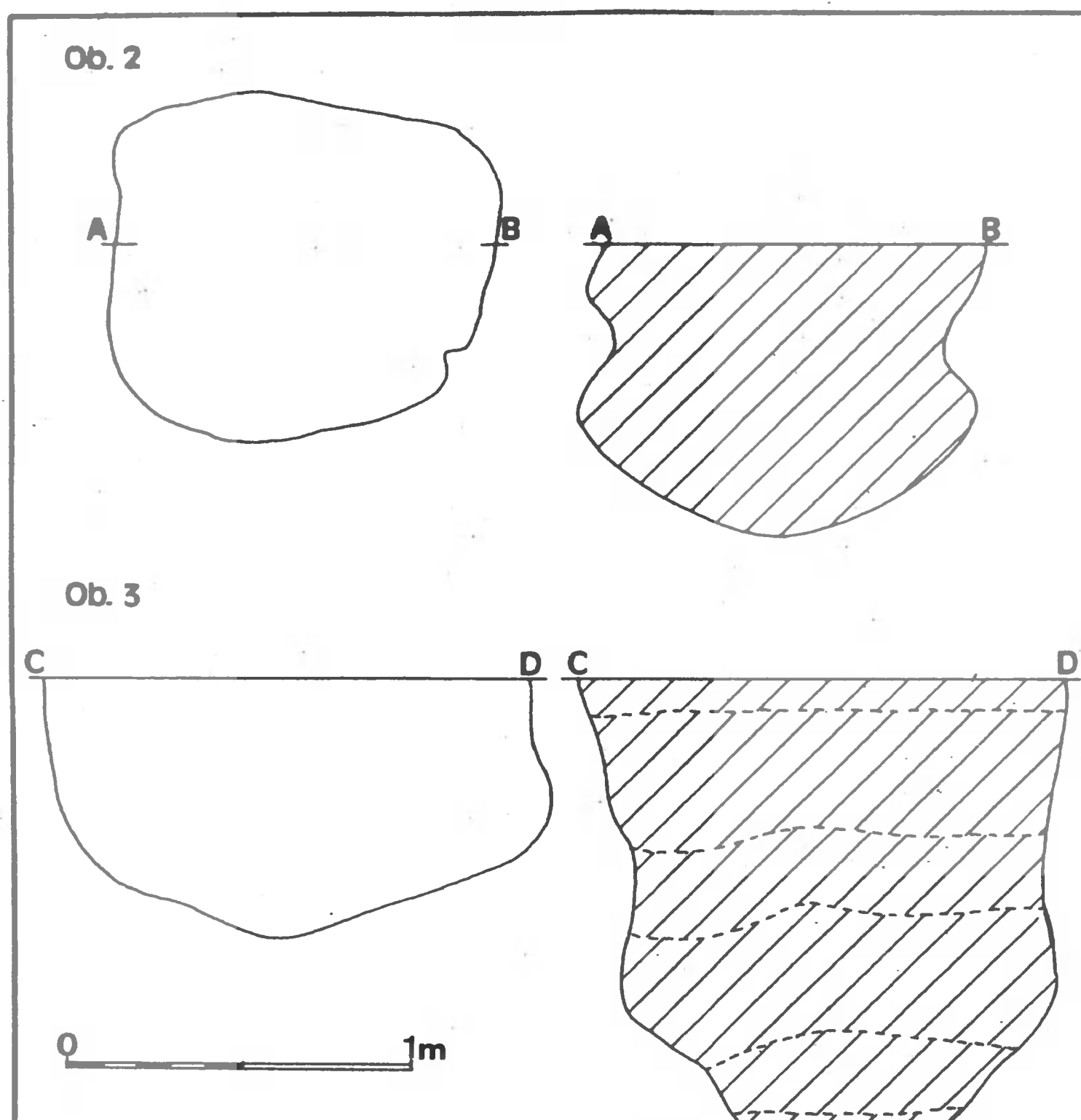
2. Poziom osadnictwa wczesnośredniowiecznego, reprezentowany przez dwie jamy. W oparciu o materiał ruchomy, wczesnego średniowiecza w Wielkopolsce obiekt 3, wydatowano na przełom faz D/E, a obiekt 2 - na fazę E.

3. Poziom związany z funkcjonowaniem wczesnośredniowiecznego cmentarzyska szkieletowego (XII-XIII w.).

4. Poziom późnośredniowieczny wyznaczony przez XV-wieczny zewnętrzny mur obronny miasta, którego pozostałości odkryto w wykopach nr III i IV.

5. Poziom osadnictwa nowożytnego, którego ślady zostały niestety w dużej mierze zniszczone przez XIX wieczną zabudowę.

6. Poziom wyznaczony przez budowę pruskiego arsenału artyleryjskiego w 1871 r., którego pozostałości odkryto w wykopie nr I; został on zniszczony w 1945 r. w trakcie działań wojennych.

Ryc. 3. Poznań-Garbary. Rzuty poziome i profile wczesnośredniowiecznych jam związanych z osadą poprzedzającą cmentarzysko szkieletowe z 2 połowy XII-1 połowy XIII w.

Rys. T. Stępnik

OSADNICTWO Wczesnośredniowieczne

W wykopie nr II odsłonięto pozostałości dwóch jam wczesnośredniowiecznych; były one owalne w rzucie poziomym, a w przekroju workowate. Pierwsza z nich (obiekt nr 2) mierzyła 110 cm średnicy; głębokość jej wynosiła 90 cm (ryc. 3:B). Druga jama (obiekt nr 3) mierzyła około 140 cm średnicy i miała 140 cm głębokości. Zaobserwowano liczne przewarstwienia w jej zasypisku.

Z układu warstw wynika, że obydwa obiekty są starsze od cmentarzyska szkieletowego. Z obiektu nr 3, który, jak się nam wydaje, może mieć chronologię nieco starszą niż obiekt nr 2, zebrano 86 fragmentów ceramiki, z których w atmosferze utleniającej wypalonych było 29, redukcyjno-utleniającej 40, a utleniającej 17 fragmentów. Dominował ornament żłobkowy, dookolny. W jednym przypadku odnotowano również ornament stempelkowy (ryc. 4b). Typy nielicznych den i wylewów przedstawiono na ryc. 4b.

W oparciu o zarejestrowany materiał można próbować ustalić chronologię obiektu nr 3 na przełom faz D/E, czyli na około połowę XI w.

Z obiektu nr 2 pozyskano 188 fragmentów ceramiki, w tym 55 fragmentów wypalonych w atmosferze redukcyjnej, 79 fragmentów w redukcyjno-utleniającej, a 37 fragmentów w utleniającej. Zaobserwowano również węgle drzewne i fragmenty nadpalonego drewna sosnowego (*Pinus sp.*). Ceramika zdobiona była głównie ornamentem żłobkowym, dookolnym, w układzie strefowym, również w połączeniu z ornamentem plastycznym i stempelkowym (ryc. 4a). Typy wylewów i den przedstawiono na ryc. 4a.

W oparciu o przedstawiony materiał wydaje się, że obiekt nr 2 mógł być młodszy od obiektu nr 3. Możemy go datować na fazę E, czyli na okres do około połowy XII w., gdyż w tym okresie założony został tutaj cmentarz, który stratygraficznie był młodszy od powyższych obiektów.

Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe

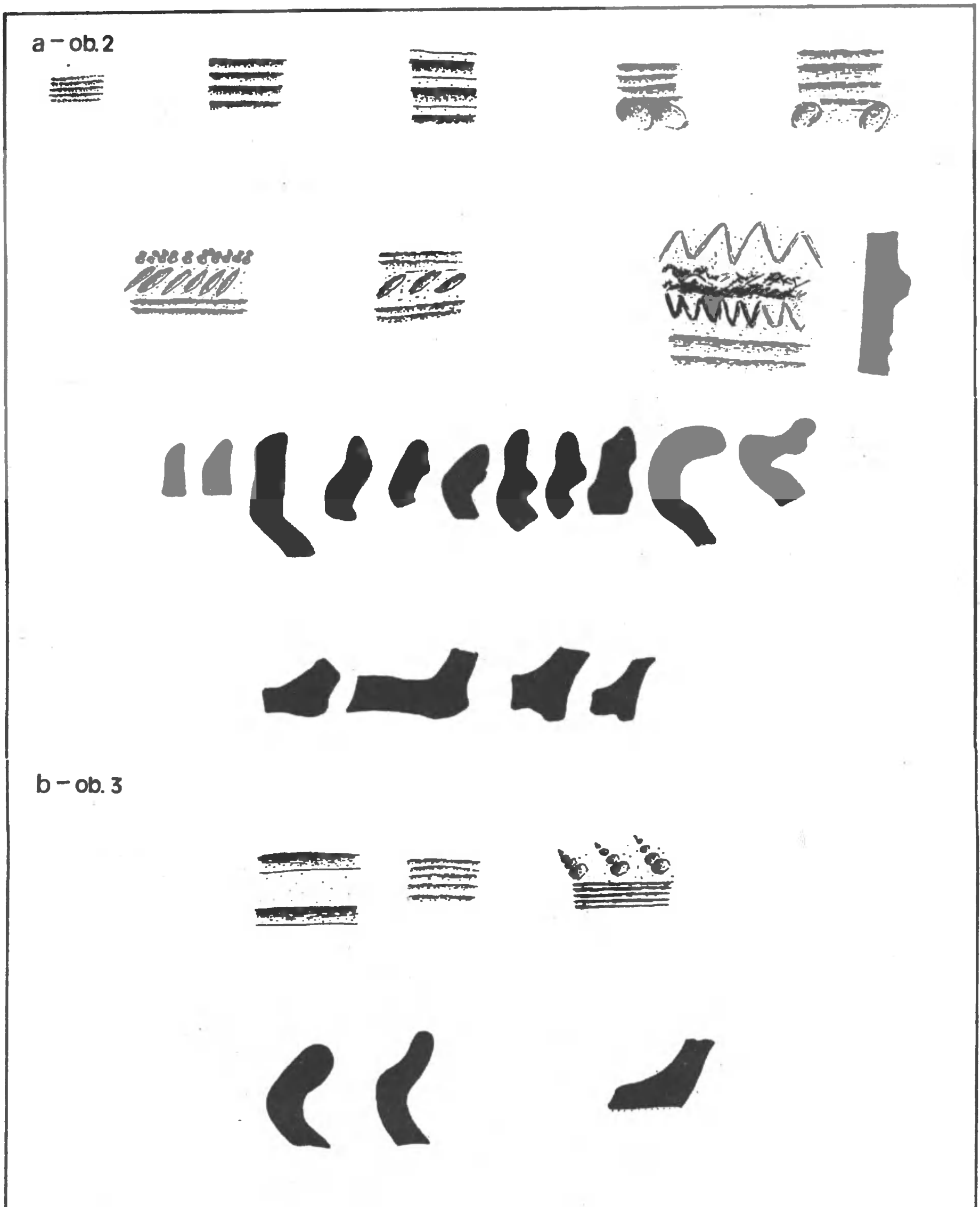
Usytuowanie cmentarzyska

W wykopach nr II i III odkryto północno-wschodni skraj cmentarzyska. Jego zewnętrzne granice wyznaczał prawdopodobnie zasięg zewnętrznego muru obronnego miasta. Wkopy fundamentowe od strony wewnętrznej, południowej, zniszczyły znajdujące się tam pochówki. W warstwie zasypiskowej znaleziono liczne, przemieszane kości ludzkie. Natomiast po zewnętrznej stronie obwarowań miejskich ani we wkopie, ani też w nienaruszonych warstwach kulturowych, nie zarejestrowano pochówków czy pojedynczych kości.

Charakterystyka pochówków

W trakcie badań terenowych wyodrębniono 14 grobów oraz skupisk kości. Odkryto również pewną ilość kości luźnych, nie dających się przypisać do żadnego z grobów².

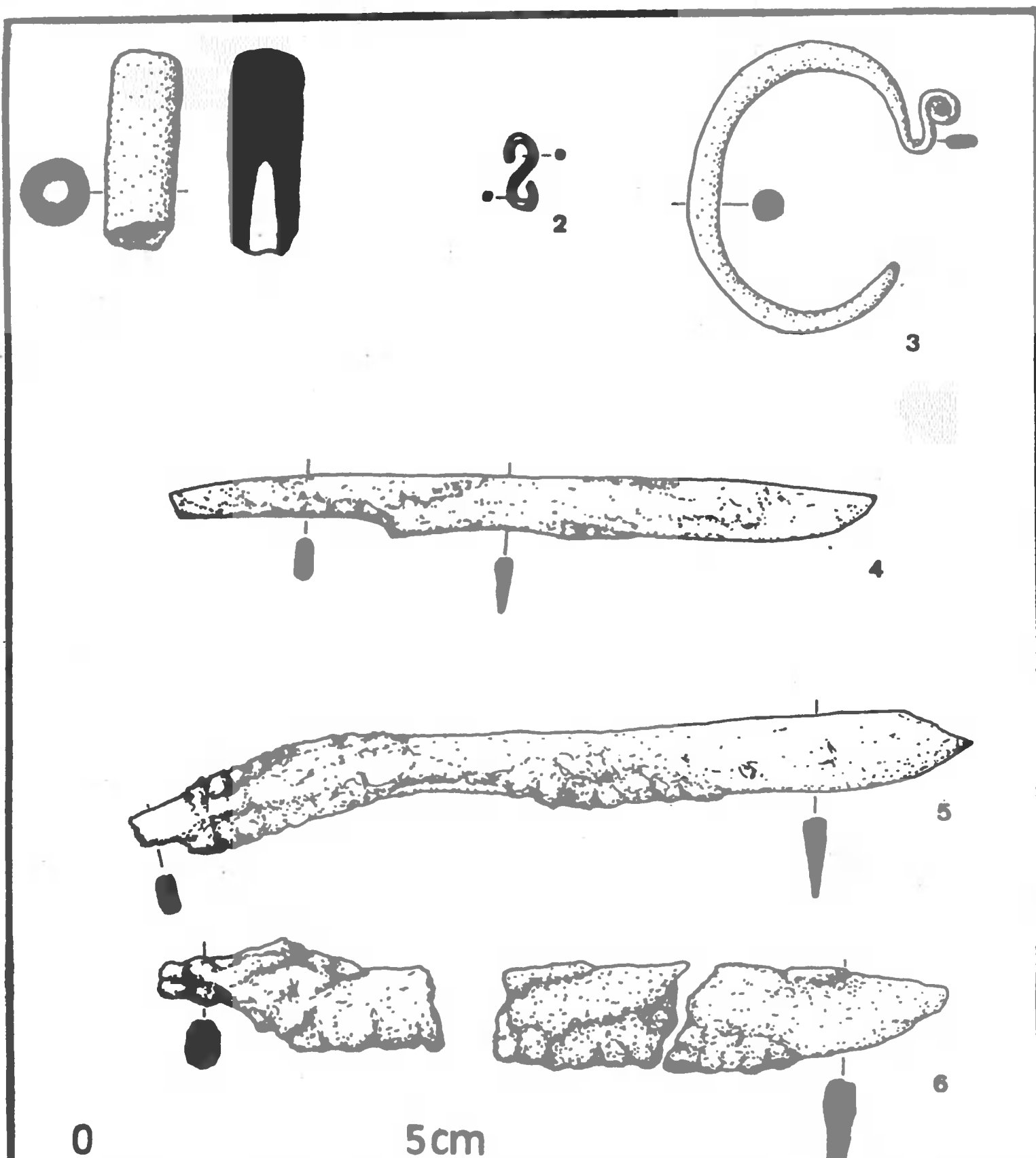
² W sumie, w wyniku badań antropologicznych, wyróżniono kości ponad 28 osobników.

Ryc. 4. Poznań-Garbary. Ceramika naczyniowa z wczesnośredniowiecznej osady poprzedzającej cmentarzysko szkieletowe z 2 połowy XII-1 połowy XIII w. (a - wybór ceramiki z jamy nr 2; b - wybór ceramiki z jamy nr 3). Rys. T. Stępnik

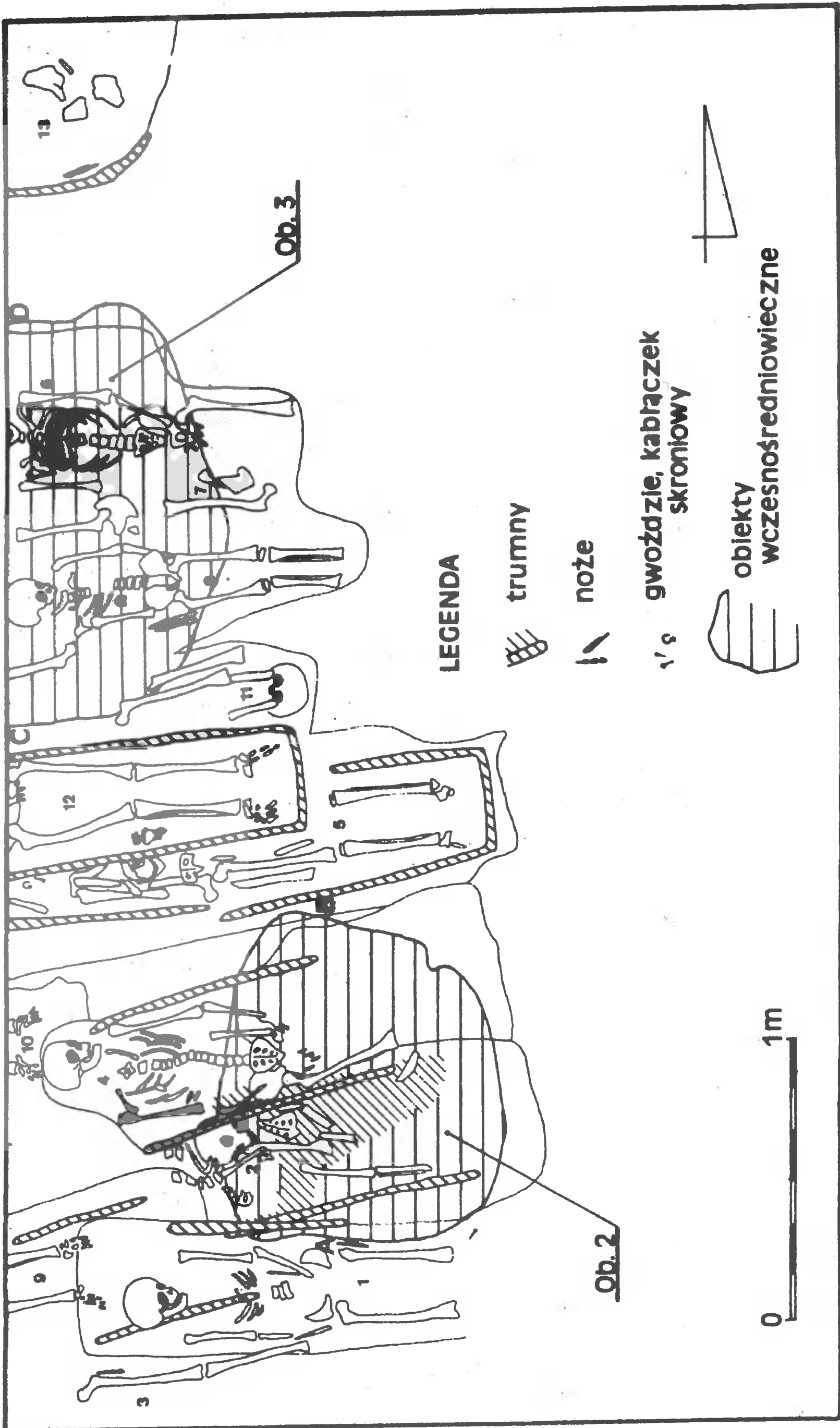
Sytuacja taka szczególnie jaskrawo była widoczna w wykopach nr III i IV, gdzie wkop pod fundament XV-wiecznego muru obronnego miasta całkowicie zniszczył kilka pochówków. Analizie antropologicznej poddano zawartość wszystkich 14 jam grobowych. Jedynie w przypadku 4 pochówków (nr 1, 4, 6, 8) szkielety zalegały *in situ* w nie-

naruszonym porządku, dalsze 4 (nr 3, 9, 10, 12) zapewne również nienaruszone, niestety w znacznej części znajdowały się w ścianach wykopu i nie zostały w całości wyeksplorowane. Groby nr 2 i 5 zostały w dużej mierze zniszczone przez jamy grobowe młodszych pochówków. W przypadku grobów nr 7, 11, 13 i 14 mieliśmy do czynienia jedynie ze skupiskami kości bez zachowanego porządku anatomicznego i praktycznie niewidocznymi śladami po jamach grobowych.

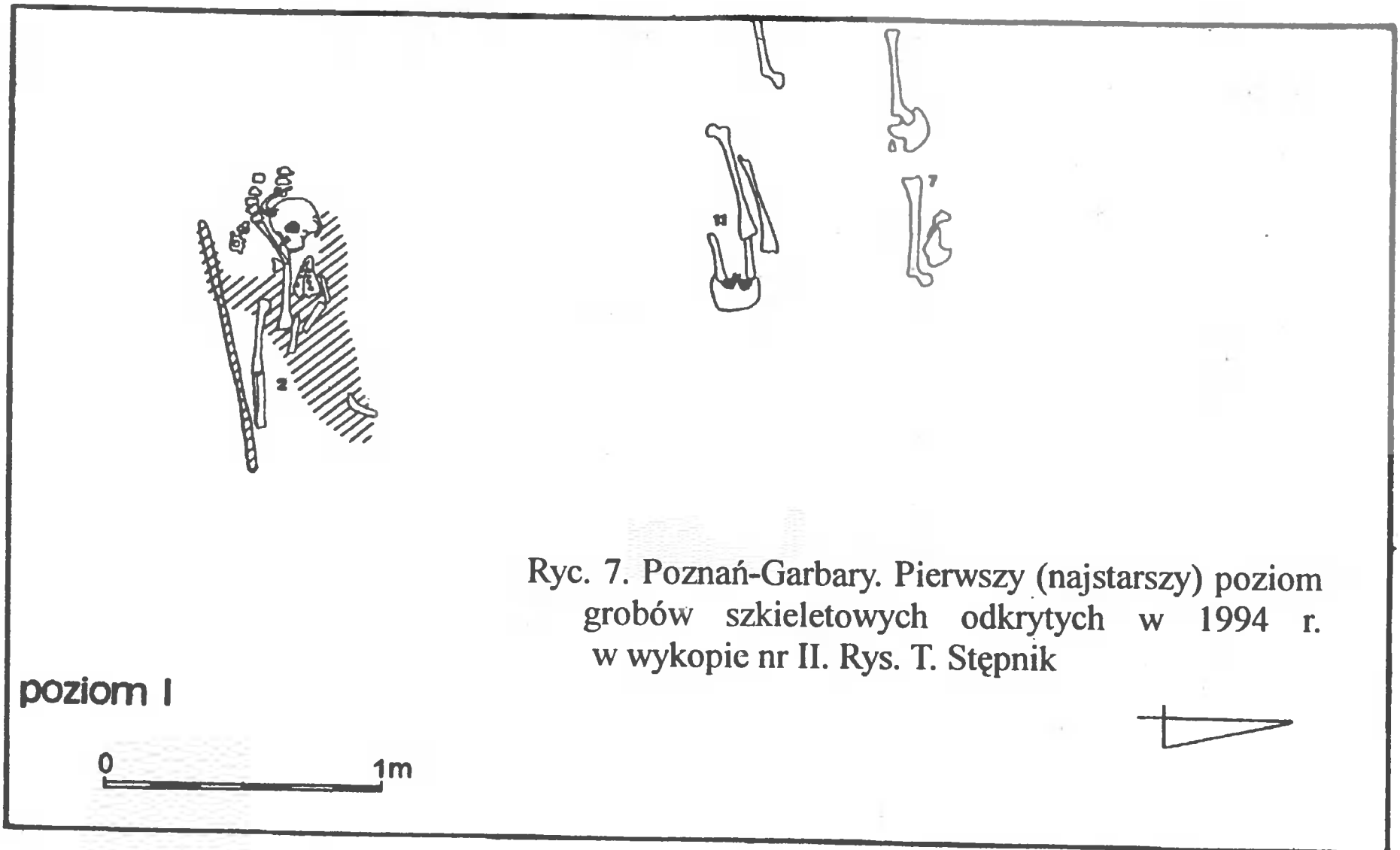
Ryc. 5. Poznań-Garbary. Wyposażenie grobów szkieletowych z partii cmentarzyska odkrytej w 1994 r. (1 - fragment belemnita; 2 - połączona [?] klamerka esowata; 3 - brązowy kabłączek skroniowy; 4-6 - żelazne noże). Rys. T. Stępnik

Badane pochówki zarejestrowano w trzech poziomach chronologicznych; wszystkie groby występowały w zasadzie na zbliżonej głębokości. Jednakże część jam grobowych uszkodziła inne i na tej właśnie podstawie dokonano rozgraniczenia poziomów. Do poziomu pierwszego, chronologicznie najstarszego, zaliczyliśmy groby nr 2, 7 i 11; do drugiego - groby nr 3, 5, 6, 9, 10; a do trzeciego, najmłodszego - groby nr 1, 4, 8, 12. W przypadku grobów nr 13 i 14 (wykop IV), ustalenie przynależności do konkretnych poziomów było niemożliwe (ryc. 6-9).

Ryc. 6. Poznań-Garbary. Położenie grobów szkieletowych odkrytych w 1994 r. w wykopie nr II. Rys. T. Stępnik

Ogółem wydzielono szczątki 28 osobników. Płeć udało się ustalić u 9 osobników, z których 5 określono jako kobiety i 4 jako mężczyźni. Wiek określono u 16 osobników. Poniżej kategorii wieku *Adultus* zaklasyfikowano 11 osobników, do kategorii *Adultus* i powyżej zaliczono 5 osobników.

Ryc. 7. Poznań-Garbary. Pierwszy (najstarszy) poziom grobów szkieletowych odkrytych w 1994 r. w wykopie nr II. Rys. T. Stępnik

poziom I

0 1m

Ustalenie płci i wieku pozostałych osobników nie było możliwe ze względu na małą liczbę kości, znaczne ich rozdrobnienie i brak elementów diagnostycznych. Ponadto, kości należące do różnych osobników były przemieszane, co dodatkowo utrudniło ich ocenę antropologiczną.

Orientacja grobów

W odkrytym fragmencie cmentarzyska wszystkie szkielety, których układ nie został zakłócony, usytuowane były wzdłuż osi wschód - zachód, z głowami skierowanymi na zachód.

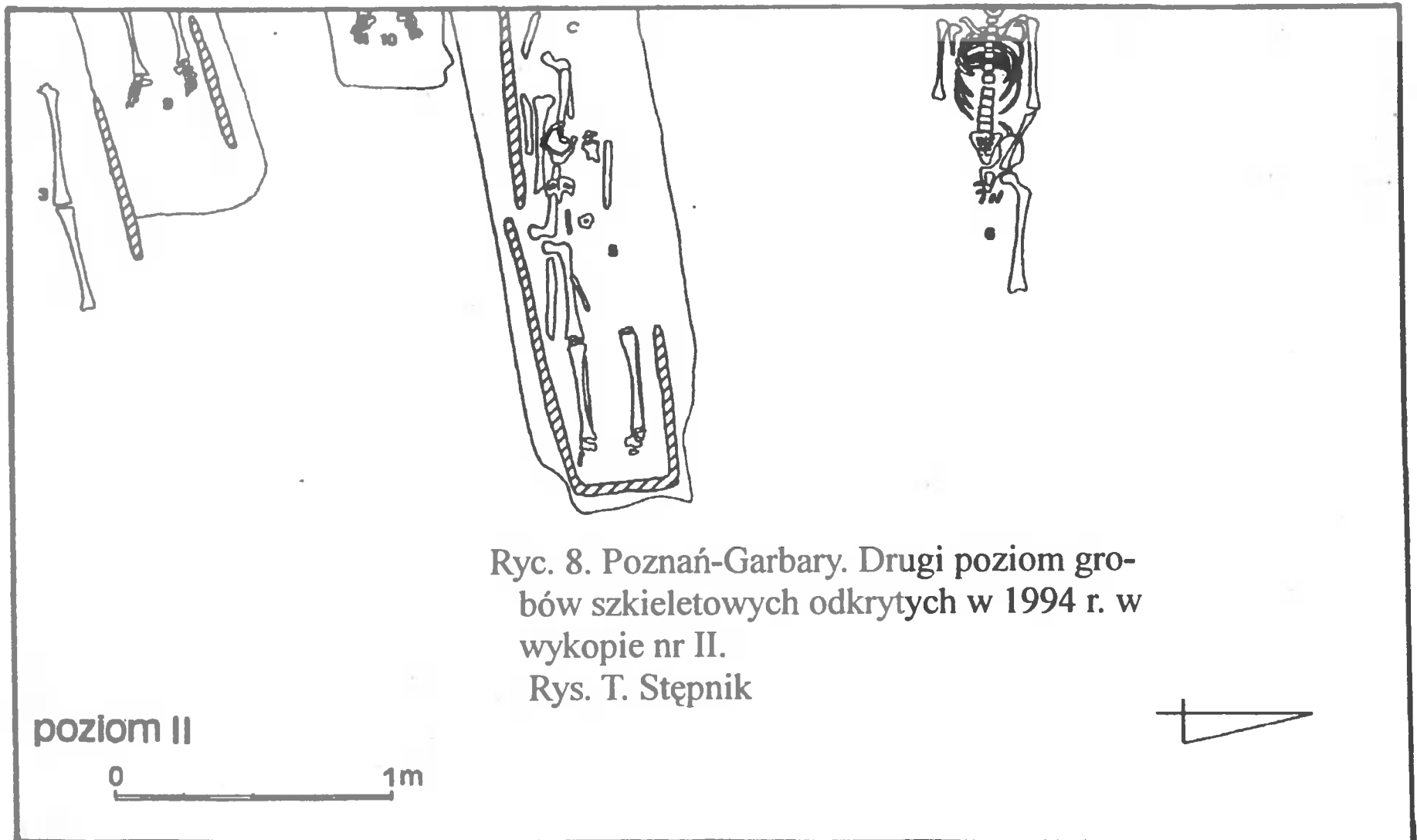
Zmarłych układano w pozycji wyprostowanej, na wznak, z rękoma ułożonymi wzdłuż tułowia. W przypadku grobów nr 2 i 11 odmienny układ spowodowany był raczej przemieszczeniem szkieletów.

Trumny

Pozostałości trumien odkryto w 8 grobach³. W części z nich zachowały się również gwoździe (groby nr 9 i 14). W grobie nr 2 zarejestrowano smugi drewna, układające się

³ Były to groby nr 1, 2, 3, 4, 5, 9, 12, 13. Nie odkryto niestety wiek trumien. Spowodowane to było zniszczeniem warstwy stropowej grobów (wszystkie zalegały na zbliżonej głębokości) przez osadnictwo późnośredniowieczne i nowożytnie. Z tej też przyczyny nie udało się ustalić głębokości jam grobowych na badanym cmentarzysku.

w formie uchwytów drążkowatych do trumny oraz drewnianej podpórki pod głowę. Z grobu nr 12 pobrano próbkę resztek drewna z trumny do analizy dendrologicznej. Ustalono, iż była ona wykonana z drewna sosnowego (*Pinus sp.*) (19/8).⁴

Ryc. 8. Poznań-Garbary. Drugi poziom grobów szkieletowych odkrytych w 1994 r. w wykopie nr II.
Rys. T. Stępnik

Węgle drzewne w grobach

W dwóch grobach (nr 2 i 5) odkryto resztki węgla drzewnych. W grobie nr 2 znaleziono 19 fragmentów węgla sosnowych (*Pinus sp.*), a w grobie nr 5 natrafiono na 2 również sosnowe (*Pinus sp.*) fragmenty.

Fragmenty węgla drzewnych odkrywane w grobach wczesnośredniowiecznych występują stosunkowo często na cmentarzyskach wczesnośredniowiecznych. Znaleziono je w grobach na cmentarzysku szkieletowym przy ulicy Wodnej⁵, oraz na Śródce w Poznaniu⁶, a także na cmentarzysku w Dziekanowicach, stan 22, gm. Łubowo, woj. poznańskie⁷. Ślady spalenizny oraz węgla drzewnych pojawiające się w grobach, mogą być pozostałościami po obrzędach pogrzebowych, związanych na przykład z symbolicznym oczyszczaniem grobu. Wydaje się, iż wiązać je można z pozostałościami jeszcze przedchrześcijańskich rytuałów pogrzebowych.

⁴ Pozostałości trumien sosnowych odkryto również na XI-XII-wiecznym cmentarzysku na Śródce w Poznaniu (informacja własna autora).

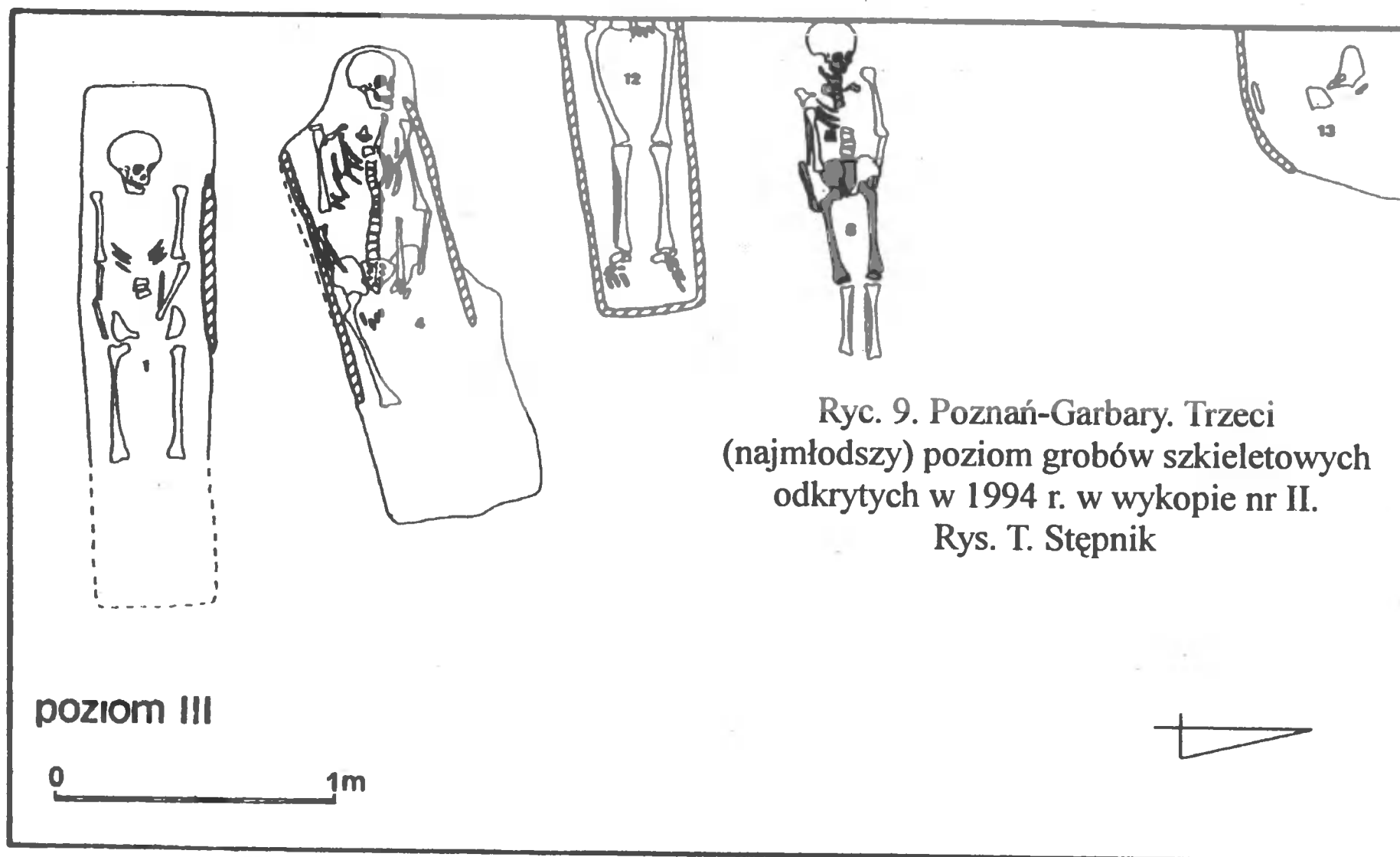
⁵ Por. M. Kara 1993, s. 346, oraz informacje własne autora.

⁶ Informacje własne autora.

⁷ Informacje własne autora.

Wyposażenie grobów

Wyposażenie pochówków możemy określić jako ubogie, a zarazem typowe dla tego rodzaju cmentarzysk, tj. XII-XIII-wiecznych cmentarzysk przykościelnych. Składały się na nie: 1 brązowy kabłączek skroniowy, 1 prawdopodobnie poślaczana zawieszka lub klamerka esowata, 3 żelazne noże oraz 1 fragment wisiorka z belemnitu (ryc. 5).

Ryc. 9. Poznań-Garbary. Trzeci (najmłodszy) poziom grobów szkieletowych odkrytych w 1994 r. w wykopie nr II.
Rys. T. Stępnik

Esowaty kabłączek skroniowy znaleziono w grobie nr 5. Jego średnica wewnętrzna mierzyła około 4 cm, wykonany był z drutu brązowego o największej średnicy przekroju wynoszącej 2,5 mm. Zaliczyć go możemy do odmiany typu B wg H. Kóćki-Krenz (H. Kóćka-Krenz 1971, s. 97-143) datowanej na okres od XI/XII-XII/XIII w.

Z ozdób wymienić jeszcze należy zawieszkę esowatą wykonaną z cienkiego (grubości około 0,6 mm) poślaczanego drutu, odkrytą w grobie nr 4. Z badanego cmentarzyska znamy również fragment wisiorka z belemnitu z nawierconym otworem. Znaleziony on został jednak w warstwie przemieszanej i przyporządkowanie go do określonego pochówku było niemożliwe.

Noże wystąpiły tylko w trzech grobach. Pierwszy, o długości 10,5 cm i szerokości głowni 0,8 cm, był okazem ze szpicem umieszczonym bliżej osi tylca. Nóż umieszczony był przy lewym boku w grobie nr 1. Drugi podobny egzemplarz, w dużej mierze uszkodzony, zachowany jedynie we fragmentach, miał podobnie ukształtowany szpic, a szerokość głowni wynosiła 1,5 cm. Nóż ten znajdował się w warstwie przemieszanej, związanej z grobem nr 13. Trzeci egzemplarz, nieco różniący się od pozostałych, znaleziono w grobie nr 3. Mierzył on 13 cm długości, a szerokość jego głowni wynosiła 1,1 cm. Posiadał on wgłębienie na tylcu utworzone przez silne załamanie dośrodkowe tylca. Nóż umieszczony był przy lewym boku.

W jamach grobowych odkryto ponadto stosunkowo licznie występujące kości zwie-

rzęce. Problem interpretacji tego faktu jest złożony, gdyż mogą one pochodzić ze starszej warstwy osadniczej - wczesnośredniowiecznej. Kości zwierzęce odkryto w obiektach związanych z tym osadnictwem, a do grobów dostały się przypadkowo-nieintencjonalnie w trakcie kopania jam grobowych. Trudno też odrzucić sugestię, iż mogły być one pozostałościami po stypach pogrzebowych. Problem ten na tym etapie badań pozostawiamy otwarty.

Chronologia cmentarzyska

Odkryty przez nas w trakcie badań fragment cmentarzyska analizować należy w powiązaniu z wynikami badań archeologicznych w strefie osady św. Gotarda z lat 1959/1960 prowadzonych przez J. Żaka (T. Grzywaczyk, Ł. Pawlicka, M. Perzyńska, J. Żak 1964) oraz z lat 1971 i 1972, którymi kierował W. Błaszczuk (1972; tenże 1977).

Celem tych prac było ustalenie dolnej granicy chronologicznej osadnictwa pradziejowego na terenie Starego Miasta w Poznaniu, zasięgu osady targowej - świętogotardowskiej wraz z lokalizacją kościoła św. Gotarda. Prace te pozwoliły na odkrycie pozostałości zabudowy klasztoru poddominikańskiego. W obrębie oraz w pobliżu klasztoru odsłonięto pozostałości dwóch cmentarzysk. Jedno z nich, młodsze, datowane na okres od XIV do XVIII wieku, związane było z funkcjonowaniem klasztoru. Pochówki odkryto w obrębie krużganków wschodniego i północnego - było ich w sumie 61 (W. Błaszczuk 1972, 164, ryc. 26b).

Drugie, szczególnie nas interesujące, wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe usytuowane było na północ od zabudowań klasztornych. Przy czym, zapewne pierwotnie, zajmowało również teren wykorzystany pod budowę klasztoru, w trakcie której zostało ono częściowo zniszczone. Potwierdza to odkrycie jednego pochówku wczesnośredniowiecznego w obrębie zabudowy klasztornej (W. Błaszczuk 1972, s. 136-138, ryc. 26; tenże 1977, ryc. 4).

Jak się wydaje, cmentarzysko to wiązać należy z funkcjonowaniem tutaj parafialnego kościoła św. Gotarda. Jego granice wyznaczał od południa usytuowany prawdopodobnie tutaj kościół oraz plac targowy, od wschodu rzeka Warta, a od północy rzeka Bogdanka lub też zasięg zewnętrznego, młodsze, obronnego muru miasta.

W ramach osadnictwa wczesnośredniowiecznego odkrytego na badanym terenie, wyróżniono dwie fazy. Fazę starszą wiązać należy z okresem poprzedzającym budowę kościoła św. Gotarda. Należą do niej odkryte w trakcie badań J. Żaka i W. Błaszczuka ziemianki i półziemianki datowane na 1 połowę XII w. (W. Błaszczuk 1972, s. 134) oraz dwie jamy wczesnośredniowieczne odkryte w 1994 r. i wydatowane na fazę D/E i E wczesnego średniowiecza w Wielkopolsce, a więc na okres od połowy XI do połowy XII w. Faza młodsza osadnictwa wczesnośredniowiecznego, w naszych badaniach nie rejestrowana, związana była z funkcjonowaniem tutaj kościoła parafialnego i zapewne była współczesna odkrytemu cmentarzysku. Znane są pozostałości czterech budynków tej fazy. Zostały one wykonane w technice zrębowej i w oparciu o materiał zabytkowy odnosi się je do połowy XII w. i 1 połowy XIII w., tj. czasu trwania na tym terenie parafii i osady targowej.

Jeśli przyjmiemy, że kościół św. Gotarda zbudowano po 1134 r., a z całą pewnością około połowy XII w. na terenie istniejącej już wsi (W. Błaszczuk 1972, s. 124-130,

135), to odkryte cmentarzysko oraz osadnictwo drugiej fazy wczesnośredniowiecznej powinno mieć również podobną chronologię.

Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w oparciu o znalezione zabytki wydatowano na 2 połowę XII i 1 połowę XIII w.⁸ Jak wynika z lokalizacji odkrytych fragmentów cmentarzyska, było ono położone w obrębie terenu zajmowanego przez osadnictwo przedlokacyjne. Fakt, że pochówki zlokalizowane były na terenie starszej osady, przecinając wczesnośredniowieczną warstwę osadniczą świadczyć może, że cmentarz założony został w drugiej fazie osadnictwa związanego z pobudowaniem kościoła św. Gotarda oraz z nowym rozplanowaniem założonego w pobliżu osiedla.⁹

KATALOG GROBÓW

Grób nr 1

Charakterystyka jamy grobowej: zarysu jamy grobowej nie uchwycono, odkryto natomiast pozostałości trumny; w dolnej partii grób był zniszczony. Szkielet ułożony został na wznak, z czaszką na zachód.

Płeć i wiek zmarłego: z kości czaszki wyodrębniono: sklepienie, obie kości skroniowe, fragment części podstawnej i obie części boczne kości potylicznej, fragment okolicy oczodołowej, wyrostek jarzmowy prawej kości skroniowej, fragment trzonu kości klinowej, kości szczękowe i żuchwę oraz fragment kości gnykowej.

Ze szkieletu postkranialnego wydzielono: oba obojczyki silnie wygięte, obie kości miedniczne, fragmenty łopatek, rzepkę, fragment podstawy kości krzyżowej, rękoność i fragment trzonu mostka, kości nadgarstka i stępu, śródrečza i śródstopia. Znaleziono ponadto: obie kości ramienne, prawą kość łokciową i trzon lewej kości łokciowej, obie kości promieniowe, obie kości udowe i prawą kość piszczelową. Poza tym, wyodrębniono kość piętową i skokową, pochodzące od innego osobnika.

Przy ocenie płci wzięto pod uwagę następujące cechy: nieznaczne łuki brwiowe, ostre brzegi oczodołów, cienki łuk jarzmowy, średnio masywna żuchwa, rozwarty kąt żuchwy, małe wyrostki sutkowate i wygięcie obojczyków, mały rozmiar panewki stawu biodrowego, wcięcie kulszowe większe rozwarte, krótki i szeroki grzebień talerza kości biodrowej, otwór zasłonięty trójkątny, wierzchołkiem skierowany ku przodowi. Powyższe cechy wskazują, że osobnik był płci żeńskiej.

Wiek oceniono kierując się stanem obliteracji szwów czaszkowych, faktem częściowego zaniku wyrostków zębodołowych i silnego ubytku istoty gąbczastej kości udowej. Uznano, że osobnik w chwili śmierci miał powyżej 70 roku życia.

Reasumując, w powyższym grobie znajdowały się kości dwóch osobników: kobiety powyżej 70 roku życia i drugiego osobnika, którego wieku i płci nie można było ustalić ze względu na brak elementów diagnostycznych.

⁸ Wzięto tutaj pod uwagę zarówno wyposażenie grobów odkrytych podczas badań w 1971/1972 oraz w 1994 r.

⁹ W. Błaszczuk 1972, s. 136-137, oraz badania z 1994 r.

Wyposażenie grobowe: przy lewym biodrze znaleziono nóż żelazny o długości 10,5 cm i szerokości głowni 0,8 cm, ze szpicem umieszczonym bliżej osi tylca; w dolnej, częściowo zniszczonej, partii znaleziono gwóźdź, prawdopodobnie od trumny.

Uwagi: znaleziono również kości zwierzęce młodego osobnika.

Grób nr 2

Charakterystyka jamy grobowej: uchwycono jedynie częściowo zarys jamy grobowej. Grób został uszkodzony, szczątki przemieszczone. Zarejestrowano pozostałości trumny.

Płeć i wiek zmarłego: znaleziono kości czterech osobników. Wydzielono m.in.: sklepienie czaszki, obie kości skroniowe, część podstawną i obie części boczne kości potylicznej, kość szczękową prawą, obie kości jarzmowe, lewą kość klinową i żuchwę, fragmenty łopatek i obojczyka, rękojeść mostka, kręgi (w tym szczytowy i obrotowy), fragmenty kości miednicznych, kość krzyżową, kości stępu, śródstopia i śródrezcza, paliczki, obie kości udowe, lewą kość piszczelową, obie kości ramienne, łokciowe, i promieniowe oraz kość strzałkową. Płeć określono jako żeńską, kierując się następującymi cechami: słabo wyodrębnione łuki brwiowe, słaba rzeźba kości potylicznej, ostre brzegi oczodołów, dość małe wyrostki sutkowate i głowy żuchwy, średnio wyrażona guzowatość bródkowa, pionowa łuska kości czołowej, wyraźne guzy czołowe, rozwarty kąt żuchwy, szerokie wcięcie kulszowe większe kości miednicznej, mała panewka stawu biodrowego, szeroka i krótka kość krzyżowa z powierzchniami uchwytymi sięgającymi drugiego kręgu, brak podziału wcięcia bloczkowego kości łokciowej. Wiek oceniono sugerując się stanem obliteracji szwów czaszkowych i starciem zębów na 30-50 lat życia.

Do innego osobnika należały kości śródstopia i śródrezcza niecałkowicie zrosnięte oraz obie części skaliste kości skroniowych. Był to osobnik będący poniżej 18 roku życia, przy czym płci nie można było ustalić.

Znaleziono również fragment prawej kości piszczelowej, dużo większej niż kości pierwszego z wymienionych osobników. Był to osobnik dorosły, płci nie można było ustalić.

Wyodrębniono ponadto następujące kości: bardzo małą część łuskową kości skroniowej, nie zrosniętą z pozostałymi częściami kości skroniowej, prawą część boczną kości potylicznej, nie zrosniętą z pozostałymi częściami kości potylicznej, jedno bardzo małe zebro i zęby sieczne uzębienia mlecznego. Są to kości niemowlęcia około 1 roku życia.

Wyposażenie grobowe: brak.

Uwagi: w grobie znaleziono kości i zęby zwierzęce.

Grób nr 3

Charakterystyka jamy grobowej: grób w znacznej części znajdował się w profilu wykopu, wyeksplorowano tylko jego fragment. Uchwycono pozostałości trumny.

Płeć i wiek zmarłego: znaleziono wyłącznie kości należące do szkieletu postkra-

nialnego, tzn.: fragment kości miednicznej lewej, kość udową lewą bez końca bliższego, kość piszczelową lewą bez końca dalszego, obie kości strzałkowe bez końców dalszych, kości śródrečia i śródstopia.

Kości należą do osobnika dorosłego. Brak elementów diagnostycznych uniemożliwił ocenę płci i dokładną ocenę wieku osobnika.

Wyposażenie grobowe: przy lewym biodrze znaleziono nóż żelazny, zachowany w trzech fragmentach, o szerokości głowni 1.5 cm, szpic umieszczony bliżej osi tylca; w resztkach deski trumiennej odkryto gwóźdź.

Uwagi: w grobie znaleziono kość zwierzęcą.

Grób nr 4

Charakterystyka jamy grobowej: uchwycono tylko częściowo zarys jamy grobowej, w dolnych partiach pochówek był uszkodzony, szkielet ułożony był na wznak, z czaszką na zachód.

Płeć i wiek zmarłego: znaleziono prawie kompletną czaszkę. Ponadto, ze szkieletu postkranialnego, wydzielono: kręgi, rękojeść i fragment trzonu mostka, oba obojczyki, fragment łopatki (widoczne ślady przyrastania wyrostka kruczego), żebra, obie kości ramienne (brak zrośnięcia trzonów z nasadami), obie kości łokciowe (brak zrośnięcia trzonów z nasadami), obie kości promieniowe (nasady nie przyrośnięte), obie kości udowe (brak zrośnięcia trzonu z nasadą dalszą, widoczne ślady zrastania na nasadzie górnej i krętarzu mniejszym), fragment trzonu z końcem bliższym kości strzałkowej (widoczne ślady przyrastania), obie kości piszczelowe (widoczne ślady przyrastania na końcu bliższym), kości stępu, w tym obie kości piętowe (ślady zrastania), i obie kości skokowe, kości śródstopia (ze śladami zrastania), kości śródrečia i kości palców stopy (ślady zrastania) oraz fragmenty kości miednicznych i fragment kości krzyżowej.

Znaleziono dodatkowo całkowicie zrośniętą kość strzałkową oraz zrośniętą kość łokciową prawą, należące do innego osobnika (kości cieńsze i krótsze).

Czaszka charakteryzowała się następującymi cechami: oczodoły kwadratowe, brzegi oczodołów gładkie, wyrostki sutkowate duże, znaczna guzowatość potyliczna zewnętrzna, silnie urzeźbiona łuska kości potylicznej, brak spłaszczenia kości ciemieniowych, znaczne łuki brwiowe, gruby trzon żuchwy na wysokości M2, guzowatość bródkowa T-kształtna, kąty żuchwy wygięte. Kości miedniczne cechowały się wąskim, U-kształtnym wcięciem kulszowym większym, a obojczyk był słabo wygięty. Na podstawie ww. cech uznano, że był to osobnik płci męskiej.

Kierując się stanem zrośnięcia kości z różnych okolic szkieletu, wiek osobnika oceniono na 17-20 lat życia

W powyższym materiale znajdowały się więc szczątki dwóch osobników: mężczyzna w wieku 17-20 roku życia i osobnika dorosłego, którego płci i dokładnego wieku nie można było ustalić.

Wyposażenie grobowe: esowata "zawieszka" wykonana z cienkiego ok. 0,6 mm połączanego drutu.

Uwagi: w grobie znaleziono kość zwierzęcą.

Grób nr 5

Charakterystyka jamy grobowej: zarys jamy grobowej uchwycony został fragmentarycznie. Większa część pochówku zaostała przemieszczona, szkielet ułożony był na wznak, czaszką na zachód. Odkryto pozostałości trumny.

Płeć i wiek zmarłego: znaleziono kości należące do trzech różnych osobników. Wydzielono nasady dalsze kości piszczelowej, nasadę bliższą i dalszą kości strzałkowej, nasadę dalszą kości promieniowej, nie zrosniętą kość piętową, nie zrosnięte kości śródstopia, śródrezcza i paliczków stopy i ręki. Uznano, że kości te należą do osobnika poniżej 18 roku życia; płci nie można było ustalić.

Następnie wyróżniono: z kości czaszki: prawą i lewą kość szczękową i prawą kość jarzmową oraz uszkodzoną żuchwę; ze szkieletu postkranialnego: prawą kość miedniczną pozbawioną częściowo kości kulszowej i łonowej, fragment kości krzyżowej, prawy obojczyk, rzepekę, fragment trzonu kości promieniowej z końcem bliższym i fragment z końcem dalszym, fragmenty dwóch trzonów kości ramiennej oraz kość piętową. Płeć określono jako męską na podstawie następujących cech czaszki: guzowatość bródkowa T-kształtna, kąt żuchwy prawie 90 stopni, duża głowa żuchwy, kąt żuchwy wygięty, wysoka kość jarzmowa, gładki brzeg oczodołu oraz na podstawie cech kości miednicznej: wcięcie kulszowe większe wąskie, U-kształtne, grzebień biodrowy wąski, długi. Był to osobnik dorosły, dokładnego wieku nie można było ustalić.

Znaleziono również: mocno uszkodzoną lewą kość miedniczną i zniszczony fragment prawej kości miednicznej, obojczyk, kość piętową i obie kości skokowe, obie kości udowe i ramienne, rzepekę, obie kości piszczelowe z uszkodzonymi końcami bliższymi, obie kości promieniowe, fragmenty obu kości strzałkowych, fragment końca dalszego kości łokciowej. Płeć oceniono jako żeńską na podstawie cech miednicy. Osobnik był dorosły, nie udało się jednakże ustalić dokładnego wieku.

Wyposażenie grobowe: w górnej partii grobu, mniej więcej na wysokości głowy znaleziono kabłączek skroniowy o średnicy wewnętrznej 4 cm, wykonany z drutu brązowego o największej średnicy przekroju 2,5 cm - odmiana typu B wg. H. Kóćki-Krenz.

Uwagi: w grobie zarejestrowano kości i zęby zwierzęce.

Grób nr 6

Charakterystyka jamy grobowej: zarysu jamy grobowej nie zarejestrowano, pochówek częściowo znajdował się w profilu wykopu, w dolnych partiach uszkodzony, szkielet ułożony był na wznak z czaszką na zachód.

Płeć i wiek zmarłego: znaleziono kości należące do dwóch osobników. Wyodrębniono m. in.: sklepienie czaszki bez części twarzowej, kość jarzmową, żuchwę i fragment szczęk, oba obojczyki słabo wygięte, kości miedniczne, kość krzyżową, obie łopatki, kręgosłupowy, żebra, rękoność mostka, kość guziczną, kości nadgarstka, śródrezcza, śródstopia i palców, obie kości udowe, obie kości ramienne, lewą kość łokciową o podzielonym wcięciu bloczkowym oraz kość promieniową lewą. Płeć określono jako męską na podstawie następujących cech: silne urzeźbienie kości potylicznej, brak spłaszczenia kości ciemieniowych, gładkie brzegi oczodołów, masywne kości jarzmowe, duże wyrostki sutkowate, silna, T-kształtna guzowatość bródkowa, dość duże głowy żu-

chwy, kąty zuchwy wygięte, wąskie wcięcie kulszowe większe kości miednicznych, U-kształtne, duża panewka stawu biodrowego, otwór zasłonięty owalny, podstawą skierowany ku górze, ogólny pokrój - miednica wąska, wysoka, kość krzyżowa wąska, wysoka, jej powierzchnie uchowate sięgają trzeciego kręgu krzyżowego. Kierując się stanem obliteracji szwów czaszkowych i starciem zębów wiek oceniono na 30-40 lat życia.

Wyodrębniono również fragment kości biodrowej prawej bez przyrośniętej panewki i grzebienia talerza kości biodrowej, kość jarzmową prawą. Osobnik ten miał poniżej 15 lat. Dokładna ocena wieku i płci jest niemożliwa.

Wyposażenie grobowe: brak.

Uwagi: zaobserwowano kości zwierzęce.

Grób nr 7

Charakterystyka jamy grobowej: uchwycono jedynie skupisko kości między grobami, jamy grobowej nie zarejestrowano.

Płeć i wiek zmarłego: kości w grobie należały do trzech osobników: osobnik płci żeńskiej - około 15 roku życia; osobnik poniżej 15 roku życia; osobnik dorosły płci męskiej.

Kości znajdujące się w powyższym grobie należą do trzech osobników. Wydzielono m. in.: zdeformowane sklepienie czaszki, obie kości skroniowe, fragment części podstawnej kości potylicznej i trzonu kości klinowej z nie zrośniętym chrząstkozrostem klinowo-potylicznym, kość klinową lewą, prawą kość szczękową i jarzmową, prawą część zuchwy, kość udową (nasady nie przyrośnięte), nie przyrośniętą nasadę bliższą kości piszczelowej, fragmenty obu łopatek, fragment kości łonowej (panewka nie przyrośnięta), lewy obojczyk, nie zrośnięte kości śródreżca. Ze względu na brak silnych łuków brwiowych, ostre brzegi oczodołów, małe wyrostki sutkowate i głowy zuchwy, rozwarty kąt zuchwy i brak jego wygięcia, uznano, że kości należą do osobnika płci żeńskiej. Zważywszy, że szwy nie były zobliterowane, chrząstkozrost klinowo-potyliczny nie zrośnięty oraz biorąc pod uwagę stan zrośnięcia kości i starcie zębów, wiek określono na ok. 15 rok życia.

Następnie wydzielono lewy obojczyk i niezrośniętą kość łonową od innego osobnika w wieku poniżej 15 roku życia. Ocena płci była niemożliwa.

Ponadto wyodrębniono kość łokciową prawą z podziałem wcięcia bloczkowego, fragment łopatki, fragment prawej kości łonowej, paliczki stopy i ręki, rzepkę, kość skokową, zebra i kręgi (w tym szczytowy i obrotowy). Są to kości osobnika dorosłego, przy czym dokładna ocena wieku była niemożliwa. Być może był on płci męskiej, o czym świadczy podział wcięcia bloczkowego kości łokciowej, choć brak innych elementów mogących potwierdzić to przypuszczenie.

Wyposażenie grobowe: brak.

Uwagi: znaleziono kości zwierzęce.

Grób nr 8

Charakterystyka jamy grobowej: jamy grobowej nie uchwycono, dolne partie uszkodzone, szkielet ułożony na wznak, czaszką na zachód.

Płeć i wiek zmarłego: znaleziono kości trzech osobników: osobnik poniżej 15 roku życia; osobnik dorosły; osobnik poniżej 18 roku życia.

Znaleziono kości trzech osobników. Wydzielono m. in.: sklepienie czaszki, fragment podstawy czaszki z nie zrośniętym chrząstkozrostem klinowo-potylicznym, lewą kość jarzmową, lewe skrzydło większe kości klinowej, szczękę górną i żuchwę, fragmenty obu łopatek z nie przyrośniętym wyrostkiem kruczym i barkowym, prawy obojczyk, rękojeść mostka, żebra, kręgi (w tym szczytowy i obrotowy), obie kości miedniczne (panewka, grzebień talerza kości biodrowej i guz kulszowy - nie przyrośnięte), obie rzepki, nie zrośniętą kość krzyżową, kości nadgarstka i śródrezcza oraz nie zrośnięte paliczki ręki i stopy. Z kości długich wydzielono: obie kości ramienne, obie kości łokciowe, obie kości promieniowe, obie kości udowe, obie kości piszczelowe i trzon kości strzałkowej, przy czym nasady wszystkich kości nie były przyrośnięte. Osobno zachowały się: nasady bliższe i dalsze oraz krętarze większe kości udowych, nasada bliższa kości piszczelowej, nasada bliższa kości ramiennej. Na podstawie stanu zrośnięcia kości i stanu uzębienia, wiek oceniono poniżej 15 roku życia.

Wydzielono również: trzon z fragmentem końca dalszego kości udowej, fragment trzonu kości udowej z krętarzem większym oraz fragment trzonu kości promieniowej z końcem dalszym. Są to kości osobnika dorosłego. Płci i dokładnego wieku nie można było określić.

Znaleziono ponadto kość piszczelową i promieniową bez przyrośniętych nasad, należące do innego osobnika. Miał on poniżej 18 roku życia. Płci i dokładnego wieku nie można określić.

Wyposażenie grobowe: brak.

Uwagi: wyróżniono kości zwierzęce.

Grób nr 9

Charakterystyka jamy grobowej: w obrębie wykopu zarejestrowano jedynie dolne partie grobu, szkielet ułożony na wznak. Uchwycono fragment jamy grobowej oraz pozostałości trumny.

Płeć i wiek zmarłego: wyodrębniono następujące kości: fragment podstawy czaszki - obie części boczne kości potylicznej z kłykciami potylicznymi, fragmenty żeber, obie kości piszczelowe, obie kości strzałkowe, obie kości piętowe i skokowe oraz inne kości stępu, kości śródstopia i paliczki stopy. Kości należą do osobnika dorosłego; brak elementów diagnostycznych do dokładnej oceny wieku i płci osobnika.

Wyposażenie grobowe: brak.

Uwagi: wyodrębniono kości zwierzęce.

Grób nr 10

Charakterystyka jamy grobowej: w obrębie wykopu zarejestrowano jedynie dolny fragment pochówki oraz jamy grobowej.

Płeć i wiek: wydzielono: oba końce bliższe kości strzałkowej, obie kości piętowe, obie kości skokowe oraz inne kości stępu, kości śródstopia. Są to kości osobnika dorosłego, nie oceniono dokładnie wieku i płci ze względu na brak elementów diagnostycz-

nych.

Wyposażenie grobowe: brak.

Uwagi: znaleziono ząb zwierzęcy.

Grób nr 11

Charakterystyka jamy grobowej: uchwycono jedynie skupisko kości między grobami.

Płeć i wiek zmarłego: osobnik płci żeńskiej w wieku powyżej 50 roku życia; w grobie znajdowały się również pojedyncze kości osobnika poniżej 18 roku życia; czaszka osobnika płci męskiej, którego wiek oceniono na powyżej 60 roku życia.

Z kości czaszki wydzielono: kość czołową, lewą kość ciemieniową, kość skroniową lewą, obie części skaliste i obie sutkowate kości skroniowej, fragment guzowatości potylicznej zewnętrznej, fragment lewej kości klinowej, lewą kość jarzmową.

Z kości szkieletu postkranialnego wydzielono: kręgi, fragment łopatki, fragment kości ramiennej, paliczki ręki i stopy, fragment kości miednicznej z panewką, fragmenty kości udowych i fragment końca bliższego kości strzałkowej.

Płeć określono jako żeńską na podstawie ogólnego pokroju kości oraz następujących cech: małe wyrostki sutkowate i doły zuchwy, brak silnego urzeźbienia kości potylicznej, brak silnych łuków brwiowych, rozwarte wcięcie kulszowe większe kości miednicznej. Na podstawie stanu obliteracji szwów czaszkowych wiek oceniono na powyżej 50 roku życia.

W grobie znajdowały się również kości innego osobnika: kość udowa (obie nasady nie przyrośnięte), trzon kości piszczelowej (nasada dalsza nie przyrośnięta) i rzepka. Wiek oceniono na poniżej 18 roku życia. Płci nie określono ze względu na brak elementów diagnostycznych.

Wyposażenie grobowe: brak.

Grób nr 12

Charakterystyka jamy grobowej: w obrębie wykopu uchwycono jedynie połowę grobu. Pochówek ułożony na wznak. Uchwycono zarys trumny.

Płeć i wiek zmarłego: wyróżniono następujące kości: lewy obojczyk, rzepkę, fragmenty obu kości miednicznych, obie kości piętowe i skokowe oraz inne kości stępu, kości nadgarstka, śródstopia i śródreżca,

paliczki, bardzo mały fragment łopatki, lewą kość łokciową z podziałem wcięcia bloczkowego, obie kości promieniowe, obie kości udowe i piszczelowe, kość strzałkową z uszkodzonym końcem dalszym oraz głowę drugiej kości strzałkowej.

Powyższe kości należą do osobnika dorosłego, choć dokładnego wieku nie można było ustalić. Być może był on płci męskiej, sądząc z ogólnej masywności kości, słabego wygięcia obojczyka i podziału wcięcia bloczkowego kości łokciowej.

Wyposażenie grobowe: brak

Grób nr 13

Charakterystyka jamy grobowej: prawie całkowicie został zniszczony przez nowożytny wkop. Odkryto przemieszczone kości oraz pozostałości trumny i zapewne fragment wieka.

Płeć i wiek zmarłego: wydzielono następujące kości: kość łokciową prawą, fragment wyrostka barkowego łopatki, fragment prawej i lewej kości miednicznej, fragment podstawy kości krzyżowej, fragment końca dalszego kości udowej, trzonu obu kości piszczelowych, fragment trzonu kości strzałkowej z końcem bliższym, rzepkę.

Kości należą do osobnika dorosłego; brak elementów diagnostycznych do dokładnej oceny wieku. Być może osobnik ten był płci żeńskiej, ze względu na brak podziału wcięcia bloczkowego kości łokciowej, małą panewkę stawu biodrowego, ogólną morfologię kośćca - kości mało masywne, krótkie.

Wyposażenie grobowe: przy ścianie trumny znaleziono nóż żelazny o długości 13 cm i 1,1 cm szerokości głowni. Posiadał on wgłębienie na tylcu utworzone przez silne załamanie dośrodkowe tylca.

Grób nr 14

Charakterystyka jamy grobowej: uchwycono jedynie skupisko kości.

Płeć i wiek zmarłego: wydzielono następujące kości czaszki: kość czołową, prawą kość ciemieniową i fragment lewej kości ciemieniowej, kość skroniową prawą i fragment lewej, lewą kość skalistą, skrzydło lewe kości klinowej, trzon kości klinowej z prawym skrzydłem mniejszym, obie kości szczękowe, wyrostek czołowy lewej kości szczękowej, prawą kość jarzmową.

Ze szkieletu postkranialnego wyodrębniono m. in. kręg obrotowy, fragment trzonu prawej kości łokciowej.

Kierując się brakiem śladów obliteracji szwów czaszkowych i starciem zębów wiek określono na 17-25 rok życia. Brak możliwości oceny płci.

Wyposażenie grobowe: brak.

Uwagi: wyodrębniono ponadto kości zwierzęce - fragmenty trzonów i nasad kości długich.

Znaleziono ponadto pewną ilość pojedynczych kości kolejnych kilku osobników. Wystąpiły one na złożach wtórnych w warstwach nowożytnych i współczesnych, związanych z budową obwarowań miejskich i późniejszymi pracami o charakterze budowlanym czy niwelacyjnym, które to prace zniszczyły część cmentarzyska.

Bibliografia

Andrałojć M, Klunder H.

1995 *Opracowanie archeologicznych badań kościoła poddominikańskiego (obecnie O.O. Jezuitów) w Poznaniu (1990-1992)*, Poznań (mps w Archiwum Miejskiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu).

Błaszczak W.

- 1972 *Wyniki badań archeologicznych w strefie osady św. Gotarda na Starym Mieście w Poznaniu*, FAP, t. 23, s. 120-191.
 1977 *Wyniki badań archeologicznych w strefie osady św. Gotarda na Starym Mieście w Poznaniu*, [w:] W. Błaszczak (red.), *Początki i rozwój Starego Miasta w Poznaniu*, Poznań s. 165-181.

Grzywaczyk T., Pawlicka Ł., Perzyńska M., Żak J.

- 1964 *Z badań wykopaliskowych nad osadą św. Gotharda w Poznaniu w 1960 roku*, SA, t. 16, s. 184-196.

Kara M.

- 1993 *Wstępne wyniki badań wczesnośredniowiecznego cmentarzyska szkieletowego z okresu pierwszych Piastów z ulicy Wodnej w Poznaniu*, KMP, t. 3-4, s. 343-350.

Kóčka-Krenz H.

- 1971 *Esowate kabłączki skroniowe z terenów Polski północno-zachodniej*, FAP, t. 22, s. 97-143.

Żak J.

- 1961 *Tymczasowe sprawozdanie z prac wykopaliskowych w Poznaniu przy kościele poddominikańskim (1959)*, SA, t. 13, s. 133-137.

DIE ERGEBNISSE DER UNTERSUCHUNGEN DER FRÜHMITTELALTERLICHEN SIEDLUNG UND DES SKELETTGRÄBERFELDES BEI DER KREUZUNG VON ZWEI STRAßEN GARBARY UND STAWNA IN POZNAŃ

ZUSAMMENFASSUNG

Im Jahre 1994 wurden bei der Kreuzung von zwei Straßen - Garbary und Stawna - in Poznań Rettungsgrabungen durchgeführt. Im Rahmen der Fundstelle wurden 4 Grabungsflächen mit 83 m² Gesamtfläche bestimmt.

In der Grabungsfläche Nr. II wurden Überreste von 2 frühmittelalterlichen Gruben - Objekt Nr. 2 und 3 freigelegt. In Anlehnung an das registrierte Fundgut kann man versuchen, die Chronologie des Objekts Nr. 3 auf ca. Mitte des 11. Jh. und des Objektes Nr. 2 - auf die Zeit bis ca. Mitte des 12. Jh. zu bestimmen, weil dort in dieser Zeit ein Gräberfeld errichtet wurde, das stratigraphisch jünger als die oben genannten Objekte war.

In den Grabungsflächen Nr. II und III wurde der nordöstliche Rand des Gräberfeldes freigelegt; es wurden 14 Gräber und Knochensammlungen abgesondert. Es wurde auch eine Anzahl von losen Knochen freigelegt, die keinem Grab zugeschrieben werden konnten. Die untersuchten Gräber wurden in 3 chronologischen Horizonten registriert. Insgesamt wurden die Überreste von 28 Toten abgesondert. Das Geschlecht gelang es bei 9 Toten, davon 5 Frauen und 4 Männer, zu bestimmen. Der Alter wurde bei 16 Toten bestimmt. Zum Alter *Adultus* wurden 11 Toten, zum Alter *Adultus* und darüber - 5 Toten qualifiziert.

In dem freigelegten Gräberfeldteil lagen alle Skelette, deren Anordnung unberührt blieb, der Ost-West-Achse entlang, mit den Köpfen nach Westen. Die Toten wurden ausgestreckt, rücklings, mit den Händen dem Rumpf entlang eingelegt. In zwei Gräbern (Nr. 2 und 5) wurden die Überreste der Kiefernholzkohlen (*Pinus sp.*) freigelegt.

Die Grabbeigaben können wir als typisch für die früh- und spätmittelalterlichen Kirchengräberfelder aus dem Gebiet Polens bezeichnen. Sie bestehen aus: 1 S-förmigen

Schläfenring aus Bronze, 1 wahrscheinlich vergoldeter S-förmiger Klammer, 1 Fragment des Anhängers aus Belemnit und 3 eisernen Mässern.

Dieses Gräberfeld ist mit der frühmittelalterlichen St. Gotard - Pfarrkirche zu verbinden. Die Grenzen des Gräberfeldes bestimmten vom Süden die sich dort wahrscheinlich befindliche o.g. Kirche und ein Marktplatz, vom Osten der Fluß Warthe und vom Norden der Fluß Bogdanka.

Auf dem untersuchten Gebiet wurden zwei Phasen der frühmittelalterlichen Besiedlung abge sondert.

Die erste Phase war mit der Zeit vor dem Bau der St. Gotard Kirche verbunden. Dazu gehören die bei den Ausgrabungen von J. Żak und W. Błaszczuk (1959/1960, 1971-1972) freigelegten und auf die 1. Hälfte des 12. Jh. (W. Błaszczuk 1972, S. 134) datierten Erdhütten und Grubenhäuser sowie 2 frühmittelalterliche Gruben, die im Jahre 1994 freigelegt und auf die Zeit von der Mitte des 11. bis Mitte des 12. Jh. datiert sind.

In der zweiten Phase dagegen wurde das Gräberfeld gegründet, das auf Grund des Bestattungsritus auf die 2. Hälfte des 12. und 1. Hälfte des 13. Jh. datiert wird. Das Gräberfeld ist mit der frühmittelalterlichen Besiedlung verbunden, die auf diesem Gebiet der Lokationsstadt Poznań voranging.

Abbildungen

Abb. 1. Poznań-Garbary. Lage der Fundstellen im Bereich der Altstadt in Poznań mit dem kennzeichneten Verlauf der Stadtmauer aus dem Mittelalter. Erarbeitet T. Stępnik

Abb. 2. Poznań-Garbary. Lage der Grabungsflächen aus dem Jahre 1994, incl. der frühmittelalterlichen Skelettgräber und Fragmente der Umfangsmauer der Lokationsstadt Poznań auf dem Hintergrund der Skelettgräber aus dem Mittelalter, die in den Jahren 1971-1972 freigelegt wurden. Gez. T. Stępnik

Abb. 3. Poznań-Garbary. Grundrisse und Profile der frühmittelalterlichen Gruben, die mit der Siedlung verbunden sind, welche dem Skelettgräberfeld aus der 2. Hälfte des 12.-1. Hälfte des 13. Jr. voranging. Gez. T. Stępnik

Abb. 4. Poznań-Garbary. Tongefäße aus der frühmittelalterlichen Siedlung, welche dem Skelettgräberfeld aus der 2. Hälfte des 12.-1. Hälfte des 13. Jr. voranging. Gez. T. Stępnik

Abb. 5. Poznań-Garbary. Beigaben der Skelettgräber aus dem im Jahre 1994 freigelegten Gräberteil (1 - Fragment von Belemnit; 2 - vergoldete [?] S-förmige Klammer; 3 - Schläfenring aus Bronze; 4-6 - eiserne Messer). Gez. T. Stępnik

Abb. 6. Poznań-Garbary. Lage der im Jahre 1994 freigelegten Skelettgräber in der Grabungsfläche Nr. II. Gez. T. Stępnik

Abb. 7. Poznań-Garbary. Das erste (älteste) Horizont der im Jahre 1994 freigelegten Skelettgräber in der Grabungsfläche Nr. II. Gez. T. Stępnik

Abb. 8. Poznań-Garbary. Das zweite Horizont der im Jahre 1994 freigelegten Skelettgräber in der Grabungsfläche Nr. II. Gez. T. Stępnik

Abb. 9. Poznań-Garbary. Das dritte (jüngste) Horizont der im Jahre 1994 freigelegten Skelettgräber in der Grabungsfläche Nr. II. Gez. T. Stępnik

Adres autorów:

mgr Marta Krenz
Instytut Antropologii UAM
Zakład Biologii Ewolucyjnej Człowieka
ul. Fredry 10
61-377 Poznań

mgr Tomasz Stępnik
Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska
ul. Chwaliszewo 69
61-105 Poznań

IV, Poznań 1996

145-153

II. ZNALEZISKA

ALICJA GAŁĘZOWSKA

MATERIAŁY Z "BOGDANOWA KOŁO OBORNIK", WOJ. POZNAŃSKIE, W ZBIORACH GERMANISCHES NATIONALMUSEUM W NORYMBERDZE

WSTĘP

Cenne, naukowe penetracje zbiorów muzealnych uwieńczyło ostatnio zlokalizowanie w Germanisches Nationalmuseum w Norymberdze zabytków z "Bogdanowa pod Obornikami", stanowiących fragment kolekcji zbieracza starożytności N.M. Witta z drugiej połowy XIX w. (W. Nowakowski 1994). Należy jednak sprostować, że mylące oznaczenie "Bogdanowo" odnosi się jedynie do miejsca, gdzie kolekcja powstawała, gdyż N.M. Witt mieszkał wówczas w Bogdanowie (zob. E. Blume 1909, s. 67). Kwerenda archiwalna i w literaturze przedmiotu dowodzi bowiem, że żadnego z tych obiektów nie odkryto w Bogdanowie.

Źbiór N. M. Witta był w dużej części udostępniony na wystawy w Berlinie w 1880 r. (Katalog der Ausstellung Prähistorischer und Anthropologischer Funde Deutschlands zu Berlin vom 5.-21. August 1880, Berlin 1880, s. 389, 390, nr 1-42) i w Poznaniu w 1909 r. (E. Blume 1909, s. 67-72, nr 767-826, tabl. 1:767; 2:781; 5:787; 12:802, 805; 17:821). Wiadomo więc, że obejmował on znaleziska datowane od neolitu po średniowiecze, pochodzące z różnych miejscowości głównie byłego powiatu Oborniki, lecz w małym zakresie też dawnych powiatów Międzychód, Poznań, Inowrocław, Szubin i Wyrzysk oraz z nieokreślonych części Wielkopolski. Informacje z katalogów obu wystaw, zwłaszcza wystawy poznańskiej, a także z publikacji materiałów z rejonu Obornik (S. Jasnosz 1984) oraz z archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu i archiwum J. Kostrzewskiego umożliwiają identyfikację większości zabytków znajdujących się

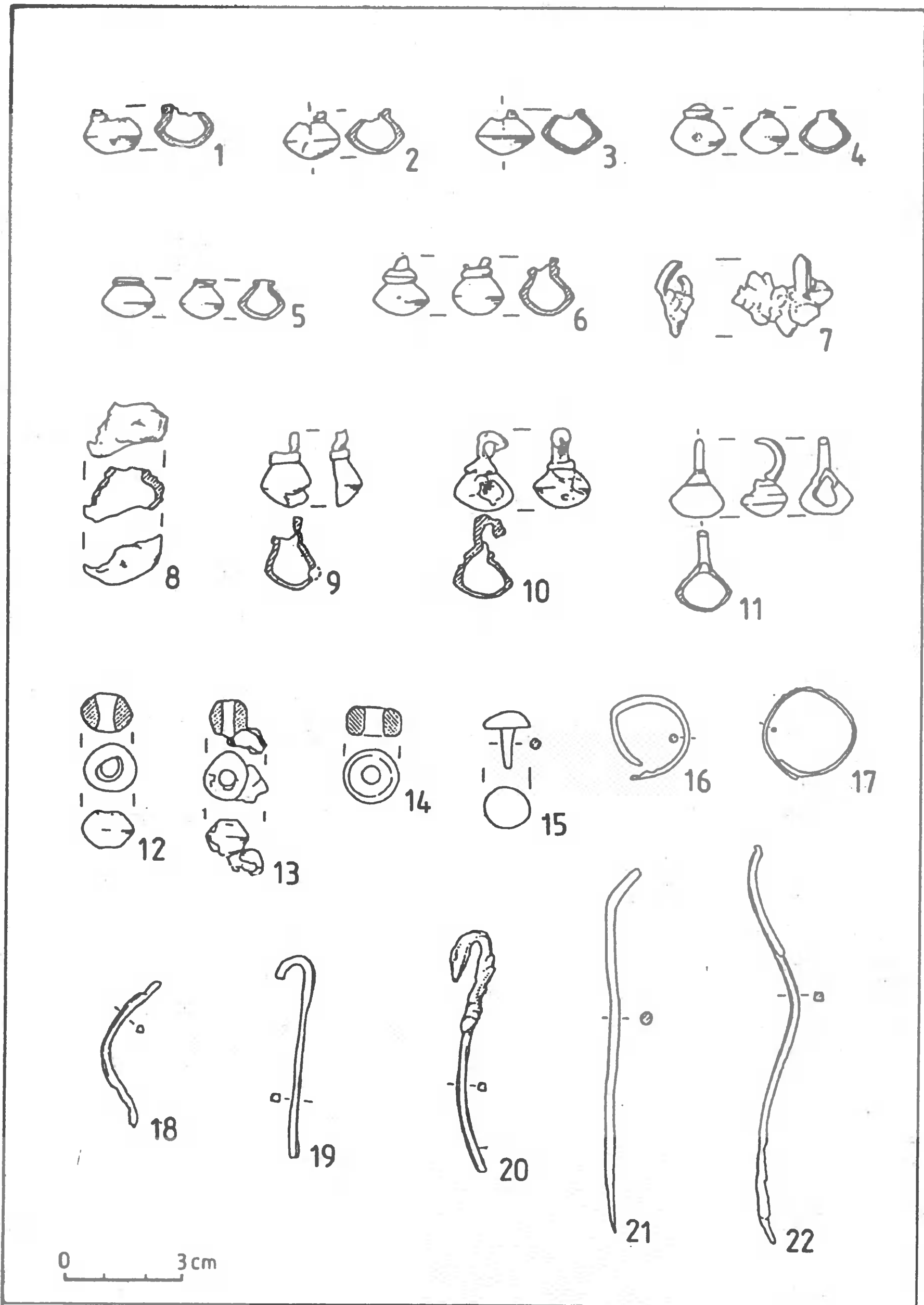
w Norymberdze. Rozpoznano zatem znaleziska z Uchorowa, gm. Murowana Goślina, Uścikowa, gm. Oborniki, Kicina, gm. Czerwonak, i z miejscowości nieznanych, z dawnej Provinz Posen (w kolekcji N. M. Witta nry 43-46). Nieustalone pozostaje pochodzenie średniowiecznych grotów (W. Nowakowski 1994, s. 184, tabl. 3:12-14), a w przypadku kilku drobnych fragmentów zabytków (W. Nowakowski 1994, s. 184, tabl. 1:5, 9; 3:1, 10) można jedynie przypuszczać, że są one z Uchorowa lub Uścikowa.

MATERIAŁY Z CMENTARZYSKA LUDNOŚCI KULTURY POMORSKIEJ W UCHOROWIE

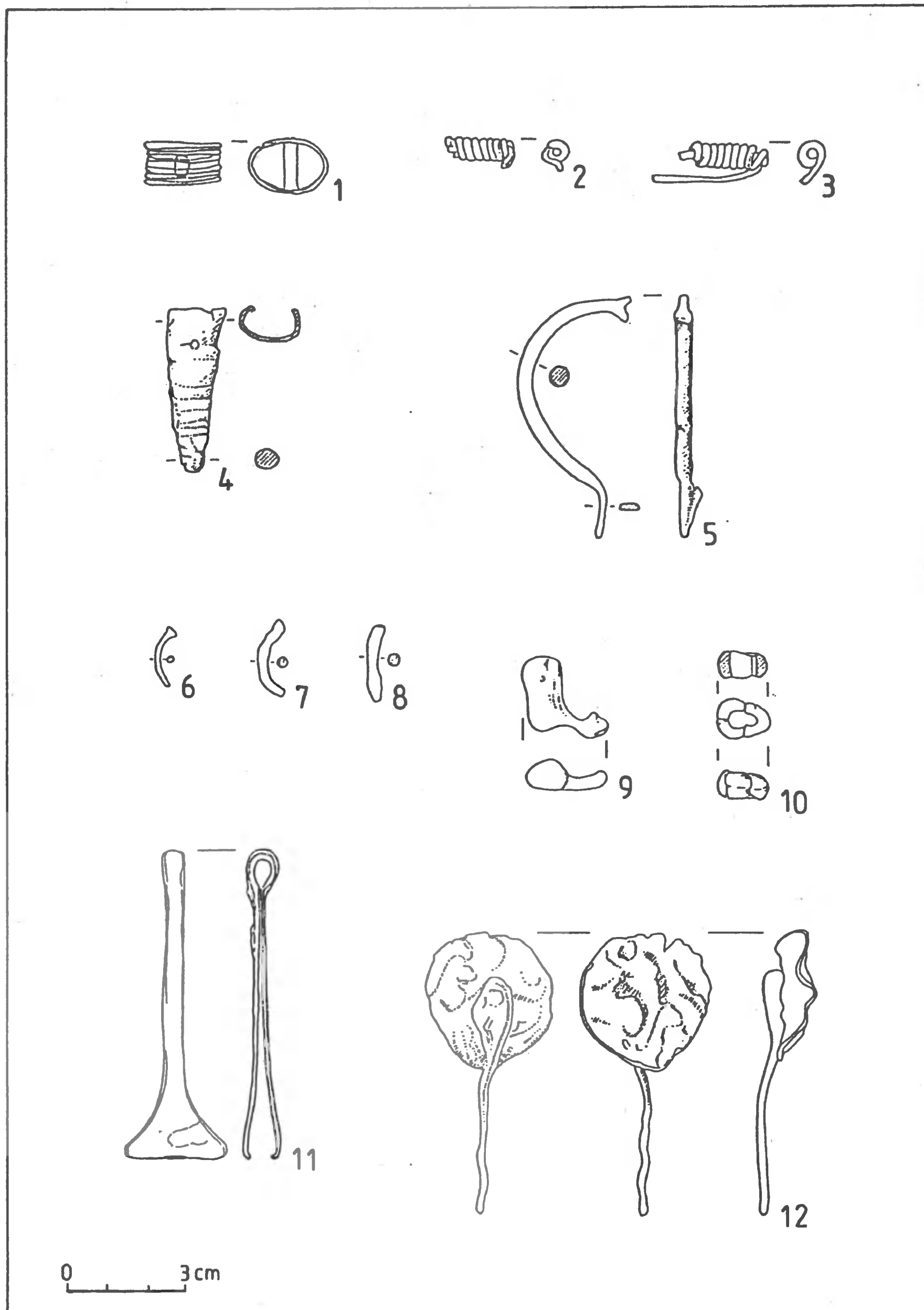
W zbiorze N. M. Witta (nr 45) znajdowały się znalezione w popielnicach w Uchorowie ozdoby i fragmenty ozdób, w tym żelazny trzon szpili, 4 fragmenty drutu żelaznego, 2 kółka z drutu brązowego, półkulista główka szpili z brązu, 13 gruszkowatych wisiorków z brązu, 3 stopy brązowe i płaski paciorek z niebieskiego szkła (E. Blume 1909, s. 69, 70, nr 798-803, tabl. 12:802; J. Kostrzewski 1914, s. 99, ryc. 322; tenże 1923, s. 129, ryc. 456; S. Jasnosz 1984, s. 148, ryc. 222:2-12). Ponadto z Uchorowa Historische Gesellschaft w Poznaniu otrzymało w 1892 r. od żony N. M. Witta trzy naczynia kultury pomorskiej - dwie popielnice oraz misę (E. Blume 1909, s. 67, 70; S. Jasnosz 1984, s. 148, ryc. 222:1, 13, 14).

Obiekty z Uchorowa rozpoznano w zbiorach Germanisches Nationalmuseum w Norymberdze (ryc. 1:1-11; 14-22). Brakuje jedynie dwóch wisiorków. Nie można wykluczyć, że w istocie były to dwa paciorki brązowe (ryc. 1:12, 13). Do tego przypuszczenia uprawniają rysunki dwóch paciorków z publikacji S. Jasnosza (1984, ryc. 222:11, 12), rzekomo szklanych, co nie znajduje jednak potwierdzenia w dokumentach archiwalnych. S. Jasnosz (1984, s. 148) mylnie informuje, że ozdoby znajdują się w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu i cytuje numer katalogu nie dotyczący materiałów z Uchorowa, natomiast niedokładne ilustracje znalezisk sporządził na podstawie archiwalnych fotografii lub rysunków, obecnie niedostępnych. Paciorki brązowe współwystępują niekiedy z wisiorkami gruszkowatymi, a nanizane na drut mogły wspólnie tworzyć kolię (por. J. Kostrzewski 1923, s. 130, ryc. 454; tenże 1955, s. 175, ryc. 501; M. Andrzejowska 1981, s. 195; S. Griesa 1982, s. 50, 51, tabl. 3:4; 19:10).

Materiały z Uchorowa wiążą się z wcześniejszym horyzontem kultury pomorskiej w Wielkopolsce, obejmującym schyłek HD i początek starszego okresu przedrzymskiego. W tych ramach czasowych należy umieścić ceramikę z kolekcji N. M. Witta, znajdującą się obecnie w MAP (S. Jasnosz 1984, s. 148, ryc. 222:1, 13, 14), tj. naczynie wazowate z krótkimi listewkami w miejscu uch (por. E. Petersen 1929, s. 32; S. Czopek 1992, s. 44), misę stożkową z zaokrąglonym profilem i guzkiem na krawędzi (zob. S. Czopek 1992, s. 42, tabela 4, typ III1Ba1) oraz naczynie jajowate odmiany C wg L. Krzyżaniaka (1971, s. 201, 202, tabl. 24:9). Dla wskazanego horyzontu charakterystyczne były brązowe szpile z półkulistą główką (zob. E. Petersen 1929, s. 109, 110) i wisiorki gruszkowate (por. M. Andrzejowska 1981, s. 209, 210), a do częstych znalezisk należały kółka z drutu brązowego i paciorki szklane (por. M. Andrzejowska 1981, s. 192, 209, 210).

Ryc. 1. Uchorowo, gm. Murowana Goślina. Luźne znaleziska z cmentarzyska (1-11, 14-22 i 12-13?) (1-11 - wisiorki i fragmenty wisiorków z brązu; 12-13 - paciorki brązowe; 14 - paciorek szklany; 15 - główka szpili z brązu; 16-17 - kółka brązowe; 18-20, 22 - fragmenty drutu żelaznego; 21 - trzon szpili z żelaza). Wg W. Nowakowskiego 1994

Ryc. 2. Uścikowo, gm. Oborniki. Inwentarz grobu popielnicowego (1-4, 6-12 i 5?) (1 - żelazne okucie rękojeści korda (?); 2, 3, 5 - fragmenty zapinki z brązu; 4 - żelazny trzewik pochwy korda; 6-8 - fragmenty kółka lub kółek brązowych; 9 - stop brązowy; 10 - paciorek z brązu; 11 - szczypce z żelaza; 12 - żelazna szpila z brązową główką). Wg W. Nowakowskiego 1994

MATERIAŁY Z CMENTARZYSKA LUDNOŚCI KULTURY POMORSKIEJ
W UŚCIKOWIE

W skład kolekcji N. M. Witta (nr 46) wchodziły obiekty znalezione w Uścikowie w popielnicy nakrytej pokrywą. Były to żelazne szczypce z silnie rozszerzonymi końcami ramion; żelazne, płaskie, otwarte kółko z nachodzącymi na siebie końcami i karbowanym brzegiem; żelazna szpila z wygiętą szyją i dużą główką tarczową z brązu; żelazny, rurkowany, zdobiony trzewik pochwy korda; żelazne, zdobione okucie rękojeści korda (?) z zachowanym nitem (por. J. Fogel 1980, s. 93, ryc. 4:3); dwa stopione paciorki brązowe, stop brązowy z przywartymi kośćmi; fragmenty kółka lub kółek z drutu brązowego; fragmenty brązowej, kuszowatej zapinki z półkolistym kabłąkiem oraz nieokreślony fragment brązowy¹ (N.M. Witt 1880, s.(164); E. Blume 1909, s. 70, 71, nr 806-815; J. Kostrzewski 1921, s. 114; tenże 1923, przyp. 521, 545, 586; J. Fogel 1980, s. 89, nr 41; s. 96; T. Malinowski 1981, s. 122; S. Jasnosz 1984, s. 152, ryc. 226:6-11; szkice znalezisk w teźce 32 z archiwum J. Kostrzewskiego).

Większość wymienionych obiektów zidentyfikowano w zbiorach norymberskich (ryc. 2:1, 4, 6-12). Brakuje żelaznego kółka (S. Jasnosz 1984, ryc. 226:7), na którym pierwotnie mogły wisieć szczypce (por. M. Gedl 1988, tabl. 15:411A). Nie zachowała się przesuwka szczypiec (archiwum J. Kostrzewskiego, teźca 32). Odłamana jest też część trzonu szpili.

Trudna do rozstrzygnięcia jest kwestia liczby zapinek. E. Blume (1909, s. 71, nr 814-815; tenże 1912, s. 194; tenże 1915, s. 16, 165) rozpoznał tylko zapinkę z podwiniętą nóżką z okresu wpływów rzymskich i uznał za niemożliwy jej związek z grobem kultury pomorskiej. Natomiast J. Kostrzewski (1923, przyp. 586; tenże 1925-1926, s. 515) łączył z tym grobem fragmenty kuszowatej zapinki, dawniej określanej jako typ Certosa, a obecnie zaliczanej do fibul z ozdobną nóżką (por. Z. Woźniak 1995, s. 202, 208, zest. 1, nr 29), i sugerował, że E. Blume je przeoczył. Można by zatem sądzić, że były dwie zapinki. Symptomatyczny jest jednak fakt, że w przeciwieństwie do zapinki schyłkowohalsztackiej J. Kostrzewski nie zainteresował się wcale zapinką grupy A VI, s. 1. W jego archiwum w teźce 35, zawierającej opisy, rysunki i fotografie materiałów z okresu wpływów rzymskich z Wielkopolski, fibula z podwiniętą nóżką z Uścikowa jest zaledwie wzmiankowana. Ponadto jest mało prawdopodobne, aby E. Blume nie zauważył części zapinki łączonej przez J. Kostrzewskiego z zespołem kultury pomorskiej, szczególnie wielozwojowej sprężyny. Przypuszczalnie więc E. Blume i J. Kostrzewski odmiennie oznaczyli typ i chronologię tej samej zapinki, z której nie zachowała się nóżka, stanowiąca ważne kryterium identyfikacyjne. Wówczas, ze względu na kontekst znalezienia zapinki, trafne było określenie J. Kostrzewskiego.

Z kolei S. Jasnosz (1984, s. 152, ryc. 226), który nie cytuje materiałów z okresu wpływów rzymskich z Uścikowa, zilustrował część inwentarza grobu kultury pomorskiej, m.in. zapinkę, w oparciu o niedostępne obecnie archiwalne fotografie lub rysunki. Autor ten mylnie informuje, że zapinka znajduje się w zbiorach MAP i przytacza numer

¹E. Blume (1909, s.71, nr 814-815) fragmenty zapinki i nieokreślonego przedmiotu datował na okres wpływów rzymskich

inwentarza dotyczący innej fibuli, mianowicie zapinki grupy A V, (s. 10), też z Uścikowa lecz w woj. bydgoskim (por. F. Maciejewski 1962, s. 284, nr 445). Konfrontacja niedokładnego rysunku S. Jasnosza ze szkicami J. Kostrzewskiego (prywatne archiwum,teczka 32) pozwala zaakceptować jedynie przedstawienie kabłąka, zachowanego w trzech fragmentach, natomiast sprężyna miała co najmniej 16 zwojów.

Na podstawie szkiców J. Kostrzewskiego za pozostałości zapinki z grobu kultury pomorskiej z Uścikowa można uznać fragmenty znajdujące się w Norymberdze, zwłaszcza części sprężyny (ryc. 2:2, 3,), lecz również kabłąk, pod warunkiem, że skleiono go z trzech części (ryc. 2:5).

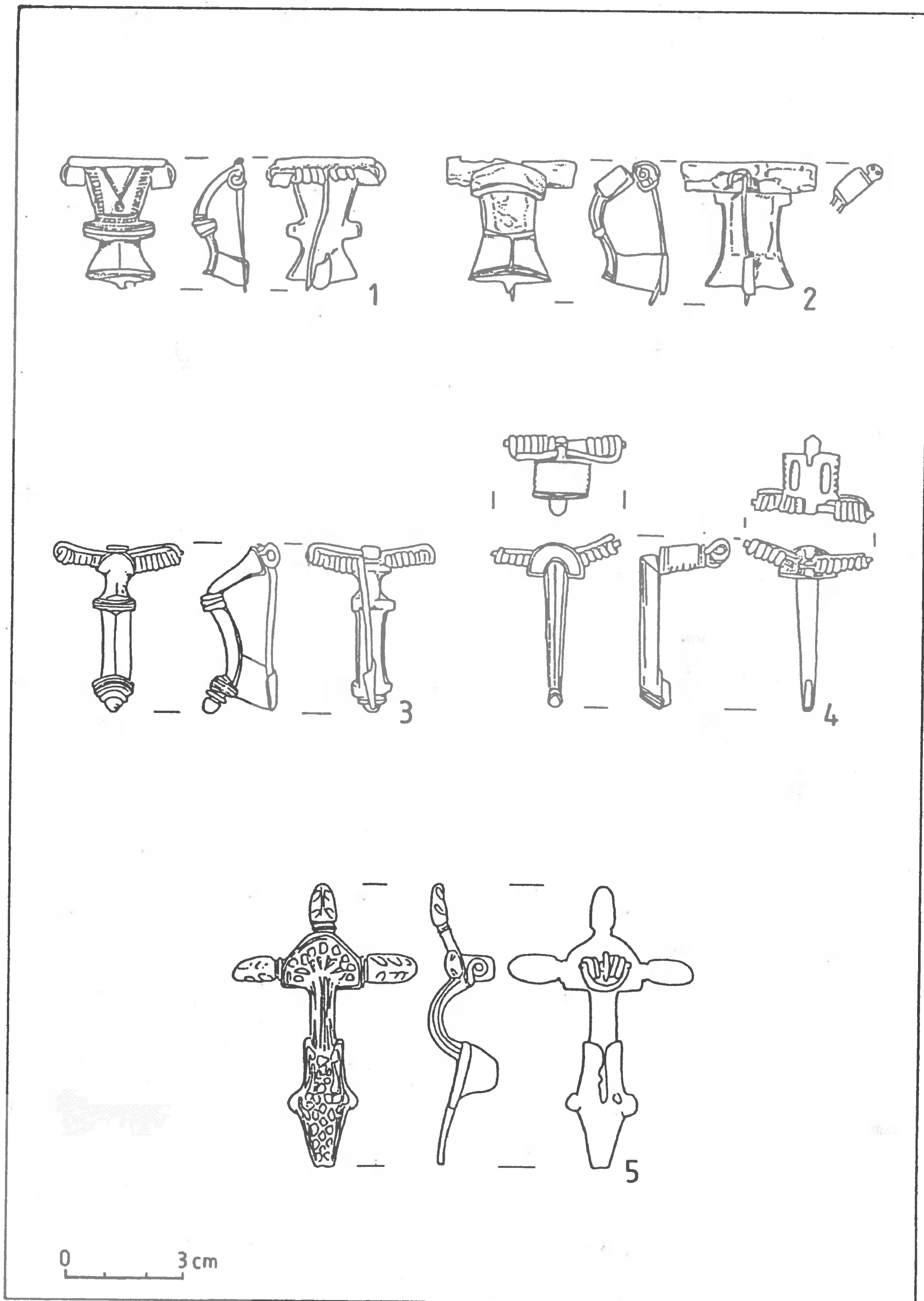
Bogaty zespół z Uścikowa zawierał formy z końca okresu halsztackiego i początku starszego okresu przedrzymskiego, do których należały części korda (por. J. Fogel 1980, s. 96), szczytce typu wschodniopomorskiego (zob. M. Gedl 1988, s. 13, 14, tabl. 52), szpila z dużą główką tarczowatą (zob. E. Petersen 1929, s. 106; T. Węgrzynowicz 1978, s. 57, 58; S. Czopek 1992, s. 63) oraz przypuszczalnie starsza forma (bez guzka przy główce) fibuli z ozdobną nóżką, która uściśla datowanie grobu na schyłek HD (HD3, por. Z. Woźniak 1979, s. 142; tenże 1995, s. 202).

ZAPINKI Z CMENTARZYSKA LUDNOŚCI KULTURY WIELBARSKIEJ W KICINIE

W zbiorze N. M. Witta (nr 44) znalazły się dwie zapinki typu A II 40-41 oraz zapinka typu A V 128 z brązu, odkryte w popielnicach w Kicinie (E. Blume 1909, s. 71, nr 818-820; tenże 1912, s. 185; tenże 1915, s. 9, 12, 151; fotografia w teście Kicina w archiwum MAP; szkice w teście 34 z archiwum J. Kostrzewskiego). Dwie zapinki (ryc. 3:1, 2) znajdują się obecnie w Norymberdze.

ZAPINKI Z OKRESU WPLYWÓW RZYMSKICH I OKRESU WĘDRÓWEK LUDÓW Z WIELKOPOLSKI, Z MIEJSCOWOŚCI NIEZNANYCH

Do znalezisk z nieokreślonych miejscowości i części dawnej Provinz Posen należały w kolekcji N. M. Witta (nr 43) trzy zapinki, w tym brązowa typu A IV 79-80, żelazna typu A V 132 i trójpalczasta z brązu (E. Blume 1909, s. 71, nr 816, 817, 821, tabl. 17:821; tenże 1915, s. 6, 13; J. Kostrzewski 1914, s. 155, ryc. 499; tenże 1923, s. 209, ryc. 772, przyp. 771; fotografia w teście zatytułowanej "Wielkopolska - miejscowości nieznane" w archiwum MAP; szkice w teście 35 z archiwum J. Kostrzewskiego). Wymienione zapinki (ryc. 3:3-5) są aktualnie w zbiorach Germanisches Nationalmuseum w Norymberdze.

Ryc. 3. Zapinki z Kicina, gm. Czerwonak (1, 2) i z Wielkopolski z miejscowości nieznanych (3-5) (1, 2, 3, 5 - brąz; 4 - żelazo). Wg W. Nowakowskiego 1994

Bibliografia

- Andrzejowska M.
1981 *Kolczyki ludności kultury pomorskiej*, WA, t. 46 (2), s. 185-234.
- Blume E.
1909 *Ausstellung im Kaiser Friedrich-Museum. Vor- und Frühgeschichtliche Altertümer aus dem Gebiet der Provinz Posen*, Posen.
1912 i 1915 *Die germanischen Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Passarge zur römischen Kaiserzeit*, t. 1 i 2, Würzburg.
- Czopek S.
1992 *Południowo-wschodnia strefa kultury pomorskiej*, Rzeszów.
- Fogel J.
1980 *Uzbrojenie ludności kultury wschodniopomorskiej*, PA, t. 27, s. 87-123.
- Gedl M.
1988 *Die Toilettegeräte in Polen, Prähistorische Bronzefunde z. XV*, t. 1, München.
- Griessa S.
1982 *Die Göritzer Gruppe, Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam*, t. 16, s. 1-301.
- Jasnosz S.
1984 *Materiały i studia do dziejów osadnictwa starożytnego i wczesnośredniowiecznego Ziemi Obornicko-Rogozińskiej (Część III)*, FAP, t. 33, s. 55-166.
- Kostrzewski J.
1914 *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, Poznań.
1921 *Przyczynki do poznania kultury grobów skrzynkowych wczesnej epoki żelaznej*, PA, t. 1, s. 112-137.
1923 *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, Poznań.
1925-1926 *Les fibules du type de la Certosa en Pologne*, [w:] *Spomenice u počast prof. dr. Gorjanovič-Krambergera*, Zagreb, s. 512-518.
1955 *Wielkopolska w pradziejach*, Warszawa.
- Krzyżaniak L.
1971 *Ze studiów nad kulturą pomorską w Wielkopolsce*, [w:] *Materiały do prahistorii ziem polskich*, t. 4: 1, Warszawa, s. 195-246.
- Maciejewski F.
1962 *Materiały starożytne z powiatu znińskiego*, MS, t. 8, s. 217-326.
- Malinowski T.
1981 *Katalog cmentarzysk ludności kultury pomorskiej*, t. 3, Słupsk.
- Nowakowski W.
1994 *Materiały z Bogdanowa koło Obornik, woj. poznańskie, w zbiorach Germanisches Nationalmuseum w Norymberdze*, Barbaricum, t. 3, s. 183-192.
- Petersen E.
1929 *Die frühgermanische Kultur in Ostdeutschland und Polen*, Berlin.
- Węgrzynowicz T.
1978 *Cmentarzysko kultury grobów kloszowych w Drohiczyńcu, woj. białostockie*, WA, t. 43, z. 1, s. 49-82.

Witt N. M.

1880 *Die prähistorischen Funde im Kreise Obornik u.a. (Posen)*, ZfE t. 12, s. (161-168).

Woźniak Z.

1979 *Chronologia młodszej fazy kultury pomorskiej w świetle importów i naśladownictw zabytków pochodzenia południowego*, [w:] T. Malinowski red.), *Problemy kultury pomorskiej*, Słupsk, s. 125-148.

1995 *Kultura pomorska a kultura lateńska*, [w:] J. Jaksanis (red.), *Kultura pomorska i kultura grobów kloszowych. Razem czy osobno. Materiały z konferencji w dniach 24-26 listopada 1993*, Warszawa, s. 201-212.

DAS FUNDGUT AUS "BOGDANOWO BEI OBORNIKI",
WOJ. POZNAŃ, IN DEN SAMMLUNGEN
DES GERMANISCHEN NATIONALMUSEUMS IN NÜRNBERG

ZUSAMMENFASSUNG

Die Funde aus der Sammlung von N.M. Witt, aus dem 19. Jahrhundert, kennzeichnet als "Bogdanowo" bilden nur einen kleinen Teil dieser Sammlung (Nr. 43-46) und stammen aus einigen Ortschaften. Die Bezeichnung "Bogdanowo" weist nur auf den Wohnort von N.M. Witt in der Zeit der Bildung dieser Sammlung hin.

Es wurden lose Funde aus dem Gräberfeld der Pommerschen Kultur in Uchorowo, Gem. Murowana Goślina, die Beigaben aus einem Urnengrab der Pommerschen Kultur in Uścikowo, Gem. Oborniki, die Fibeln aus dem Gräberfeld der Wielbark Kultur in Kicin, Gem. Czerwonak, die Fibeln aus der Römischkaiserzeit und eine Fibel aus der Völkerwanderungszeit aus unbekannt Ortschaften, aus der ehemaligen Provinz Posen untersucht.

Abbildungen

Abb. 1. Uchorowo, Gem. Murowana Goślina. Lose Funde aus dem Gräberfeld (1-11, 14-22 und 12-13 ?) (1-11 - Anhänger und Fragment der Anhänger aus Bronze; 12-13 - Bronzeperlen; 14 - Glasperle; 15 - Bronzenadelkopf; 16-17 - Bronzerädchen; 18-20, 22 - Eisendrahtfragmente; 21 - Eisennadelstange). Nach W. Nowakowski 1994

Abb. 2. Uścikowo, Gem. Oborniki. Beigaben aus dem Urnengrab (1-4, 6-12 und 5 ?) (1 - Eisenbeschlag für den Griff des kurzen Schwerts (?); 2, 3, 5 - Fragmente der Bronzefibel; 4 - eiserner Ortsbandschwert; 6-8 - Fragmente eines oder mehreren Bronzerädchen; 9 - Bronzelegierung; 10 - Bronzeperle; 11 - Eisenzange; 12 - eiserne Nadel mit Bronzekopf). Nach W. Nowakowski 1994

Abb. 3. Fibeln aus Kicin, Gem. Czerwonak (1, 2) und aus unbekannt Ortschaften in Großpolen (3-5) (1, 2, 3, 5 - Bronze; 4 - Eisen). Nach W. Nowakowski 1994

Adres autorki:

mgr Alicja Gałęzowska
Muzeum Archeologiczne
ul. Wodna 27,
61-781 Poznań

IV, Poznań 1996

155-184

ALICJA GAŁĘZOWSKA

MATERIAŁY Z MŁODSZEGO OKRESU PRZEDRZYMSKIEGO
I OKRESU WPŁYWÓW RZYMSKICH
Z KUŹNICY ŻELICHOWSKIEJ, W WOJ. PILSKIM

WSTĘP

Problematyka dotycząca cmentarzyska z młodszego okresu przedrzymskiego i dwóch cmentarzysk ludności kultury wielbarskiej odkrytych w końcu XIX w. i na początku XX w. w Kuźnicy Żelichowskiej jest ogólnie znana, gdyż wzmiankowano je w wielu publikacjach, począwszy od fundamentalnych prac E. Blumego (1912, s. 185, 194, ryc. 42, 52, 112, 113, 156; tabl. 3:42, 4:112, 113; 5:52; tenże 1915a, s. 10-12, 32, 42, 69, 70, 163) i J. Kostrzewskiego (1919, s. 17, 34, 46, przypis 4; s. 187, przypis 1; s. 194, przyp. 3, s. 269, 343, 344, ryc. 30). Pochodzące z nich znaleziska stanowiły podstawę źródłową najwcześniejszych syntez pradziejów Wielkopolski (J. Kostrzewski 1914, ryc. 358, 397, 408, 411, 418, 474, 477; tenże 1923, s. 182, 294, przyp. 657; s. 296, przyp. 688, ryc. 535, 601, 628, 639, 640, 726, 731; tenże 1955, ryc. 556, 697, 702). Zatem w związku z materiałami z młodszego okresu przedrzymskiego z Kuźnicy Żelichowskiej, a także z Białej i Roska, woj. pilskie, powstała kwestia relacji między grupą nadodrzańską kultury jastorfskiej i kulturą przeworską w północnej Wielkopolsce, trudna do rozstrzygnięcia przy obecnym stanie badań (por. H. Machajewski 1980, s. 49; K. Godłowski 1985, s. 19, mapa 1; T. Dąbrowska 1988, s. 67, 215, 216, mapy 2, 20). Natomiast cmentarzyska ludności kultury wielbarskiej w Kuźnicy Żelichowskiej, podobnie jak w Poznaniu-Szelażu i Lwówku, woj. poznańskie, dostarczyły z naszego regionu pierwszych relatywnie większych serii materiałów tej kultury.

Źródła pozyskane w toku przypadkowych odkryć i amatorskich poszukiwań mają ograniczoną wartość poznawczą, zasługują jednak na pełny opis, chociażby ze względu na rolę jaką odegrały w tworzeniu koncepcji młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich w Wielkopolsce. Ponadto są one reprezentatywne dla większego obszaru na pograniczu pojezierzy pomorskich i wielkopolskich, obejmującego dolinę Noteci i jej obrzeża między ujściem Drawy i Gwdy, gdyż dokumentują dwa główne horyzonty rozwijającego się tutaj osadnictwa w ramach młodszego okresu

przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich, mianowicie kultury jastorfskiej i kultury przeworskiej z faz A1 i A2 oraz kultury wielbarskiej z faz B2 i C1 (por. K. Godłowski 1985, s. 19, 53, 87, mapy 1, 4, 5). W sytuacji gdy obszar ten nie był i nie jest objęty systematycznymi badaniami warto przynajmniej udostępnić pełne informacje o dotychczasowych odkryciach.

Materiały z Kuźnicy Żelichowskiej, znajdujące się w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu (pierwotnie w Kaiser Friedrich Museum w Poznaniu), już w dużym stopniu zdekompletowane, można zaprezentować w całości w oparciu o fotografie, karty katalogowe, dokumenty z teczki Żelichowa, gm. Krzyż, z archiwum MAP, notatki z teczek 33 i 34 z archiwum J. Kostrzewskiego oraz rysunki z archiwum S. Jasnosza.

Znaleziska z cmentarzyska kultury wielbarskiej na stan. 1 pochodzą z amatorskich badań nauczyciela Herdera w 1893 r., który przekazał swój zbiór do Uckermärkisches Museum w Prenzlau (E. Blume 1909a, s. 56, nr 504). Zbiór ów udostępniono na wystawę w Poznaniu w 1909 r. (E. Blume 1909b, s. 103, nr 1594-1622, tabl. 16:1588, 1599, 1612; 18:1596). Gdy w 1910 r. odkryto kolejny grób kultury wielbarskiej, tym razem na stan. 2, jego inwentarz zakupiło Kaiser Friedrich Museum (nr inw. KFM 1910:66, nr kat. KFM 1910:261-263; E. Blume 1915b, s. 163, nr 65, ryc. 23-25) i ustaliło lokalizację obu stanowisk oraz zasięgnęło informacji o wcześniej odkrytym cmentarzysku u właściciela gruntu R. Steinkego oraz w Uckermärkisches Museum. W rezultacie podjętych działań pozyskano nowe znaleziska z pola R. Steinkego, dokonane w 1910 r., a datowane na początek młodszego okresu przedrzymskiego (nr inw. KFM 1910:212, nr kat. KFM 1910:898-907; E. Blume 1915b, s. 163, nr 64, ryc. 21, 22), oraz kolekcję Herdera z muzeum w Prenzlau (nr inw. KFM 1910:391, nr kat. KFM 1911:23-51).

Z Kuźnicy Żelichowskiej pochodzą ponadto z miejsca nieznanego dwa przęśliki (ryc. 5:7, 8; B. Kostrzewski 1951, s. 188, nr 14) i nieokreślona moneta rzymska znaleziona przy jeziorze (C. Fredrich 1909, s. 213, nr 85).

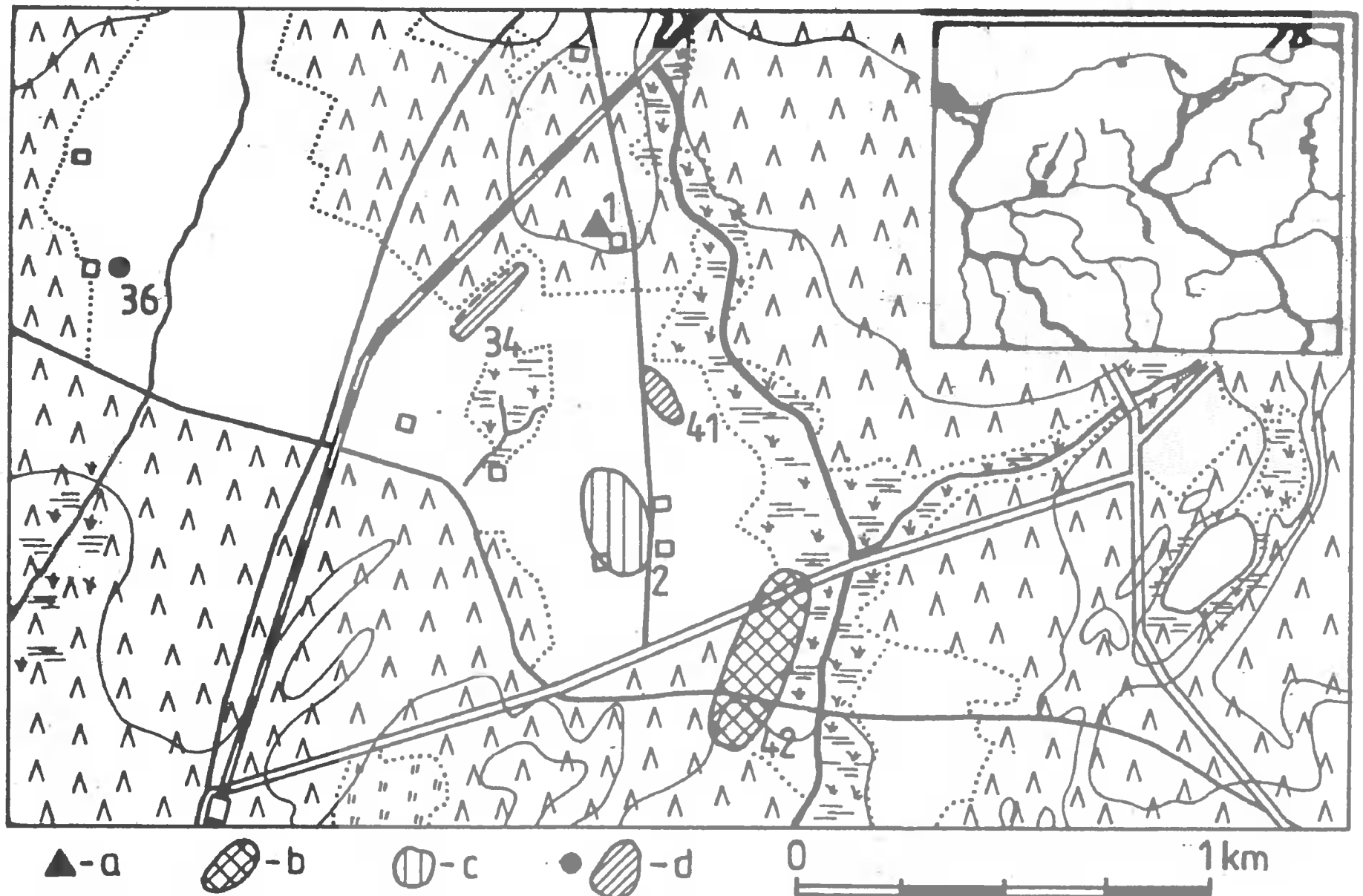
W 1995 r. badania powierzchniowe¹ w rejonie stan. 1 i 2 ujawniły kolejne stanowiska, w tym jedno datowane na młodszy okres przedrzymski i okres wpływów rzymskich i trzy kultury wielbarskiej (ryc. 1).

· CMENTARZYSKO Z MŁODSZEGO OKRESU PRZEDRZYMSKIEGO W KUŹNICY ŻELICHOWSKIEJ, STAN. 1 (?)

Lokalizacja cmentarzyska nie jest pewna. Według relacji odkrywcy groby zalegały niezbyt głęboko w ziemi i w pewnych odstępach od siebie. W popielnicach barwy czarnej lub brunatnej znajdowały się "popiół, kości i po kawałku żelaza", a przy jednej z popielnic tkwiły fragmenty innych naczyń. Natrafiono też na groby bez popielnic,

¹ Dziękuję serdecznie dr. J. Bednarczykowi z Instytutu Prahistorii UAM za weryfikację oznaczeń chronologii i przynależności kulturowej zebranych materiałów. Wdzięczna jestem także dr E. Miłosz z Instytutu Antropologii UAM za wykonanie ekspertyzy antropologicznej kości oraz mgr. inż. D. Makowieckiemu z Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Poznaniu za określenie kości zwierzęcych z cmentarzysk w Kuźnicy Żelichowskiej.

zbudowane z kamieni i przykryte szerokim kamieniem. Brakuje informacji o liczbie odkrytych grobów i przynależności znalezisk do zespołów.

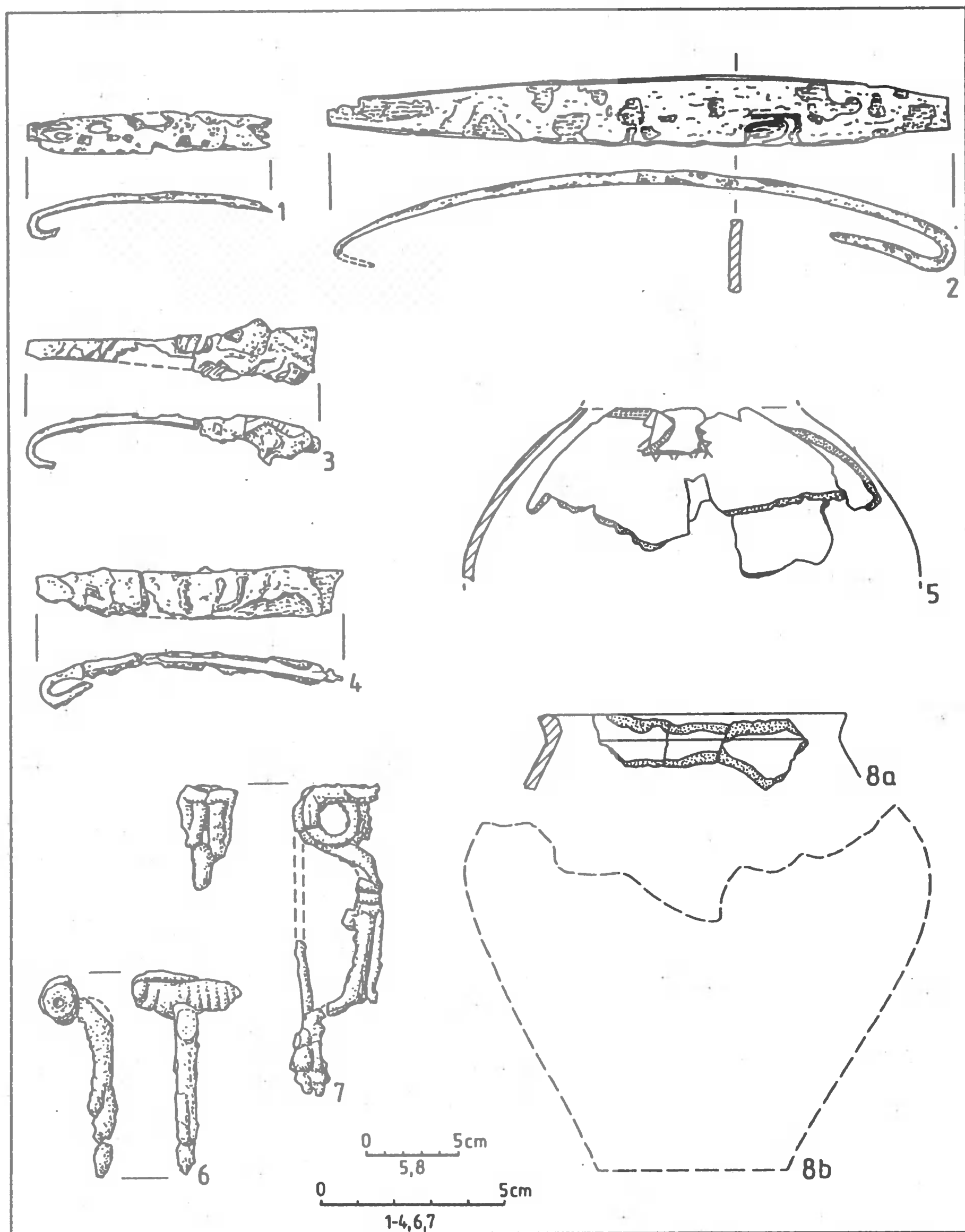
Ryc. 1. Kuznica Żelichowska, gm. Krzyż. Osadnictwo z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich w rejonie stan. 1 i 2 (a - cmentarzysko z faz A1-A2 i ludności kultury wielbarskiej z faz B2c-C1a; b - osada z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich; c - cmentarzysko ludności kultury wielbarskiej z fazy B2/C1-C1a; d - ślad osadnictwa i osady ludności kultury wielbarskiej). Rys. J. Kędelska

Katalog materiałów z cmentarzyska z młodszego okresu przedrzymskiego w Kuznicy Żelichowskiej, stan. 1 (?)².

1. Żelazna, jednoczęściowa klamra taśmowata do pasa z haczykami skierowanymi do wewnątrz, typu Ia³; brzegi nieznacznie podwyższone, obramowane bruzdą; dług. 16,7 cm, szer. 1,9 cm (ryc. 2:2).
- 2-4. Części żelaznych klamer taśmowatych; zach. dług. 8,3; 6,6 i 8,1 cm, szer. 1,1-1,3 cm (ryc. 2:4, 1, 3).

² Przy prezentacji materiałów przyjęto następujące skróty: otw. - otwór, pow. - powierzchnia, szer. - szerokość, średn. - średnica, wys. - wysokość, zach. - zachowany.

³ Typy klamer do pasa, zapinek i mieczów z młodszego okresu przedrzymskiego odnoszą się do klasyfikacji J. Kostrzewskiego (1919).

Ryc. 2. Kuźnica Żelichowska, gm. Krzyż, stan. 1(?). Luźne znaleziska z cmentarzyska: 1-4 - fragmenty klamer i klamra do pasa z żelaza; 5 - 8 - części naczyń glinianych; 6 - 7 - fragmenty zapinek żelaznych. Rys. J. Kędelska (8b na podstawie szkicu z archiwum J. Kostrzewskiego, teczka 33)

5. Część żelaznej, późnolateńskiej zapinki prostokątnej z dziesięciozwojową (?) sprężyną; zach. dług. 5,4 cm (ryc. 2:6).

6. Fragmenty żelaznej zapinki zbliżonej do typu B, z dużą sprężyną i zdobionym poprzecznymi bruzdami guzkiem; zach. dług. 8,5 cm (ryc. 2:7).
7. Dolna część cienkościennego naczynia z wysoko umieszczonym barkiem; zach. wys. 19,5 cm, średn. 25 cm (ryc. 2:8b); oraz część wylewu z facetowaną krawędzią; średn. ok. 15 cm; pow. czarna (ryc. 2:8a). Dolna część naczynia zaginęła.
8. Części silnie wydętego brzuśca cienkościennego naczynia, zdobionego u podstawy szyi wąskim pasmem wypełnionym szeregiem kresek oraz u poszerzonej nasady ucha trójkątami opartymi podstawami na ciągłej linii; pow. czarna (ryc. 2:5).
9. Fragmenty dużego naczynia z prostym, zaokrąglonym brzegiem; pow. chropowata; brak w zbiorach.
10. Przepalone kości osoby nieokreślonej płci (przypuszczalnie powyżej 20 lat).
11. Węgiel drzewny.

Chronologia i przynależność kulturowa cmentarzyska z młodszego okresu przedrzymskiego w Kuźnicy Żelichowskiej, stan. 1 (?)

Cmentarzysko dostarczyło form metalowych kultury jastorfskiej, do których należą jednoczęściowe klamry taśmowate do pasa typu Ia i późnolateńska, prostokątna zapinka (tzw. Stufenfibel), ponadto interkulturowej, długiej zapinki typu B oraz ceramiki o cechach wczesnych naczyń kultury przeworskiej.

Wśród klamer znajdują się części dwóch mniejszych okazów (ryc. 2:1, 4), część klamry z silniej zwężonym końcem (ryc. 2:3) oraz kompletny egzemplarz, większy i z brzegami obramowanymi bruzdą (ryc. 2:2). W grupie nadodrzańskiej kultury jastorfskiej klamry typu Ia były znane od początku II horyzontu, synchronizowanego ze stadium Ripdorf i fazą A1 młodszego okresu przedrzymskiego (zob. R. Wołagiewicz 1979, ryc. 1; tenże 1981a, s. 192, tabl. 27:7). Klamry typu Ia spotyka się też na obszarze innych ugrupowań kultury jastorfskiej, w tym grupy gubińskiej, w zespołach z zapinkami kulcowymi oraz typów A i B (por. G. Domański 1975, s. 23, 24, ryc. 2, 3, tabl. 11d, 12m, 14j, 15m, 16d, 17g), oraz grupy dolnonadłabskiej, głównie w jej fazie IIa, odpowiadającej stadium Ripdorf (zob. H. Keiling 1979, s. 21, 31, tabl. 25:163, 27:175). Omawiany typ klamer w fazie A2 młodszego okresu przedrzymskiego przyjął się w stroju ludności kultury oksywskiej (por. R. Wiloch 1995, s. 14). Bliskimi terytorialnie odpowiednikami mniejszych klamer z Kuźnicy Żelichowskiej są dwie klamry z Białej, długości ok. 13 cm i szerokości 1,2 cm (J. Kostrzewski 1919, s. 269; tenże archiwum teczka 33). Większa klamra pochodzi z Grzép (A. Lipińska 1959, s. 247), lecz nie jest kompletna, co nie pozwala na pewną identyfikację typu⁴.

Długie zapinki typu B (ryc. 2:7), są wyznacznikiem fazy A1 (por. T. Dąbrowska 1988, s. 27, 28, 56, tabl. 1:8). Natomiast późnolateńskie, prostokątne fibule (ryc. 2:6)

⁴ Z Grzép pochodzi również krótka klamra językowata z kolistym rozszerzeniem przy jednym z końców, wariantu charakterystycznego dla stadium Jastorf a-b, najpewniej związana z wcześniejszym cmentarzyskiem ludności kultury pomorskiej (por. R. Wołagiewicz 1979, ryc. 14).

pozostawały w użyciu w szerszych ramach czasowych. Przyjmuje się, że w grupie nadodrzańskiej były znane w fazach A1 i A2a (zob. R. Wołagiewicz 1979, s. 37, 38; tenże 1981a, s. 192, tabl. 27:21). Na niektórych obszarach mogły one przetrwać nawet do fazy A2/A3 młodszego okresu przedrzymskiego (por. T. Völling 1995, s. 233, ryc. 17).

Części naczyń poprzez formę, facetowanie krawędzi oraz zdobnictwo nawiązują do ceramiki kultury przeworskiej z faz A1-A2 młodszego okresu przedrzymskiego (zob. T. Dąbrowska 1988, s. 28-30, tabl. 1, 2). Silnie wydęty brzusec (ryc. 2:5) jest niewątpliwie z naczynia zbliżonego do dzbana odwrotnie gruszkowatego. Trudno zrekonstruować typ naczynia z którego przetrwał brzeg oraz szkic zaginionej części (ryc. 2:8a-b)⁵.

Chronologia cmentarzyska, ustalona w oparciu o datowanie luźnych znalezisk, obejmuje zatem fazy A1 i A2, przy czym formy metalowe wskazują raczej na fazy A1 i A2a młodszego okresu przedrzymskiego.

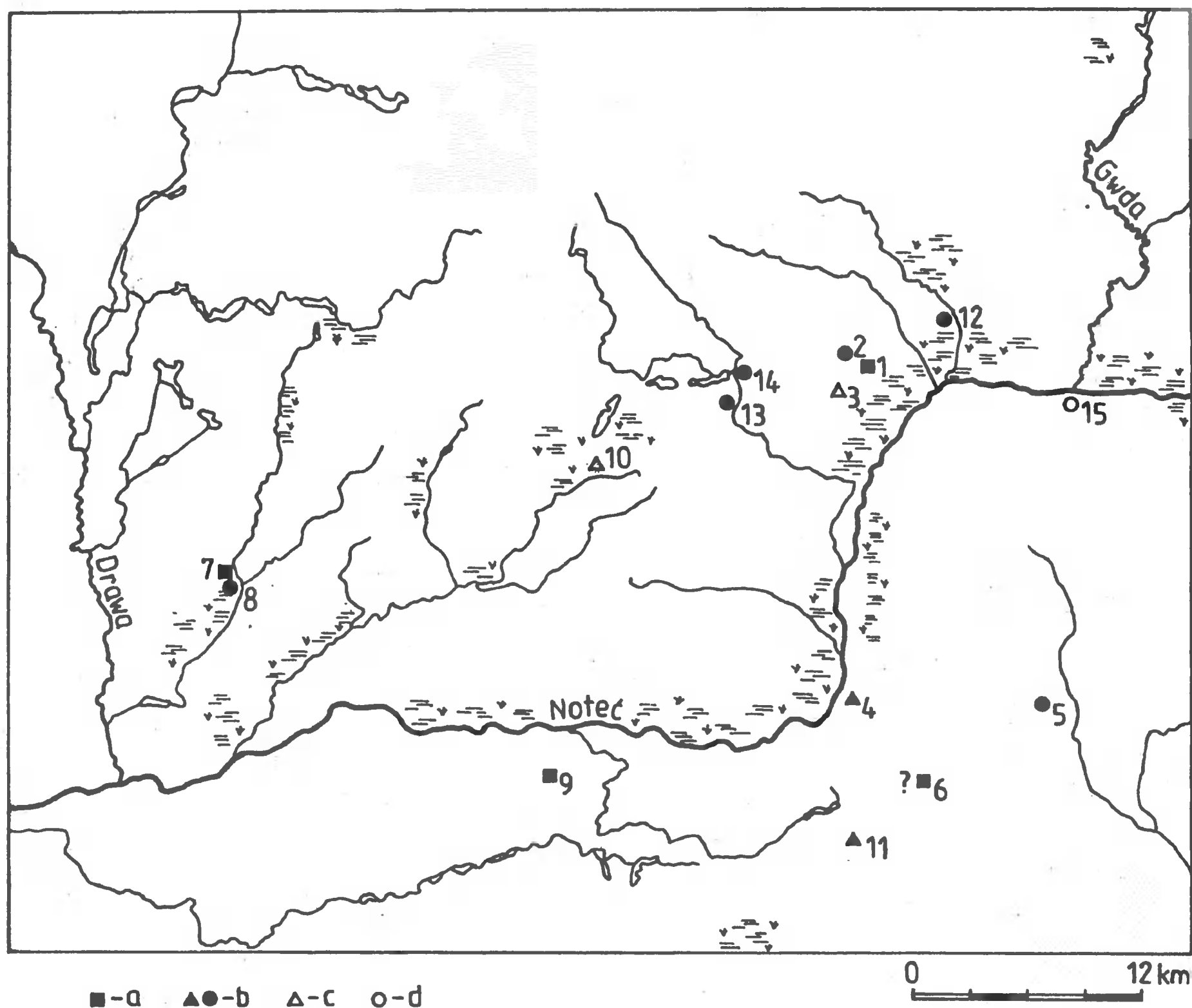
Odnosnie do obrządku pogrzebowego dysponujemy informacjami o grobach jamowych i popielnicowych z resztkami stosu, konstrukcjach kamiennych, m.in. dużych kamieniach nakrywających groby, oraz zaleganiu w grobach metalowych części stroju. Podobne reguły obrządku pogrzebowego były typowe dla grupy nadodrzańskiej (por. R. Wołagiewicz 1981a, s. 194). Tradycje kultury jastorfskiej w tym zakresie mogła kontynuować też ludność kultury przeworskiej w północnej Wielkopolsce (zob. A. Niewęglowski 1981, s. 25-37, 44, tabela 3, mapa 2; T. Dąbrowska 1988, mapa 3A).

Przynależność kulturowa cmentarzyska, podobnie jak obszaru dorzecza Noteci na odcinku między ujściem Drawy i Gwdy, jak wiadomo, nie jest jasna. Na podstawie źródeł z przypadkowych odkryć, amatorskich poszukiwań i badań powierzchniowych można wykazać następujące fakty:

1. Obecność cmentarzysk (Biała, Kuźnica Żelichowska, Rosko) z przewagą elementów kultury jastorfskiej, reprezentujących większość form metalowych II horyzontu grupy nadodrzańskiej, do których należą jednoczęściowe klamry typu Ia, szpile skrzydlate, klamry trójdzielne typu I, klamra dwuczęściowa, zapinki kulkowe, późnolateńskie, prostokątne zapinki oraz naszyjnik z cylindrycznymi zakończeniami (por. R. Wołagiewicz 1981a, s. 192, tabl. 27:7, 13, 14, 16, 19-21, 25). Formy te są datowane na fazę A1 i częściowo także na fazę A2a młodszego okresu przedrzymskiego (zob. K. Godłowski 1977, s. 152; R. Wołagiewicz 1979, s. 37). Największego ich wyboru dostarczyło cmentarzysko w Białej, gdzie, poza zapinkami kulkowymi, były reprezentowane wszystkie wymienione elementy, a ponadto zapinki typów A-C⁶ (J. Kostrzewski 1914, ryc. 334, 336, 350, 356, 360, 361; tenże 1919, s. 24, 255, 257, 269, 340, 341, ryc. 19, 41, 61; tenże archiwum teczka 33).

⁵ J. Kostrzewski (1919, s. 187, przypis 1) dopatrywał się tutaj naczynia o zaokrąglonym profilu.

⁶ Wzmiankowany przez J. Kostrzewskiego (1919, s. 312) przęślik może być późniejszy, gdyż z Białej pochodzą również znaleziska z okresu wpływów rzymskich. Natomiast przytaczane przez J. Kostrzewskiego (1919, s. 271, 341; tenże archiwum teczka 33) dwa noże i klamra zawiaskowa, znajdujące się w MAP (nr kat. KFM 1908:1335-1338), według dokumentów archiwalnych są z miejscowości nieznannej.

Ryc. 3. Osadnictwo z młodszego okresu przedrzymskiego w dorzeczu Noteci na odcinku między ujściem Drawy i Gwdy (a - cmentarzyska z faz A1-A2 z elementami kultury jastorfskiej; b - cmentarzyska i osady z wczesną ceramiką kultury przeworskiej; c - cmentarzyska jedynie wzmiankowane [C. Schulz 1930, s. 65]; d - luźny miecz typu I; 1 - Biała, stan. 1; 2-3 - Biała; 4 - Czarnków; 5 - Gębice, stan. 1; 6 - Grzępy; 7-8 - Kuznica Żelichowska, stan. 1, 42; 9 - Rosko; 10 - Rychlik [Carolina]; 11 - Sławno; 12 - Stobno, stan. 2; 13 - Trzcianka; 14 - Trzcianka, stan. na E od jeziora Sarcze; 15 - okolica Ujścia, z Noteci, woj. Piła). Rys. J. Kędelska

2. Z cmentarzysk z formami metalowymi kultury jastorfskiej pochodzi ceramika w typie kultury przeworskiej (Biała, Kuznica Żelichowska). W Białej odkryto zdobiony dzban zbliżony do naczyń odwrotnie gruszkowatych, kubek z facetowanym brzegiem oraz część zdobionego kubka z poszerzonym brzegiem (J. Kostrzewski 1919, ryc. 200, 210, 223f, 233c; tenże archiwum teczka 33). Ceramika jest nieliczna i nie jest potwierdzona jej przynależność do zespołów z elementami kultury jastorfskiej.

3. W zakresie reguł obrządku pogrzebowego czytelne są nawiązania do zwyczajów panujących zwłaszcza w grupie nadodrzańskiej (por. R. Wołagiewicz 1981a, s. 194).

Odnotowano groby jamowe (Biała⁷, Kuźnica Żelichowska, Rosko), groby popielnicowe (Biała, Kuźnica Żelichowska), obecność resztek stosu w grobach, stosowanie konstrukcji kamiennych, brak broni w wyposażeniu.

4. Z pozostałych stanowisk pochodzi ceramika z poszerzonymi, facetowanymi brzegami, charakterystyczna dla wczesnej kultury przeworskiej, w tym misy, kubki i naczynia odwrótnie gruszkowate (por. R. Wołagiewicz 1979, ryc. 7). Ponadto pozyskano z Grzyp część klamry taśmowatej i zapinkę typu B (A. Lipińska 1959, s. 247), a z Noteci w okolicy Ujścia miecz typu I⁸ (T. Makiewicz 1992, s. 113, ryc. 5:1).

Przytoczone fakty dowodzą, że badany obszar był strefą wpływów obu kultur, jastorfskiej i przeworskiej. Za pobytem tutaj w początkach młodszego okresu przedrzymskiego ludności grupy nadodrzańskiej (por. J. Kostrzewski 1955, s. 189, 206; H. Machajewski 1980, s. 49; tenże 1986, s. 281) przemawiają cmentarzyska z przewagą form metalowych z kręgu jastorfskiego oraz typowe dla grupy nadodrzańskiej reguły obrządku pogrzebowego. Ceramika stwierdzona na stanowiskach z elementami kultury jastorfskiej może wskazywać na adaptację wzorców kultury przeworskiej. Cmentarzyska te funkcjonowały, jak się wydaje, w obrębie kształtującego się osadnictwa kultury przeworskiej, którego zasięg wyznacza charakterystyczna ceramika (ryc. 3). Trudno obecnie rozstrzygnąć, czy doszło do asymilacji kulturowej ludności grupy nadodrzańskiej i jej udziału w formowaniu lokalnego skupienia osadniczego kultury przeworskiej, czy też do innych kontaktów ludności obu kultur, towarzyszących nasilonym wówczas migracjom (por. K. Godłowski 1977, s. 154; tenże 1985, s. 138-140; T. Dąbrowska 1988, s. 227-229; tejże 1994, s. 76).

Prawdopodobnie jeszcze w fazie A2 młodszego okresu przedrzymskiego badany obszar uległ wyludnieniu (zob. K. Godłowski 1985, s. 37, mapa 2) i do początku fazy B2 okresu wpływów rzymskich był niezasiedlony lub wykorzystywany w niewielkim stopniu.

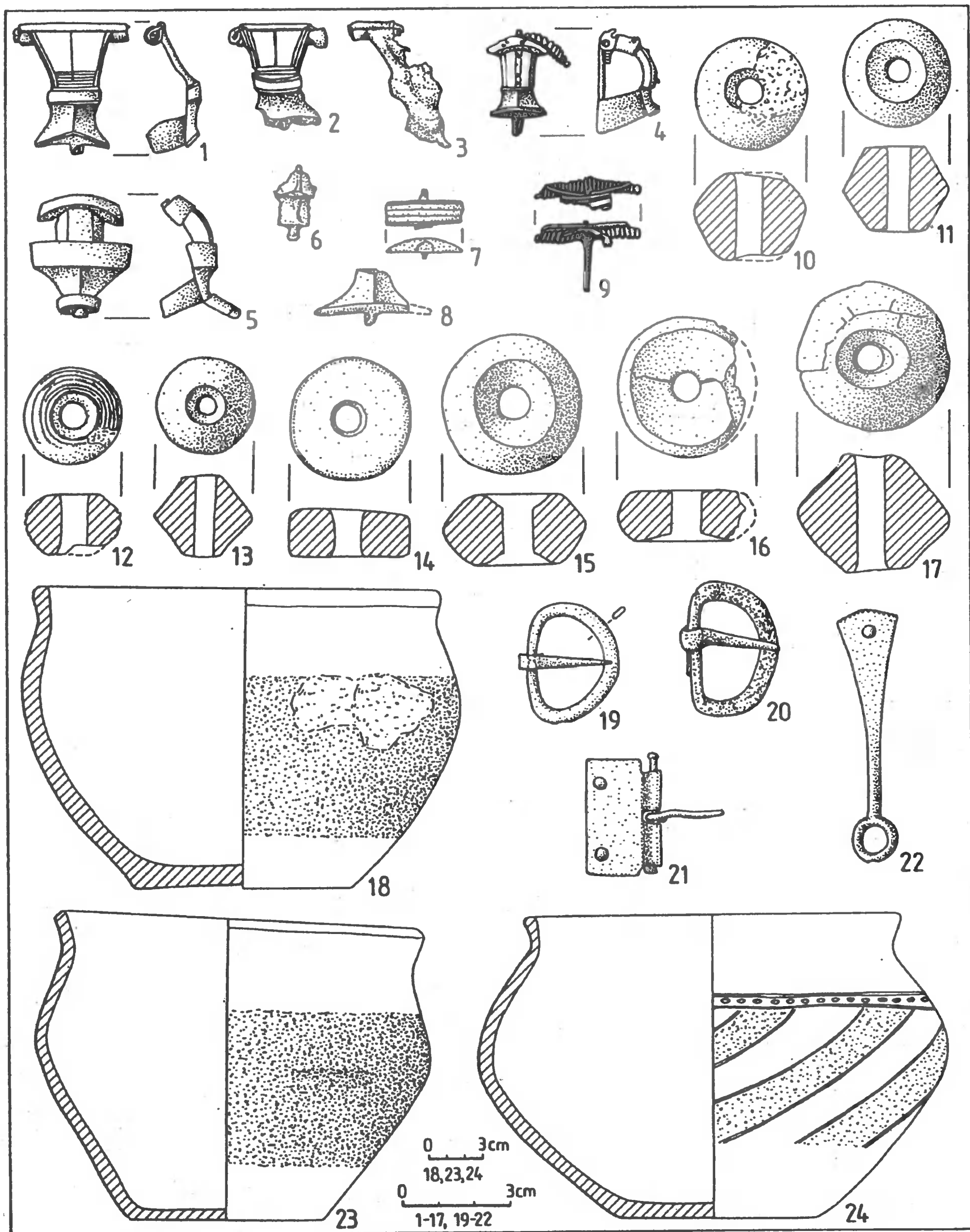
CMENTARZYSKA LUDNOŚCI KULTURY WIELBARSKIEJ W KUŹNICY ŻELICHOWSKIEJ, STAN. 1 I 2

Na stan. 1 odkryto nieokreśloną liczbę grobów, w tym co najmniej pięć grobów popielnicowych. Popielnice zalegały na głębokości od 30 do 50 cm. Tylko o jednej popielnicy wiadomo, jaki zawierała inwentarz. Zagięły popielnica i sprzączka będące w posiadaniu właściciela gruntu.

Na stan. 2 przy wydobywaniu piasku z małego okrągłego pagórka odkryto na głębokości ok. 60 cm grób popielnicowy "czysty".

⁷ W Białej groby stwierdzono w kurhanach, lecz o niepewnej, różnie określanej chronologii (por. E. Blume 1915a, s. 142; J. Kostrzewski 1919, s. 340; tenże 1955, s. 206; Cz. Strzyżewski, Z. Żurawski 1979, s. 82, przypis 8).

⁸ Miecz znany jako pochodzący z Nowej Wsi Ujskiej. Natomiast kolejny miecz ze zbiorów MAP, typu II, z mylnym napisem "Nowa Wieś Ujska" (T. Makiewicz 1992, s. 113, ryc. 5:2), pochodzi z miejscowości nieznannej i należał do kolekcji W. Jażdżewskiego, przekazanej do zbiorów TPN (por. J. Kostrzewski 1919, s. 86, przyp. 4; s. 87, przypis 9; s. 88, przypis 2, zest. 37; tenże archiwum teczka 33).

Ryc. 4. Kuznica Żelichowska, gm. Krzyż, stan. 1. Luźne znaleziska z cmentarzyska: 1-9 - zapinki i fragmenty zapinek z brązu; 10-13, 15-17 - pręśliki z gliny; 14 - pręślik kamienny; 18, 23, 24 - naczynia gliniane; 19, 21 - sprzączka i część sprzączki z brązu; 20 - sprzączka z żelaza; 22 - brązowe okucie pasa. Rys. J. Kędelska (15, 20, 22, 24 na podstawie rysunków S. Jasnosza i fotografii z archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu)

Katalog materiałów z cmentarzyska ludności kultury wielbarskiej w Kuźnicy Żelichowskiej, stan. 1⁹

Inwentarz grobu

1. Część popielnicy z baniastym brzuścem i krótkim brzegiem, typu VIA (?), zdobionej żłobkiem i linią zygzakowatą, pod którą brzusiec jest schropowacony (ryc. 5:3).
2. Dwustożkowy paciorek z drutu srebrnego, z ornamentem granulacji; wys. 1,7 cm, średn. 1,0 cm (ryc. 5:1).
3. Srebrna klamerka esowata typu B z ozdobną tarczką, bogato dekorowana perełkowanymi drutami i granulacją; dług. 3,9 cm; brak w zbiorach (ryc. 5:2).

Luźne znaleziska

1. Szerokootworowa, dwustożkowata popielnica ze schropowaconym brzuścem, typu ID; wys. 16,5 cm, średn. otw. 20,0 cm (ryc. 4:23).
2. Szerokootworowa popielnica ze schropowaconym brzuścem, typu ID; wys. 16,5 cm, średn. otw. 22,0 cm (ryc. 4:18); kości kobiety (18-20 lat), m.in. fragment ze śladem brązu, i przepalone kości zwierzęce, w tym fragment kości promieniowej i fragment kości piszczelowej świni.
3. Popielnica z baniastym brzuścem i krótkim brzegiem, typu VIA, zdobiona bruzdami, szeregiem odcisków i ukośnymi, chropowatymi pasmami; pow. czarna; wys. 17,0 cm, średn. otw. 20,5 cm, średn. brzuśca 26,0 cm; brak w zbiorach (ryc. 4:24).
- 4.-6. Trzy brązowe zapinki typu A II 40-41, w tym jedna dług. 3,6 cm i dwie w różnym stopniu stopione (ryc. 4:1-3).
- 7.- 9. Trzy części zapinek z brązu typu A II 40-41, w tym stopiona główka, połowa sprężyny z fragmentem kapturka i kolcem oraz rozszerzona nóżka (ryc. 4:8).
- 10.-11. Zapinka z brązu typu A V 96, ze stopioną aplikacją srebrną wg informacji z katalogu; dług. 3,5 cm; i nóżka podobnej, stopionej zapinki (ryc. 4:5, 6).
12. Grzebyk główki stopionej zapinki brązowej z bardzo wąskim kabłąkiem, podłużnie żłobkowany, ze stopioną aplikacją srebrną wg informacji z katalogu (ryc. 4:7).
13. Główka z grzebykiem stopionej zapinki z brązu grupy A V, s. 8; profilowany guzek na końcu osi sprężyny (ryc. 4:9).
14. Zapinka z brązu typu A V 128, ze śladami stopionej aplikacji srebrnej na grzebyku

⁹ Uwzględniono następujące schematy typologiczne materiałów z okresu wpływów rzymskich: ceramiki kultury wielbarskiej R. Schindlera (1940) i R. Wołagiewicza (1993), grzebieni S. Thomas (1960), klamerki esowatej A. v. Mhllera (1957), mieczów M. Biborskiego (1978), naczyń brązowych H. J. Eggersa (1951), okuć pasa K. Raddatza (1957), ostróg K. Godłowskiego (1970), paciorków M. Tempelmann-Maczyńskiej (1985), sprzączek R. Madydy-Legutko (1987) oraz zapinek O. Almgrena (1923).

oraz w rowkach na nóżce i pośrodku kabłąka; srebrny karbowany pierścień przy guzku osi sprężyny; dług. 2,9 cm (ryc. 4:4).

- 15.-16. Dwie sprzączki z jednoczęściową, półkolistą i płaską ramą, typu D 11, w tym jedna z żelaza; dług. 2,7 cm, szer. 3,7 cm; brak w zbiorach; i jedna z brązu; dług. 2,7 cm, szer. 3,2 cm (ryc. 4:20, 19).
17. Skuwka z osią i kolcem sprzączki brązowej; szer. 3,3 cm (ryc. 4:21).
18. Okucie końca pasa z brązu, zakończone pierścieniem z występem, typu J II 3; występ odłamany; zach. dług. 6,9 cm; brak w zbiorach (ryc. 4:22).
- 19.-25. Sześć przęślików dwustożkowatych z gliny; wys. 1,4-3,3 cm; średn. 2,8-4,1 cm (ryc. 4:10, 11, 13, 15-17).
26. Przęślik płaskokulisty z gliny, zdobiony dookołnymi bruzdami; wys. 1,6 cm, średn. 2,7 cm (ryc. 4:12).
27. Przęślik płaskocylintryczny z piaskowca; wys. 1,3 cm; średn. 3,4 cm (ryc. 4:14).

Katalog materiałów z cmentarzyska ludności kultury wielbarskiej w Kuźnicy Żelichowskiej, stan. 2

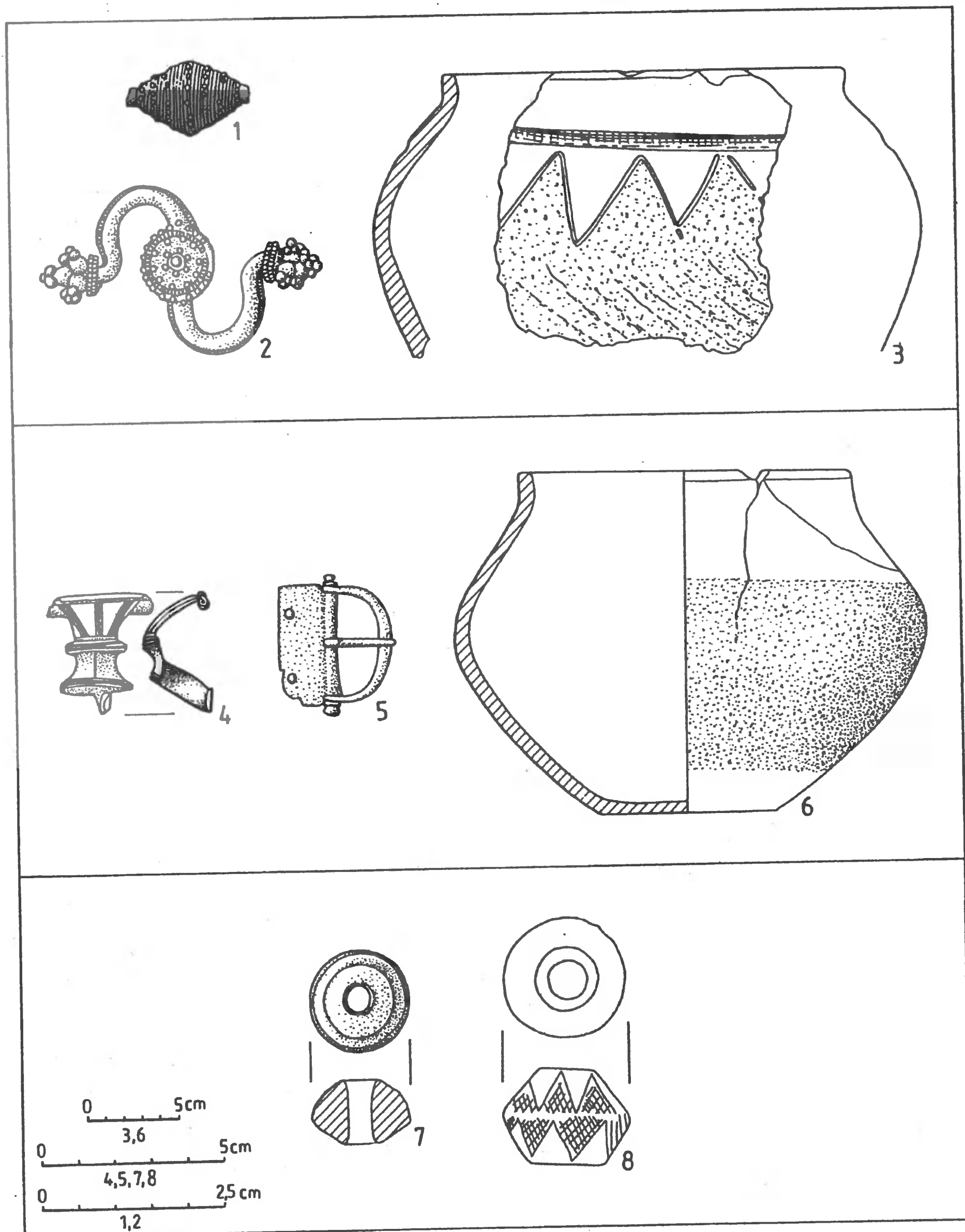
Inwentarz grobu

1. Popielnica z baniastym, schropowaconym brzuścem i krótkim brzegiem, typu VIA; wys. 19,5 cm, średn. otw. 18,0 cm, średn. brzuśca 25,5 cm (ryc. 5:6); kości mężczyzny (45-50 lat) lub co najmniej dwóch osób, kobiety i mężczyzny (powyżej 40 lat, por. aneks).
2. Zapinka z brązu typu A II 41; dług. 3,2 cm; brak w zbiorach (ryc. 5:4).
3. Sprzączka brązowa z dwuczęściową, półkolistą, płaską od spodu i lekko wypukłą na wierzchu ramą, ze skuwką, typu D 17; profilowane guzki na końcach osi; dług. razem ze skuwką 3,1 cm, szer. 3,8 cm; brak w zbiorach (ryc. 5:5).

Chronologia cmentarzysk ludności kultury wielbarskiej w Kuźnicy Żelichowskiej, stan. 1 i 2

Groby z obu cmentarzysk zawierały wyznaczniki fazy B2/C1-C1a okresu wpływów rzymskich (ryc. 5:1-3; 5:4), które przeważają również wśród luźnych znalezisk z cmentarzyska na stan. 1. Są nimi zapinki typów A V 128 z aplikacją srebrną (ryc. 4:4), A V 95-96 (ryc. 4:5, 6), A II 40-41 (ryc. 4:1-3, 8; 5:4), klamerka esowata typu B (ryc. 5:2), srebrny paciorek (ryc. 5:1) oraz ceramika z ornamentem pól gładkich i chropowatych (ryc. 4:24; 5:3). Sprzączka z dwuczęściową, półkolistą ramą ze skuwką, typu D 17 (ryc. 5:5) i okucie pasa typu J II 3 (ryc. 4:22), występujące w szerszych ramach czasowych (por. R. Madyda-Legutko 1987, s. 30, 34, 86, tabela 8; K. Raddatz 1957, s. 95, ryc. 2), też były charakterystyczne dla wskazanej fazy (zob. R. Wołagiewicz 1981b, s. 167, 168, tabl. 23:63-65, 72, 73, 78, 82, 83; tenże 1993, s. 21, 24, 25, 27). Pomimo, że niektóre z wymienionych form były spotykane nadal w późniejszym czasie, zwłaszcza w fazie C1b, brak wyznaczników rozwiniętego młodszego okresu wpływów

rzymskich nie wskazuje na funkcjonowanie cmentarzyska przekraczające fazę C1a.

Ryc. 5. Kuźnica Żelichowska, gm. Krzyż. Stan. 1 - inwentarz grobu (1-3); stan. 2 - inwentarz grobu (4-6); stan. nieokreślone - luźne znaleziska (7, 8) (1 - paciorek srebrny; 2 - klamerka srebrna; 3, 6 - naczynia gliniane; 4 - zapinka z brązu; 5 - sprzączka z brązu; 7, 8 - przezściki gliniane). Rys. J. Kędelska (2, 4, 5, 8 na podstawie rysunków S. Jasnosza i kart katalogowych oraz fotografii z archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu)

Natomiast na podstawie nielicznych elementów, do których należą sprzączki z jednoczęściową, półkolistą i płaską ramą, typu D 11 (ryc. 4:19, 20), najczęstsze w przedziale czasowym od fazy B2b do fazy B2/C1-C1a (por. R. Madyda-Legutko 1987, s. 28, 34, 84, 86, tabela 8), oraz fragment zapinki z grzebykiem na główce (ryc. 4:9), przypuszczalnie typu A 126-128, spotykanego od fazy B2c (por. R. Wołagiewicz 1981b, tabl. 23:51; tenże 1993, s. 24), nie można wykluczyć datowania cmentarzyska ze stan. 1 począwszy od schyłku fazy B2 okresu wpływów rzymskich.

Ceramika z naczyniami misowatymi typu VIA (ryc. 4:24; 5:3 (?), 6) i szerokootworowymi garnkami typu ID (ryc. 4:18, 23) jest w stylu młodszego okresu wpływów rzymskich (zob. R. Wołagiewicz 1993, s. 12-14, 26, 27). Na wczesną pozycję chronologiczną naczyń misowatych wskazuje jej ornamentowanie polami gładkimi i chropowatymi oraz pochodzenie z zespołów z wyznacznikami fazy B2/C1-C1a. Także niskie garnki typu ID były najczęstsze w tej fazie.

Chronologia cmentarzyska ze stan. 1, ustalona w oparciu o datowanie luźnych znalezisk, zamyka się zatem w ramach faz B2c-C1a, natomiast zachowany zespół pochodzi z fazy B2/C1-C1a, a na funkcjonowanie cmentarzyska ze stan. 2 w fazie B2/C1-C1a okresu wpływów rzymskich wskazuje datowanie jedyne grobu.

Do ciekawszych znalezisk należą klamerka typu B z ozdobną tarczką oraz zapinka typu A V 128 ze srebrnymi pierścieniami przy guzkach osi sprężyny (ryc. 5:2; 4:4). Poza Pomorzem pojedyncze, podobne obiekty odnotowano na trasie przemieszczeń ludności kultury wielbarskiej na południowy wschód (por. A. Kokowski 1995, s. 35, ryc. 46, 47). Formy te są obecne też na zachód od obszaru kultury wielbarskiej. Analogiczną klamerkę odkryto w Sachsendorf, Kr. Seelow (G. Domański 1989, s. 130, 131, ryc. 2a), a zapinki grupy A V, s. 8 z pierścieniami na końcach osi sprężyny stwierdzono w Żalęcinie, woj. szczecińskie (P. Kaczanowski, R. Madyda-Legutko, E. Nawrońska 1982, s. 91, ryc. 5.23.1) oraz w Kemnitz, Kr. Potsdam-Land (H. Geisler 1974, s. 30, tabl. 28:236:1). Elementy kultury wielbarskiej na zachód od jej zasięgu są łączone z ekspansją kulturową i ludnościową z obszaru wielbarskiego ok. końca fazy B2 i w fazie B2/C1 okresu wpływów rzymskich (por. G. Domański 1979, s. 210-211; H. Geisler 1984, s. 139, 140; H. Machajewski 1986, s. 278; G. Domański 1989, s. 129 n., ryc. 1).

Nietypowymi znaleziskami są fragment zapinki grupy A V, s. 1 lub 8, z szerokim grzebykiem na główce i bardzo wąskim kabłąkiem (ryc. 4:7) oraz przęślik z dookolnymi bruzdami (ryc. 4:12). Podobnie zdobione przęśliki były spotykane głównie od fazy C2 okresu wpływów rzymskich do okresu wędrówek ludów (zob. H. Schach-Döriges 1970, s. 102, tabl. 43:9, 10, 15; 61:12; H. Machajewski 1992, s. 73, tabl. 17:3; 21:13-15).

Poza informacjami o odkryciu grobów popielnicowych na stan. 1 i grobu popielnicowego bez resztek stosu na stan. 2, dysponujemy niewieloma przesłankami na temat obrządku pogrzebowego. Ze stan. 1 tylko z jednej popielnicy, typu ID (ryc. 4:18), przetrwały kości kobiety. Zmarła była przyozdobiona, o czym świadczą ślady brązu na fragmencie kości. Rozpoznano ponadto przepalone kości z piersiowej i miednicznej części tuszy świni, co wskazywałoby, że "w darze" złożono całą świnię. Na podstawie archeologicznych wyznaczników płci jedyny zespół (srebrny paciorek, klamerka esowata i część popielnicy typu VIA (?); ryc. 5:1-3) też należy łączyć z grobem kobiety.

Popielnica typu VIA ze stan. 2 zawierała kości mężczyzny lub co najmniej dwóch osób, kobiety i mężczyzny (por. aneks). Do inwentarza grobu należały zapinka i sprzączka (ryc. 5:4-6).

Zwierzęce szczątki, w tym świni, zalegające w grobach wśród kości ludzkich (zob. T. Węgrzynowicz 1982, s. 100, 224) i groby z pochówkiem dwóch osób są rejestrowane na cmentarzyskach ludności kultury wielbarskiej.

Cmentarzyska z Kuźnicy Żelichowskiej na tle osadnictwa kultury wielbarskiej w dorzeczu Noteci na odcinku między ujściem Drawy i Gwdy

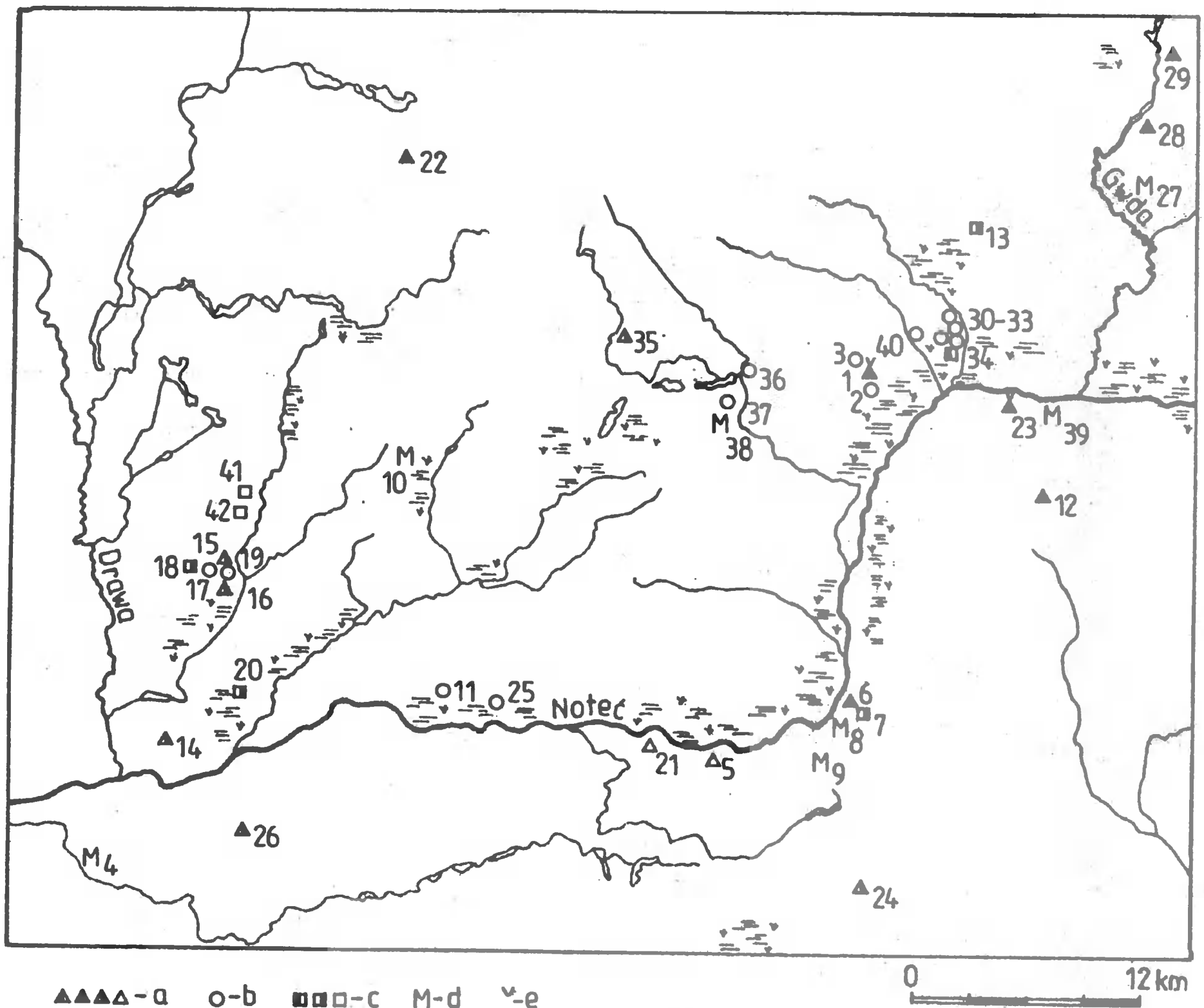
Na obszarze doliny dolnej i środkowej Noteci oraz jej obrzeży między ujściem Drawy i Gwdy znaleziska kultury wielbarskiej z dawnych i głównie przypadkowych odkryć są rozmieszczone dość równomiernie, a skupiska stanowisk w rejonie Białej (por. Cz. Strzyżewski, Z. Żurawski 1979, s. 78, 79, 82, ryc. 1), Kuźnicy Żelichowskiej i Stobna, wykazane w toku badań powierzchniowych i w małym zakresie wykopaliskowych, rękują ujawnienie w przyszłości podobnych pozostałości osadniczych w otoczeniu innych cmentarzysk (ryc. 6).

Osadnictwo kultury wielbarskiej mogło rozwijać się tutaj od schyłku fazy B1 okresu wpływów rzymskich, co udokumentowano dla północnej Wielkopolski (por. H. Machajewski 1980, s. 51, 52) i było rezultatem napływu ludności na obszar niezasiedlony lub słabo zasiedlony. Poza mieczem z Noteci w rejonie Ujścia (ryc. 7)¹⁰, który mógłby być z fazy B1 lub nawet ze schyłku młodszego okresu przedrzymskiego, gdyż jest zbliżony do typu I/8 (M. Biborski 1978, s. 60, 62), brakuje elementów z okresu wpływów rzymskich pewnie datowanych wcześniej niż na fazę B2. Z powodu przemieszania zbiorów Muzeum Archeologicznego w Poznaniu wśród materiałów z Pęckowa znalazła się zapinka typu A 68 (H. Machajewski 1980, s. 52, ryc. 4:1) należąca do inwentarza grobu nr 39 z Siemianic w woj. kaliskim (Z. Szembekówna 1909, s. 342), natomiast w odniesieniu do stopionej zapinki z Mikołajewa, zaliczonej przez K. Godłowskiego (1985, s. 43) do typu A 68, można jedynie przypuszczać, że reprezentuje ona grupę A IV (por. też E. Blume 1915a, s. 156). Także żelazna zapinka typu A 75/77 z Białej (ryc. 8:1), z grzebykiem na kabłąku, należy do młodszych zapinek trąbkowatych z fazy B2 (zob. O. Almgren 1923, s. 40-45; K. Godłowski 1985, s. 52)¹¹ i wiązała się przypuszczalnie

¹⁰ Miecz niegdyś w zbiorach MAP (nr inw. 1935:232), znany jako pochodzący z Nowej Wsi Ujskiej, zadokumentowany na fotografiach (nr 5305 i 14736 w archiwum MAP). Na podstawie zdjęć długość miecza oszacowano na ok. 79 cm, a szerokość jego głowni na ok. 4,5 cm. Głownia, z dość długim, trójkątnym sztychem, nie wykazuje śladów rowków. Trzpień jest przystosowany do umocowania gałki.

¹¹ Zapinkę tę wraz z fragmentem noża przekazano do zbiorów Heimatmuseum w Trzciance (C. Schulz 1928, s. 64), przejętych w depozyt w 1947 r. przez MAP. W rezultacie przemieszania zbiorów z Trzcianki, do zapinki oraz noża z Białej dołączyły, jak się wydaje, obiekty z innej miejscowości, gdyż w nabytkach Heimatmuseum brakuje informacji o tego typu znaleziskach z Białej. Były to żelazne zwieńczenie głowicy korda kultury pomorskiej, omyłkowo uznane za okucie pochwy miecza z okresu wpływów rzymskich, oraz stopione fragmenty przedmiotów żelaznych, m.in. grotu strzały (?) (B. Kostrzewski 1951, s. 183). Możliwe, że pochodzą one z grobów popielnicowych kultury pomorskiej z Wrzeszczyny lub Roska, woj. pilskie, i należały do kolekcji Wolffa przekazanej w 1924 r. do Heimatmuseum (por. R. Hessler 1926, s. 64).

z początkami osadnictwa kultury wielbarskiej na rozpatrywanym obszarze (por. R. Wołagiewicz 1977, s. 30, ryc. 23:3).

Ryc. 6. Osadnictwo kultury wielbarskiej w dorzeczu Noteci na odcinku między ujściem Drawy i Gwdy (a - cmentarzyska z faz B2a-B2b, B2a- lub B2b-C1a, B2c- lub B2/C1-C1a i z nieoznaczonej fazy okresu wpływów rzymskich; b - osady; c - stanowiska o nieokreślonym charakterze z faz B2b, B2/C1-C1a i z nieoznaczonej fazy okresu wpływów rzymskich; d - pojedyncze monety emisji od Wespazjana do Faustyny Młodszej; e - znaleziska z faz C2-D o nieokreślonej przynależności kulturowej na stanowiskach kultury wielbarskiej; 1-2 - Biała, stan. 1, 40; 3 - Biała; 4 - Chełst; 5 - Ciszkowo; 6 - Czarnków; 7-8 - okolica Czarnkowa; 9 - Dębe; 10 - Dzierżążno Małe; 11 - Folsztyn; 12 - Jabłonowo; 13 - Kotuń; 14 - Krzyż-Lokacz; 15-19 - Kuznica Żelichowska, stan. 1, 2, 34, 36, 41; 20 - Lubcz Mały; 21 - Mikołajewo; 22 - Miłogoszcz; 23 - Mirosław-Wilanówiec; 24 - Młynkowo; 25 - Nowe Dwory; 26 - Pęckowo; 27 - Piła; 28 - Piła-Dębogóra; 29 - Skórka; 30-33 - Stobno, stan. 2, 3, 4, 6; 34 - Stobno; 35 - Straduń; 36 - Trzcianka, stan. na E od jeziora Sarcze; 37-38 - Trzcianka; 39 - Ujście; 40 - Wrząca, stan. 1; 41-42 — Żelichowo, stan. 7, 15, woj. Piła).
Rys. J. Kędelska

Stan źródeł pozwala na zaszeregowanie znalezisk kultury wielbarskiej jedynie do dwóch horyzontów, z faz B2a i B2b oraz ze stadium B2c-C1a. Nieliczne, młodsze znaleziska, których przynależności kulturowej nie można obecnie określić, dowodzą opuszczenia badanego obszaru przez dotychczasowych mieszkańców lub ich przytłacza-

jącą większość ok. fazy C1a okresu wpływów rzymskich.

Ryc. 7. Okolica Ujścia, gm. loco. Miecz z Noteci (fotografia z archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu)

Wcześniejszy horyzont, poza zapinką typu A IV 75/77, wyznaczają fibule grupy A V, s. 7 oraz starsze, smukłe zapinki grupy A II i A V, s. 8 (por. R. Wołagiewicz 1981b, s. 166, 167, tabl. 23:18, 19, 27, 29). Reprezentują go dwa zespoły, mianowicie grób jamowy z kurhanu w Skórcie¹² z domniemaną zapinką grupy A V, s. 7, stopami brązowymi, dwoma żelaznymi nitami o półkulistych główkach¹³ i fragmentami taśmy żelaznej z resztkami drewna (A. Götze 1905, s. 3-5, ryc. 1-3), oraz znalezisko ze Stobna o niepewnym charakterze, przypuszczalnie sepulkralnym, które oprócz dwóch zapinek typu A II 38-39 zawierało fragment zapinki grupy A V, s. 8 (?), zdobioną bransoletę z płaskowypukłej taśmy o prostych końcach, silnie profilowane okucie pasa, prostokątną płytkę pasa, zdobione złącze ogniwkowe, nóż i ponad 25 paciorków ze szkła i bursztynu (E. Blume 1912, s. 159, 182; tenże 1915a, s. 8, 44, 59, 80, 86, 87, 93, 95, 97, 103, 123, 164; O. Almgren 1923, s. 142; M. Tempelmann-Maczyńska 1985, s. 316, nr 1047; archiwum J. Kostrzewskiego, teczki 35, 36).

Do starszego horyzontu należą ponadto zapinka typu A V 111 z Mirosławia-Wilanówca (O. Almgren 1923, s. 171), smukła zapinka grupy A II z Białej (E. Blume 1915a, s. 4) oraz przypuszczalnie cedzidło typu E 160 z Miłogoszczy (J. Wielowiejski 1985, s. 294, nr 239), pochodzące z cmentarzysk, które dostarczyły również materiałów kultury wielbarskiej z fazy B2/C1-C1a (tabela 1). W Białej odkryto też jednoczęściową, półkolistą sprzączkę z brązu z profilowanymi końcami kabłąka (archiwum J. Kostrzewskiego, teczka 34), nawiązującą do sprzączek typu D 5, spotykanych w starszym odcinku fazy B2 w kręgu nadłabskim (por. R. Madyda-Legutko 1987, s. 26, 84), lecz większą i przypuszczalnie z płaską ramą. Natomiast trudno obecnie odnieść się do informacji o odkryciu w Pile cmentarzyska ciepłopalnego z elementami uzbrojenia, m.in. z fazy B2 okresu wpływów rzymskich (por. P. Kaczanowski, J. Zaborowski 1988, s. 224, 225), co zupełnie nie przystaje do oblicza kulturowego roz-

¹² Stanowisko dotąd mylnie łączone z miejscowością Zelgniewo, gm. Kaczory, odkryte w dawnym nadleśnictwie Zelgniewo, w pobliżu Strużysk, należących do Skórki, gm. Krajenka.

¹³ Uznano je ze względu na kształt za nity umba, co nie jest pewne i wymaga zbadania, czy nie mogą pochodzić od okuć naczyń drewnianych (por. np. F.J. Lachowicz 1975, s. 114, 117, ryc. 49f).

patrywanego obszaru, odczytanego z pozostałych znalezisk¹⁴.

Znaleziska z późniejszego horyzontu dowodzą intensyfikacji procesów osadniczych, co przypuszczalnie było spowodowane głównie nasileniem przemieszczeń ludności kultury wielbarskiej przez badany obszar, zakończonych ok. fazy C1a jego wyludnieniem. Horyzont ów wyznaczają zapinki typów A V 126-128, A V 95-96, A II 40-41 i grupy A VII, s. 1, paciorki srebrne, klamerki esowate typu B, ostrogi grupy I oraz ceramika z ornamentem pól gładkich i chropowatych. Stwierdzono też sprzączki z dwudzielną, półkolistą ramą, okucie pasa typu J II 3, szczytce z brązu, kociołek typu E 46-48¹⁵ oraz pucharki typu VIII A-B, garnki typu ID i naczynia misowate typu VIA, które były formami spotykanymi od fazy B2/C1-C1a (por. R. Wołagiewicz 1981b, s. 167, 168, tabl. 23:51, 62-65, 72, 73, 78, 82-84, 91, 94; tenże 1993, s. 24-27, ryc. 1).

Ponadto ze stanowisk ze znaleziskami z omawianego horyzontu pochodzą formy używane już w fazie B2, mianowicie sprzączki typu D 11, paciorki szklane typów 171, 181 i 162 oraz bursztynowe typu 388-389, igła z brązu, garnki typu IA i grupy II oraz czarka typu XIVB (zob. R. Madyda-Legutko 1987, s. 28, 34, 84, 86, tabela 8; M. Tempelmann-Maczyńska 1985, tabele 8, 9; R. Wołagiewicz 1993, s. 26).

Większość źródeł z horyzontu B2c-C1a ma charakter luźnych znalezisk. Nieliczne zespoły, głównie z fazy B2/C1-C1a okresu wpływów rzymskich, znane są jedynie z Kuznicy Żelichowskiej, Krzyża-Łokacza i Stradunia.

W Krzyżu-Łokaczu znaleziono kociołek typu E 46-48, użyty jako popielnica i zawierający ostrogę grupy I, sprzączkę z dwudzielną, półkolistą ramą i rzekomo bransoletę kultury łużyckiej (G. Buschau 1888, s. 153, nr 2, ryc. 11-14; E. Blume 1915a, s. 155; J. Wielowiejski 1985, s. 273, ryc. 115).

W Straduniu¹⁶ odkryto co najmniej pięć grobów płaskich i grób w kurhanie, w tym cztery groby popielnicowe (z resztkami i bez resztek stosu), jeden jamowy i jeden nieokreślony. Z dwóch grobów znamy wyłącznie zdobione polami gładkimi i chropowatymi popielnice grupy II i typu VIA¹⁷ (R. Schindler 1940, tabl. 5:11, 7:8). Z grobu nieokreślonego typu pochodzi naczynie grupy IV z ornamentem pól gładkich i chropowatych (ryc. 8:6)¹⁸.

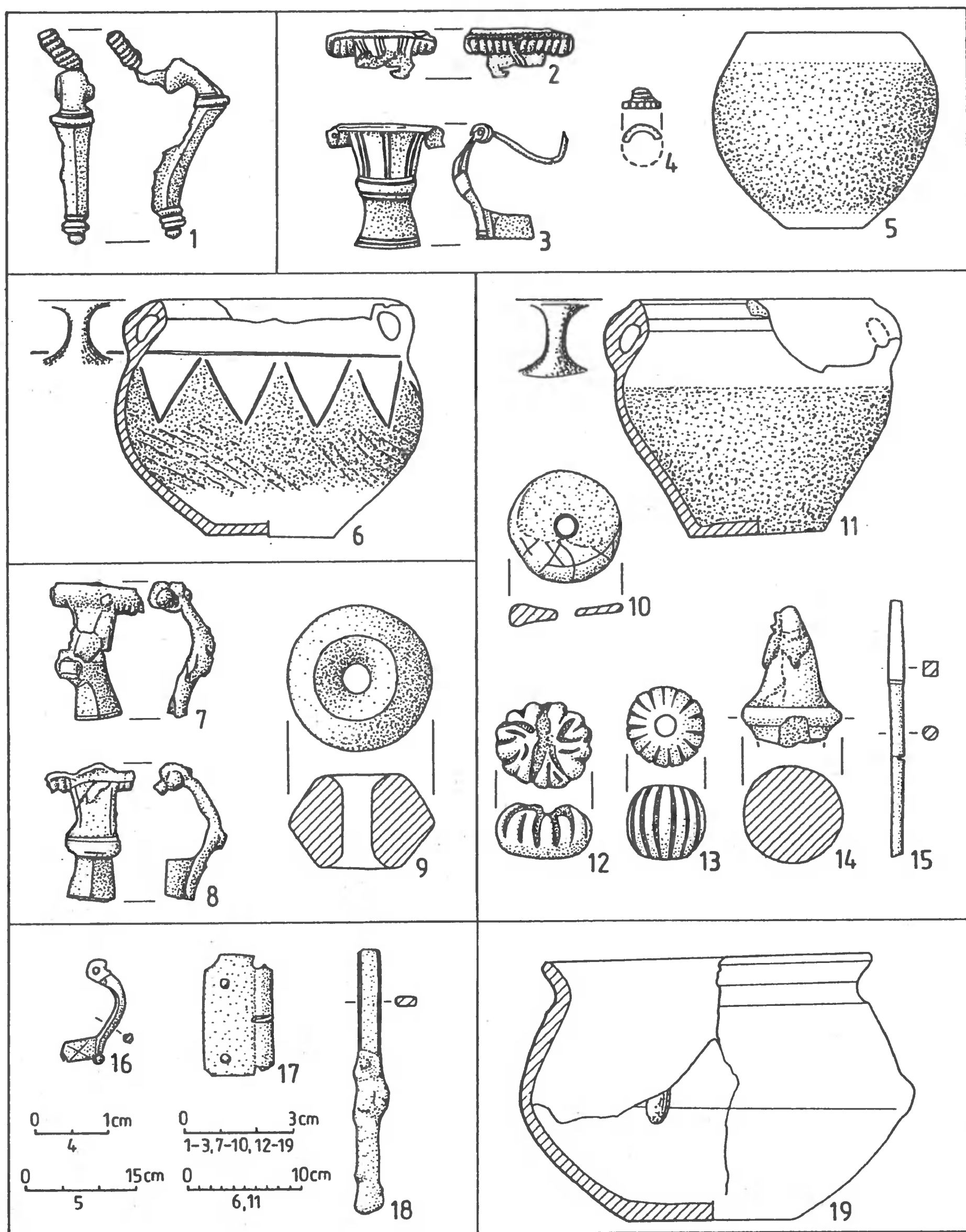
¹⁴ Podobne trudności interpretacyjne miał przypuszczalnie E. Blume (1915, s. 129), dlatego usiłował datować znaleziska z Piły na młodszy okres przedrzymski. Obiekty te należały do kolekcji dziewiętnastowiecznego zbieracza starożytności G.A. Crügera, przekazanej do zbiorów berlińskich.

¹⁵ Do horyzontu tego należy też przypuszczalnie zdobione naczynie brązowe nieokreślonego typu z Białej, które odkryto w tym samym czasie co ostrogę grupy I i szczytce z brązu (por. archiwum J. Kostrzewskiego, teczk. 34).

¹⁶ Cmentarzysko znane jako pochodzące z Niewerder i Żakowa w pow. Trzcianka.

¹⁷ Z powodu przemieszania zbiorów MAP część tego naczynia znalazła się omyłkowo w inwentarzu grobu nr 1 z cmentarzyska ludności kultury przeworskiej z Pyszącej, woj. poznańskie (B. Kostrzewski 1956, s. 54, 55, ryc. 34:6).

¹⁸ Wzmiankowane naczynie, wskutek przemieszania zbiorów muzeum w Trzciance, przejętych przez MAP, zostało mylnie zainwentaryzowane jako pochodzące z Łomnicy, woj. pilskie (H. Machajewski 1980, ryc. 9, nr 232).

Ryc. 8. Biała, gm. Trzcianka — luźne znaleziska (1, 19); Straduń, gm. Trzcianka - inwentarz czterech grobów (2?, 3-5; 6; 7-9; 10-15) i luźne obiekty (16-18) (1, 7, 8 - zapinki żelazne; 2, 3, 16 - fragmenty zapinek i zapinka z brązu; 4 - fragment paciorka srebrnego; 5, 6, 11, 19 - naczynia gliniane; 9 - przęślik gliniany; 10, 12, 14 - przedmioty z gliny; 13 - paciorek szklany; 15 - szpila kościana; 17 - część sprzączki z brązu; 18 - fragment przedmiotu brązowego). Rys. J. Kędelska (3, 5 na podstawie rysunków z kart katalogowych z archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu i fotografii wg R. Hesslera 1922, ryc. 2; 1925, ryc. 13)

W kolejnej popielnicy, typu IA, stwierdzono paciorek srebrny, zapinkę typu A 41 i przypuszczalnie fragment zapinki typu A 40-41 (ryc. 8:2-5). W grobie jamowym znajdowały się dwie, nietypowe dla kultury wielbarskiej, żelazne zapinki typu A 40, prześlik, część garnka typu I C-D i fragment naczynia z ornamentem pól gładkich i chropowatych (ryc. 8:7-9). Grób popielnicowy z kurhanu zawierał garnek II grupy, prześlik, dwa paciorki typu 171, szpilę kościaną, zdobiony krążek gliniany, dwa przedmioty gliniane, w tym wpuszczaną pokrywkę naczynia typu XIIC (?) z przywartymi do jej powierzchni stopami brązowymi (ryc. 8:14, por. R. Wołagiewicz 1993, s. 18, tabl. 29:5), oraz nieokreśloną sprzączkę brązową i fragmenty stopionych obiektów z brązu i szkła (ryc. 8:10-15). Z powodu przemieszania źródeł nie wiadomo, czy kabłąk zapinki grupy A VII, s. 1 i skuwka brązowej sprzączki z dwuczęściową ramą oraz inne fragmenty form brązowych (ryc. 8:16-18) pochodzą z kurhanu, czy ze strefy grobów płaskich (R. Hessler 1922, s. 67, ryc. 2; tenże 1925, s. 907, 908, ryc. 13; tenże 1926,

s. 62; B. Kostrzewski 1951, s. 184, nr 32). Pomimo, że większość materiałów ze Stradunia jest reprezentatywna dla fazy B2/C1-C1a, to na podstawie zachowanej części inwentarza grobu z kurhanu, w którym najprecyzyjniejszym wyznacznikiem chronologii jest szpila datowana na schyłek fazy B2 i fazę B2/C1-C1a (por. G. Budynek, M. Olędzki 1986, s. 165), nie można wykluczyć funkcjonowania cmentarzyska już w fazie B2c okresu wpływów rzymskich, podobnie jak cmentarzysk w Kuźnicy Żelichowskiej, stan. 1, i w Pile-Dębogórze.

Z dwóch stanowisk kultury wielbarskiej pochodzą luźne znaleziska z faz C2-D. Są to fragment grzebienia z Mirosławia-Wilanówca (archiwum MAP, teczka Wilanówca), należące do młodszej odmiany grzebieni typu I, z wklęsłym bokiem i tępym zębem zewnętrznym (por. H. Machajewski 1992, s. 67; J. Ilkjaer 1993, s. 304), oraz mi-sowata czarka z guzkami na załomie (ryc. 8:19) i naczynie na stopce z ornamentem pionowych żłobków i guzków w górnej części brzuśca (A. Götze 1897, s. 15, 16, ryc. 1) z Białej. Na obecnym etapie badań nie można określić ich przynależności kulturowej.

W zakresie reguł obrządku pogrzebowego ludności kultury wielbarskiej odnotowano przewagę grobów ciałałalnych; groby szkieletowe odkryto w Pile-Dębogórze (E. Blume 1915a, 146) i przypuszczalnie w Stobnie (E. Blume 1915a, s. 164). Częste były zwłaszcza groby popielnicowe, wśród których stwierdzono wariant ze szczątkami stosu (Straduń) i bez resztek stosu (Kuźnica Żelichowska, stan. 2, Straduń). Odkryto też groby jamowe (Skórka, Straduń). Ze względu na funkcjonowanie obok cmentarzysk płaskich także nekropoli z grobami płaskimi i kurhanami kamiennie-ziemnymi (Biała, Skórka, Straduń), obszar ten łączył się ze strefą sąsiedniego Pojezierza Krajeńskiego i Pojezierza Kaszubskiego (por. R. Wołagiewicz 1981b, s. 173, 175)¹⁹.

Z osad, które można pewniej wiązać z kulturą wielbarską, w większości przypadków dysponujemy wyłącznie ceramiką z powierzchni i kilkakrotnie żuzłem, wskazującym na wytop żelaza z rudy darniowej. Jedynie w Trzciance, przy jeziorze Sarcze odkryto pa-

¹⁹ Cmentarzyska z konstrukcjami kamiennymi należy spodziewać się też w Mirosławiu-Wilanówcu, gdzie odkryto przysypaną przez wydnię stelę kamienną metrowej wysokości (archiwum MAP, nr fot. 1522).

lenisko i jamy posłupowe (R. Hessler 1925, s.893; tenże 1926, s. 63), a w Stobnie, stan. 2, kotlinkę z żużlem i dwie inne jamy (M. Kostrzewska 1965, s. 248). Warunki naturalne niekorzystne dla rozwoju rolnictwa, bowiem tylko lokalnie spotyka się lepsze gleby, implikowały większe znaczenie gospodarcze chowu zwierząt, któremu sprzyjały łąki nadnoteckie i w dolinach pozostałych rzek, oraz eksploatacji lasów i wód.

Rozpatrywany obszar jest generalnie niekorzystny dla rozwoju osadnictwa i do dziś pozostaje w znacznej części zalesiony. Omawiane w niniejszym artykule dwa horyzonty relatywnie intensywniejszego osadnictwa, z początku młodszego okresu przedrzymskiego i kultury wielbarskiej, mogły pozostawać głównie w związku z położeniem tego terenu na trasie zachodzących wówczas przemieszczeń mas ludzkich.

Zasięg osadnictwa kultury wielbarskiej wyznaczają też znaleziska pojedynczych monet brązowych i przypuszczalnie większości pojedynczych denarów, emisji od Wespazjana do Faustyny II (C. Fredrich 1909, s. 205, nr 20, 22; s. 206, nr 24; s. 213, nr 81; s. 214/215, nr 102; W. Śmigielski 1959, s. 267; J. Piniński 1977, s. 119), gdyż młodsze osadnictwo jest słabo udokumentowane (por. K. Godłowski 1985, s. 96, 97, mapy 6-10; H. Machajewski w druku, ryc. 2, 3).

Nieliczne, luźne znaleziska ceramiki z okolicy Czarnkowa i z Białej, późniejsze lub być może częściowo współczesne schyłkowi kultury wielbarskiej na badanym obszarze, wskazują na kontakty z nadłabskim kręgiem kulturowym. Szerokootworowe naczynie z okolicy Czarnkowa, z typowo "nadłabskim" ornamentem grup bruzd na barku i w dolnej części brzuśca (E. Blume 1909c, s. 304, nr 8, ryc. 8), wykazuje cechy stylistyczne wcześniejszych naczyń misowatych na obszarze nadłabskim, z fazy C1 okresu wpływów rzymskich (por. F. Kuchenbuch 1938, s. 12-13, tabl. 5:11, 14:5; K. Godłowski 1970, tabl. 16:5; E. Meyer 1971, ryc. 132; 160:2; tenże 1976, s. 237, 238). Wpływów z kierunku zachodniego z faz C2-D dowodzą misowata czarka z guzkami z Białej (zbiory MAP, nr kat. HG 406; ryc. 8:19), dla której analogie znajdują się na obszarze nadłabskim i kultury luboszyckiej (F. Kuchenbuch 1938, s. 15, 17, tabl. 8:8; E. Meyer 1971, ryc. 67:2), oraz niekompletne i zdeformowane w ogniu naczynie na stopce z Białej, zdobione w górnej części brzuśca pionowymi żłobkami i guzkami (A. Götze 1897, s. 15, 16, ryc. 1), będące w stylu późnych naczyń misowatych i naczyń wąskootworowych na stopce z kręgu nadłabskiego (F. Kuchenbuch 1938, s. 16, 19, tabl. 19:3, 20:3; 23:3, 6; A. Genrich 1954, s. 30, tabl. 50:4; E. Schuldt 1955, ryc. 190-192, 196, 197; H. Schach-Dörge 1970, s. 110).

Oddziaływania z zachodu docierały, jak się wydaje, głównie poprzez obszar kultury luboszyckiej i kierowały się znad Łaby dorzeczem dolnej Haweli i Sprewy do ujścia Warty i dalej na wschód dorzeczem Warty i Noteci (por. G. Domański 1984, s. 204; H. Machajewski 1986, s. 276; tenże w druku). Szlak tych kontaktów wyznacza m.in. znalezisko ceramiki z grobu szkieletowego z Lwówka, woj. poznańskie (A. Gałęzowska 1995, s. 185, ryc. 4:3-6, 8). Byłby to ten sam szlak, którym pod koniec fazy B2 i w fazie B2/C1 okresu wpływów rzymskich oddziaływania szły też w odwrotnym kierunku - na zachód, łączone z ekspansją kulturową i ludnościową z obszaru wielbarskiego.

Bibliografia

Almgren O.

- 1923 *Studien über nordeuropäischen Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provincialrömischen und sdrussischen Formen*, Leipzig.

Biborski M.

- 1978 *Miecze z okresu wpływów rzymskich na obszarze kultury przeworskiej*, MA, t. 18, s. 53-165.

Blume E.

- 1909a *Verzeichnis der Sammlungen des Uckermärkischen Museums- und Geschichtsvereins in Prenzlau*, Prenzlau.
1909b *Ausstellung im Kaiser Friedrich-Museum. Vor- und Frühgeschichtliche Altertümer aus dem Gebiet der Provinz Posen*, Posen.
1909c *Aus der Provinz Posen, Erwerbungen des Kaiser Friedrich-Museum zu Posen vom Januar bis Juni 1909*, M, t. 1, s. 303-305.
1912 i 1915a *Die germanischen Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Passarge zur römischen Kaiserzeit*, t. 1 - 2, Würzburg.
1915b *Aus der Provinz Posen. Erwerbungen des Kaiser Friedrich-Museum zu Posen im Jahre 1910*, M, t. 7, s. 147-167.

Budynek G., Olędzki M.

- 1986 *Cmentarzysko ciałopalne ludności kultury wielbarskiej w Grębocinie, woj. toruńskie*, FAP 35, s. 151-168.

Buschau G.

- 1888 *Funde in Schlesien und Posen*, ZfE, t. 20, s. 151-154.

Dąbrowska T.

- 1988 *Wczesne fazy kultury przeworskiej, chronologia - zasięg - powiązania*, Warszawa.
1994 *Wpływy jastorfskie na kulturę przeworską w młodszym okresie przedrzymskim*, [w:] J. Gurba, A. Kokowski (red.), *Kultura przeworska. Materiały z konferencji*, t. 1, Lublin, s. 71-87.

Domański G.

- 1975 *Studia z dziejów środkowego Nadodrza w III-I w. p.n.e.*, Wrocław.
1979 *Kultura luboszycka między Łabą a Odrą w II-IV wieku*, Wrocław.
1984 *Związki środkowego Nadodrza z nadłabskim kręgiem kulturowym w okresie lateńskim i wpływów rzymskich*, PA, t. 31, s. 198-208.
1989 *Kultura luboszycka a kultura wielbarska*, [w:] J. Gurba, A. Kokowski (red.), *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim*, t. 2, Lublin, s. 127-141.

Eggers H.J.

- 1951 *Der römische Import im freien Germanien*, Hamburg.

Fredrich C.

- 1909 *Funde antiker Münzen in der Provinz Posen*, Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für die Provinz Posen, t. 24 (2), s. 193-247.

Gałęzowska A.

- 1995 *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w Lwówku w świetle nowych ustaleń*, WSA, t. 3, s. 175-187.

Geisler H.

- 1974 i 1984 *Das germanische Urnengräberfeld bei Kemnitz, Kr. Potsdam-Land*. Teil 1 i 2, Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam nr 8, s. 3-238; nr 18, s. 77-174.

Genrich A.

- 1954 *Formenkreise und Stammesgruppen in Schleswig-Holstein nach geschlossenen Funde des 3. bis 6. Jahrhunderts*, Neumünster.

Godłowski K.

- 1970 *The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe*, Prace Archeologiczne, t. 11, s. 5-126.
 1977 *Okres lateński w Europie*, Kraków.
 1985 *Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszym okresie przedrzymskim i okresie rzymskim*, Wrocław.

Götze A.

- 1897 *Ein Thongefäss der Völkerwanderungszeit aus der Provinz Posen*, Nachrichten über deutsche Alterthumsfunde, Ergänzungsblätter zur Zeitschrift für Ethnologie, t. 8:1, s. 15-16.
 1905 *Hügelgräber der römischen Zeit von Selgenau, Kreis Kolmar in Posen*, Nachrichten über deutsche Alterthumsfunde, Ergänzungsblätter zur Zeitschrift für Ethnologie 15, z. 1, s. 3-5.

Hessler R.

- 1922 *Aus alter Bergangenheit des Netzekreises*, HN, t. 1, s. 65-71.
 1925 *Vorgeschichtliches aus der Grenzmark*, Ostdeutsche Monatshefte, t. 5 (10), s. 892-912.
 1926 *Die Gesellschaft für Heimatforschung und Heimatpflege im Netzekreis und das Heimatmuseum in Schönlanke*, HN, t. 5, s. 52-64.

Ilkjaer J.

- 1993 *Illerup Adal, 3. Die Gürtel Bestandteile und Zubehör*, Textband, Århus.

Kaczanowski P., Madyda-Legutko R., Nawrońska E.

- 1982 *Birytualne cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich we wsi Żalęcino, woj. Szczecin (badania 1976, 1978, 1979)*, MZ, t. 26, s. 61-114.

Kaczanowski P., Zaborowski J.

- 1988 *Bemerkungen über die Bewaffnung der Bevölkerung der Wielbark-Kultur*, [w:] J. Gurba, A. Kokowski (red.), *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim*, t. 1, Lublin, s. 221-239.

Keiling H.

- 1979 *Glövzin. Ein Urnenfriedhof der vorrömischen Eisenzeit im Kreis Perlberg*, Berlin.

Kmieciński J.

- 1962 *Zagadnienie tzw. kultury gocko-gepidzkiej na Pomorzu Wschodnim w okresie wczesnorzymskim*, Łódź.

Kokowski A.

- 1995 *Grupa masłomęcka. Z badań nad przemianami Gotów w młodszym okresie rzymskim*, Lublin.

Kostrzewska M.

- 1965 *Wykaz nabytków Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w latach 1961-1963*, FAP, t. 16, s. 239-250.

Kostrzewski B.

- 1951 *Wykaz nabytków Muzeum Archeologicznego w latach 1945-1949*, FAP, t. 1, s. 164-214.
1956 *Materiały do najdawniejszego osadnictwa na terenie Pyszącej w pow. śremskim*, FAP, t. 6, s. 30-64.

Kostrzewski J.

- 1914 *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, Poznań.
1919 *Die ostgermanische Kultur der SpätlatPnezeit*, t. 1-2, Leipzig-Würzburg.
1923 *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, Poznań.
1955 *Wielkopolska w pradziejach*, Warszawa.

Kuchenbuch F.

- 1938 *Die altmärkisch-osthannöverschen Schalenurnenfelder der spätrömischen Zeit*, Jahresschrift für die Vorgeschichte der sächsisch-türringischen Länder, t. 27, s. 1-143.

Lachowicz F.J.

- 1975 *Podokres późnolateński i okres wpływów rzymskich (od 125 r. p.n.e. do 375 r. n.e.)*, [w:] *Pradzieje Pomorza Środkowego*, Poznań, s. 87-121.

Lipińska A.

- 1959 *Wykaz nabytków Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w latach 1943-1944*, FAP, t. 10, s. 243-255.

Machajewski H.

- 1980 *Kultura wielbarska a kultura przeworska w Wielkopolsce*, FAP, t. 29, s. 49-64.
1986 *Stan badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem rzymskim w Wielkopolsce*, [w:] K. Godłowski (red.), *Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich w Polsce*, Kraków, s. 269-298.
1992 *Z badań nad chronologią dębczyńskiej grupy kulturowej w dorzeczu Parsęty*, Poznań, (w druku). *Z badań nad kulturą przeworską w Wielkopolsce*, [w:] J. Gurba, A. Kokowski (red.), *Kultura przeworska. Materiały z konferencji*, t. 2, Lublin.

Madyda-Legutko R.

- 1987 *Die Ghrtelschnallen der römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, BAR Internationales, Series 360.

Makiewicz T.

- 1992 *Broń jako element rytuałów ofiarnych w okresie przedrzymskim i rzymskim*, [w:] *Arma et ollae. Studia dedykowane Profesorowi Andrzejowi Nadolskiemu w 70 rocznicę urodzin i 45 rocznicę pracy naukowej*, Łódź, s. 109-128.

- Meyer E.
1971 i 1976 *Die germanischen Bodenfunde des spätrömischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit in Sachsen*, t. 1 i 2, Berlin.
- Müller A. v.
1957 *Formenkreise der älteren römischen Kaiserzeit im Raum zwischen Havelseenplatte und Ostsee*, Berlin.
- Niewęglowski A.
1981 *Obrządek pogrzebowy ludności kultury przeworskiej na przełomie er (II w. p.n.e. - II w. n.e.)*. Wrocław.
- Piniński J.
1977 *Piła, m. woj.*, [w:] *Znaleziska*, Wiadomości Numizmatyczne, t. 21 2,2, s. 119-128.
- Raddatz K.
1957 *Der Thorsberger Moorfund. Ghrtelteile und Körperschmuck*, Neumünster.
- Schach-Dörges H.
1970 *Die Bodenfunde des 3. bis 6. Jahrhunderts nach Chr. zwischen unteren Elbe und Oder*, Neumünster.
- Schindler R.
1940 *Die Besiedlungsgeschichte der Goten und Gepiden im unteren Weichselraum auf Grund der Tongefässe*, Leipzig.
- Schuldt E.
1955 *Pritzler - ein Urnenfriedhof der späten römischen Kaiserzeit in Mecklenburg*, Berlin.
- Schulz C.
1928 *Das Heimatmuseum des Netzekreises im Jahre 1926/27*, HN, t. 7, s. 64-67.
1930 *Das Heimatmuseum des Netzekreises im Jahre 1928/29*, HN, t. 9, s. 63-68.
- Strzyżewski Cz., Żurawski Z.
1979 *Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych w rejonie Trzcianki, w woj. pilskim w 1976 r.*, FAP, t. 28, s. 76-83.
- Szembekówna Z.
1909 *Sprawozdanie z poszukiwań archeologicznych w Siemianicach (powiat kępiński) odkrytych w roku 1904*, Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego 35 (1908), s. 339-365.
- Śmigielski W.
1959 *Wykaz nabytków Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w latach 1956 i 1957*, FAP, t. 10, s. 256-286.
- Tempelmann-Maczyńska M.
1985 *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, Mainz am Rhein.

Thomas S.

- 1960 *Studien zu den germanischen Kämmen der römischen Kaiserzeit*, Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege, t. 8, s. 54-215.

Völling T.

- 1995 *Studien zu Fibelformen der jüngerer vorrömischen Eisenzeit and ältesten römischen Kaiserzeit*, Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, t. 75, s. 147-282.

Węgrzynowicz T.

- 1982 *Szczątki zwierzęce jako wyraz wierzeń w czasach ciepłopalenia zwłok*, Warszawa.

Wielowiejski J.

- 1985 *Die spätkeltischen und römischen Bronzegefäße in Polen*, Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, t. 66, s. 123-320.

Wiloch R.

- 1995 *Klamry do pasa kultury oksywskiej*, Pomorania Antiqua, t. 16, s. 9-60.

Wołagiewicz R.

- 1977 *Kręgi kamienne w Grzybnicy*, Koszalin.
 1979 *Kultura pomorska a kultura oksywska*, [w:] T. Malinowski (red.), *Problemy kultury pomorskiej*, Koszalin, s. 33-69.
 1981a *Grupa nadodrzańska*, [w:] J. Wielowiejski (red.), *Prahistoria ziem polskich*, t. 5, Wrocław, s. 192-196.
 1981b *Kultura wielbarska (faza lubowidzka)*, [w:] J. Wielowiejski (red.), *Prahistoria ziem polskich*, t. 5, Wrocław, s. 165-178.
 1993 *Ceramika kultury wielbarskiej między Bałtykiem a Morzem Czarnym*. Szczecin.

DAS FUNDGUT AUS DER JÜNGEREN VORRÖMISCHEN KAISERZEIT UND DER RÖMISCHKAISERZEIT AUS KUŹNICA ŻELICHOWSKA, WOJ. PIŁA

ZUSAMMENFASSUNG

In dem Artikel wurden die zufälligen Freilegungen aus dem Ende des 19. Jh. und Anfang des 20. Jh., die in zahlreichen Veröffentlichungen - mit den grundlegenden Arbeiten von E. Blume (1912; 1915) beginnend - erwähnt sind, vollständig präsentiert.

Das Gräberfeld aus der jüngeren vorrömischen Kaiserzeit

Es wurden die Grabgruben mit Steinsetzung und mit einem großen Stein belegt sowie die Urnengräber mit Brandhaufenresten freigelegt. Aus ihnen stammen die Formen der Jastorf-Kultur, zu der die einteiligen Bandklammern vom Typ Ia und spätlatene, rechteckige Fibel (genannt Stufenfibel), dann die Interkulturfibel vom Typ B sowie Keramik mit Eigenschaften der frühen Gefäße der Przeworsk Kultur gehören. Die Keramik wird auf die Phasen A1-A2 und die Metallformen auf die Phasen A1-A2a der jüngeren vorrömischen Kaiserzeit datiert.

Die Kulturangehörigkeit des Gräberfeldes und des wenig untersuchten Noteć-Gebiets zwischen der Mündung von Drawa und Gwda ist nicht klar. Dominierende Elemente aus dem II. Horizont der Odergruppe der Jastorf Kultur und die Keramik im Stil der Przeworsk Kultur hat auch das Gräberfeld in Biała geliefert. Außerdem wurden die Formen der Jastorf Kultur auch in Rosk

festgestellt. Im Bereich der Regel der Bestattungsrituale sind auch die Anknüpfungen an Sitten der Odergruppe ersichtlich. Aus den sonstigen Fundstellen ist die frühe Keramik der Przeworsk Kultur bekannt. Diese Tatsachen können auf den Prozeß der Kulturassimilation der Bevölkerung aus der Odergruppe und deren Teilnahme an der Bildung des lokalen Besiedlungskomplexes der Przeworsk Kultur oder auf andere Kontakte der Bevölkerung aus beiden Kulturen, welche die damaligen Wanderungen begleiteten, hindeuten. Wahrscheinlich noch in der Phase A2 der jüngeren vorrömischen Kaiserzeit hat sich das untersuchte Gebiet entvölkert und war vom Anfang der Phase B2 der Römischkaiserzeit unbesiedelt oder nur im geringen Grade ausgenutzt.

Gräberfelder der Bevölkerung der Wielbark Kultur

Auf der Fst. 1 wurden wenigstens 5 Urnengräber freigelegt, es ist jedoch nur ein Komplex bekannt, und auf der Fst. 2 wurde ein Urnengrab freigelegt. Beide Gräber enthielten die Kennzeichen der Phase B2/C1-C1a, die auch in losen Funden aus der Fst. 1 überwiegen. Dazu gehören die Fibeln vom Typ A V 128 mit Applikation aus Silber, A V 95-96, A II 40-41, eine S-förmige Klammer vom Typ B, eine silberne Perle und Keramik mit Ornament aus glatten und rauhen Feldern. Charakteristisch für diese Phase waren auch die Schnallen vom Typ D 17 und eine Riemenzunge vom Typ J II 3. Die Keramik vertreten die schüsselförmigen Gefäße vom Typ VIA und Töpfe mit breitem Hals vom Typ ID. Wegen der wenig zahlreichen, ab Phase B2 gefundenen Elemente, zu den die Schnallen vom Typ D 11 und eine Fibel vom Typ A V 126-128 gehören, wurde die Chronologie der Fst. 1 als Phasen B2c-C1a der Römischkaiserzeit festgelegt.

Die Besiedlung der Wielbark Kultur auf dem Noteć-Gebiet, zwischen der Mündung von Drawa und Gwda, entwickelte sich vom ca. Anfang der Phase B2 bis zur Phase B2/C1-C1a. Das ältere Horizont, aus den Phasen B2a-B2b, belegen ein Grubengrab aus dem Grabhügel in Skórka und ein Komplex aus Stobno, wahrscheinlich aus einem Skelettgrab, und auch die einzelnen Funde aus den Gräberfeldern in Biała, Mirosław-Wilanówiec und Miłogoszcz, die von der Bevölkerung der Wielbark Kultur auch in der Phase B2/C1-C1a gebraucht werden. Im jüngeren Horizont, aus den Phasen B2c-C1a, ist zu einer Intensivierung der Besiedlungsprozesse gekommen, die wahrscheinlich vor allem wegen der verstärkten Verlagerungen der Bevölkerung der Wielbark Kultur durch das untersuchte Gebiet verursacht wurde. Aus dieser Zeit stammt das meiste Fundgut, jedoch am häufigsten in Form von losen Funden. Wenige Komplexe sind aus Kuźnica Żelichowska, Krzyż-Łokacz und Straduń bekannt, wo die flachen Urnengräber und ein Grubengrab sowie ein Urnengrab im Grabhügel freigelegt wurden.

Nach der Auswanderung der Bevölkerung der Wielbark Kultur oder deren überwiegenden Teils, ca. in der Phase C1a, war das untersuchte Gebiet wenig besiedelt und nahm die Einflüsse aus dem Elbe-Kreis an, die in der Keramik zu sehen sind. Diese Einflüsse kamen wahrscheinlich von der Elbe, durch das Gebiet der Niederhavel und Sprewa und dann Warthe und Noteć, mit demselben Weg, auf dem beim Ende der Phase B2 und in der Phase B2/C1 der Römischkaiserzeit Elemente beobachtet wurden, die mit der Kultur- und Bevölkerungsexpansion aus dem Wielbark Gebiet verbunden werden.

Abbildungen

Abb. 1. Kuźnica Żelichowska, Gem. Krzyż. Besiedlung aus der jüngeren vorrömischen Kaiserzeit und der Römischkaiserzeit im Bereich der Fst. 1 und 2 (a - das Gräberfeld aus den Phasen A1-A2 und das Gräberfeld der Bevölkerung der Wielbark Kultur aus den Phasen B2c-C1a; b - Siedlung aus der jüngeren vorrömischen Kaiserzeit und der Römischkaiserzeit; c - Gräberfeld der Bevölkerung der Wielbark Kultur aus der Phase B2/C1-C1a; d - Besiedlungs- und Siedlungsspuren der Bevölkerung der Wielbark Kultur).
Gez. J. Kędelska

Abb. 2. Kuznica Żelichowska, Fst. 1(?), Gem. Krzyż. Lose Funde aus dem Gräberfeld: 1-4 - Klammerfragmente und eine Riemenklammer aus Eisen; 5, 8 - Tongefäßscherben; 6, 7 - eiserne Fibelfragmente. Gez. J. Kędelska (8b auf Grund einer Skizze aus dem Archiv von J. Kostrzewski, Mappe 33)

Abb. 3. Besiedlung aus der jüngeren vorrömischen Kaiserzeit auf dem Noteć-Gebiet zwischen der Mündung von Drawa und Gwda (a - Gräberfelder aus den Phasen A1-A2 mit Elementen der Jastorf-Kultur; b - Gräberfelder und Siedlung mit den Frühkeramik der Przeworsk Kultur; c - nur erwähnte Gräberfelder [C. Schulz 1930, S. 65]; d - loser Schwert vom Typ I; 1 - Biała, Fst. 1; 2-3 - Biała; 4 - Czarnków; 5 - Gębice, Fst. 1; 6 - Grzepy; 7-8 - Kuznica Żelichowska, Fst. 1, 42; 9 - Rosko; 10 - Rychlik [Carolina]; 11 - Sławno; 12 - Stobno, Fst. 2; 13 - Trzcianka; 14 - Trzcianka, Fst. östlich von dem Sarcze-See; 15 - die Umgebung von Ujście, aus dem Noteć Fluß). Gez. J. Kędelska

Abb. 4. Kuznica Żelichowska, Fst. 1, Gem. Krzyż. Lose Funde aus dem Gräberfeld: 1-9 - Fibeln und Fibelfragmente aus Bronze; 10-13, 15-17 - Tonspinnwirtel; 14 - Steinspinnwirtel; 18, 23, 24 - Tongefäße; 19, 21 - Schnalle und Schnallenteil aus Bronze; 20 - eiserne Schnalle; 22 - Riemenbeschlag aus Eisen; 22 - Riemenbeschlag aus Bronze. Gez. J. Kędelska (15, 20, 22, 24 auf Grund der Zeichnungen von S. Jasnosz und Photos aus dem Archiv des Archäologischen Museums in Poznań)

Abb. 5. Kuznica Żelichowska, Gem. Krzyż. Fst. 1 - Grabbeigaben (1-3); Fst. 2 - Grabbeigaben (4-6); unbestimmte Fundstelle - lose Funde (7, 8) (1 - silberne Perle; 2 - silberne Klammer; 3, 6 - Tongefäße; 4 - Fibel aus Bronze; 5 - Schnalle aus Bronze; 7-8 - Tonspinnwirtel). Gez. J. Kędelska (2, 4, 5, 8 auf Grund von Zeichnungen von S. Jasnosz sowie Katalogblätter und Photos aus dem Archiv des Archäologischen Museums in Poznań)

Abb. 6. Besiedlung der Wielbark Kultur auf dem Noteć-Gebiet zwischen der Mündung von Drawa und Gwda (a - Gräberfelder aus den Phasen B2a-B2b, B2a- oder B2b-C1a, B2c- oder B2/C1-C1a und aus der unbestimmten Phase der Römischkaiserzeit; b - Siedlungen; c - Fundstellen mit unbestimmtem Charakter aus den Phasen B2b, B2/C1-C1a und aus der unbestimmten Phase der Römischkaiserzeit; d - einzelne Münzen aus den Ausgaben von Vespasian bis Faustine die Jüngere; e - Funde aus den Phasen C2-D mit unbestimmter Kulturangehörigkeit auf den Fundstellen der Wielbark Kultur; 1-2 - Biała, Fst. 1, 40; 3 - Biała; 4 - Chelst; 5 - Ciszkowo; 6 - Czarnków; 7-8 - Umgebung von Czarnków; 9 - Dębe; 10 - Dzierżążno Małe; 11 - Folsztyn; 12 - Jabłonowo; 13 - Kotuń; 14 - Krzyż-Łokacz; 15-19 - Kuznica Żelichowska, Fst. 1, 2, 34, 36, 41; 20 - Lubcz Mały; 21 - Mikołajewo; 22 - Miłogoszcz; 23 - Mirosław-Wilanówiec; 24 - Młynkowo; 25 - Nowe Dwory; 26 - Pęckowo; 27 - Piła; 28 - Piła-Dębogóra; 29 - Skórka; 30-33 - Stobno, Fst. 2, 3, 4, 6; 34 - Stobno; 35 - Straduń; 36 - Trzcianka, Fst. östlich vom Sarcze-See; 37-38 - Trzcianka; 39 - Ujście; 40 - Wrząca, Fst. 1; 41-42 - Żelichowo, Fst. 7, 15, Woj. Piła). Gez. J. Kędelska

Abb. 7. Umgebung von Ujście; Gem. loco. Schwert aus dem Noteć-Fluß (Photo aus dem Archiv des Archäologischen Museums in Poznań)

Abb. 8. Biała, Gem. Trzcianka. Lose Funde (1, 19); Straduń, Gem. Trzcianka - Beigaben aus vier Gräbern (2 ?; 3-5; 6; 7-9; 10-15) und lose Befunde (16-18) (1, 7, 8 - Fibeln aus Eisen; 2, 3, 16 - Fibelfragmente und Fibel aus Bronze; 4 - Fragment einer Glasperle; 5, 6, 11, 19 - Tongefäße; 9 - Tonspinnwirtel; 10, 12, 14 - Tongegenstände; 13 - Glasperle; 15 - Knochennadel; 17 - Teil einer Bronzeschnalle; 18 - Fragment eines Gegenstandes aus Bronze). Gez. J. Kędelska (3, 5 auf Grund von Zeichnungen aus den Katalogblättern aus dem Archiv des Archäologischen Museums in Poznań und des Photos nach R. Hessler 1922, Abb. 2; 1925, Abb. 13)

Tabellen

Tabelle 1. Verzeichnis der archäologischen Funden von Wielbark Kultur auf dem Noteć-Gebiet zwischen der Mündung von Drawa und Gwda

Adres autorki:

mgr Alicja Gałęzowska
Muzeum Archeologiczne
ul. Wodna 27,
61-781 Poznań

Tabela 1. ciąg dalszy

Kategorie znalezisk	Nr stanowiska* / Ilość znalezisk																		
	21	1	29	23	5	34	22	15	28	35	12	26	16	14	24	7	6	20	13
zapinki A VII, s. 1				1						1									
pacjorki srebrne							1	1		1									
klamerki B							1	1		1									
krótkie skuwki sprzączek z dwudzielną ramą								1		1			1						
sprzączki z półkolistą, dwudzielną ramą okucia pasa J II 3								1					1						
ostrogi I	1													1	1				
kociołki E 46-48	1													1					
nieokreślone naczynia brązowe	1													1					
szczypcy brązowe	1																		
garnki II										1									
czarki XIVB												1							
garnki IA										1									
garnki II/III										1									
wazy IV/III										1							1	1	
naczynia misowate VIA/III								2		1									
pucharki VIIIA-B				1				2											
garnki ID								2											1
naczynia misowate VIA				1				7	3	2			1						
prześliki gliniane				1				1					1						
prześliki kamienne				1				1					1						

* 1 - Biała, stan. 1 (i ewentualnie inne nieokreślone stan.); 5 - Ciszkowo; 6 - Czarnków; 7 - okolica Czarnkowa; 12 - Jabłonowo; 13 - Kotuń; 14 - Krzyż-Lokacz; 15 - Kuźnica Żelichowska, stan. 1; 16 - Kuźnica Żelichowska, stan. 2; 20 - Lubcz Mały; 21 - Mikołajewo; 22 - Miłogoszcz; 23 - Mirosław-Wilanówiec; 24 - Młynkowo; 26 - Peckowo; 28 - Piła-Dębogóra; 29 - Skórka; 34 - Stobno; 35 - Straduń, woj. Piła

IV, Poznań 1996

185-186

ANEKS

ELŻBIETA MIŁOSZ

**WYNIKI EKSPERTYZY ANTROPOLOGICZNEJ MATERIAŁÓW
KOSTNYCH Z CMENTARZYSK W KUŹNICY ŻELICHOWSKIEJ,
GM. KRZYŻ, WOJ. PIŁA**

Kuźnica Żelichowska, stan. 1 (?) - cmentarzysko z młodszego okresu przedrzymskiego

Kości znalezione w grobie były barwy popielatej i wykazywały średni stopień przepalenia. Masa kości wynosiła 50 g. Znalaziono nieliczne kości: dwa fragmenty sklepienia czaszki, fragment zuchwy, fragment końca dalszego kości promieniowej, fragment kości łódkowatej, fragment końca bliższego pierwszej kości śródstopia, fragmenty trzonów i nasad kości długich.

Na podstawie analizy powyższego materiału można jedynie stwierdzić, że kości należały do jednego osobnika. Wielkość fragmentów, ich urzeźbienie i stopień obliteracji szwów czaszkowych pozwala przypuszczać, iż analizowany materiał kostny stanowi szczątki osobnika zmarłego powyżej 20 roku życia.

Kuźnica Żelichowska, stan. 1 - cmentarzysko ludności kultury wielbarskiej

Kości znalezione w urnie (nr kat. KFM 1911:24) były barwy kremowo-popielatej i wykazywały średni stopień przepalenia. Masa kości wynosiła 450 g. Znalaziono: liczne fragmenty sklepienia czaszki, fragment piramidy kości skroniowej, fragment wyrostka sutkowatego, nieliczne fragmenty kręgów, fragment końca bliższego kości promieniowej, fragment końca dalszego kości łokciowej, fragmenty kości śródreęcza, fragment końca bliższego kości udowej, fragment końca dalszego kości udowej, fragment końca bliższego kości piszczelowej, fragment kości skokowej, liczne fragmenty trzonów i nasad kości długich.

Na podstawie analizy powyższego materiału można stwierdzić, że kości należały do jednego osobnika. Wielkość fragmentów, ich urzeźbienie, stopień obliteracji szwów czaszkowych oraz stan zrastania trzonów z nasadami pozwala przypuszczać, iż analizowany materiał kostny stanowi szczątki osobnika płci żeńskiej, zmarłego w wieku 18-20 lat.

3. Kuźnica Żelichowska, stan. 2 - cmentarzysko ludności kultury wielbarskiej

Do analizy dostarczono kości z popielnicy (a) i prawdopodobnie pochodzące z tej samej popielnicy (b)¹.

a) Kości z urny były barwy kremowo-popielatej i wykazywały średni stopień przepalenia. Masa kości wynosiła 100 g. Znalaziono nieliczne kości: fragment wyrostka sutkowatego, fragment piramidy kości skroniowej, nieliczne fragmenty sklepienia czaszki, fragment głowy kości długiej (udowej ?), nieliczne fragmenty trzonów kości długich.

Na podstawie analizy powyższego materiału można stwierdzić, że kości należały do jednego osobnika. Wielkość fragmentów ich urzeźbienie i stopień obliteracji szwów czaszkowych pozwala przypuszczać, iż analizowany materiał kostny stanowi szczątki osobnika płci męskiej, zmarłego w wieku 45-50 lat.

b) Domniemane kości z popielnicy były barwy popielato-kremowej i wykazywały słaby stopień przepalenia. Masa kości wynosiła 130 g. Znalaziono nieliczne kości: dwie różne piramidy kości skroniowej, fragment szczęki, fragment górnego brzegu oczodołu, fragmenty sklepienia czaszki, fragment kości klinowej, fragment kręgu szczytowego i nieliczne fragmenty trzonów kości długich.

Na podstawie analizy materiału można stwierdzić, że kości należały do dwóch osobników. Wielkość fragmentów, ich urzeźbienie i stopień obliteracji szwów czaszkowych pozwala przypuszczać, iż analizowany materiał kostny stanowi szczątki kobiety i mężczyzny, zmarłych powyżej 40 roku życia.

Podsumowując można stwierdzić, że analizując kości z urny i domniemane kości z tej samej urny nie można jednoznacznie powiedzieć, czy kości te stanowiły pierwotnie wspólny pochówek. Wprawdzie wśród domniemanych kości z urny znajdują się szczątki osobnika męskiego zmarłego powyżej 40 roku życia, ale nie jest to dowodem, iż stanowią kontynuację szkieletu z urny.

Adres autora:

dr Elżbieta Miłosz
Instytut Antropologii UAM
ul. Fredry 10
61-377 Poznań

¹ Kości te były wśród materiałów z Kuźnicy Żelichowskiej, w kartonie bez metryczki razem z nielicznymi fragmentami wzmiankowanej popielnicy.

ANDRZEJ KRZYSZOWSKI, MARIAN STOCHAJ,
RYSZARD PAWŁOWSKI, ANNA WELZ

ANALIZA PRÓBKI WŁOSÓW LUDZKICH
Z WCZESNOŚREDNIOWIECZNEGO CMENTARZYSKA
W MIEJSCOWOŚCI SOWINKI, STAN. 23A,
GM. MOSINA, WOJ. POZNAŃSKIE

KONTEKST ARCHEOLOGICZNY

Przedmiotem niniejszego opracowania jest próbka włosów ludzkich, która zachowała się w jednym z grobów, odkrytych na cmentarzysku z doby wczesnopiastowskiej w Sowinkach koło Poznania (gm. Mosina).

Spośród 150 odkrytych tu grobów (A. Krzyszowski 1992, s. 83-102), w większości o pojedynczych pochówkach, zdarzyły się też w kilku przypadkach groby podwójne, kryjące we wspólnej jamie grobowej szczątki dwóch osobników. Prawdopodobnie były to groby rodzinne, oparte o więzy krwi.

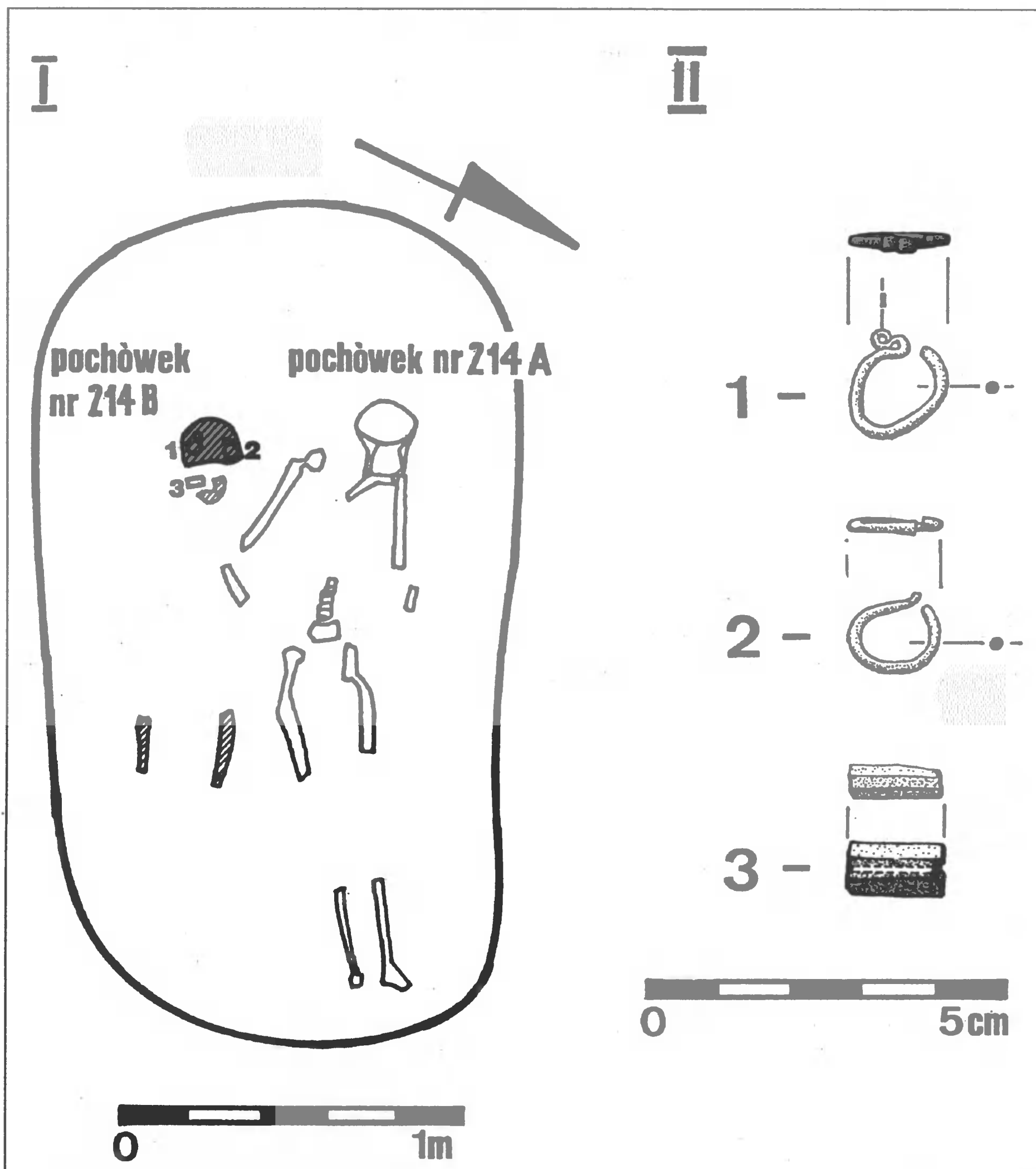
Z takiego właśnie grobu, oznaczonego numerem 214 pochodzi analizowana próbka ludzkich włosów. Grób ten odkryto w 1989 r., a jest on położony na zachodnich peryferiach cmentarzyska (wykop WI/89, Ar 8AB - ryc. 1), w grupie grobów, których chronologia mieści się w przedziale od ostatniej ćwierci X do 1 połowy XI w. włącznie. Szczegółowe cechy tego grobu przedstawiają się następująco: wymiary jamy grobowej na poziomie stropu osiągają długość 2,34 m i szerokość - 1,32 m, i nie różnią się zasadniczo od wymiarów jamy na poziomie zarejestrowania szkieletów. Wypełnisko jamy tworzył jasnoszarobrunatny piasek, z niewielkim udziałem pierwotnej próchnicy, przemieszany z jasnożółtym drobnoziarnistym piaskiem, miejscami zorsztynowanym. Kości spoczywających obok siebie dwóch osobników, odkryto na głębokości zaledwie 15-18 cm od poziomu zarejestrowania jamy grobowej; jest to około 50-53 cm od powierzchni współczesnego gruntu.

Oba pochówki zorientowane były wzdłuż osi północny wschód - południowy zachód, z głowami zwróconymi na południowy-zachód (ryc. 2; fot. 1A). Odbiega to, od stwierdzonej na cmentarzysku zasady, gdzie zdecydowana większość pochówków miała orientację po osi wschód - zachód.

Ryc. 1. Sowinki, stan. 23A, gm. Mosina, woj. poznańskie. Lokalizacja grobu nr 214 w obrębie całości cmentarzyska (grób nr 214 oznaczono strzałką; obiekty z numeracją to obiekty z wyposażeniem grobowym, bez numeracji - całkowicie bez wyposażenia). Rys. W. Kudra

Kości osobnika oznaczonego numerem 214A, choć z niewielkimi ubytkami przetrwały w dość dobrym stanie. Był on pozbawiony wyposażenia, a antropologicznie określono go jako pochówek mężczyzny w wieku *Maturus* (J. Kozak 1994).

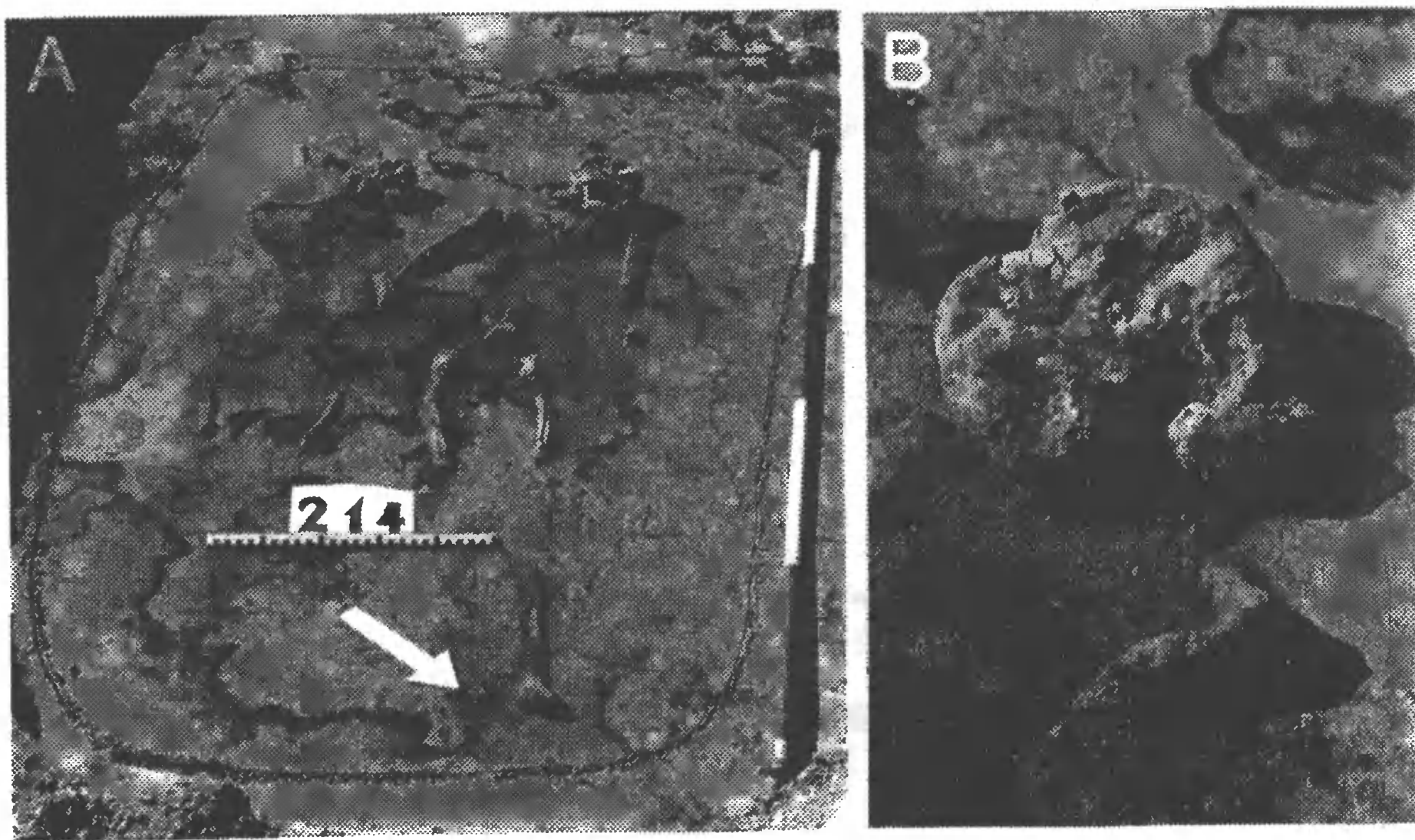
Ryc. 2. Sowinki, stan. 23A, gm. Mosina, woj. poznańskie. I: rzut poziomy grobu nr 214 (kości pochówka nr 214B zaszaflowano; próbka włosów znajdowała się pod srebrnym kabłączkiem nr 1); II: wyposażenie grobowe pochówka nr 214B (1-2 - srebrne kabłączki skroniowe; 3- paciorek z karneolu). Rys. W. Kudra

Natomiast szkielet drugiego osobnika (nr 214B) przetrwał w kiepskim stanie, bowiem prócz kości czaszki, zachowały się jedynie fragmenty kości udowych. Z tej przyczyny, pochówek ten kryjący osobnika w wieku dorosłym, nie udało się określić meto-

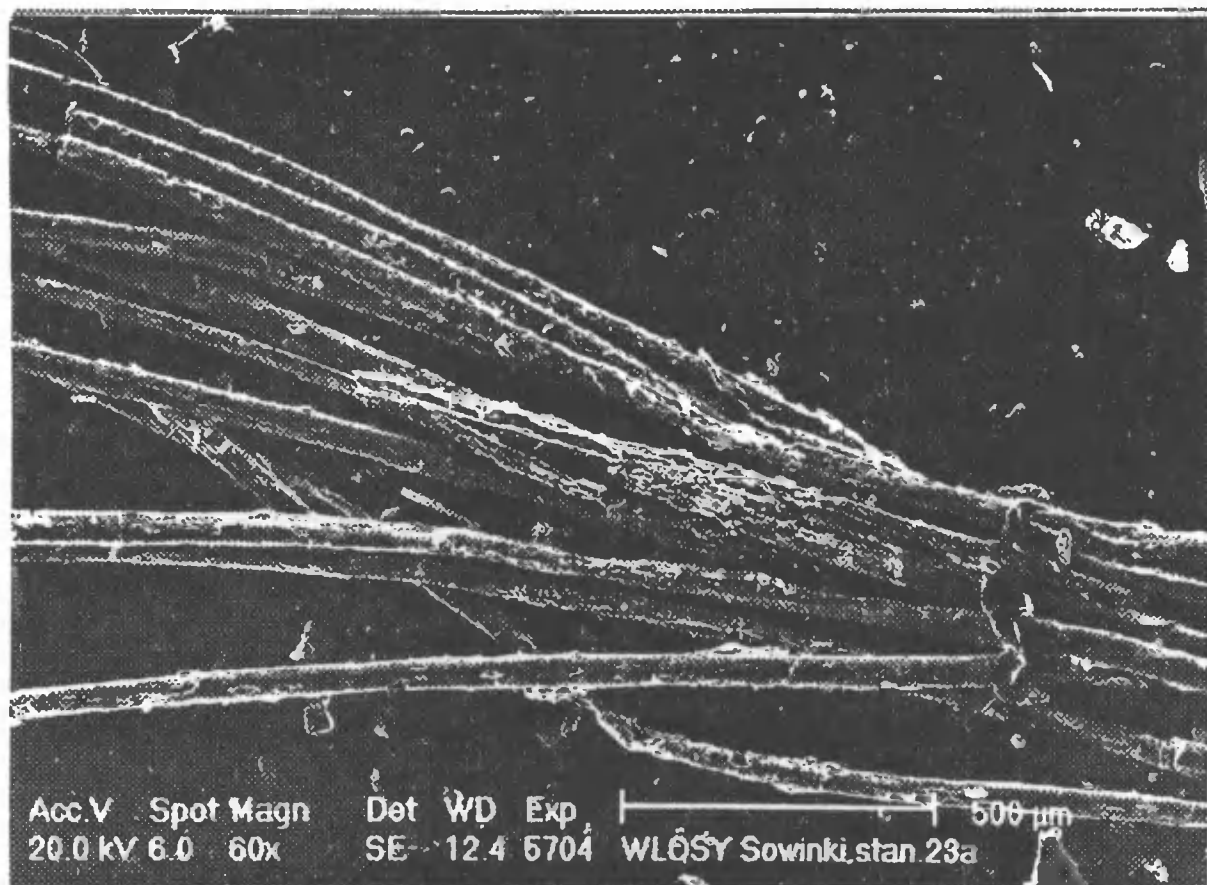
dami antropologicznymi pod względem płci. Jednak z uwagi na odkryty przy nim inwentarz grobowy, tj. ozdoby głowy w postaci dwóch srebrnych kabłączków skroniowych (ryc. 2:1-2), będących ówczasie typową ozdobą kobiecą, zawieszonymi pierwotnie na krajce z tkaniny oraz niewielki, ośmiokątny paciorek z karneolu (ryc. 2:3; fot. 1B), występujący zapewne w formie naszyjnika - świadczą, iż archeologicznie pochówek ten można by zakwalifikować do pochówków kobiecych. Przemawia za tym inwentarz z innych grobów z analogicznym wyposażeniem, odkryty zarówno na omawianym cmentarzystku, jak i na innych obiektach tego typu z obszaru Polski (H. Kóčka-Krenz 1993, s. 42n.).

Próbka włosów przywarta do kości czaszki tego ostatniego osobnika, zachowała się dzięki konserwującemu wpływowi srebrnego kabłączka. Odkryto go na kości skroniowej, z prawej strony czaszki (ryc. 2:1; fot. 1B); drugi z kabłączków, również ze srebra zanotowano po drugiej stronie czaszki (ryc. 2:2).

W typologii kabłączków dokonanej przez K. Musianowicz (1949, s. 121 n.) mieszczą się one w typie III, grupującym okazy o średnicy od 0,8 do 1,1 cm; z tym, że jeden z nich ma odłamane esowate uszko, zaś u drugiego okazu jest ono gładkie i niezdobione. Na ich podstawie można więc sprecyzować chronologię obu pochówków, najpóźniej na koniec 1 połowy XI w. (H. Kóčka-Krenz 1971, s. 102 n.; 1993, s. 46-52).

Fot. 1. Sowinki, stan. 23A, gm. Mosina, woj. poznańskie. A - rzut poziomy grobu nr 214 na poziomie zarejestrowania szkieletów, ujęcie od północnego-wschodu; B - zbliżenie na czaszkę pochówka nr 214B (na czaszce widoczny jest kabłączek skroniowy nr 1 pod którym odkryto fragmenty włosów, poniżej czaszki zalega paciorek z karneolu), ujęcie od wschodu. Fot. A. Krzyszowski

A

Fot. 2. Sowinki, stan.
23A, gm. Mosina,
woj. poznańskie.

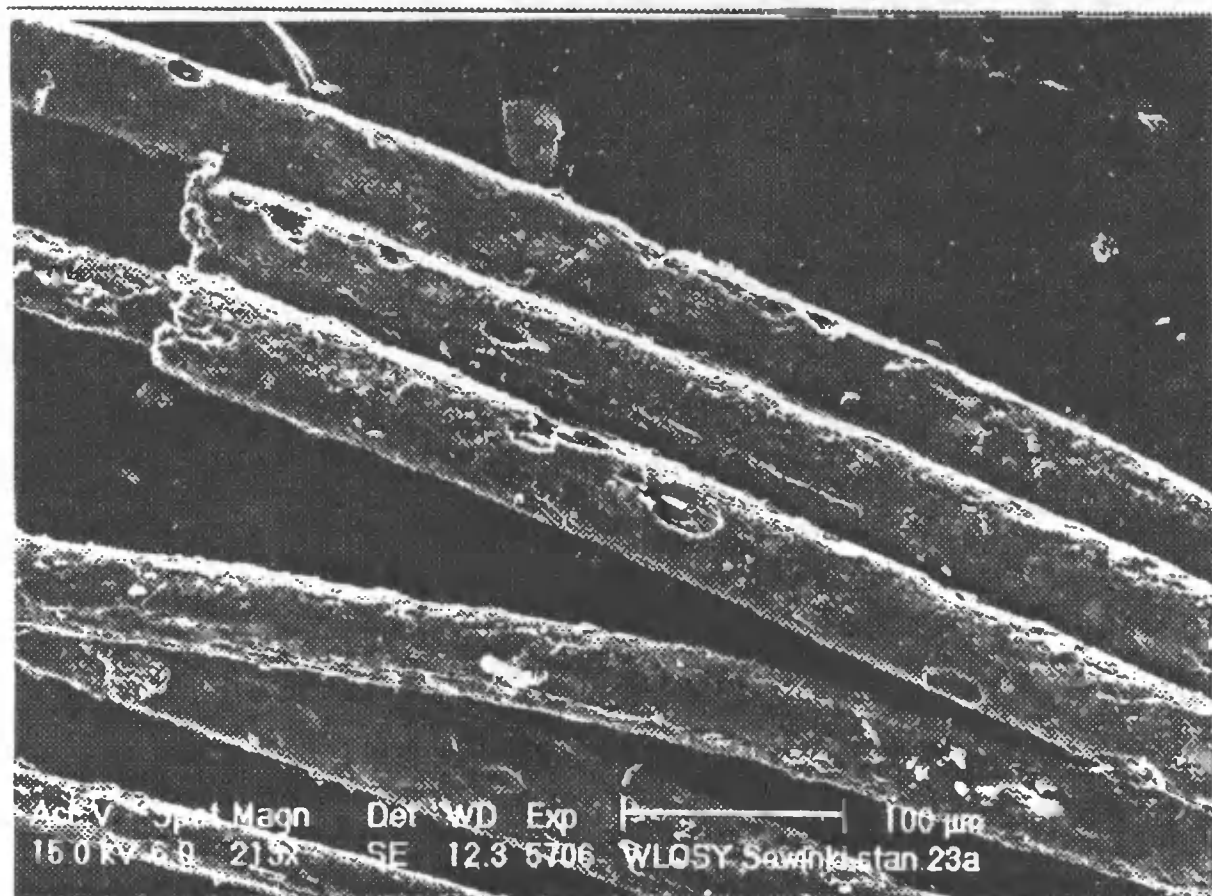
Próbka włosów
(przed kąpielą) wykona-
na mikroskopem skanin-
gowym SEM:

A - powiększenie 60-
krotne;

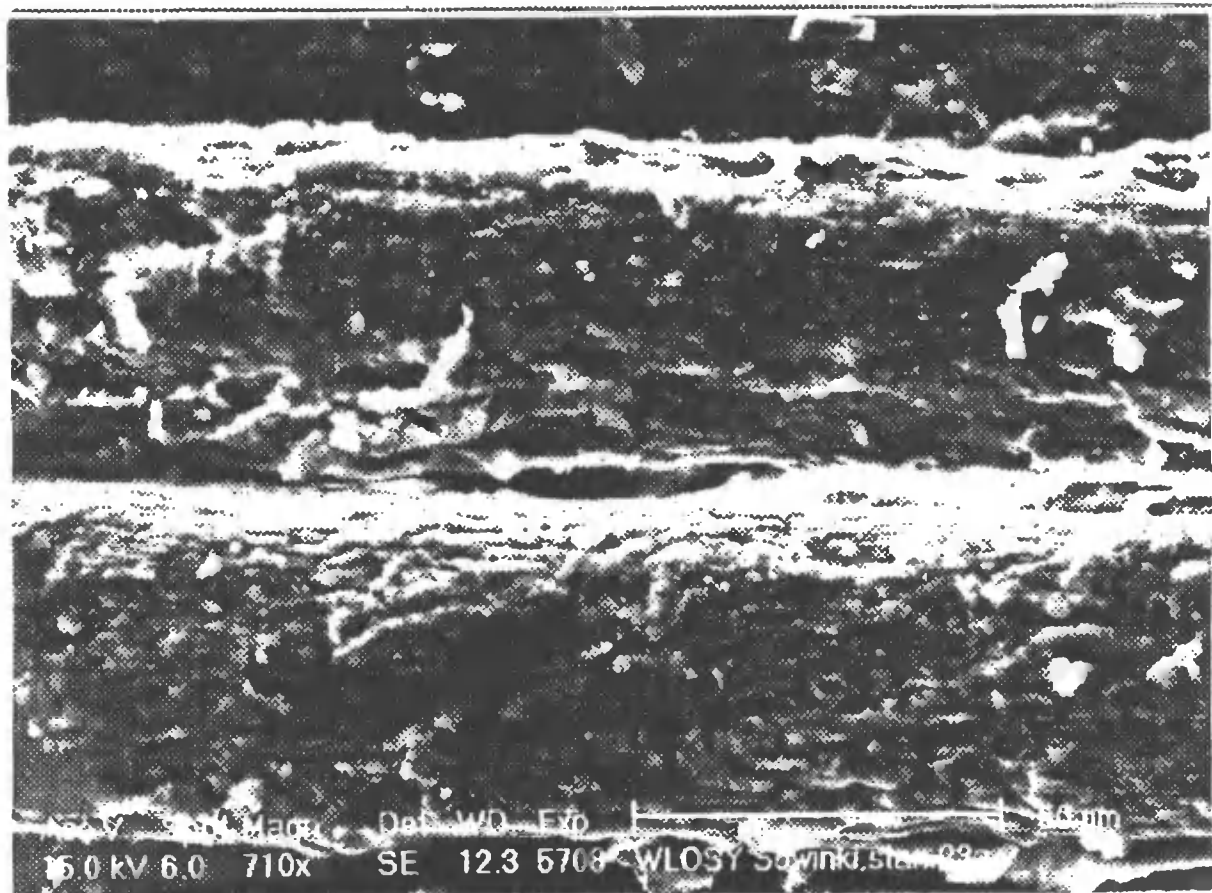
B - powiększenie 213-
krotne;

C - powiększenie 710-
krotne.

Fot. A. Rakowska

B

C

BADANIA MORFOLOGICZNE

Wykonano je w laboratorium Katedry i Zakładu Medycyny Sądowej Akademii Medycznej w Poznaniu. Dane identyfikacyjne dostarczonej do badań próbki organicznej są następujące: „Sowinki, stanowisko 23A, gm. Mosina, woj. poznańskie. Wykop WI/89, Ar 8AB, Obiekt 214, szkielet 2, nr inw.236/89”, zawartość: włosy ludzkie? Znajdująca się w foliowej torebce próbka, to zbita, cienka warstwa włókien, cienkich i brunatnych, o długości od milimetra do 10 mm, kruchych, przy dotyku „rozsypanych się”.

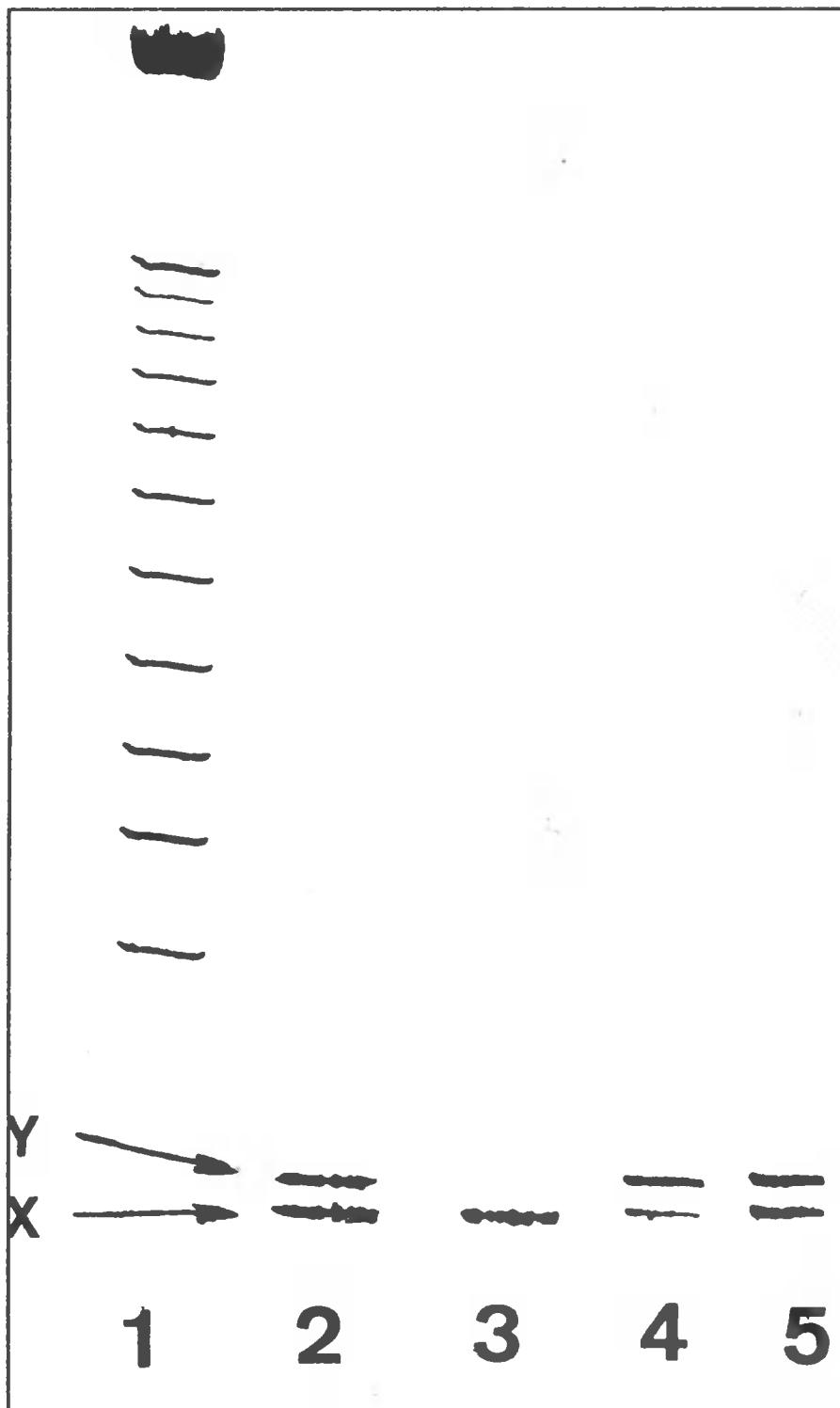
Fot. 3. Sowinki, stan. 23A, gm. Mosina, woj. poznańskie. Próbkę włosów (po kąpieli) z pojedynczym fragmentem włókna naturalnego (na zdjęciu skrócone w poprzek włosów), pochodzącego prawdopodobnie z krajki. Fot. M. Stochaj

Opis makroskopowy

Część „włókien” z próbki oddzielono od podłoża (tkanina?) i poddano ją kąpieli w wodzie destylowanej, alkoholu, a następnie w ksylenie. Podczas kąpieli obserwowano zabarwienie się naczynia na kolor niebieskawy, po wyparowaniu osadzający się na dnie naczynia w postaci niebiesko-granatowego osadu.

Następnie „włókna” te umieszczono na szkiełkach podstawowych i sporządzono preparaty mikroskopowe. Oglądano je w mikroskopie świetlnym firmy JENAMED 2. Badaniem mikroskopowym stwierdzono, że badany materiał stanowią w przeważającej większości - odcinki włosów ludzkich pochodzących z głowy, barwy ciemno-żółtej, przezierny, z zachowaną strukturą mikroskopową. Na przebiegu łodygi występują miejscami brzeżne drobne ubytki części korowej, jakby wżery (fot. 2B). Wśród ciemnożółtawych odcinków widoczne są przejaśnienia. Niektóre odcinki włosów uległy zróżnicowanej degradacji (zaczynający się lub dokonany rozpad). Zdecydowana większość włosów nie wykazuje obecności rdzenia, jedynie w pojedynczych - odcinki rdzenia. W pozostałych widoczny jest zarys rdzenia. Część włosów jest barwy czarniawej, nie przezierna, jakby pokryta barwnikiem z podłoża. Stwierdza się również pojedyncze włókna

naturalne (fot. 3). Badania genetyczne fragmentów włosów zebranych spod srebrnego kabłączka nr 1

Ryc. 3. Sowinki, stan. 23A, gm. Mosina, woj. poznańskie.

Wynik amplifikacji sekwencji swoistych dla chromosomów płci z włosów zabezpieczonych pod kabłączkiem skroniowym (ścieżka 3) oraz DNA porównawczego mężczyzn (ścieżki 2, 4 i 5). Ścieżka 1 zawiera standard wielkości DNA 100 pz firmy Gibco. Fragmenty rozdzielano na żelu poliakrylamidowym sieciowanym PDA w nieciągłym systemie buforowym (Tris-kwas borowy w łącznikach oraz Tris-kwas mrówkowy i Tris-CHES w żelu). Po elektroforezie DNA uwiadczniano barwieniem srebrem.

Rys. R. Pawłowski.

Fragmenty włosów poddano długotrwałemu trawieniu (24 godz.) w 300 μ l buforu do PCR zawierającym niejonowy detergent Triton-X100 i proteinazę K, inkubując w 56° C. Następnie roztwór inkubowano 10 minut w 100° C.

Po ekstrakcji DNA amplifikowano z parą starterów swoistych dla chromosomów płci. Produkty amplifikacji poddano elektroforezie w żelu poliakrylamidowym, a następnie wybarwiono azotanem srebra. W wyniku pierwszej amplifikacji nie zaobserwowano produktu. Miejsce na żelu, w którym powinny znajdować się fragmenty amplifikacji swoiste dla chromosomów X i Y, wycięto jałowym skalpelem i poddano reamplifikacji z zastosowaniem pary starterów dających produkty o wielkości 106 i 112 pz. W wyniku reamplifikacji otrzymano jeden fragment o wielkości 106 pz odpowiadający DNA pochodzącemu z chromosomu X (ryc. 3). Tym samym można wnioskować, że badane włosy pochodzą od kobiety.

Badania genetyczne próbki włosów wykonano w Katedrze i Zakładzie Medycyny Sądowej Akademii Medycznej w Gdańsku.

Bibliografia

Kóčka-Krenz H.

1971 *Esowate kabłączki skroniowe z terenów Polski północno-zachodniej*, FAP, t. 22, s. 97-143.

1993 *Bizuteria północno-zachodnio-słowiańska we wczesnym średniowieczu*, Poznań.

Kozak J.

1994 *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Sowinkach gm. Mosina, woj. poznańskie - analiza antropologiczna i paleodemograficzna*, Poznań (mps w Instytucie Antropologii UAM w Poznaniu).

Krzyszowski A.

1992 *Wstępne wyniki badań archeologicznych na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku szkieletowym z X/XI-XI w. w miejscowości Sowinki, gm. Mosina, woj. poznańskie, stanowisko 23A*, WSA, t. 1, s. 83-102.

Musianowicz K.

1948 *Kabłączki skroniowe. Próba typologii i chronologii*, Światowit, t. 20, s. 115-232.

DIE ANALYSE EINER HAARPROBE AUS DEM FRÜHMITTELALTERLICHEN GRÄBERFELD VON SOWINKI, FST. 23A, WOJ. POZNAŃ

ZUSAMMENFASSUNG

In dem Artikel wurde der Gräberkomplex Nr. 214, freigelegt in einem Gräberfeld aus der Frühpiastenzeit in Sowinki, Woj. Poznań, Fst. 23A dargestellt. Es war ein Doppelgrab, in dessen gemeinsamer Grabgrube sich die Reste von zwei Toten befanden. Wahrscheinlich war es auch ein Familiengrab.

Das Interesse für dieses Grab hat die Freilegung bei einer Bestattung (Nr. 214B) einer organischen Probe ausgelöst, welche die Haarfragmente bildeten, die aus dem Kopf dieses Toten stammen. Diese Haare sind dank dem konservierenden Einfluß des silbernen Schläfenringes erhalten, weil sie unter ihm, zusammen an die Schädelknochen angeklebt, lagen.

Ein Teil dieser Haare wurde den morphologischen Untersuchungen, d.h. dem Bad im destillierten Wasser, Alkohol und Xylen unterzogen. Die durchgeführte mikroskopische Untersuchung bestätigte, daß diese Probe zum größten Teil Abschnitte menschlicher Haare bilden, von den jedoch ein Teil degradiert wurde. Bei manchen Haaren war aber noch der Kernumriß ersichtlich. In der untersuchten Haarprobe waren auch einzelne Naturgewebe zu sehen, die aus dem Gewebe (wahrscheinlich dem Band ?) stammen, auf welche die Schläfenringe - .damaliger Kopfschmuck der Frauen - aufgefädelt waren.

Trotz der "weiblichen" Beigaben (2 Schläfenringe, die Perle aus Karneol) gelang es nicht, das Geschlecht des Toten aus diesem Grab (214B) mit anthropologischen Methoden zu bestimmen. Den zweiten Toten konnte man, dank der gut erhaltenen Skelettknochen als ein Mann im *Maturus* Alter bestimmen (J. Kozak 1994).

Deswegen wurde die betreffende Haarprobe aus dem Grab Nr. 214B zusätzlichen den genetischen Untersuchungen unterzogen. Es wurde der DNA abgesondert, der aus den X-Chromosomen, also von einer Frau stammte. Durch den Versuch gelang es, das Geschlecht dieses Toten zu bestimmen. Es wurden also Vermutungen beweist, die davon zeigen, daß dieses Grab archäologisch zu den Frauengräbern gezählt werden kann; der Archäologie hat also diesmal die Genetik Hilfe gebracht.

Abbildungen

Abb. 1. Sowinki, Fst. 23A, Gem. Mosina. Lage des Grabes Nr. 214 im Rahmen des ganzen Gräberfeldes (Grab Nr. 214 wurde mit Pfeil bezeichnet; numerierte Objekte hatten Grabbeigaben, die ohne Nummern - nicht). Gez. W. Kudra

Abb. 2. Sowinki, Fst. 23A, Gem. Mosina. I - Grundriß des Grabes Nr. 214 (die Knochen des Toten Nr. 214B wurden schraffiert; die Haarprobe befand sich unter dem silbernen Schläfenring Nr. 1); II - Grabbeigaben aus dem Grab Nr. 214B (1-2 - silberne Schläfenringe; 3 - Perle aus Karneol). Gez. W. Kudra

Abb. 3. Sowinki, Fst. 23A, Gem. Mosina. Ergebnis der Amplifikation spezifischer Sequenzen für die Geschlechtchromosomen aus den Haaren, die sich unter dem Schläfenring befanden (Spur 3) und der Vergleichs-DNA der Männer (Spuren 2, 4 und 5). Die Spur 1 enthielt den Standard mit der DNA-Größe 100 pz der Fa Gibco. Die Fragmente wurden auf dem Poliacrylamid-Gel PDA im un stetigen Puffersystem (Tris - Borsäure in Verbindern und Tris - Ameisensäure sowie Tris-CHES im Gel). Nach der Elektrophorese wurde der DNA durch Silberfärbung sichtbar gemacht. Gez. R. Pawłowski

Photos

Photo 1. Sowinki, Fst. 23A, Gem. Mosina. A - Grundriß des Grabes Nr. 214 auf dem Horizont der Skelettfreilegung, Ansicht vom Nordosten; B - Großaufnahme des Toten aus dem Grab Nr. 214B (am Schädel ist der Schläfenring Nr. 1 ersichtlich, unter dem die Haarfragmente freigelegt wurden; unterhalb des Schädels liegt eine Perle aus Karneol, Ansicht vom Osten). Photo A. Krzyszowski

Photo 2. Sowinki, Fst. 23A, Gem. Mosina. Haarprobe (vor dem Bad), ausgeführt mit dem Rasterelektronenmikroskop SEM (A - 60-malige Vergrößerung; B - 213-malige Vergrößerung; C - 710-malige Vergrößerung). Photo A. Rakowska

Photo 3. Sowinki, Fst. 23A, Gem. Mosina. Haarprobe (nach dem Bad) mit einem einzelnen Fragment des Naturgewebes (im Bild gedreht quer um die Haare), das wahrscheinlich aus einem Band stammt. Photo M. Stochaj.

Adresy autorów:

mgr Andrzej Krzyszowski
Pracownia Archeologiczna PP PKZ
ul. Żydowska 1
61-761 Poznań,

dr Marian Stochaj
Katedra i Zakład Medycyny Sądowej
Akademii Medycznej w Poznaniu
ul.Święcickiego 6
60-781 Poznań

prof.dr hab.Ryszard Pawłowski i dr Anna Welz
Katedra i Zakład Medycyny Sądowej
Akademii Medycznej w Gdańsku
ul.M.Curie-Skłodowskiej 3a
80-210 Gdańsk

ANNA WRZESIŃSKA, JACEK WRZESIŃSKI

GRÓB Z MINIATUROWYM TOPORKIEM Z DZIEKANOWIC GM. ŁUBOWO, WOJ. POZNAŃSKIE, STAN. 22

Podczas badań prowadzonych w 1995 r. na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku szkieletowym w Dziekanowicach (gm. Łubowo, woj. poznańskie) stan. 22 w jednym z grobów wystąpił *niewielki, miniaturowy toporek* (dotychczasowe wyniki badań por., WSA, t. 1-3). W jamie grobowej (grób nr 65/95), usytuowanej wzdłuż osi wschód-zachód i kształcie zbliżonym do prostokąta o wymiarach 130x40 cm, złożono dziecko zmarłe w wieku *Infans I* (3-5 lat). Zmarły ułożony był w pozycji wyprostowanej na plecach, a jego głowa skierowana została na wschód (ryc. 1A).

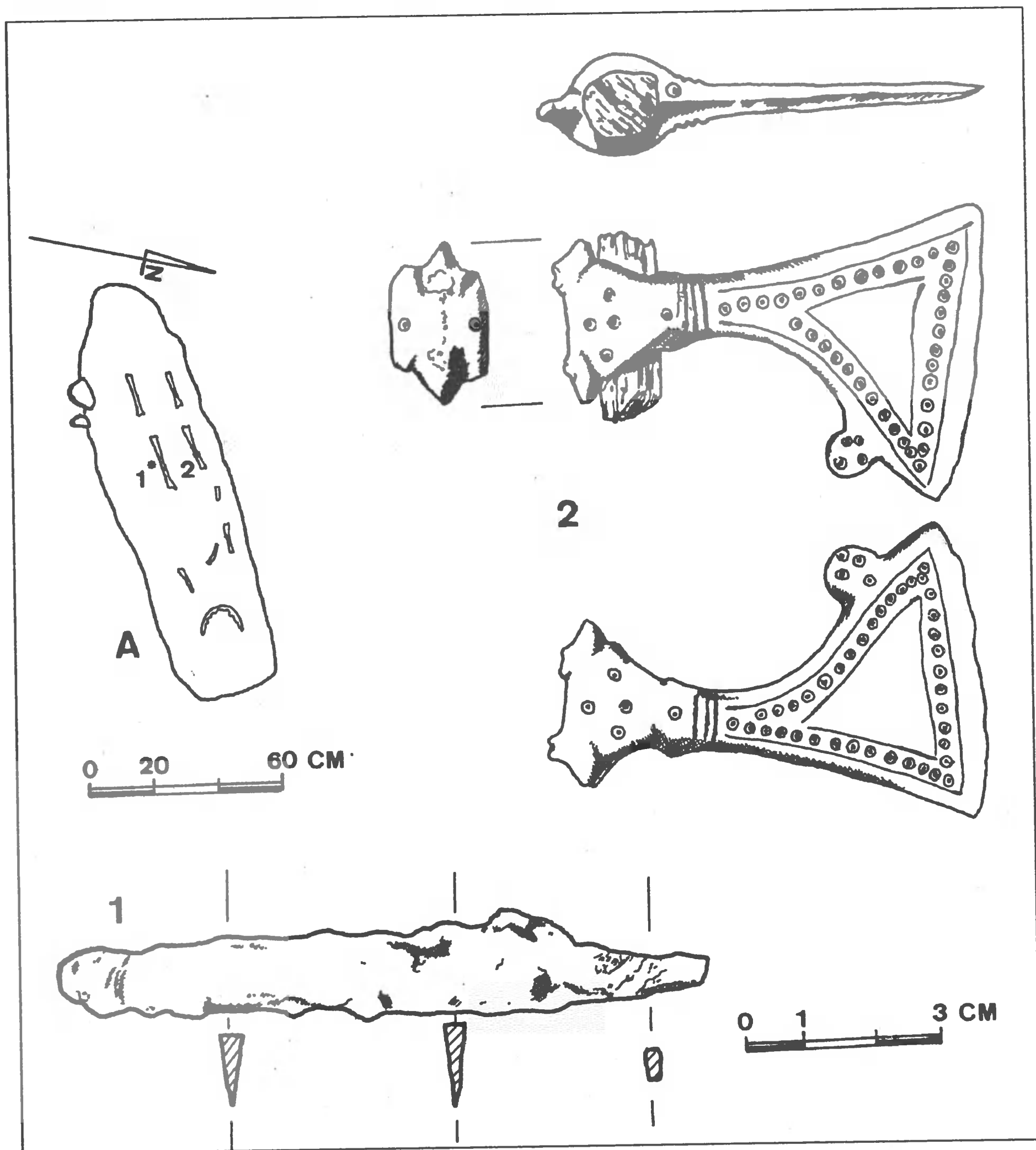
W grobie, na prawej kości udowej wystąpił *miniaturowy toporek* z fragmentem drewnianego styliska (ryc. 1:2), oraz przy lewym udzie (w połowie trzonu kości udowej) nóż żelazny (ryc. 1:1), ułożony wzdłuż osi szkieletu, ostrzem skierowany w kierunku stóp zmarłego. Zachowana długość jednostronnego noża wynosi 10 cm, szerokość 1,3 cm, a grubość tylca 0,3 cm. Nóż posiada krótki (około 2 cm), słabo dwustronnie wyodrębniony trzpień. Ułożenie toporka styliskiem wzdłuż uda, ostrzem dośrodkowo w stronę uda lewego, wskazuje iż mógł być trzymany w prawej dłoni.

Toporek wykonany z mosiądzu¹ ma długość 6,5 cm Szerokość asymetrycznego, opuszczonego w dół ostrza wynosi 4,5 cm. Średnica wewnętrzna okrągłej osady wynosi 1,1 cm. Wewnątrz niej tkwi fragment (około 22,8 cm) styliska, wykonany z drzewa liściastego², z ukośnie (w stosunku do osi toporka) wbitym płaskim klinem metalowym o szerokości 1,2 mm. Na obu powierzchniach toporka widoczny jest ornament w postaci rzędu kółek z zaznaczonym środkiem. Rząd ten, ujęty między dwie linie ryte, biegnie wzdłuż krawędzi toporka. Wewnętrzna linia ryta tworzy trójkąt, natomiast zewnętrzna biegnie do trzech pionowych nacięć znajdujących się na szyjce między ostrzem a osada. Ornament koncentrycznych kółek występuje dodatkowo na niewielkim,

¹Analiza metaloznawcza wykonana została przez Z. Hensla z Centralnego Laboratorium Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie. Autorzy pragną w tym miejscu wyrazić swoją wdzięczność Panu mgr Z. Wiśniewskiemu za okazaną pomoc.

²Stan zachowania drewna nie pozwolił na dokładniejsze określenie. Analizę wykonał S. Spława-Neyman i P. Neyman z Instytutu Technologii Drewna Akademii Rolniczej w Poznaniu.

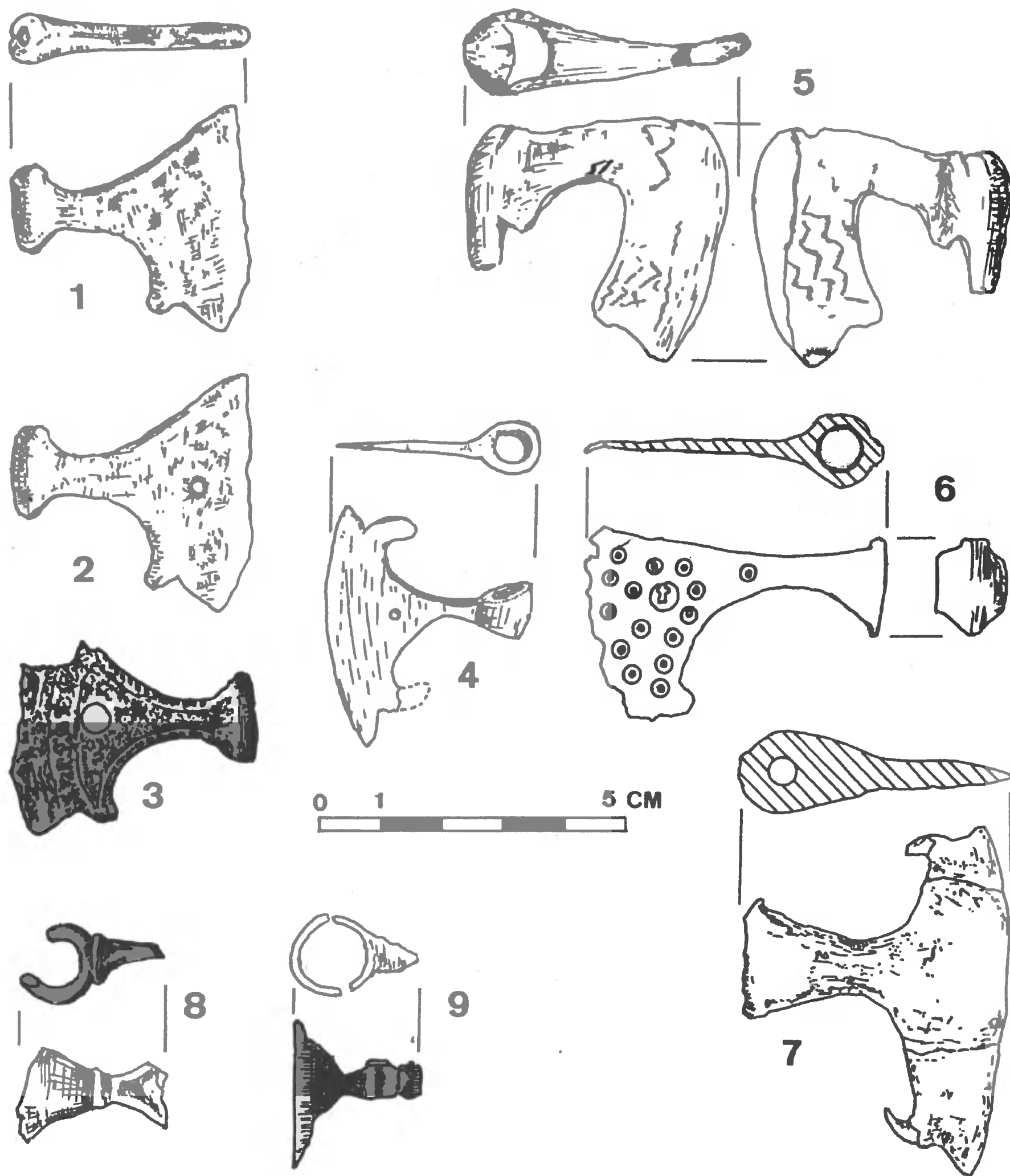
półokrągłym występie w dolnej partii toporka oraz na osadzie. Osada od strony obucha posiada plastyczne, wypukłe zdobienia - stylizacja ornamentu zwierzęcego (?).

Ryc. 1. Dziekanowice, stan. 22, gm. Łubowo. Grób 65/95: A - rzut poziomy grobu z usytuowaniem przedmiotów (1 - nóż żelazny; 2 - toporek mosiężny). Rysował: P. Iwanowski

Na terenie Polski miniaturowe toporki nie należą do licznych znalezisk. Jak dotąd w literaturze można znaleźć dane dotyczące 9 egzemplarzy. Najbardziej zbliżoną formę do znaleziska dziekanowickiego przedstawia okaz wykonany z brązu, pochodzący z grodziska w Tumie pod Łęczycą (A. Nadolski 1953) (ryc. 2:6). Jego długość dochodzi

do 5 cm, a szerokość ostrza do 3,2 cm. Na ostrzu widoczny jest ornament w postaci kółek z zaznaczonym środkiem oraz niedokończony otwór. Znalezione zostały w warstwie nr 14 datowanej na XII-XIII w.

Ryc. 2. Toporki miniaturowe z terenów Polski: 1 - Drohiczyn (wg K. Musianowicz 1955, tabl. 45:5); 2 - Drohiczyn (wg K. Musianowicz 1969, tabl. 7:11); 3 - Drohiczyn (wg PMA - V/1454); 4 - Drohiczyn (wg K. Musianowicz 1969, tabl. 46:10); 5 - Wrocław (wg J. Kaźmierczyk 1995, ryc. 1:25); 6 - Tum pod Łęczycą (wg A. Nadolski 1953, ryc. 12); 7 - Kruszwica (wg B. Hensel-Moszczyńska 1983, tabl. 5:8; W. Hensel 1987, ryc. 520); 8 - Kruszwica (wg B. Hensel-Moszczyńska 1983, tabl. 12:9); 9 - Kruszwica (wg B. Hensel-Moszczyńska 1983, tabl. 12:10). Rysował: M. Łomnicki.

Dwa inne toporki pochodzą z Drohiczyzna. Jeden z nich, o długości 4 cm (K. Musianowicz 1955, tabl. 45:5; K. Musianowicz 1969, tabl. 7:11) wykonany prawdopodobnie z cyny, posiada lekko wachlarzowate ostrze o szerokości 3,8 cm, osadę z kapturkiem, a jego powierzchnie zdobią pasma zagłębionych pól przy krawędziach i na ostrzu, gdzie znajduje się także niewielki otwór (ryc. 2:1-3)³.

Okaz ten pochodzi z warstwy I osady nr 1, datowanej na XII/XIII-XIII w. Drugi natomiast, o długości 3,3 cm, znaleziony podczas badań powierzchniowych, wykonany z brązu, posiada lekko łukowate ostrze o szerokości 3,7 cm z dwustronnymi, symetrycznymi występami od strony tylnej. Na ostrzu znajduje się mały otwór (K. Musianowicz 1969, tabl. 46:10) (ryc. 2: 4).

Toporek o niemal identycznym kształcie, lecz wykonany z żelaza i z nieco bardziej czytelnym kapturkiem osady, znaleziono w Kruszwicy na Przygródku (B. Hensel 1980) (ryc. 2:7). Jego długość wynosi 4,5 cm, a szerokość ostrza 5,8 cm. Znaleziony został w poziomie nr 10 datowanym na 1 połowę XII w. Z Kruszwicy pochodzą także fragmenty (nie przekraczające 2,5 cm długości) należące do dwóch innych toporków (B. Hensel-Moszczyńska 1983). Oba wykonane są z brązu, lecz ich stan zachowania nie pozwala na określenie formy (ryc. 2:8-9).

Okaz o długości 4,3 cm wykonany z cyny (ołowiu) znaleziono podczas badań Wrocławia (J. Kaźmierczyk 1993; 1995). Posiada on osadę z kapturkiem, oraz silnie opuszczone ostrze z broda. Na ostrzu o szerokości 3,8 cm znajduje się słabo widoczny ornament (ryc. 2, 5). Toporek ten znaleziony był w X poziomie osadniczym datowanym na 4 ćwierć XI wieku. Z Wrocławia pochodzi także, datowana na 1 połowę XIII wieku, zawieszka w kształcie topora o długości 3,4 cm, wycięta z trybowanej blachy srebrnej (J. Kaźmierczyk 1970, s. 151, ryc. 40a).

W literaturze wymieniany jest jeszcze jeden miniaturowy toporek pochodzący z Siemienic (woj. płockie, były powiat Gostynin) (P. Paulsen 1939, s. 166). Jednak informacje dotyczące jego formy nie są dokładne, a miejsce znalezienia podawane ogólnie. Występuje zarówno jako analogia toporka z Tumu (A. Nadolski 1953, s. 390, przypis 5), jak i toporka z Kruszwicy (B. Hensel 1980, s. 128)⁴. Niemniej jest to interesujący przykład występowania toporka miniaturowego w grobie szkieletowym.

Obok ww. analogii w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie PMA znajdują się jeszcze dwa inne miniaturowe toporki⁵. Wykonane są z brązu,

³ Widoczna na ryc. 2, 1-3 różnica w wyglądzie drohiczyńskiego toporka jest wynikiem przeprowadzonej konserwacji. Ryc. 1,3 prezentuje stan aktualny - w zbiorach PMA (por. przypis 5).

⁴ Informacje o tym znalezisku po raz pierwszy podaje P. Paulsen (1939, s. 166, patrz też tenże 1956, s. 197). W publikacji tej autor ilustruje tę samą rycinę (ryc. 98:2) 3 toporki (P. Paulsen 1939, s. 165, nr katalogu 11-12 i 14), w tym znalezisko z Siemienic. Jednak w podpisie ryc. 98 pod nr 2, jako miejsce znalezienia podana jest Ukraina.

⁵ Dziękujemy za udostępnienie materiałów J. Jaskanisowi. Siekierka niemal identycznego kształtu jak dziekanowicka, o numerze inw. PMA-V/4226 ma długość 3,8 cm, szerokość ostrza 2,3 cm, średnica osady 0,7 cm, na ostrzu występuje ornament kółek z zaznaczonym środkiem. Druga (nr inwentarza - PMA - V/4225) o długości 5,3 cm, posiada proste ostrze szerokości 3,5 cm zakończone brodą, wyciągnięte ku górze. Średnica osady z niewielkimi wąsami - 0,8 cm.

a ich kształt i ornament zbliżony jest do egzemplarzy z Dziekanowic i z Tumu pod Łęczycą.

Wymienione toporki swym kształtem, wymiarami i ornamentem nawiązują do znalezisk znanych z terenów basenu Morza Bałtyckiego, a szczególnie rozpowszechnionych na terenie Rusi (P. Paulsen 1939; P. Darkiewič 1961; N. A. Makarov 1992). Obok pojedynczych egzemplarzy z terenu Danii, Szwecji, Finlandii, Estonii, Łotwy czy Polski, zdecydowana większość miniaturowych toporków pochodzi z terytorium Rusi, gdzie można zaobserwować dwa skupiska występowania (N.A. Makarov 1992, ryc. 2 i katalog). Jedno, bardziej zwarte, znajduje się nad środkowym Dnieprem (w rejonie Kijowa) drugie nad górną i środkową Wołgą.

Wśród dotychczas publikowanych ponad 60 przykładów miniaturowych toporków najliczniej reprezentowane są egzemplarze o asymetrycznym ostrzu, swym kształtem i ornamentem zbliżone do znalezisk z Dziekanowic i Tumu pod Łęczycą (N. A. Makarov [1992] wymienia 40 przykładów i określa je jako typ I). Mniej licznie spotyka się toporki z symetrycznym ostrzem - egzemplarze z Drohiczyzna i Kruszwicy (N.A. Makarov wymienia 18 okazów i określa je jako typ II). Obok tych dwóch zasadniczych typów, spotyka się toporki, reprezentowane przez pojedyncze egzemplarze, posiadające różnie ukształtowane ostrza, bądź obuchy - przykład z Wrocławia (N.A. Makarov wymienia 4 egz.).

Miniaturowe toporki swą formą nawiązują do spotykanych znacznie częściej toporów bojowych, wśród których znaczna część jest bogato ornamentowana (P. Paulsen 1939; A. N. Kirpičnikov 1966). Miniaturowe toporki z Dziekanowic i Tumu swą formą zbliżone są do bojowych toporów typu IV wg A. N. Kirpičnikova (1966), których okres największego rozpowszechnienia przypada na X-XI w.

Większość dotychczas znanych toporków pochodzi z grodów, osad bądź znalezisk przypadkowych. Jak dotąd, jedynie na 7 cmentarzyskach wśród inwentarza grobowego odkryto miniaturowe toporki. Spośród 7 cmentarzysk, na których wystąpiło 10 grobów z toporkami, tylko 2 (nie licząc przykładów z Siemienic i Dziekanowic) znalazły się poza rejonem leżącym nad górną i środkową Wołgą. Jedno z nich występuje na południe od tego obszaru - Sarkel nad dolnym Donem, drugie na północ - Nikolskoe nad Jeziorom Białym. W Nikolskoe toporki miniaturowe wystąpiły aż w 4 grobach (3 kurhanowych).

Spośród 10 grobów z toporkami w 5 przypadkach pochowano dzieci (dwukrotnie ich wiek określono na 3-5 lat, raz na 1-7 lat, raz na 11-12 lat i raz bez podania wieku). W dwóch grobach zmarłych określono jako mężczyzn (raz w wieku 17-19 lat, raz bez podania wieku), a dwa inne jako pochówki kobiet (bez uszczegółowienia wieku). W jednym przypadku toporek znaleziono w pobliżu grobu (N.A. Makarov 1992, s. 52-55). Z publikowanych informacji wiemy, iż w grobach toporki miniaturowe nieco częściej występowały przy (lub na) biodrze (miednicy, czy pasie) zwłaszcza prawym (3 z prawej, 1 z lewej, 1 bez podania strony), albo też w nogach (trzykrotnie, w tym tyl-

Na obu stronach ostrza dołek oraz wybijany ornament. W zbiorach PMA znajdują się również obydwie siekierki z Drohiczyzna (nr inw.: PMA-V/1454 i PMA-V/1482).

ko raz z uszczegółowieniem lokalizacji, strona prawa).

Dotychczasowe znaleziska miniaturowych toporków łączą się z grodami ważnymi pod względem administracyjnym bądź militarnym, lub też z osadami czy cmentarzyskami związanymi z tymi grodami. Pozwala to wysunąć przypuszczenie, iż omawiane przedmioty związane były z osobami o wyższym statusie społecznym - profesjonalnymi wojownikami (N.A. Makarov 1992, s. 51). Miniaturowe toporki pełniły rolę symbolu przekazywanej funkcji woja następcy synowi przygotowywanemu do pełnienia tej roli. W chwili jego przedwczesnej śmierci dostawały się wraz z nim do grobu (V. P. Darkievič 1961; N. A. Makarov 1992).

Symboliczne znaczenie topora (sięgające swą tradycją aż neolitu) przetrwało wspólnie w obrzędach związanych z kultem płodności. Niewielkie rozmiary omawianych toporków, widniejący na nich ornament w postaci koncentrycznych kółek i zygzakowych linii, oraz występowanie w grobach skłaniają do przypisywania im funkcji kultowej. Najczęściej uważane są za amulety poświęcone Perunowi, lub też Thorowi (V. P. Darkievič 1961, s. 95-101)⁶.

Chronologia występowania większości miniaturowych toporków zamyka się w granicach XI-XII w. Sporadycznie spotyka się je także w XIII w. Dotychczasowe datowanie cmentarzyska w Dziekanowicach, stan. 22, przypada na okres 2 połowy XI do 1 połowy XII w. Tak więc chronologia rozpowszechnienia miniaturowych toporków pokrywa się z datowaniem omawianego cmentarzyska.

Bibliografia

- Darkievič V. P.
1961 *Topor kak simbol Peruna v drevnerusskom jazičestvie*, Sovetskaja Archeologija, t. 4, s. 91-102.
- Hensel B.
1980 *Miniaturowy toporek z Kruszwicy*, SIAn, t. 26, s. 127-130.
- Hensel-Moszczyńska B.
1983 *Wyroby z miedzi i jej stopów z wczesnośredniowiecznej Kruszwicy*, SIAn, t. 28, s. 127-216.
- Hensel W.
1987 *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna*, Warszawa.
- Kaźmierczyk J.
1970 *Wrocław lewobrzeżny we wczesnym średniowieczu*, cz. 2, Wrocław.
1993 *Ku początkom Wrocławia*, cz. 2, Wrocław.
1995 *Ku początkom Wrocławia*, cz. 3, Wrocław.
- Kirpičnikov A. N.
1966 *Drevnierusskoje oruże*, Moskva-Leningrad.

⁶Trudno nie zgodzić się z wyrażonym przez B. Hensel-Moszczyńską (1983, s. 172) sceptycyzmem wobec tej koncepcji (za G. Schwarz-Makensen) ze względu na występowanie w źródłach atrybutów Thora w postaci młotków.

Makarov N. A.

1992 *Drevnerusskie amulety - toporiki*, Rossijskaja Archeologija, t. 2, s. 41-58.

Musianowicz K.

1955 *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych przeprowadzonych w roku 1954 w Drohiczyń, pow. Siemiatycze*, WA, t. 22, s. 332-346.

1969 *Drohiczyn we wczesnym średniowieczu*, MW, t. 6, s. 7-235.

Nadolski A.

1953 *Miniaturowy toporek z grodziska w Tumie pod Łęczycą*, Par, t. 9, s. 389-391.

Paulsen P.

1939 *Axt und Kreuz bei den Nordgermanen*, Berlin.

1956 *Axt und Kreuz in Nord und Osteuropa*, Bonn.

DAS GRAB MIT EINER MINIATURAXT
AUS DZIEKANOWICE, GEM. ŁUBOWO,
WOJ. POZNAŃ, FST. 22

ZUSAMMENFASSUNG

Während der Untersuchungen im Jahre 1995 auf dem frühmittelalterlichen Skelettgräberfeld in Dziekanowice (Gem. Łubowo, Woj. Poznań), Fundstelle 22, wurde in einem Grab eine Miniaturaxt freigelegt (bisherige Untersuchungsergebnisse siehe: WSA 1, 2, 3).

In der Grabgrube (Grab 65/95), in der Ost-West-Achse und mit viereckähnlicher Form, 130x40 cm, lag ein Kind, das im Alter *Infans I* (3-5 Jahre) gestorben ist. Der Tote wurde in ausgestreckter Position, auf den Rücken und mit dem Kopf nach Osten (Abb. 1A) gelegt. Im Grab, auf dem rechten Oberschenkelbein, befand sich eine Miniaturaxt mit einem Fragment des Holzstiels (Abb. 1:2) und bei dem linken Schenkel (in der Mitte des Körpers des Oberschenkelbeins) ein eisernes Messer (Abb. 1:1), das der Skelettachse entlang mit der Scheide in Richtung der Füße des Toten gelegt wurde. Die erhaltene Länge des einseitigen Messers beträgt 10 cm, Breite 1,3 cm und die Rückentiefe 0,3 cm. Das Messer hat einen kurzen (ca. 2 cm), beidseitig wenig abgesonderten Bolzen. Die Lage der Axt - mit dem Stiel dem Schenkel entlang, die Scheide nach dem Mittelpunkt des linken Oberschenkelbeins hin gerichtet - weist darauf hin, daß er in der rechten Hand getragen werden konnte.

Die Axt aus Messing ist 6,5 cm lang. Die Breite der asymmetrischen, nach unten gerichteten Scheide beträgt 4,5 cm. Der Innendurchmesser des runden Schafts beträgt 1,1 cm. In seinem Inneren steckt ein Stielfragment (2,8 cm lang), ausgeführt aus Laubholz, mit einem schräg (zur Axtachse) eingeschlagenen, flachen, 1,2 mm breiten Metallkeil. Auf beiden Axtoberflächen sieht man ein Ornament in Form von einer Reihe Ringe mit kennzeichneter Mitte.

Auf dem Gebiet Polens gehören die Miniaturäxte zu häufigen Funden nicht. Bisher kann man in der Literatur Angaben zu 9 Exemplaren finden. Es sind: ein Befund aus dem Burgwall in Tum bei Łęczycza (A. Nadolski 1953) (Abb. 2:6), zwei aus Drohiczyn (K. Musianowicz 1955, Taf. 45:5; dieselbe 1969, Taf. 7,11, 46:10) (Abb. 2:1-4), eine ganze Axt (Abb. 2:7) sowie Fragmente von zwei anderen (Abb. 2:8-9) aus Kruszwica-Przygródek (B. Hensel 1980; B. Hensel-Moszczyńska 1983), zwei aus Wrocław (J. Kaźmierczyk 1970; 1993; 1995) (Abb. 2:5) und aus Siemienice (Woj. Płock) (P. Paulsen 1939, S. 166).

Neben den oben erwähnten Beispielen befinden sich in den Sammlungen des Staatlichen Archäologischen Museums in Warszawa auch zwei andere Miniaturäxte.

Die genannten Äxte knüpfen mit ihrer Form, Abmessungen und Ornament an die aus den Gebieten des Ostseebeckens bekannten Funde an, besonders an diese, die auf dem Rus'-Gebiet verbreitet sind (P. Paulsen 1939; V. P. Darkevič (1961; N. A. Makarov 1992).

Die Form der Miniaturäxte ist den öfters freigelegten Kampfbeile nah, deren wesentlicher Teil reich ornamentiert ist (P. Paulsen 1939; A.N. Kirpičnikov 1966). Die Miniaturäxte aus Dziekanowice und Tum knüpfen mit ihrer Form an die Kampfbeile vom Typ IV nach A.N. Kirpičnikov (1966) an, die am meisten im 10.-11. Jh. verbreitet waren.

Die Chronologie des Auftretens von meisten Miniaturäxte schließt in dem 11. und 12. Jh. Sporadisch sind sie auch im 13. Jh. zu treffen. Die bisherige Datierung des Gräberfeldes in Dziekanowice, Fst. 22, fällt auf die Zeit von der 2. Hälfte des 11.-1. Hälfte des 12. Jh. Die Chronologie der Verbreitung von Miniaturäxten deckt sich mit der Datierung des betreffenden Gräberfeldes.

Abbildungen

Abb. 1. Dziekanowice, Fst. 22, Gem. Łubowo, Grab 65/95: A - Grabgrundriß mit Lage der Gegenstände (1 - eisernes Messer; 2 - Axt aus Messing). Gez. P. Iwanowski

Abb. 2. Miniaturäxte aus dem Gebiet Polens: 1 - Drohiczyn (nach K. Musianowicz 1955, Taf. 45:5); 2 - Drohiczyn (nach K. Musianowicz 1969, Taf. 7:11); 3 - Drohiczyn (nach PMA- I-nv. Nr. V/1454); 4 - Drohiczyn (nach K. Musianowicz 1969, Taf. 46:10); 5 - Wrocław (nach J. Kaźmierczyk 1995, Abb. 1:25); 6 - Tum bei Łęczycza (nach A. Nadolski 1953, Abb. 12); 7 - Kruszwica (nach B. Hensel-Moszczyńska 1983, Taf. 5:8; W. Hensel 1987, Abb. 520); 8 - Kruszwica (nach B. Hensel-Moszczyńska 1983, Taf. 12:9); 9 - Kruszwica (nach B. Hensel-Moszczyńska 1983, Taf. 12:10). Gez. M. Łomnicki

Adres autorów:

mgr mgr Anna i Jacek Wrzesińscy
 Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy
 62-261 Lednogóra

IV, Poznań 1996

205-217

SŁAWOMIR KAŁAGATE

NOWOŻYTNY MATERIAŁ CERAMICZNY
POCHODZĄCY Z PRZYPADKOWEGO ODKRYCIA
W OCHLI, GM. ZIELONA GÓRA, WOJ. ZIELONA GÓRA

WSTĘP

W maju 1994 r., w trakcie remontu barokowego dworu, odkryto w pomieszczeniu dawnej kuchni liczne fragmenty naczyń glinianych, szkła i kości zwierzęcych. Wystąpiły one w niewielkim szybie ceglany niewiadomego pochodzenia, który został odsłonięty po zdjęciu posadzki.

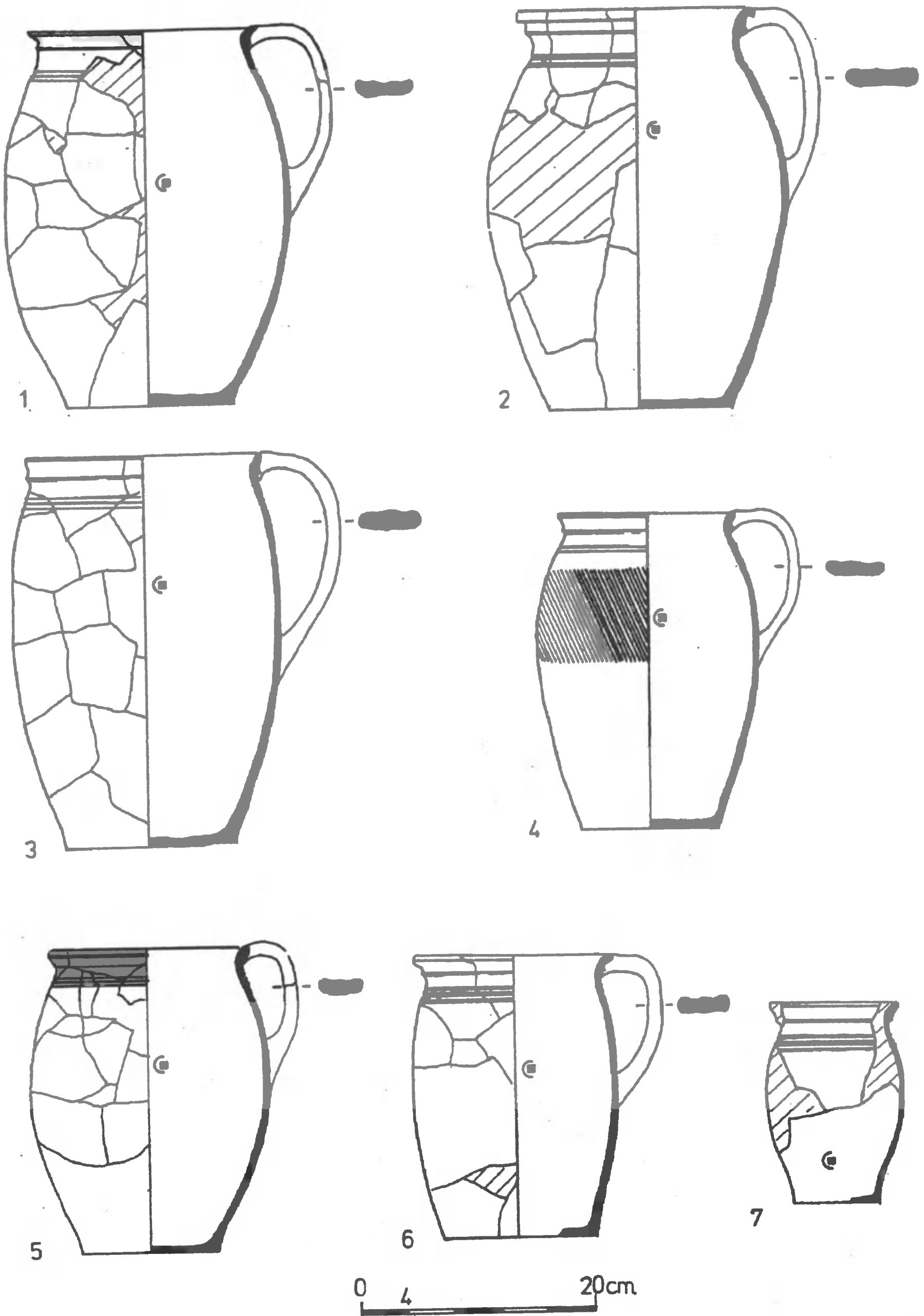
Dwór, w którym dokonano odkrycia, położony jest w północno-zachodniej części Ochli, zwanej niegdyś Dolną. Zbudowany został w latach 1684-1687 dla ówczesnego właściciela tej części wsi Ernsta Ottona von Unrucha. W przeciągu 300 lat istnienia wielokrotnie zmieniał swoich właścicieli. Związane z nim były między innymi rody von Nassau i von Schlabrendorf (A. Foerster 1905, s. 135). Obecnie należy do Muzeum Etnograficznego w Ochli.

CHARAKTERYSTYKA MATERIAŁU

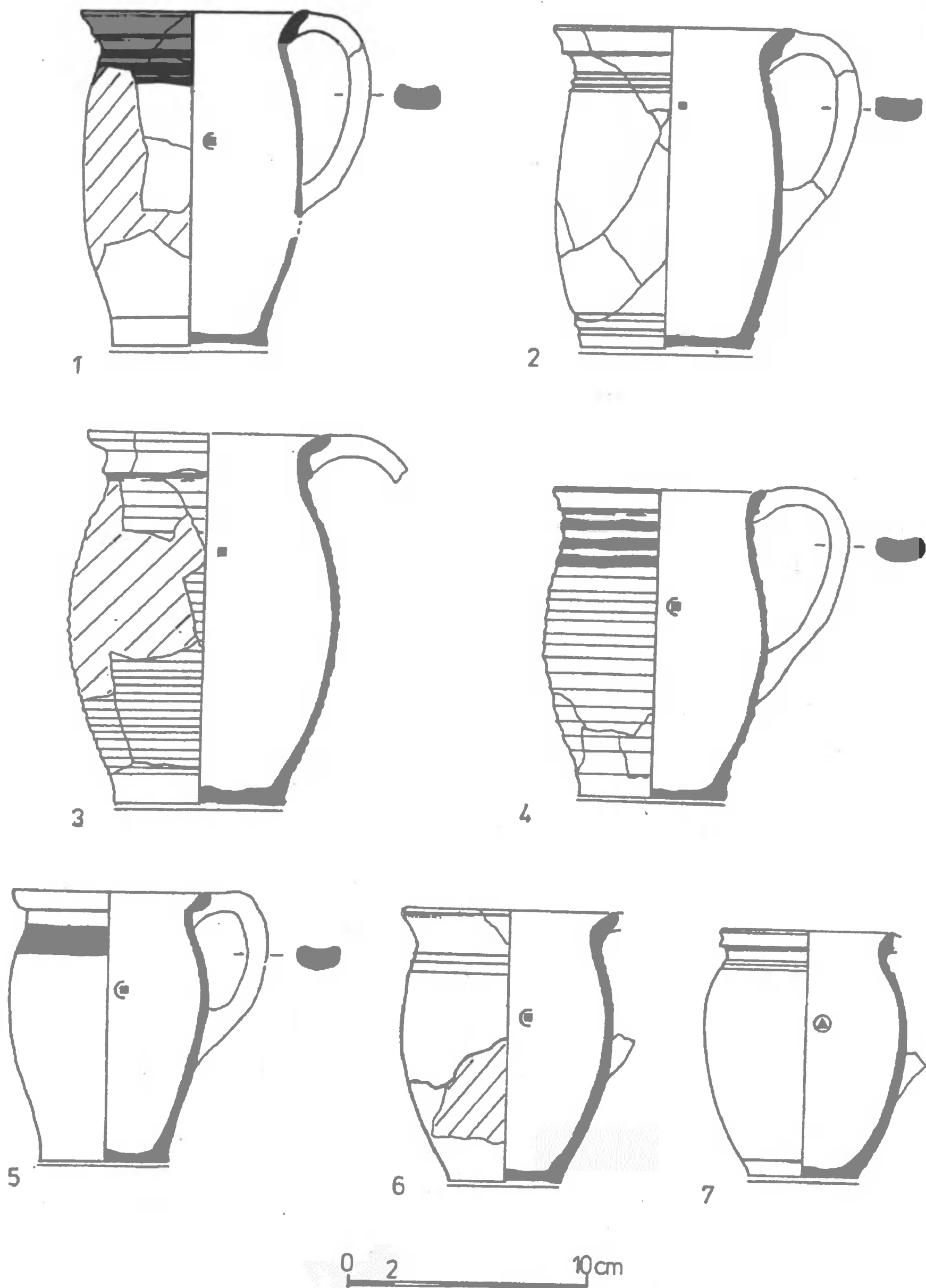
Ogółem wydobyto 2275 fragmenty ceramiki naczyniowej, z których zrekonstruowano w całości lub w znacznym stopniu 53 naczynia. W zbiorze tym reprezentowane są 3 gatunki ceramiczne: 1) tradycyjne wyroby garncarskie, 2) kamionka, 3) fajans.

Tradycyjne wyroby garncarskie

Przeważają tu naczynia wytoczone z glin kaolinitowych. Wypalone zostały w atmosferze utleniającej na kolory oscylujące wokół barwy żółtoszarej lub białoszarej. Glinę, z której je wykonano, schudzono niewielką ilością drobnoziarnistego piasku. Spora-dycznie zdarzają się ziarna większe, a także tłuczeń ceramiczny. Większość z omawianych naczyń pokryta jest od wewnątrz szkliwem o barwach: oliwowobrazowej, oliwkowo-pomarańczowej lub jasnozielonej.

Ryc. 1. Ochla, gm. Zielona Góra. Garnki. Rys. S. Kałagate

Ryc. 2. Ochla, gm. Zielona Góra. Kubki. Rys. S. Kałagate

Mniejszy udział posiadają naczynia wykonane z glin żelazistych, wypalonych w atmosferze utleniającej na kolor ceglasterwony. Poza rodzajem gliny i obustronnym szkliwieniem niczym nie różnią się od naczyń wytoczonych z glin kaolinitowych.

Asortyment naczyń wykonanych z obu rodzajów glin jest bogaty, obejmuje zarówno tzw. naczynia kuchenne, jak i stołowe. W omawianym zespole wyraźnie dominują naczynia kuchenne, reprezentowane przez: garnki, trójnóżki, misy i pokrywki. Do naczyń stołowych zaliczono kubki i kufle.

Garnki - stanowią najliczniejszy zespół pośród zrekonstruowanych naczyń (ryc. 1). Reprezentowane są przez 17 egzemplarzy. Wszystkie zostały wytoczone na kole garncarskim z jednego kawałka gliny. Dominują egzemplarze wykonane z glin kaolinitowych; tylko jedno naczynie wytoczono z glin żelazistych. Zdecydowaną większość garnków pokrywa od ich strony wewnętrznej szkliwo. Tylko egzemplarz wykonany z gliny żelazistej pokryty jest obustronnie.

Wszystkie garnki są zdobione. Ornament zwykle ogranicza się do pokrycia poziomymi żłobkami całej powierzchni brzuśca, bądź - co częściej występuje - tylko strefy przejścia szyjki w brzusec. Niektóre naczynia dodatkowo zdobione są szerokim pasmem ukośnych, delikatnie rytych żłobków, umieszczonych tuż nad załomem brzuśca. Na dwóch egzemplarzach zarejestrowano trzy pasma malowane brunatnoczerwoną farbą. Strefa malowania wystąpiła w obu przypadkach na przejściu szyjki w brzusec.

Większość garnków zaopatrzona jest w mniej lub bardziej zaokrąglone ucho, posiadające 3 charakterystyczne żeberka. Niekiedy w miejscu ich styku z brzuścem występuje dołek palcowy - ślad po dodatkowym wzmocnieniu złącza ucha z brzuścem.

Wylewy są w mniejszym lub większym stopniu wychylone na zewnątrz. Wśród nich dominują okazy z plastycznym żeberkiem lub wałkiem (słabiej lub silniej wykształconym), podkreślającym przejście wylewu w szyjkę. Mniej licznie reprezentowane są wylewy bez żeberka.

Dna są płaskie, przeważnie wyodrębnione; na niektórych z nich widoczne są ślady odcinania. Ich średnice zamykają się w granicach od 9 do 15 cm.

Większość garnków charakteryzuje się słabiej lub silniej wydętym, jajowatym brzuścem - z maksymalną wydętością przypadającą około połowy wysokości naczynia. Przeważają naczynia średniej wielkości, o wysokości wynoszącej około 25 cm (ryc. 1:4-6), w mniejszym stopniu reprezentowane są okazy duże, o wysokości przekraczającej 32 cm (ryc. 1:1-3).

Z omawianej grupy wyróżnia się niewielki, smukły garnek. Charakteryzuje się jajowatym brzuścem, mocno zwężającym się w kierunku płaskiego, wyodrębnionego dna oraz mocno wychylonym wylewem z okapem (ryc. 1:7).

Na powierzchniach zewnętrznych wszystkich garnków występują ślady okopceń, spalenizny, szczególnie widoczne w partiach przydennych i na brzuścach po przeciwnej stronie ucha. Wewnątrz naczyń widoczne są niekiedy resztki przywartego pożywienia. Ślady te wskazują na funkcję jaką pełniły wyżej wymienione naczynia, a także na sposób ich użytkowania.

Podobne garnki ogólnie datowane są na XVII-XVIII w. Przeważnie zachowują się

w postaci większych lub mniejszych fragmentów. Zbliżone fragmenty partii brzegowych znane są między innymi z badań na Zamku Królewskim w Warszawie (O. Gierlach 1969-1971, s. 293 i tabl. 89:4) i badań na Starym Mieście w Rzeszowie (S. Czopek, A. Lubelczyk 1993, s. 43 i tabl. 34:1).

Całe naczynia wystąpiły między innymi: w Zielonej Górze stan. 18, wykop V, w warstwie datowanej na XVII-XIII w. (materiał nie publikowany; badania mgr J. Lewczuka) i datowanej na XVII i początek XVIII w. kloace nr I na zamku Neideck w Arnstadt (U. Lappe 1978, tabl. 12:5,7; 13:6).

Kubki - zrekonstruowano 11 naczyń, z czego 9 wytoczono z glin kaolinitowych, pozostałe z żelazistych (ryc. 2). Poza jednym wyjątkiem pokryte są szkliwem: 8 - od strony we wewnętrznej, 2 - obustronnie.

Wszystkie zrekonstruowane naczynia charakteryzują się smukłym, jajowatym brzuścem - z maksymalną wydętością przypadającą około połowy wysokości naczynia. Tylko w dwóch przypadkach przypada ona na około 3/4 wysokości. Wysokość kubków wynosi od 10 do 13 cm, przy czym przeważają okazy o wysokości wynoszącej 13 cm.

Wylewy, z reguły pogrubione, są słabiej lub silniej wychylone na zewnątrz, niekiedy zaopatrzone w słabo wykształcone żeberko. Ich średnice zamykają się w granicach od 7 do 10 cm.

Wszystkie kubki zaopatrzone są w taśmowate ucho, z lekko uniesionymi krawędziami. Niekiedy w miejscu jego przytwierdzenia do brzuśca występuje dołek palcowy. Dna ich są wyodrębnione, płaskie lub lekko wklęsłe, z widocznymi śladami odcinania.

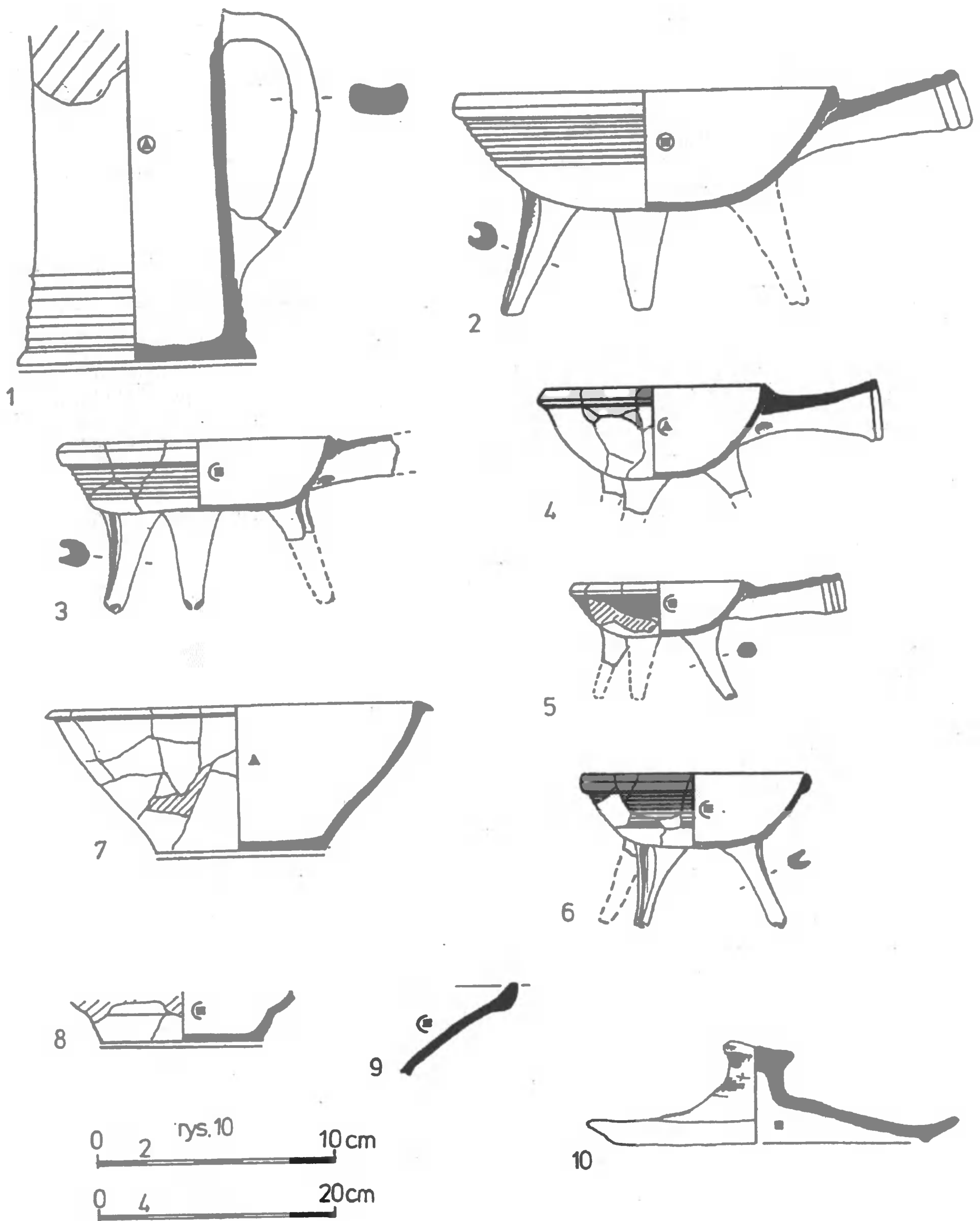
Regułą jest zdobienie kubków poziomymi żłobkami, które pokrywają całą powierzchnię brzuśca lub tylko strefę przejścia szyjki w brzusec i partie przydenną. Dodatkowo część naczyń zdobiona jest jednym lub trzema pasmami malowanymi brunatnoczerwoną farbą. Strefa malowania, podobnie jak u garnków, podkreśla przejście szyjki w brzusec.

Kubki są datowane podobnie jak omawiane wcześniej garnki. Zbliżone kształtem naczynia odkryto m. in.: w Zielonej Górze, stan 18, wykop II, w warstwie datowanej na XVII-XVIII w. (materiał nie publikowany; badania mgr E. Dąbrowskiego), w Bytomiu Odrzańskim - naczynie datowane zawartym w nim skarbem monet na okres po roku 1645 (A. Mikołajczyk 1977, s. 125-126, tabl. 12:2 i s. 168) i w kloace nr I na zamku w Neideck (U. Lappe 1978, tabl. 12:2; 13:1, 2, 4; 14:2).

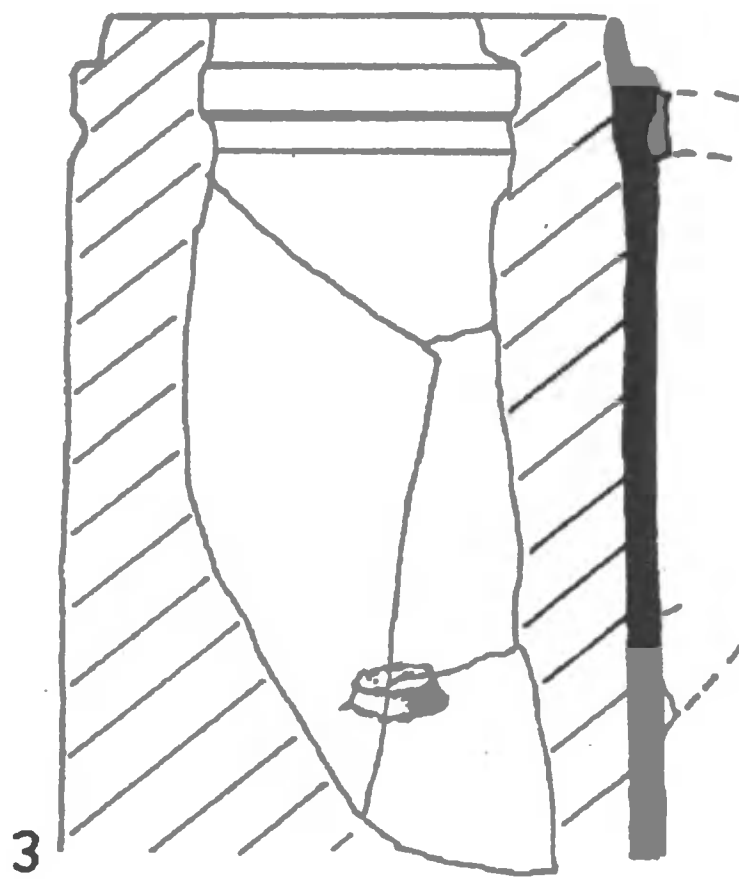
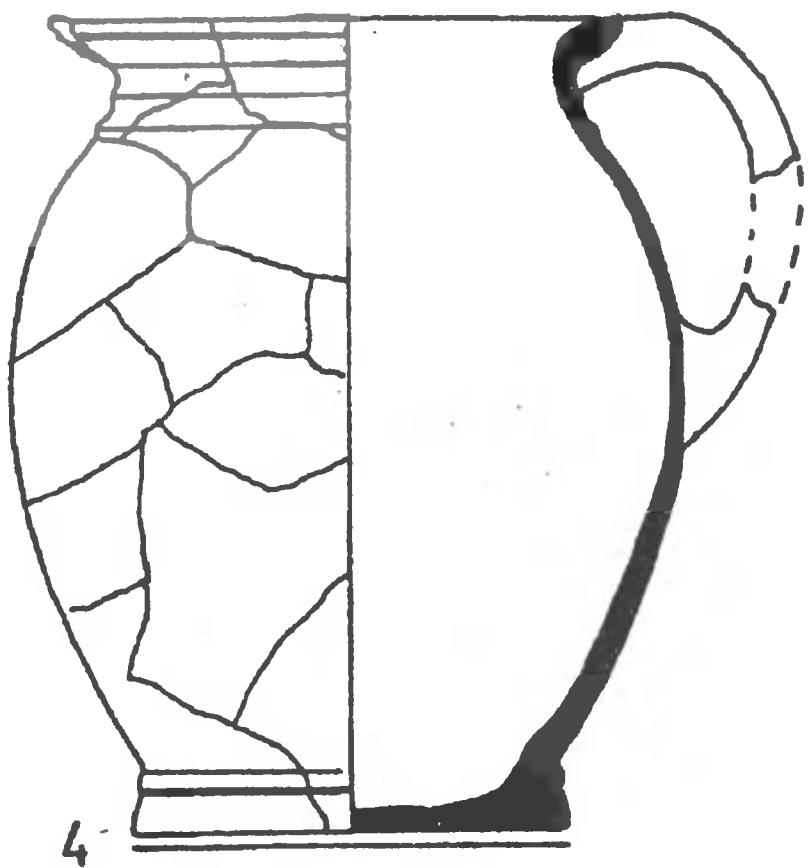
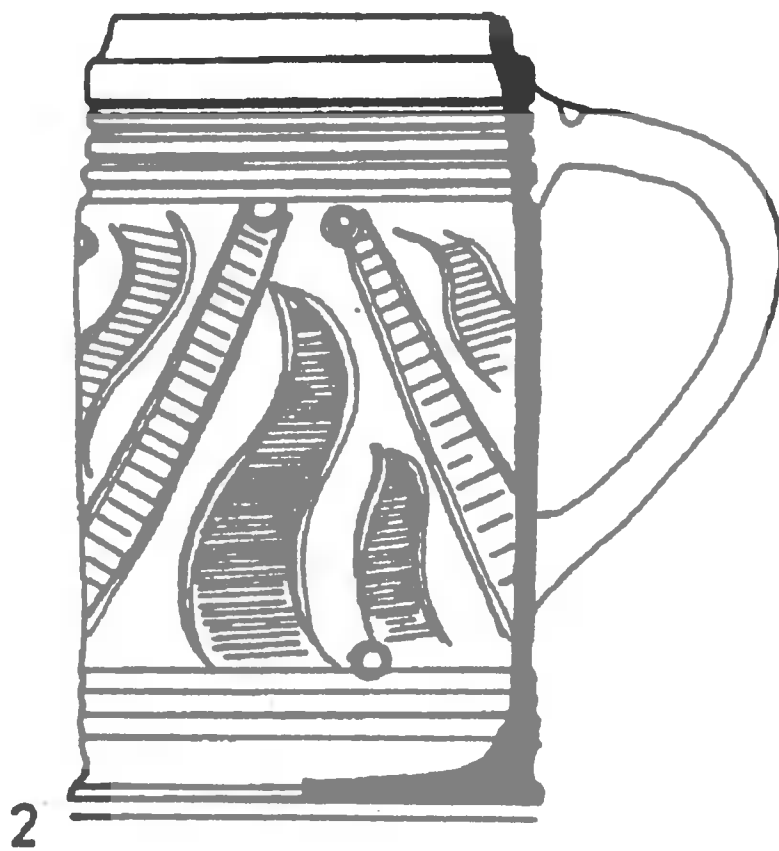
Kufle - reprezentowane są przez jedno naczynie, zrekonstruowane niemal w całości. Kufel ten wytoczony został z gliny żelazistej, wypalonej w atmosferze utleniającej na kolor jasnoceglasty. Obustronnie, poza spodem dna, pokryty jest oliwkowym szkliwem. Charakteryzuje się cylindrycznym kształtem brzuśca, z lekko rozszerzającą się partią przydenną, taśmowatym uchem i płaskim dnem ze stopką. W partii przydennej zdobiony jest 6 poziomymi żłobkami (ryc. 3:1).

Trójnóżki - wyklejono w mniejszym lub większym stopniu 10 trójnóżków (ryc. 3:2-6). Większość z nich wykonano z glin kaolinitowych; tylko jedno naczynie wytoczono z gliny żelazistej. Wszystkie naczynia pokryte są od wewnątrz szkliwem, dominuje barwa jasnozielona. Powierzchnię niektórych z nich przed szkliwieniem pokryto pobiałą. Większość zrekonstruowanych naczyń jest zdobiona od zewnątrz pozio-

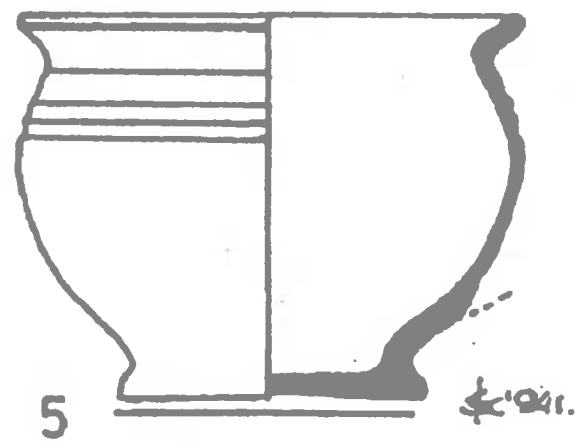
mymi żłobkami.

Ryc. 3. Ochla, gm. Zielona Góra. Wybór ceramiki naczyniowej (1 - kufel; 2-6 - trójnóżki; 7-9 - miska i półmiski; 10 - pokrywka). Rys. S. Kałagate

0 2 10cm.

Ryc. 4. Ochla, gm. Zielona Góra. Kamionka (1-4 - dzban; 2-3 - kufel; 5 - kubek).
Rys. S. Kałagate

Wszystkie trójnóżki charakteryzują się wylewami pogrubionymi od zewnątrz wałkiem, krawędzie są przeważnie zaokrąglone. Ich ustawienie względem czerepu jest proste lub lekko nachylone do wewnątrz. Średnice wylewów wahają się od 12 do 31 cm.

Tulejkowate uchwyty wystąpiły w dwóch wariantach. Pierwszy, lekko rozchylający się w kierunku krawędzi, zdobiony jest 2 lub 3 żłobkami. Drugi, mocno rozszerzający się, zdobi pojedynczy żłobek. Na dwóch naczyniach, w miejscu styku uchwyty z czerepem, wystąpiły dwa dołki palcowe - ślady po dodatkowym wzmocnieniu złącza uchwyty z czerepem.

Lepione ręcznie nóżki reprezentowane są przez dwa typy: nóżki o owalnym przekroju poprzecznym i nóżki o przekroju zbliżonym do litery "U", z rowkiem wzdłuż wysokości. Ich stopki przeważnie są uformowane przez trzy dołki palcowe. Tylko u nielicznych egzemplarzy są zaokrąglone przez zagładzenie.

Wśród omawianych naczyń przeważają okazy średniej wielkości (średnica wylewu - około 25 cm) o stosunkowo płytkim czerepie. Mniej licznie są reprezentowane naczynia mniejsze lub większe, czy okazy o głębokim czerepie.

Na większości z trójnóżków wystąpiły ślady okopceń, zacieków, a także przywarte do powierzchni resztki pożywienia. Na trzech z nich od strony wewnętrznej, widoczne są starcia szkliva powstałe najprawdopodobniej na skutek mieszania przygotowywanych potraw metalową łyżką.

Trójnóżki są bardzo często spotykane na nowożytnych stanowiskach archeologicznych. Pełny wykaz tych naczyń z terenu Polski przytoczyła K. Sulowska-Tuszyńska, w pracy poświęconej trójnóżkom ze Strzelna (1992, s. 84-92).

Misy i półmiski - reprezentowane są przez kilka większych fragmentów i jedno całkowicie zrekonstruowane naczynie.

Odtworzoną w całości misę należy zaliczyć do form dużych (średnica wylewu - 30 cm, wysokość - 12 cm). Wytoczona została na kole garncarskim z gliny żelazistej. Charakteryzuje się lekko profilowaną ścianką boczną przechodzącą w wyodrębnione, płaskie dno oraz wygiętym na zewnątrz brzegiem o ostrej krawędzi (ryc. 3:7).

Pozostałe fragmenty mis, względnie półmisków mają charakterystyczne załamanie ścianki bocznej, przypadające na około połowy wysokości naczynia. Wszystkie wytoczono z glin kaolinitowych i pokryto od wewnątrz szklivem, na którym występują malowane linie faliste lub napisy. Na powierzchniach zewnętrznych, szczególnie w partiach przydennych, występują ślady okopceń i zacieków.

Fragmenty pochodzące z podobnych mis i półmisków są charakterystycznym elementem nowożytnych zespołów ceramicznych. Wystąpiły one między innymi: w klasztorze cysterek w Cedyni (A. Nawrołski 1973, s. 313, 382, tabl. 18:6), na zamku w Neideck (U. Lappe 1978, s. 133, ryc. 10:1, 2), w siedemnastowiecznej kloace odkrytej na Starym Mieście w Jenie (U. Lappe 1978a, tabl. 39) oraz cysternie odsłoniętej na zamku w Gleichen (U. Lappe 1983, s. 180-182, ryc. 5:4; 6:2; 7:4).

Pokrywki - reprezentowane są przez jeden płaski egzemplarz charakteryzujący się pochyłym, guzikowatym uchwytem i stożkowato uformowaną ścianką boczną przecho-

dzącą w zadarty brzeg, ze słabo wykształconym zaczepem. Średnica jej wynosi 15 cm (ryc. 3:10).

Kamionka

Najmniej liczną grupę, pośród pozyskanych naczyń, stanowi kamionka. Reprezentowana jest przez 4 zrekonstruowane naczynia oraz kilka fragmentów partii brzegowych. Z odtworzonych form na pierwszy plan wysuwają się 2 bogato zdobione naczynia:

Pierwsze z nich to dzban gruszkowaty. Wykonany został z kamionki szarej o odcieniu kremowym. Obustronnie pokryty jest szkliwem solnym. Charakteryzuje się niską, gładką wargą, oddzieloną 4 poziomymi żłobkami. Gruszkowaty brzusec przechodzi w niską stopę, oddzieloną plastycznym żeberkiem. Ucho jego jest zaokrąglone z wgłębieniem do zamocowania pokrywy cynowej. Zdobiony jest na całej swej powierzchni. Bezpośrednio pod poziomymi żłobkami, oddzielającymi wargę, znajdują się 3 stylizowane palmy, rozgraniczone pionowymi, podwójnymi liniami. Część przydena pokryta jest pasmem ukośnych żłobków ograniczonych od góry linią poziomą. Dekorację rytą wzbogaca malowanie błękitem kobaltowym (ryc. 4:1).

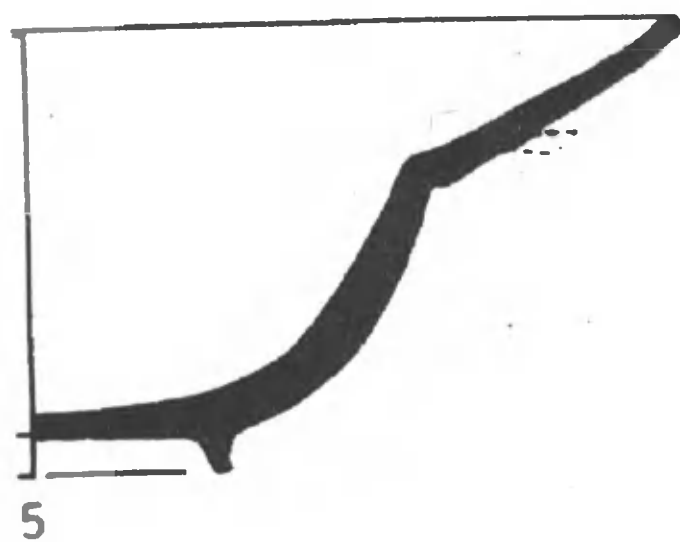
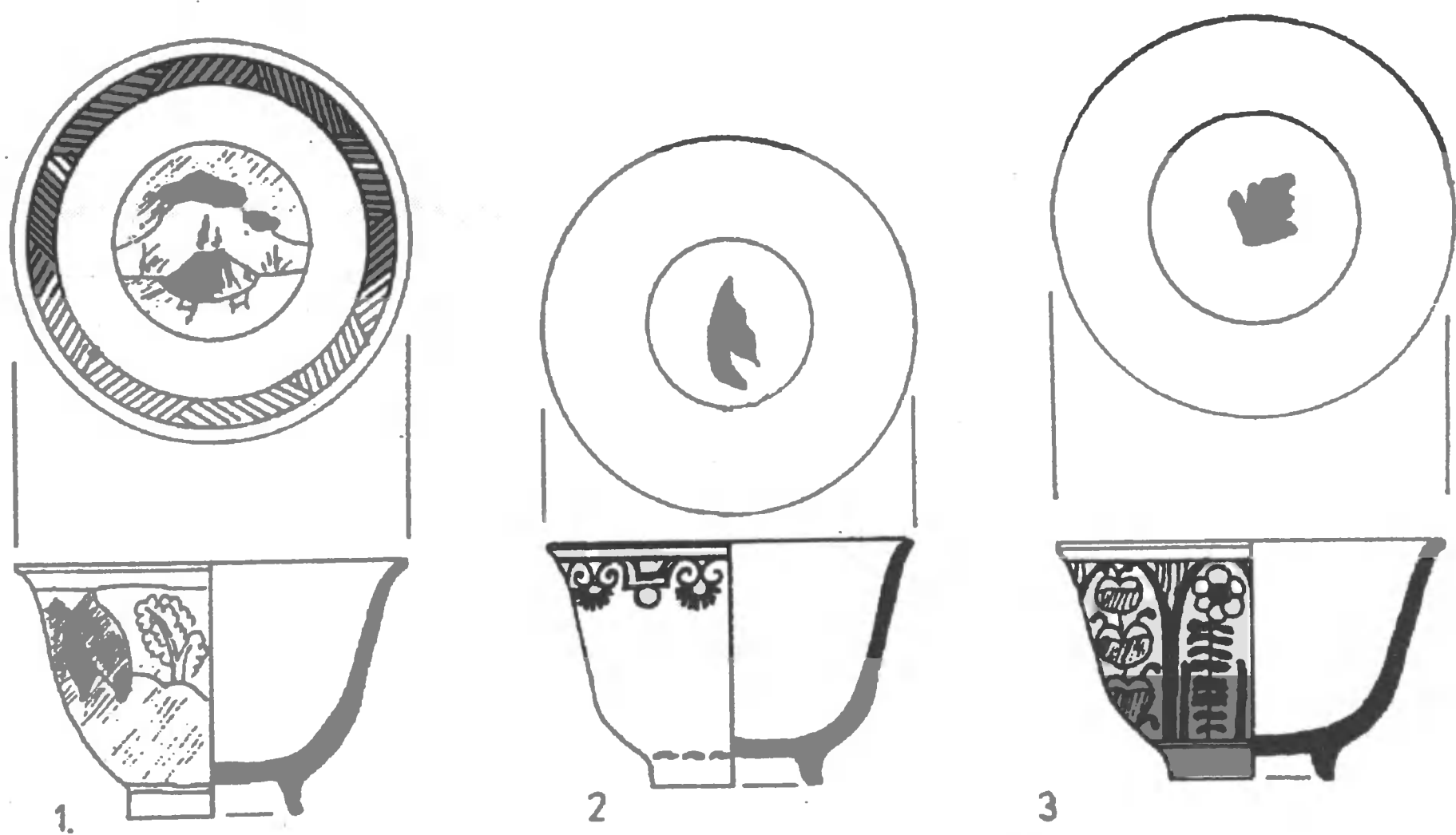
Biorąc pod uwagę kształt naczynia, barwę kamionki i rodzaj dekoracji można przyjąć, że dzban ten został wykonany w jednym z warsztatów Westerwaldu. Forma dzbana gruszkowatego jest charakterystyczna dla osiemnastowiecznej produkcji tego ośrodka (E. Kilarska 1991, s. 24).

Drugie z omawianych naczyń to cylindryczny kufel. Charakteryzuje się on niską, gładką wargą, płaskim dnem ze stopką oraz uchem, w którego partii znajduje się wgłębienie do umocowania pokrywy cynowej. Wykonany został z gliny, która po wypale przybrała barwę ciemnoszarą. Obustronnie pokryty jest szkliwem solnym. Powierzchnia jego jest podzielona żłobkowaniem na 3 pasy. Środkowy (najszerszy) pokryty dekoracją rytą w postaci pasma utworzonego z 2 linii, załamanych pod kątem ostrym. W powstałe w ten sposób trójkątne pola wkomponowano pionowe, esowate pasma. Zarówno pasma łamane, jak i esowate zaszafrowano krótkimi żłobkami. Dekoracja ryta dodatkowo podkreślona jest ciemnoniebieskimi, nieregularnymi plamami, malowanymi błękitem kobaltowym (ryc. 4:2).

Pozostałe zrekonstruowane naczynia wykonane są z kamionki o białoszarej barwie przełamu. Obustronnie pokryte są szkliwem: od wewnątrz barwy zielonej (brązowo nakrapianej), a od zewnątrz ciemnobrązowej.

Pierwsze z nich to dzban o jajowatym brzuścu. Dno jego jest płaskie ze stopką, oddzielone od partii przydennej plastycznym żeberkiem. Część brzegowa charakteryzuje się pogrubionym, mocno wychylonym wylewem. Dzban ten zaopatrzony jest w taśmowate, zaokrąglone ucho. Zdobiony jest skromnie, poziomymi żłobkami, podkreślającymi przejście szyjki w brzusec (ryc. 4:4).

Podobnie ubogo zdobione jest drugie naczynie - niewielki kubek. Charakteryzuje się słabo wydętym brzuścem, którego załom przypada na około 3/4 wysokości naczynia, lekko wklęsłym dnem ze stopką oraz słabo wychylonym wylewem. Na zewnętrznej powierzchni jego brzuśca widoczne są ślady mocowania ucha (ryc. 4:5).

0 2 rys. 1-4 10cm

0 4 rys. 5 20cm

Ryc. 5. Ochla, gm. Zielona Góra. Fajans (1-3 - czarki; 4 - podstawka; 5 - misa balwierska).
Rys. S. Kałagate

Trudno jest określić jednoznacznie z jakiego warsztatu pochodzą omawiane naczynia. Sądząc po barwie przełamu i szkliwa, należy je wiązać z jednym z ośrodków górnołużyckich.

Z zachowanych ułamków partii brzegowych na uwagę zasługuje fragment cylindrycznego kufła. Wykonany został z jasnoszarej kamionki. Od zewnątrz pokryty jest jasnobrązowym szkliwem. Posiada niską, gładką wargę oddzieloną poziomym, szerokim żłobkiem (ryc. 4:3).

Fajans

Reprezentowany jest przez zespół naczyń, które na podstawie analizy stylistycznej ich dekoracji, przyjęto za wyrób Delft lub jego naśladownictwo. W skład jego wchodzi: niewielkie czarki z podstawkami oraz misa balwierska.

Wszystkie omawiane naczynia wykonane zostały z dobrze wyszlamowanej gliny, wypalanej na kolor jasnokremowy. Obustronnie pokryte są białym, kryjącym szkliwem cynowym i zdobione, poza jednym wyjątkiem, błękitem kobaltowym.

Niewielkie czarki, służące do picia herbaty, charakteryzują się tulipanowatym kształtem; różnią się między sobą tylko rozmiarami i zdobieniem. Malowane są błękitem kobaltowym. Dekoracja ich jest różnorodna, obok motywów wschodnich (krajobrazy chińskie lub japońskie) występują stylizowane kwiaty i palmety. Malowanie pokrywa zarówno stronę wewnętrzną, jak i zewnętrzną naczyń, przy czym główny nacisk przypada na zdobienie zewnętrznej partii czerepu (ryc. 5:1-3).

Podstawki dekorowane są tymi samymi motywami co czarki, z tą różnicą, iż malowanie występuje tylko od ich strony wewnętrznej. W jednym przypadku użyto także szerszej palety barw (ryc. 5:4).

Niekompletnie zachowana misa balwierska cechuje się wysokim, owalnym w kształcie kołnierzem, w którym z jednej strony znajduje się półkoliste wycięcie na szyję. Kołnierz przechodzi nagłym załamaniem w głęboki, okrągły czerep. Na zewnętrznej stronie kołnierza widoczne są ślady uchwytu, za który trzymano naczynie. Dno misy jest wyodrębnione, zaopatrzone w wysoki pierścień denny. Od wewnątrz naczynie malowane jest błękitem kobaltowym w motywy charakterystyczne dla porcelany chińskiej (ryc. 5:5).

Wszystkie naczynia są niesygnowane. Na jednej z czarek widoczna jest prawdopodobna sygnatura dekorującego ją rzemieślnika, stanowiąca integralną część kompozycji malarskiej.

Jak już wcześniej nadmieniono, stylistycznie zdobienie omawianych naczyń nawiązuje do dekoracji fajansu z Delft, wytwarzanego w okresie od około połowy XVII do połowy XVIII w. W dekoracji przejęto wówczas wiele motywów wschodnich (chińskich lub japońskich) przetwarzając je na modłę lokalną. W wyniku tego powstał specyficzny styl holendersko-chiński, tak chętnie naśladowany przez wiele innych wytwórni europejskich (L. Chrościcki 1989, s. 160-161).

Nie można wykluczyć, że naczynia z Ochli są przykładem takiego naśladownictwa. Wskazuje na to ich niedoskonałość techniczna, przejawiająca się między innymi w nierównomiernym pokryciu powierzchni naczyń szkliwem cynowym.

PODSUMOWANIE

Na podstawie analogii omawiany zespół naczyń należy datować na koniec XVII - XVIII w. Dolną granicą byłby rok 1687, w którym zakończono budowę dworu. Górną mógłby wyznaczać rok 1770, w którym dokonano przebudowy części pomieszczeń. Najprawdopodobniej właśnie wtedy szyb został przykryty posadzką.

Bibliografia

Chrościcki L.

1989 *Fajans - znaki wytwórni europejskich*, Warszawa.

Czopek S., Lubelczyk A.

1993 *Ceramika rzeszowska XIV-XVIII wiek*, Rzeszów.

Foester A.

1905 *Geschichtliches von Dörfern des Grünberger Kreises*, Grünberg.

Gierlach O.

1969-1971 *Ceramika z wieków XVII i XVIII*, WMA, t. 6, s. 289-337.

Kilarska E.

1991 *Kamionka. Katalog zbiorów Muzeum Narodowego w Gdańsku*, Gdańsk.

Lappe U.

1978 *Ruine Neideck in Arnstadt*, Alt Thüringen, t. 15, s. 114-158.

1978a *Eine Kloake des 17. Jh. der Altstadt Jena*, Ausgrabungen und Funde, t. 23, z. 5, s. 249-256.

1983 *Die Spätmittelalterliche bis Frühneuzeitliche Besiedlung der Burg Gleichen*, Alt Thüringen, t. 18, s. 164-187.

Mikołajczyk A.

1977 *Naczynia datowane skarbami monet XIV-XVIII w na ziemiach polskich*, Wrocław.

Sulkowska-Tuszyńska K.

1992 *Późno średniowieczne i nowożytnie naczynia na trzech nóżkach ze Strzelna*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Archeologia, t. 20, z. 244, s. 63-109.

NEUZEITIGE TONSCHERBEN AUS DER ZUFÄLLIGEN FREILEGUNG IN OCHLA,
GM. ZIELONA GÓRA, WOJ. ZIELONA GÓRA

ZUSAMMENFASSUNG

Im Mai 1994, während der Renovierung eines Barockherrenhofs, wurden im Raum der ehemaligen Küche zahlreiche Tonscherben, Glas und Tierknochenfragmente freigelegt. Sie befanden sich in einem kleinen Ziegelschacht mit unbestimmter Herkunft, der nach der Beseitigung des Fußbodens freigelegt wurde.

Insgesamt wurden 2275 Tonscherben freigelegt, von den völlig oder im hohen Grade 53

Gefäße rekonstruiert wurden. In dieser Sammlung sind 3 Keramikarten: traditionelle Tonwaren, Steingut und Fayence vertreten.

Unter den traditionelle Tonwaren überwiegen die Gefäße aus Kaolin, selten sind die aus Eisenton ausgeführten Gefäße vertreten. Alle Gefäße waren in der Oxidierungsatmosphäre ausgebrannt.

Das Sortiment von Gefäßen aus beiden Tonarten ist reich und umfaßt: Töpfe (Abb. 1), Becher (Abb. 2), Seidel (Abb. 3:1), Dreifüße (Abb. 3:2-6), Schüssel und Halbschüssel (Abb. 3:7-9) sowie Deckel (Abb. 3:10).

Die am wenigstens vertretene Gruppe von freigelegten Gefäßen bildet das Steingut. Sie ist durch 4 fast völlig rekonstruierte Gefäße, darin 2 Krüge, ein Seidel und einen Becher, vertreten (Abb. 4).

Die Fayence vertritt ein Gefäßkomplex, das auf Grund einer stilistischen Analyse seiner Verzierung als das Produkt aus Delft oder dessen Nachahmung angenommen wurde. Es besteht aus kleinen Schalen mit Untertassen und einer Barbierschüssel (Abb. 5).

Auf Grund von Analogien einzelner Formen kann der besprochene Gefäßkomplex in das Ende des 17.-18. Jh. datiert werden.

Abbildungen

Abb. 1. Ochla, Woj. Zielona Góra. Töpfe. Gez. S. Kałagate

Abb. 2. Ochla, Woj. Zielona Góra. Becher. Gez. S. Kałagate

Abb. 3. Ochla, Woj. Zielona Góra. Tongefäßauswahl (1 - Seidel; 2-6 - Dreifüße; 7-9 - Schüssel und Halbschüsseln; 10 - Deckel). Gez. S. Kałagate

Abb. 4. Ochla, Woj. Zielona Góra. Steingut (1, 4 - Krug; 2, 3 - Seidel; 5 - Becher). Gez. S. Kałagate

Abb. 5. Ochla, Woj. Zielona Góra. Fayence (1-3 - kleine Schalen; 4 - Untertasse; 5 - Barbierschüssel). Gez. S. Kałagate

Adres autora:

mgr Sławomir Kałagate
Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza
ul. Długa 27
66-008 Świdnica k. Zielonej Góry

Wykaz skrótów cytowanych czasopism

A - Archeologia

AAITAB - Acta Associationis Internationalis Terra Antiqua Balcanica

Acta PP - Acta Palaeantologica Polonica

AfH - Archiv für Hydrobiologie

AHy - Acta Hydrobiologica

AP - Archeologia Polski

AŚ - Archeologia Śląska

AUL - Acta Universitatis Lodziensis

BFnPZ - Badania Fizjograficzne nad Polską Zachodnią

BIG - Biuletyn Instytutu Geologicznego

BP - Balcanica Posnaniensia

BS - Baltische Studien

EP - Etnografia Polski

FAP - Fontes Archaeologici Posnanienses

FPP - Folia Praehistorica Posnaniensia

HN - Heimatkalender für den Netzekreis

Hy - Hydrobiologia

IA - Informator Archeologiczny

KAGHG - Kwartalnik AGH (Geologia)

KHKM - Kwartalnik Historii Kultury Materialnej

KMP - Kronika Miasta Poznania

M - Manus

MA - Materiały Archeologiczne

MS - Materiały Starożytne

MSiW - Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne

MW - Materiały Wczesnośredniowieczne

MZ - Materiały Zachodniopomorskie

NDL - Nasze Drzewa Leśne

N - Novaensia

OP - Obzor Praehistorický

PA - Przegląd Archeologiczny

PG - Przegląd Geograficzny

PiME - Prace i Materiały Etnograficzne

PiMMAEL - Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi

PoAn - Pomorania Antiqua

PZ - Przegląd Zachodni

RMiOZZPŚ - Rocznik Muzeów i Ochrony Zabytków Ziemi Polskiej Środkowej

RO - Rocznik Olsztyński

SA - Sprawozdania Archeologiczne

SAn - Silesia Antiqua

SL - Studia Lednickie

SlAn - Slavia Antiqua

SiMddP - Studia i Materiały do Dziejów Pałuk

SRM - Sieradzki Rocznik Muzealny

SSS - Słownik Starożytności Słowiańskich

StA - Studia Archeologiczne
SW - Studia Wczesnośredniowieczne
ŚSA - Śląskie Sprawozdania Archeologiczne
Św - Światowit
WA - Wiadomości Archeologiczne
WSA - Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne
ZfE - Zeitschrift für Ethnologie. Verhandlungen
ZOW - Z Otchłani Wieków

OD REDAKCJI

Informujemy, że czasopismo „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne” jest periodykiem, ukazującym się w cyklu rocznym. Nadsyłane teksty prosimy opracować według wzorca przedstawionego w tomie IV czasopisma. Jednocześnie prosimy o dołączenie do czytelnego egzemplarza maszynopisu dyskietki z tekstem artykułu i informacją o zastosowanym edytorze. Ostatni wymóg podyktowany został wzrastającymi kosztami składu i druku czasopisma.